STRATEGIJA ODRŽIVOG RAZVOJA

ŠUMADIJE I POMORAVLJA

2011 - 2021

REGIONALNA AGENCIJA ZA EKONOMSKI RAZVOJ
Šumadije i Pomoravlja

JANUAR 2011. GODINE

Sadržaj

Recenzija 3
1 UVOD 5
Regioni kao kreatori politika 6
Koncept održivog razvoja u procesu izrade regionalne strategije 8
Institucionalni okvir i Strategija održivog razvoja regiona 10
Metodologija izrade Strategije održivog razvoja 12
Faze procesa izrade regionalne strategije 15
2 SOCIO - EKONOMSKA ANALIZA ŠUMADIJE I POMORAVLJA 17
Socio-ekonomska analiza Šumadije i Pomoravlja 18
Osnovni geografski i istorijski podaci 20
Životna sredina 30
Stanovništvo 41
Ljudski resursi 48
Ekonomija 55
Poljoprivreda 73
Infrastruktura 91
Turizam i kultura 109
Obrazovanje 118
Zdravstvo i socijalna zaštita 125
Sport 132
Informisanje 137
3 SWOT ANALIZE 141
SWOT analize 142
Bodovanje SWOT analiza 154
4 VIZIJA REGIONA 158
Vizija regiona 159
5 REGIONALNI RAZVOJNI PRIORITETI 161
Regionalni razvojni prioriteti 162
6 STRATEŠKI I OPERATIVNI CILJEVI 164
Strateški i operativni ciljevi 165
7 PROJEKTNE IDEJE I PROGRAMI 174
Projektne ideje i programi 175
Pregled projektnih ideja i razvojnih programa 177
8 PREPORUKE ZA REALIZACIJU STRATEGIJE 245
Preporuke za relizaciju strategije 246

RECENZIJA

Regionalne strategije razvoja i, na njima zasnovani, regionalni planovi razvoja predstavljaju ključne instrumente regionalnog razvoja u svim zemljama članicama EU i zemljama kandidatima za članstvo u EU. Slično EU, Srbija je u svojim najvažnijim srateškim dokumentima iz oblasti regionalnog razvoja, a to su, pre svega, Strategija regionalnog razvoja Srbije 2007-2012. i Zakon o regionalnom razvoju Srbije (2009.), istakla strategije regionalnog razvoja kao osnovne instrumente savremene politike regionalnog razvoja.

Cilj *Strategije održivog razvoja Šumadije i Pomoravlja 2011-2021.* je razvoj opšteg strateškog plana regije Šumadija i Pomoravlje u kome će se definisati najvažniji strateški ciljevi i pravci razvoja, kao i podsticaji za razvoj u narednom desetogodišnjem periodu. Strategija počiva na principima održivog razvoja, odnosno na zahtevu da se obezdedi dugoročno zadovoljavanje društveno-ekonomskih potreba i interesa građana Šumadije i Pomoravlja, uz istovremeno otklanjanje pretnji i šteta po širu okolinu do kojih taj razvoj može da dovede.

Strukturu *Strategije* čini osam međusobno skladno, sadržinski i logičko-metodološki, povezanih celina. Prvi deo je uvodnog karaktera i u njemu se razmatraju polazna opredeljenja *Strategije*, kao što su uloga regiona u procesu regionalnog razvoja i koncet održivog razvoja, i obrazlaže metodološki postupak korišćen u pripremi ovog dokumenta. Drugi deo, pod naslovom *Socio-ekonomska analiza*, sadrži detaljan prikaz i analizu stanja u svim relevantnim oblastima društvenog i ekonomskog života Regiona, počev od njegovih geografskih i demografskih karakteristika, preko prikaza opšteg stepena ekonomskog razvoja i analize najvažnijih privrednih grana, pa sve do prikaza i analize šire socijalne sfere Regiona.

Na osnovu *Socio-ekonomske analize*, za srodne oblasti obuhvaćene ovom analizom, u trećem delu *Strategije* (*SWOT analiza*) izvršena je analiza najvažnijih internih (snage i slabosti) i eksternih (šanse i pretnje) faktora uspeha. U nastavku trećeg dela izvršena je klasifikacija i prioritetizacija slabosti i snaga za svaku od identifikovanih oblasti razvoja, što je predstavljalo osnovu da se u četvrtom delu definiše vizija Regiona. U petom delu identifikovano je šest regionalnih prioriteta, kao strateških pravaca razvoja koji treba da doprinesu ostvarivanju vizije razvoja. To su: razvoj sporta i turizma, ruralni razvoj, unapređenje sistema obrazovanja i kulture, unapređenje zdravstvenog i socijalnog sistema zaštite, razvoj privrede i preduzetništva i unapređenje infrastrukture i zaštita životne sredine.

U šestom delu *Strategije*, pod naslovom *Strateški i operativni ciljevi*, razvijen je hijerarhijski uređen sistem ciljeva, tako što je za svaki od šest prioriteta razvoja definisano tri do četiri strateška cilja, a za svaki strateški cilj definisan je određen broj operativnih cilja. Da bi se ovi ciljevi mogli realizovati, u procesu strateškog planiranja razvijene su projektne ideje, koje treba da posluže kao osnova za bliže definisanje projekata kojima će se u budućnosti ostvarivati postavljeni ciljevi. U sedmom delu *Strategije – Projektne ideje i programi*, navedena je lista od 301 regionalne projektne ideje, 81 međuopštinske projektne ideje i 133 projektne ideje iz oblasti infrastrukture, sa osnovnim elementima koji nešto bliže određuju svaku projektnu ideju. Grupisanjem projektnih ideja prema sličnosti došlo se do skupa programa u okviru svakog prioriteta. Time se od velikog broja projektnih ideja došlo do manjeg broja programa, što pogoduje njihovoj kasnijoj realizaciji. Poslednji, osmi deo *Strategije*, posvećen je razmatranju osnovnih principa na kojima treba da počiva proces njene implemetacije.

Neposrednoj izradi *Strategije održivog razvoja Šumadije i Pomoravlja 2011-2021.* prethodile su ozbiljne metodološke (izrada *Vodiča kroz proces izrade regionalne strategije održivog razvoja*, Regionalna agencija za ekonomski razvoj Šumadije i Pomoravlja, 2009.) i organizacione pripreme (formiranje radnih ili tematskih grupa), a sam proces izrade *Strategije* rezultat je dobro planiranog i organizovanog, intenzivnog participativnog procesa, koji je obuhvatio širok krug svih relevantnih aktera u Regionu.

Zahvaljujući tako pripremljenom i vođenom procesu relno je očekivati da *Strategija* integriše sve relevantne društvene grupe u Regionu, poveže ih oko zajedničkih ciljeva i mobiliše ih da istrajno deluju u pravcu njihove realizacije. Razvojni ciljevi usaglašeni u participativnom procesu izrade *Strategije* dobijaju legitimitet autetntičnih ciljeva društene zejednice Regiona.

Po svojim izvornim opredeljenjima, ciljevima čijoj relizaciji teži i instrumentima operacionalizacije, *Strategija održivog razvoja Šumadije i Pomoravlja 2011-2021*. je u potpunosti usaglašena sa svim relevantnim republičkim dokumetima, a pre svega sa: Strategijom regionalnog razvoja Srbije 2007-2012., Zakonom o regionalnom razvoju Srbije, statističkoj regionalizaciji Srbije, Prostornom planu Srbije 2011-2020., ali i sa drugim sektorskim strategijama i dokumetima.

Na osnovu svega iznetog može se zaključiti da *Strategija održivog razvoja Šumadije i Pomoravlja 2011-2021.* predstavlja dobru osnovu za dalje vođenje politike regionalnog razvoja, razvoja nižih administrativnih jedinica, kao i implemetaciju politike regionalnog razvoja. Stoga sa zadovoljstvom preporučujem nadležnim organima da usvoje *Strategiju održivog razvoja Šumadije i Pomoravlja 2011-2021.,* kako bi se na njenim osnovama moglo pristupiti izadi operativnih planova razvoja i dizajniranju drugih instrumenata regionalnog razvoja.

U Beogradu,
31. januara 2011. godine

Prof. dr Blagoje Paunović

1

Uvod

REGIONI KAO KREATORI POLITIKA

Za uspešnu realizaciju procesa evropske intagracije Republike Srbije kritičnu ulogu ima administrativni aparat u zemlji. Postavljanje uslova vezanih za odgovarajuće administrativne kapacitete posledica je identifikovanih potreba za prevazilaženjem problema u sprovođenju i koordinisanju javnih politika, koje se uvode u skladu sa standardima Evropske unije (u daljem tekstu, EU). Naime, standardi EU koji se implementiraju u nacionalno zakonodavstvo jedne zemlje u tranziciji i u procesu pridruživanja EU, veoma često zahtevaju pojačani vid kontrole sprovođenja. Potreba za dodatnom kontrolom može često da rezultira i u stvaranju novih institucija koje će se isključivo baviti upravo nadgledanjem novousvojenih pravila, a to zahteva da centralne, regionalne (ukoliko postoje) i lokalne vlasti, kao i stručne službe zakonodavnih organa, budu sposobne da ispune navedene obaveze.

Državni aparat treba da bude osposobljen za obavljanje brojnih kompleksnih zadataka na putu ka evropskim inegracijama. Sve ovo nameće potrebu za reorganizacijom administrativnog aparata, odnosno, stvaranjem odgovarajućih administrativnih kapaciteta koji će biti sposobni da nose teret promena i obaveza koje su predviđene u procesima pristupanja, a kasnije samog članstva u EU.

Kao jedno od glavnih pitanja administrativnih struktura Republike Srbije javlja se regionalni ili srednji nivo vlasti i stvaranje regiona kao jednog od kreatora politika i odlučivanja. Naime, regionalne strukture nisu najpreciznije definisane, već postoje kao sistem teritorijalne statističke klasifikacije, predviđene od strane regionalne politike EU i kreiranja tzv. NUTS (objašnjenje u daljem tekstu) regiona[1], iako je standard definisan samo za zemlje članice.

Evrostat[2] je definisao postojanje tri nivoa NUTS-a:

Nivo	Minimalno stanovnika	Maksimalno stanovnika
NUTS 1	3.000.000	7.000.000
NUTS 2	800.000	3.000.000
NUTS 3	150.000	800.000

Nomenklatura teritorijalnih jedinica za statističke potrebe (NUTS) (eng. Nomenclature of Territorial Units for Statistics) je standard Evropske unije koji se koristi u statističke svrhe i pomoću koje je napravljena podela Evrope na administrativne regione.

Svaka država koristi onoliko nivoa koliko joj je potrebno. Luksemburg, na primer, ima samo prvi nivo. Dok Mađarska u okviru nivou NUTS1 ima tri glavne regionalne jedinice (Prekodunavska, srednja Mađarska i Velike ravnice i severna Mađarska). U okviru nivoa NUTS2 su statistički regioni Mađarske, a u okviru NUTS3 su županije.

Podela na statističke regione urađena je u cilju usaglašavanja sa zemljama Evropske Unije i nekim drugim evropskim državama (Norveška, Švajcarska, itd) koje koriste NUTS standarde.

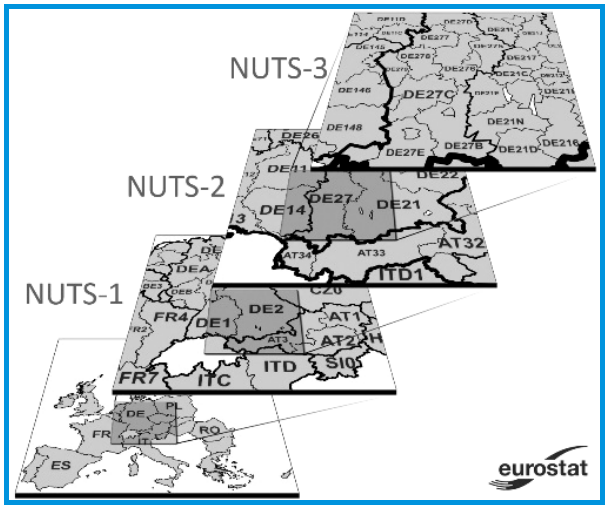

[1] Vodič za planiranje lokalnog razvoja, Centar za strateško-ekonomska istraživanja „Vojvodina-CESS" Izvršnog veća AP Vojvodine

[2] Evrostat je sektor Evropske komisije koji se bavi statističkim podacima, analizama i prognozama; sadrži kompleksne i brojne baze podataka statističkih podataka iz svih razvojnih oblasti i po svim zemljama EU

Ovim se nivo države definiše kao jedan statistički nivo. Za NUTS 1 nivo nije određeno da li će ga činiti Srbija kao celina ili tri oblasti (2 autonomne pokrajine i tzv. teritorija Srbije van teritorije autonomnih pokrajina).

Podela Srbije na 5 statističkih regiona (Vojvodina, Beograd, Šumadija i Zapadna Srbija, Južna i Istočna Srbija i Kosovo i Metohija) je podela na nivou NUTS 2. Teritorijalne oblasti veličine NUTS 3 bi bili danas postojeći upravni okruzi (iako ovaj nivo jedinice zahteva broj stanovnika od minimum 150.000, pa neki okruzi ne ispunjavaju ovaj uslov). Niži nivo, lokalne administrativne jedinice (local administrative units – LAUs) bi činile teritorije gradova i opština.

Šumadija i Pomoravlje kao teritorija odgovara NUTS 3 nomenklaturnoj klasifikaciji, s obzirom da obuhvata dva okruga sa ukupnim brojem stanovnika od 526.213.

Mapa Republike Srbije po statističkim regionima:

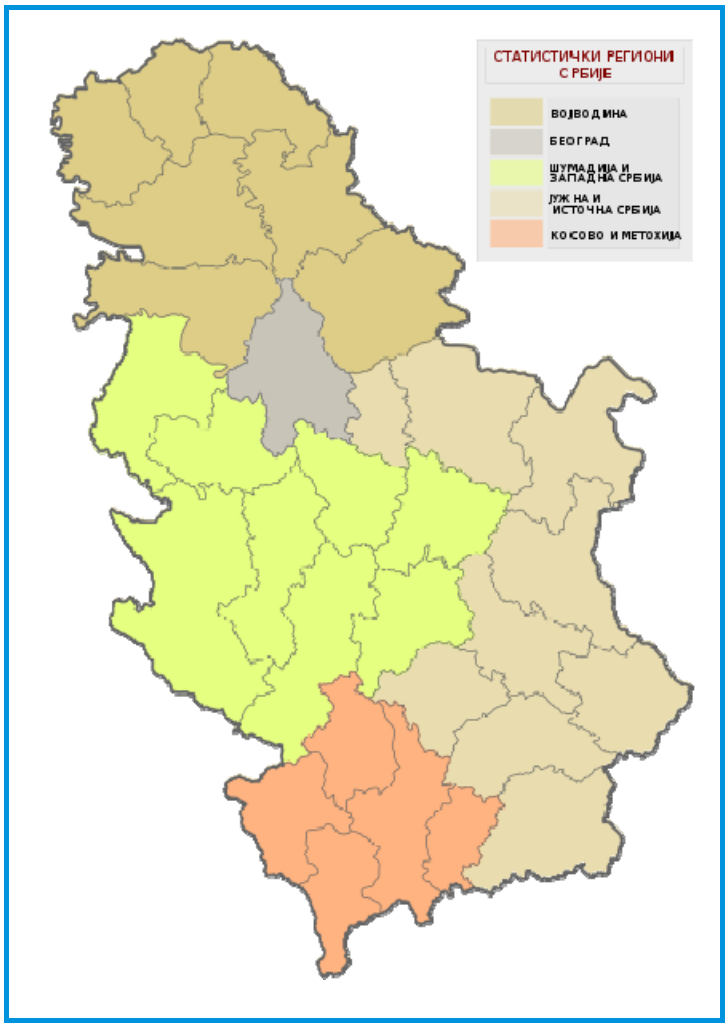

KONCEPT ODRŽIVOG RAZVOJA U PROCESU IZRADE REGIONALNE STRATEGIJE

Ne postoji jedinstvena i opšteprihvaćena definicija pojma održivog razvoja. Postoji, međutim, saglasnost o potrebi uvođenja ovog koncepta i svest o razlozima njegovog nastanka. Po jednoj definiciji, održivi razvoj je „razvoj kojim se ide u susret potrebama sadašnjosti, tako da se ne ugrožava mogućnost budućih generacija da zadovolje svoje sopstvene potrebe“.[3]

Održivi razvoj počiva na tri stuba:

– privrednom
– društvenom i
– stubu životne sredine.

Održivi razvoj je moguć samo kada su sva tri oslonca razvoja prisutna i podjednako važna. U praksi, to znači da sve tri komponente razvoja društva – privredna, društvena i komponenta životne sredine – koje ujedno čine i oslonce održivog razvoja, treba da budu od podjednakog značaja i važnosti u državi i društvu, čvrsto međusobno povezane i opskrbljene adekvatnom institucionalnom osnovom.

U početku je održivi razvoj bio formulisan po modelu nazvanom „tri prstena”, koji je podrazumevao samo delimično i nasumično preplitanje privrede, društva i životna sredine. U novije vreme utemeljena je svest o potrebi primene značajno naprednijeg modela, koji je nazvan „babuške”, u kojem su ove tri sfere života **usko** međusobno povezane, pri čemu životna sredina obuhvata druga dva elementa. Dakle, održivi razvoj podrazumeva bavljenje ekonomskim i društvenim razvojem uz pažljivo korišćenje ograničenih prirodnih resursa i uz očuvanje životne sredine.

Sa druge strane, po ovom modelu, ekonomski razvoj zauzima centralno mesto, jer bez njega ostala dva elementa ne mogu da se razvijaju.[4]

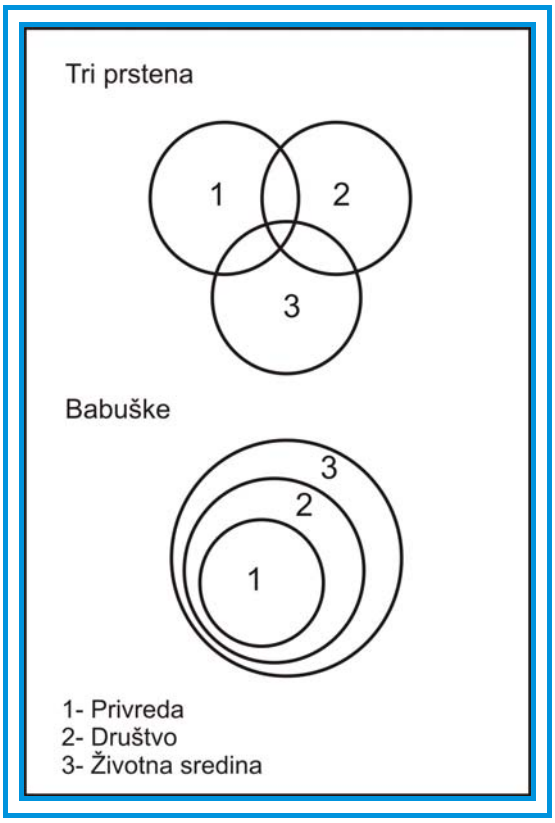

Usku međuzavisnost prethodna tri elementa održivog razvoja moguće je jednostavno prikazati preko sledećih „jednačina”:

ŽIVOTNA SREDINA + DRUŠTVO – PRIVREDA = NEDOSTATAK SREDSTAVA ZA INVESTIRANJE U BIZNIS

DRUŠTVO + PRIVREDA – ŽIVOTNA SREDINA = NEDOSTATAK PRIRODNIH RESURSA NEOPHODNIH ZA RAZVOJ

ŽIVOTNA SREDINA + PRIVREDA – DRUŠTVO = NEDOSTATAK ZAPOSLENIH, INVESTITORA, POTROŠAČA

Izvor: Candice Stevens, Business Success Through Sustainability, Montenegro, 23-25 march 2010

[3] World Commission on Enviroment and Development, 1987.
[4] Izvor: Jelena Bojović, Lokalni ekonomski razvoj, priručnik za praktičare

Regionalna strategija održivog razvoja je opšti strateški plan razvoja jedne regije, koji daje smernice i podsticaje za budući razvoj. Ona definiše održivi razvoj kao ciljno orijentisan, dugoročan, sveobuhvatan i sinergetski proces koji utiče na sve aspekte života (ekonomski, socijalni, ekološki i institucionalni). Strategija je orijentisana na stvaranje održivog modela koji na kvalitetan način zadovoljava društveno-ekonomske potrebe i interese građana, a istovremeno eliminiše, ili značajno umanjuje, uticaje koji predstavljaju pretnju ili štetu po životnu sredinu i prirodne resurse.

Dokument Strategija održivog razvoja Šumadije i Pomoravlja izrađen je korišćenjem participativnog pristupa koji podrazumeva uključenje svih zainteresovanih strana u proces regionalnog strateškog planiranja. Uključenjem šire zajednice (javnog, privatnog i NVO sektora) obezbeđuje se poboljšanje kvaliteta donesenih odluka, a odogovornost za implementaciju dokumenta se povećava. Drugačije rečeno, ovaj pristup omogućava:

- Širu bazu znanja koja omogućava donošenje kvalitetnijih odluka
- Podršku za donesene odluke
- Kolektivno vlasništvo nad problemima i rezultatima procesa
- Omogućava formiranje budućih partnerstava u implementaciji regionalnih projekata

Zainteresovane strane koje su bile uključene u proces izrade regionalne strategije održivog razvoja su:

- Predstavnici rukovodstava lokalnih samouprava
- Kancelarije za lokalni ekonomski razvoj opština i gradova regiona
- Javne institucije
- Regionalne institucije
- Finansijske institucije
- Privatni sektor i investitori
- Udruženja i nevladine organizacije.

Strateški dokument se odnosi na period 2011-2021., tokom koga će se, putem realizacije identifikovanih programa i projekata, stimulisati pozitivne promene u Regionu. Strategija predstavlja „krovni dokument" za sve ostale usvojene lokalne strategije opština. Implementaciju će sprovoditi buduća Koordinaciona tela, za svaki od definisanih razvjnih prioriteta. Koordinaciona tela će biti u tesnoj vezi sa Timom za strateško planiranje Regionalne agencije, koji će koordinirati proces implementacije u toku perioda trajanja Strategije.

Jedan od osnovnih principa, koji je usvojen od strane učesnika u procesu planiranja, je da dokument treba da bude "živ" i da daje smernice za razvoj opština sa teritorije Šumadije i Pomoravlja u narednih deset godina. U tom vremenskom periodu će se, pomoću odgovarajućih, precizno definisanih indikatora, meriti napredak na dvogodišnjem nivou, a nakon pet godina napraviti presek stanja procesa implementacije uz davanje preporuka za nastavak istog.

INSTITUCIONALNI OKVIR I STRATEGIJA ODRŽIVOG RAZVOJA REGIONA

Strategija održivog razvoja Šumadije i Pomoravlja 2011–2021. je suštinski važan dokument koji je povezan i usaglašen sa nacionalnim strategijama, koji daje smernice za razvoj i unapređenje lokalnih i sektorskih strategija kao i precizne indikatore za detaljnije planove.

Strategija održivog razvoja Republike Srbije usvojena je u maju 2008. godine, nakon tri godine participativnog procesa. Tim koji je radio na izradi Nacionalne strategije bio je sastavljen od tri grupe, koje je činilo 70 eksperata i desetak nevladinih organizacija. Celokupna Nacionalna strategija bazirana je na četiri osnovna nacionalna strateška dokumenta i 16 sektorskih strategija.

Četiri dokumenta, ključna za formulisanje Nacionalnog strateškog dokumenta bila su:

- Nacionalna strategija Srbije za pristupanje Srbije i Crne Gore EU (2005.)
- Nacrt Nacionalnog plana zaštite životne sredine
- Nacionalna strategija privrednog razvoja Srbije (2006 – 2012.)
- Strategija za smanjenje siromaštva.

Dobijeni dokument predstavlja krovni dokument sa kojim treba da budu usklađene sve regionalne i lokalne strategije održivog razvoja na teritoriji Republike Srbije.

U Nacionalnoj strategiji identifikovani su sledeći prioriteti:

- Prioritet 1. Članstvo u Evropskoj uniji
- Prioritet 2. Razvoj konkurentne tržišne privrede i uravnotežen ekonomski rast
- Prioritet 3. Razvoj ljudskih resursa i povećanje zaposlenosti
- Prioritet 4. Razvoj infrastrukture i ravnomeran regionalni razvoj
- Prioritet 5. Zaštita i unapređenje životne sredine i racionalno korišćenje prirodnih resursa

Prilikom definisanja vizije, razvojnih prioriteta i ciljeva Strategije održivog razvoja Šumadije i Pomoravlja, korišćena su načela i principi sadržani u prioritetima Nacionalne strategije održivog razvoja Republike Srbije.

Ključni momenat u procesu izrade Strategije održivog razvoja Šumadije i Pomoravlja je preuzimanje odgovornosti za sprovođenje procesa ili tzv. vlasništvo nad procesom. S obzirom da su lokalne samouprave Šumadije i Pomoravlja „menadžeri“ svojih teritorija, i kao takve imaju ključnu ulogu u obezbeđivanju održivog razvoja, zajedno sa identifikovanim ključnim regionalnim stakeholderima predstavljaju glavne činioce u fazi implementacije i evaluacije regionalne strategije, na teritoriji Šumadije i Pomoravlja.

Sprovođenje Strategije održivog razvoja Šumadije i Pomoravlja treba da proizvede merljive učinke koji će biti praćeni u desetogodišnjem periodu trajanja strategije i ocenjivani na svake dve godine.

Svi elementi razvoja, identifikovani u regionalnoj strategiji, moraju biti kompatibilni sa opšteprihvaćenim načelima razvoja, navedenim u Nacionalnoj strategiji. Razvojna logika sadržana u strateškim dokumentima na oba nivoa, nacionalnom i regionalnom, se dalje prenosi na lokalne strategije održivog razvoja, čime definisanje regionalne strategije dobija na značaju u smislu identifikacije ineteresa samog regiona, koji uključuje sinergiju koja proističe iz koordiniranog delovanja

lokalnih samouprava, bazirano na uspostavljenim stabilnim sporazumima o saradnji. Regionalna strategije je svojevrsna spona između dva nivoa, nacionalnog i lokalnog, koja podiže svest sa lokalnog na regionalni nivo, što je u neposrednoj korelaciji sa budućim tendencijama i izvorima finansiranja, koji potenciraju regionalnu saradnju (otvaranje komponente IPA 3 – Komponenta regionalnog razvoja, Evropske Unije za zemlje kandidate za ulazak u EU).

Strateški dokument koji se odnosi na prethodni planski period, koji nosi naziv *Integrativni plan društveno ekonomskog razvoja centralne Srbije 2004-2009*., baziran je na već utvrđenim prioritetnim pravcima razvoja preuzetim iz Nacionalnog strateškog dokumenta. Dokument Strategija održivog razvoja Šumadije i Pomoravlja 2011–2021. je naslednik prethodne regionalne strategije Šumadije i Pomoravlja, i predstavljaće oslonac i bazu za sve buduće razvojne promene usmerene ka postizanju višeg kvaliteta života i standarda svih žitelja Regiona.

METODOLOGIJA IZRADE STRATEGIJE ODRŽIVOG RAZVOJA

Dokument Strategija održivog razvoja Šumadije i Pomoravlja proistekao je iz realizacije podprocesa, sastavljenih iz više sukcesivnih faza koje zajedno čine proces strateškog planiranja. Svaka faza je predstavljala osnovu za obavljanje naredne. Na slici koja sledi vizuelno je, po fazama, prikazan proces strateškog planiranja.

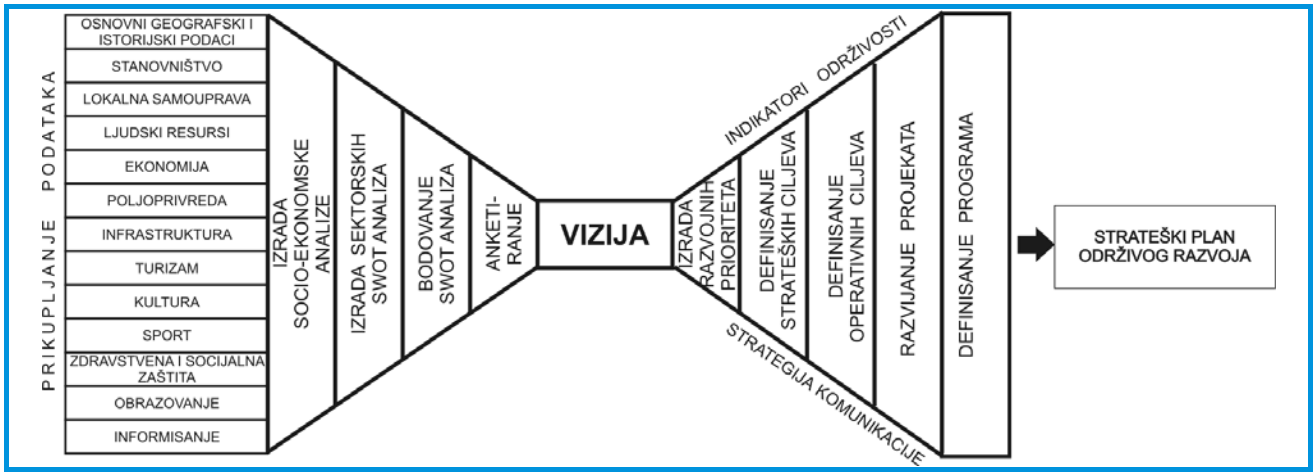

Proces izrade Strategije održivog razvoja po fazama i pratećim procesima

Jedan od ključnih preduslova za obavljanje procesa regionalnog strateškog planiranja jeste sprovođenje analize lokalnih i regionalnih stakeholdera. Identifikacija i klasifikacija zainteresovanih strana, kako na lokalnom, tako i na regionalnom nivou, može biti potpomognuta tzv. Interes /uticaj matricom:

A **veliki interes / mali uticaj** uključite ih i ojačajte	**B** **veliki interes / veliki uticaj** radite u partnerstvu
C **mali interes / mali uticaj** informišite ih	**D** **mali interes / veliki uticaj** čuvajte ih se

Interes / uticaj matrica

Ovaj način analize i uključenja zainteresovanih strana korišćen je u podprocesima u okviru jedinstvenog regionalnog procesa strateškog planiranja na teritoriji Šumadije i Pomoravlja. Naime, proces izrade Strategije održivog razvoja Šumadije i Pomoravlja 2011-2021. bio je sačinjen iz dva podprocesa:

Podproces planiranja regionalne infrastrukture i

Podproces definisanja ostalih prioriteta i razvojnog planiranja u okviru istih.

Prvi podproces se tiče razrade prioriteta koji se odnosi na infrastrukturu i zaštitu životne sredine. Ovaj prioritet je izdvojen zbog obima i složenosti teme, kao i zbog specifičnih tehničkih znanja koje planiranje u ovoj oblasti zahteva.

Polazna tačka prvog podpriocesa predstavljala je skupštinska odluka nadležnog regionalnog tela (Skupštine osnivača Regionalne agencije za ekonomski razvoja Šumadije i Pomoravlja), kojom je definisan raniji početak planiranja regionalne infrastrukture i predloženi članovi koji će učestvovati u radu.

Istom odlukom, formirana je i Radna grupa za realizaciju regionalnih infrastrukturnih projekata (u daljem tekstu RIP), sastavljena od predstavnika lokalnih samouprava (delegiranih od najvišeg

rukovodstva lokalnih samouprava) i predstavnika ključnih regionalnih institucija sa ukupno 15 članova.

Sledeći korak bio je formiranje Regionalnog operativnog tima i određivanje Regionalnog koordinatora za podproces planiranja regionalne infrastrukture.

Regionalni operativni tim, uz koordinaciju Regionalnog koordinatora, bio je u tesnoj vezi sa Timom za starteško planiranje Regionalne agencije za ekonomski razvoj Šumadije i Pomoravlja (koja je imenovana za glavnog izvođača procesa izrade regionalne strategije, od strane Skupštine osnivača Regionalne agencije) u svrhe nadgledanja i usklađivanja rada sa predstojećim podprocesom definisanja ostalih prioriteta i razvojnog planiranja u okviru istih.

Regionalni operativni tim je bio sastavljen od predstavnika Regionalne agencije, direktno zaduženih za obradu svih materijala sa održanih sastanaka i koordinaciju procesa i facilitatora koji su zaduženi za vođenje radionica na sastancima radnih timova.

Regionalni koordinator je bio odgovoran je za kompletnu organizaciju rada, tesnu saradnju sa svojim timom i blagovremeno obaveštavanje o svim relevantnim informacijama vezanim za podproces i stanje na terenu. Takođe, dužnost Regionalnog koordinatora bila je da prisustvuje svim sastancima održanim u svim fazama podprocesa. Koordinator je bio spona između svih uključenih strana i Regionalne razvojne agencije i njenog Tima za strateško planiranje.

Sastavni deo naredne faze bilo je definisanje Podprioriteta regionalne infrastrukture, imajući u vidu kompleksnost i važnost razvojnog prioriteta i njegovih sastavnih elemenata:
Energetika
Saobraćaj
Vodosnadbevanje
Privredna infrastruktura i
Zaštita životne sredine.

Za svaki od navedenih podprioriteta formirani su radni timovi od predstavnika lokalnih samouprava, sastavljenih od po 13 članova (ekvivalent broju opština regiona), koji su imali zadatak da definišu strateške, operativne ciljeve, projektne ideje i programe iz navedenih oblasti.

Kada je reč o *drugom podprocesu*, koji je podrazumevao definisanje ostalih prioriteta i razvojno planiranje u okviru istih, nakon identifikovanih zainteresovanih strana, delegirani su predstavnici, koji su direktno učestvovali u izradi ostalih elemenata Regionalne strategije. Čitav proces je formalizovan dobijanjem i zvaničnih saglasnosti od strane relevantnih institucija, za delegiranje osoba koje će uzeti učešće u procesu i samom radu u svim njegovima fazama.

Prvi korak je bilo formiranje Regionalnog partnerskog foruma sačinjenog od preko 40 predstavnika najvišeg rukovodstva lokalnih samouprava regiona zajedno sa predstavnicima ključnih regionalnih stakeholdera (aktera).

Za organizaciju i vođenje sastanaka Regionalnog partnerskog foruma glavna i odgovorna osoba bio je Regionalni koordinator drugog podprocesa, predložen od strane Regionalne agencije za ekonomski razvoj Šumadije i Pomoravlja.

U koordinaciji ovog podprocesa Regionalni koordinator je imao logističku i svaku drugu vrstu podrške od strane ustanovljenog Tima za strateško planiranje Regionalne agencije. Tim je bio sastavljen od petoro članova, koji su, sa jedne strane, imali ključnu ulogu u operacionalizaciji procesa, a sa druge strane su bili aktivno uključeni u sam proces, s obzirom da je svako od njih bio zadužen za facilitaciju po jedne tematske radne grupe, okupljene oko buduće formiranih regionalnih razvojnih prioriteta.

Tematske radne grupe su formirane nakon što su definisani razvojni pravci strategije, koji su se bavili ključnim konkurentnim oblastima na koje region treba da se fokusira u narednom desetogodišnjem periodu. Članovi grupa su birani po svojim kompetencijama i predstavljali su predstavnike lokalnih i regionalnih institucija koji se nalaze “na prvoj liniji fronta” u radu u svojim oblastima delovanja. Upravo ove grupe i njihovi članovi su bili odgovorni za formulaciju planskih elemenata podprocesa, odnosno, ciljeva koje treba postići u narednom periodu, baziranih na analitičkom delu, za koji je bio zadužen Regionalni forum.

Jedna od ključnih karika za uspešno sprovođenje procesa izrade Strategije održivog razvoja regiona predstavljali su lokalni koordinatori trinaest opština Šumadije i Pomoravlja, iz Kancelarija za lokalni ekonomski razvoj. Oni su imali zadatak u animiranju predstavnika svojih lokalnih zajednica na aktivnu participaciju u procesu dok je Regionalna agencija sa svojim timom imala zadatak da animira regionalne interesne grupe, uključene u proces.

FAZE PROCESA IZRADE REGIONALNE STRATEGIJE

Proces izrade Strategije održivog razvoja Šumadije i Pomoravlja, sačinjen je od sledećih faza, koje ujedno, čine i poglavlja ovog dokumenta:

- Socio-ekonomska analiza Šumadije i Pomoravlja
- SWOT analize
- Prioritetne slabosti i najznačajnije snage
- Vizija regiona
- Regionalni razvojni prioriteti
- Strateški i operativni ciljevi
- Programi i pripadajući regionalni i međuopštinski projekti
- Preporuke za realizaciju Strategije održivog razvoja Šumadije i Pomoravlja 2011-2021.

Proces je započet temeljnim istraživanjem koje je obuhvatilo prikupljanje podataka iz svih oblasti drštveno-ekonomske realnosti regiona sa svim pripadajućim opštinama:

- Osnovni geografski i istorijski podaci
- Životna sredina
- Stanovništvo
- Ljudski resursi
- Ekonomija
- Poljoprivreda
- Infrastruktura
- Turizam i kultura
- Obrazovanje
- Zdravstvo i socijalna zaštita
- Sport
- Informisanje.

Prikupljeni podaci verodostojno odslikavaju trenutno stanje u regionu i služe kao input za formulisanje dokumenta Socio-ekonomska analiza Šumadije i Pomoravlja (planiranje regionalne infrastrukture je podrazumevalo izradu socio-ekonomske analize infrastrukture regiona, koja je kasnije pridružena finalnom dokumentu). On predstavlja „ličnu kartu" regiona, odnosno profil teritorije.

Ovaj dokument je kasnije korišćen kao osnov za narednu fazu: Izradu SWOT analiza podprioriteta i sektorskih SWOT-ova. Naime, koristeći istraživanja i podatke iz Socio-ekonomske analize, izrađene su matrice sa snagama, slabostima, pretnjama i šansama za sve ključne sektore, trenutne socio-ekonomske realnosti regiona i sve podprioritete regionalne infrastrukture.

Nakon što su izrađeni SWOT-ovi za svaku oblast, sprovedeno je bodovanje kako bi se izdvojile prioritetne slabosti svakog od infrastrukturnih podprioriteta i prioritetne slabosti i najznačajnije snage, ostalih oblasti, koje su uzete kao jedan od osnovnih ulaznih elemenata pri izradi vizije Šumadije i Pomoravlja, koja je predstavljala narednu fazu procesa izrade Strategije održivog razvoja Šumadije i Pomoravlja.

Vizija predstavlja mentalnu projekciju stanja za period od sledećih 20 godina, i njena osnovna funkcija je da bude motivišuća ideja u razvojnim procesima. Anketiranje, koje je sprovedeno tokom izrade vizije, je još jedan značajan element participativnog pristupa. Naime, formiran je stratifikovani uzorak koji su činili učenici, studenti, radno sposobno urbano i ruralno stanovništvo i najstariji žitelji. Učesnicima ankete postavljana su sledeća pitanja: Gde sebe vidite za deset godina? Šta biste želeli da bude promenjeno? Koje su Vaše ideje za pozitivnu promenu u regionu? Na ovaj način, anketom je obuhvaćeno preko 3.000 ispitanika sa teritorije Šumadije i Pomoravlja.

Rezultati obrađenih anketa, zajedno sa prioritetnim slabostima i najznačajnijim snagama po oblastima i podprioritetima iz oblasti infrastrukture, predstavljali su ulazne elemente za rad fokus grupa u izradi Vizije Šumadije i Pomoravlja. Ona je verodostojna i jasna, zahvaljujući upravo anketi i reprezentativnosti članova Regionalnog partnerskog foruma, sačinjenog od svih relevantnih aktera iz regiona.

Kada je jednom definisana Vizija, stvorena je podloga za formiranje ključnih razvojnih prioriteta regiona (pored već identifikovane infrastrukture, kao jednog od najbitnijih elemenata svake strategije). Oko svakog od formiranih prioriteta okupljene su tematske radne grupe, koje su brojale od 20 do 30 članova, predstavnika lokalnih i regionalnih interesnih grupa. Kod podprocesa planiranja regionalne infrastrukture isti postupak je sproveden kroz formiranje radnih timova, okupljenih oko usvojenih podprioriteta, sačinjenih od kompetentnih predstavnika lokalnih samouprava i regionalnih institucija iz ove oblasti.

Dalji rad tematskih radnih grupa i radnih timova vezan je bio za izradu strateških ciljeva. Svaki od utvrđenih prioriteta / podprioriteta je dekomponovan na osnovne elemente, da bi se na taj način stvorio osnov za što preciznije definisanje operativnih ciljeva.

Strateški ciljevi su se dalje segmentirali na veći broj operativnih ciljeva koji su konkretniji i dostižniji i jasno ukazuju na promenu koja se želi postići. Formulisani po SMART principu (biće objašnjeno u sledećim poglavljima) predstavljaju buduća promenjena stanja koja su jasna i lako merljiva, a opet vremenski ograničena, realna i u skladu sa postavljenom Vizijom.

Finalna faza se odnosila na prikupljanje regionalnih i međuopštinskih projektnih ideja koje razvijaju članovi radnih timova i tematskih radnih grupa, u skladu sa svojim kompetencijama.

Sa druge strane, u svhe efikasnog upravljanja podprocesom definisanja ostalih prioriteta i razvojnog planiranja u okviru istih, izrađen je OLEDNETWORK (www.olednetwork.rs) Internet alat. On predstavlja integralni deo šireg web portala, namenjenog umrežavanju kancelarija za lokalni ekonomski razvoj Šumadije i Pomoravlja. Olednetwork predstavlja alat za identifikaciju i dizajn projekata regionalnog i međuopštinskog tipa i uspostavnjanje preliminarnih partnerstava.

Na ovaj način je dobijena finalna lista projekata, koja je osnov za fazu implementacije Strategije održivog razvoja Šumadije i Pomoravlja. Ova faza je obuhvatila i definisanje programa putem grupisanja srodnih projekata. Programi omogućavaju lakšu alokaciju grupa projekata koji doprinose pozitivnim budućim promenama.

Sastavni deo procesa predstavlja i formiranje adekvatnog mehanizma za dvogodišnju i petogodišnju evaluaciju regionalne strategije. On se bazira na setu indikatora čijim se izračunavanjem prati realizacija definisanih ciljeva.

2

Socio-ekonomska analiza Šumadije i Pomoravlja

SOCIO-EKONOMSKA ANALIZA ŠUMADIJE I POMORAVLJA

S obzirom da planiranje regionalnog razvoja ima za cilj mobilizaciju resursa u svrhe postizanja ciljeva, neophodan je uvid u njihov obim, veličinu, kvalitet i u njihove specifičnosti. Na taj način se realno procenjuju mogućnosti za korišćenje resursa u budućnosti, odnosno, njihov efektivni doprinos postizanju postavljenih ciljeva i zato je prvi korak u procesu planiranja socio-ekonomska analiza regiona[5].

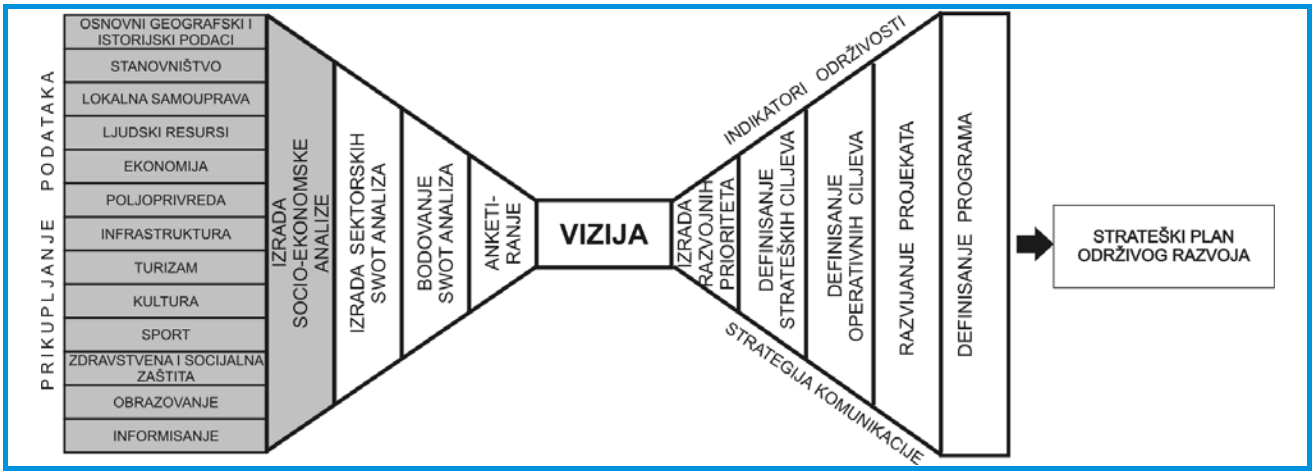

Socio – ekonomska analiza

Socio-ekonomska analiza definiše stanje svih činilaca društveno-ekonomskog razvoja i kroz analizu daje pregled trendova tokom poslednjih pet godina. Profil ili "lična karta" regionalne zajednice, kako se ova analiza još može nazvati, sa jedne strane služi za predviđanje budućih promena, a sa druge omogućava uvid u faktore koji su doveli do trenutnog stanja. Na taj način daje osnovu za definisanje prioriteta i ciljeva intervencije.

Kroz izradu profila regiona omogućeno je:

- Pružanje podrške Regionalnom forumu u donošenju odluka o pravcima intervencije
- Davanje pregleda nacionalnih i regionalnih društveno-ekonomskih pokazatelja putem kojeg se omogućava uspostavljanje okvira za izradu Strategije
- Obezbeđivanje osnovnih informacija koje dozvoljavaju zajednici da meri šta se promenilo implementacijom Strategije
- Podrška za izradu sektorskih SWOT analiza.

Faza izrade Socio-ekonomske analize obuhvatila je sledeće podfaze koje su dovele do finalizacije ovog segmenta strateškog dokumenta:

- Definisanje strukture Socio-ekonomske analize
- Podela odgovornosti unutar Tima za strateško planiranje
- Prikupljanje podataka
- Unos i obrada
- Formiranje nacrta Socio-ekonomske analize
- Prezentacija nacrta Socio-ekonomske analize na sastanku Regionalnog foruma
- Revizija i dopuna
- Formiranje finalne verzije.

[5] Vodič za planiranje lokalnog razvoja, Centar za strateško-ekonomska istraživanja „Vojvodina-CESS" Izvršnog veća AP Vojvodine

Socio-ekonomska analiza sadrži dve grupe podataka: “tvrde” i ”meke”. Kvalitetan analitički dokument mora da uključi analizu obe grupe prikupljenih podataka.

“Tvrdi” podaci se prikupljaju iz zvanične statističke građe i iz opštinskih baza podataka. Često se dešavalo da lokalne baze podataka nisu bile dovoljno ažurne, i iz tog razloga je bilo veoma bitno da se lokalnim samoupravama daju jasne instrukcije oko vrste podataka koji su potrebni kao utvrđeni minimum za potrebe izrade socio-ekonomske analize.

“Meki” podaci su se prikupljali, ne samo u toku pripremne faze celokupnog procesa, u kojoj se intenzivno komuniciralo sa lokalnim koordinatorima i predstavnicima regionalnih stakeholdera u cilju dobijanja ažurnih podataka, već i tokom čitavog procesa izrade regionalne strategije kroz sastanke Regionalnog foruma i tematskih radnih grupa. Sastanci su pomagali u identifikaciji eventualnih potreba za izmenama i dopunama socio-ekonomske analize.[6]

Dokument Socio-ekonomska analiza izrađen je krajem 2009. godine. U njegovoj izradi korišćeni su podaci iz nacionalnih publikacija koje evidentiraju promene društveno-ekonomskih parametara jednu ili dve godine unazad, u odnosu na poslednju posmatranu 2009. godinu (Nacionalna služba za zapošljavanje, Republički zavod za statistiku, Narodna banka itd).

U daljem tekstu je predstavljen kompletan dokument Socio-ekonomska analiza Šumadije i Pomoravlja.

[6] Vodič za planiranje lokalnog razvoja, Centar za strateško-ekonomska istraživanja „Vojvodina-CESS” Izvršnog veća AP Vojvodine

OSNOVNI GEOGRAFSKI I ISTORIJSKI PODACI

Geografija i topografija

Region Šumadije i Pomoravlja se nalazi u središnjem delu Republike Srbije, između velikih reka Save i Dunava na severu, Velike Morave na istoku, Zapadne Morave na jugu i Kolubare na zapadu. Šumadiju i Pomoravlje čine manje predeone celine: Temnić, Levač, Gruža, Belica, Lepenica, Jasenica, Takovo, Kačer, Kosmaj, Beogradsko i Smederevsko podunavlje.

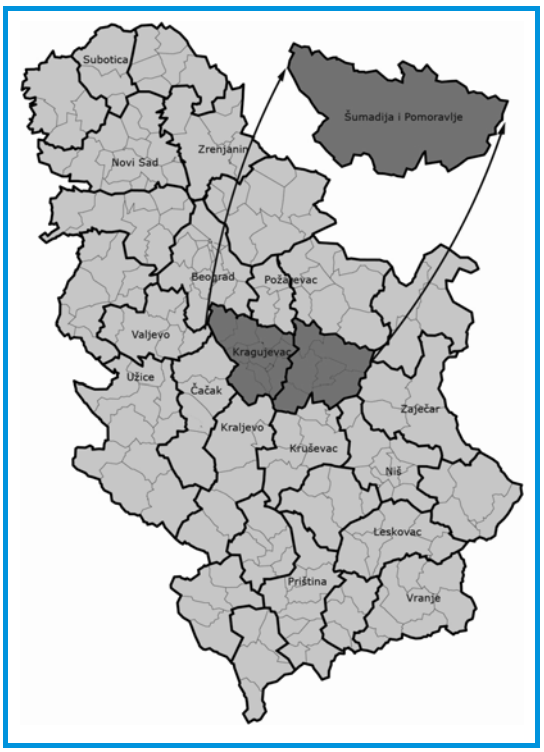

Ukupna površina regiona je 5001km^2, što čini 5,6% površine Republike Srbije. Na ovoj teritoriji, po poslednjem zvaničnom popisu sprovedenom 2002. godine, živi ukupno 526.213 stanovnika, te prosečna gustina naseljenosti iznosi 105 st/km^2. Udeo populacije Šumadije i Pomoravlja u ukupnoj populaciji Republike Srbije je 7%.

Region Šumadije i Pomoravlja u svom sastavu obuhvata dva okruga - Šumadijski i Pomoravski. Šumadijski okrug čine grad Kragujevac i šest opština: Aranđelovac, Batočina, Lapovo, Knić, Rača i Topola. Ukupna površina Šumadijskog okruga je 2387 km^2, od čega je 835 km^2 teritorija grada Kragujevca koji je, ujedno, najveći grad čitavog regiona. U Šumadijskom okrugu živi 298.778 stanovnika. Prosečna gustina naseljenosti je 125 st/km^2.

Pomoravski okrug čine grad Jagodina i pet opština: Despotovac, Paraćin, Rekovac, Svilajnac i Ćuprija. Sa 2617km^2 površine i 227.435 stanovnika, Pomoravski okrug ima prosečnu gustinu naseljenosti od 87st/km^2.

Grad Kragujevac je najveći grad na teritoriji Šumadije i Pomoravlja i predstavlja administrativni, privredni, kulturno-obrazovni i zdravstveni centar čitavog regiona i centralne Srbije. Smešten je u središnjem delu Republike Srbije i regiona Šumadije i Pomoravlja, 140 km jugoistočno od Beograda.

Pregled površina opština Šumadijskog i Pomoravskog okruga (u km^2)

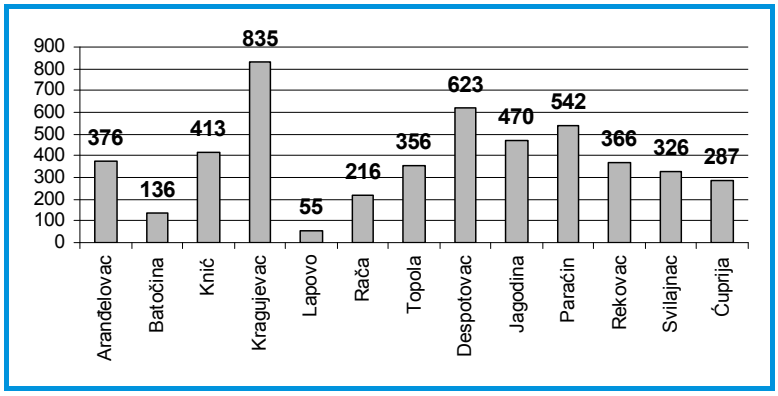

Reljef

Petrološka građa i tektonska evolucija Šumadije i Pomoravlja dosta su složeni. U reljefu se ističu tzv. Šumadijska greda, koja se od planine Rudnik pruža dalje ka Beogradu, više zaravni rečno-denudacionog porekla, ostrvske planine, usečene doline, kao i manja kotlinska udubljenja kompozitnih dolina (Kragujevačka, Gružanska, Levačka i Ćuprijska kotlina).

Čitava teritorija današnje Šumadije i Pomoravlja nekada je bila pod Panonskim morem u kom su planine predstavljale usamljena ostrva (Šumadijski arhipelag – deo Južnopanonskog arhipelaga). Današnja teritorija je nastala sporijim spuštanjem tla u odnosu na Panonsku niziju. Naime, tlo je tonulo duž dunavskog, zapadnomoravskog i kolubarskog raseda, kao i velikomoravske dislokacije. Pri tome su i mlađe stene blle zahvaćene ubiranjem, pa su planine izvesno uzdignute. Stoga ih je Jovan Cvijić, nazivajući ih šumadisjkim Dinaridima, označio kao „prelaznu zonu Rodopskih planina na severu."

Sa oticanjem mora/jezera kroz Đerdap, čitava teritorija postala je kopno na kom su reke orijentisane od Šumadijske grede ka rekama Velikoj i Zapadnoj Moravi, Kolubari, Savi i Dunavu. U visokoj akumulativnoj ravni reke su usekle slivove i više površi oko ostrvskih planina, koje i čine glavne elemente savremenog reljefa.

Pored toga, u sporadičnim krečnjačkim partijama formirane su i pećine: Risovača kod Aranđelovca, pećina Gradac kod Kragujevca i, svakako najpoznatije, Resavska pećina u opštini Despotovac. Resavska pećina je duga 4,5 km, od kojih je detaljno istraženo 2830 m, dok je za posetioce uređeno oko 800 m. Smatra se da je stara približno 80 miliona godina, dok se starost nakita u pećini procenjuje na 45 miliona godina.

Planine

Ceo predeo Šumadije i Pomoravlja ima svojstva brdsko-planinskog područja, sa izuzetkom Moravske kotline kod koje su izražene aluvijalne karakteristike. Najatraktivnije planine su: Rudnik, Bukulja, Vujan, kragujevački Crni Vrh, Juhor i Gledićke planine. Floru ovih planina karakterišu hrastove i bukove šume na nižim i borove šume na većim visinama. Fauna je raznovrsna - sitna divljač (zec, lisica, fazan, jarebica itd) do krupne divljači (srndać, divlja svinja itd). Najviša planina je Rudnik - 1132 m.

Rudnik (Cvijićev vrh, 1132 m) predstavlja najvišu planinu Šumadije i Pomoravlja. Prostire se severozapadno od Kragujevca. Može se reći da ova planina predstavlja hidrografski čvor, razvođe prema slivovima Save, dveju Morava i Kolubare. Rudnik je izgrađen od škriljaca, krečnjaka i fliša probijenih eruptivima. Idući od Rudnika ka severu, šumadijske planine su niže.

Beljanica (1339 m) je, po svom najvišem vrhu, planina viša od prethodno pomenutog Rudnika, ali, iz razloga administrativne podele na okruge, sam vrh ne pripada teritoriji Pomoravlja pa se, samim tim, Beljanica ne smatra najvišom planinom Šumadije i Pomoravlja. Planina je kraškog sastava koji je uzrokovao prisustvo mnogobrojnih vrtača, jama, uvala i pećina. Centralna visoravan je uglavnom gola, a padine su pokrivene bukovim i hrastovim šumama, koje su povremeno i prašumskog tipa.

Bukulja (696 m) je planina koja se pruža iznad opštine Aranđelovac. Jezgro ove planine sastavljeno je od granita, pokriveno i opkoljeno škriljcima i mermerima (plutonit-lakolit). Prema istoku se nastavlja u **Venčac** (658 m), zapadno od opštine Topola, koji je poznat po mermeru.

Gledićke planine (922 m), pružaju se između Gruže, Levča, Temnića i zapadnog Pomoravlja. Na planini se ističe oko 700 m visoka zaravan. Strukturu stena čini tzv. šumadijski fliš.

Kotlenik (748 m) je planina koja se pruža između Gruže i Zapadne Morave. Ovu planinu karakteriše paleovulkanski reljef sa dva žarišta ugašene vulkanske aktivnosti.

Juhor (773 m), kao i **Crni Vrh** (707 m) iznad Kragujevca, je rodopska planina koja se pruža u jugoistočnom delu regiona. Juhorski plutonit, sa jezgrom od granita, izdužen je meridijanski i odvaja tzv. gornjovelikomoravsku kotlinu od njene levačko-temnićke udoline između Juhora i Gledićkih planina. U građi Juhora zastupljeni su i škriljci.

Vode

Tokovi Šumadije i Pomoravlja su brojni, ali kratki. Osnovni razlog takve osobenosti je ograničenost cele regije većim rekama. Šumadiju i Pomoravlje karakteriše manja količina padavina, no, bez obzira na to, može se reći da su izvori česti. Od tzv. Šumadijske grede i hidrografskog čvora na planini Rudnik, vode otiču u Veliku Moravu (preko Ralje, Jasenice,

Lepenice, Osanice, Belice, Lugomira i Kalenićke reke) i Zapadnu Moravu (preko Gruže). Tokovi grade okuke (laktove), ređe meandre i menjaju pravce.

Velika Morava, najveća reka sa izvorištem u Srbiji, protiče kroz dobar deo Šumadije i Pomoravlja i omogućuje da se vodni bilans značajno izmeni podizanjem veštačkih akumulacija. Treba napomenuti da se, po vodosnabdevanju, Šumadija i Pomoravlje smatraju jednom od "suvljih" oblasti u Srbiji. Od prirodnih jezera u Šumadiji i Pomoravlju najbrojnija su rečna. Nastala su presecanjem meandara i stvaranjem mrtvaja - plitkih i izduženih rečnih jezera. Pomenuta jezera nalaze se u šumadijskom delu aluvijalne ravni Velike Morave. Rečnih jezera ima kod: Trešnjevice, Raševice, Ostrikovca, Končareva, Starog Laništa i Miloševa.

Ostrikovačka bara je najpoznatije i najveće rečno jezero u Šumadiji i Pomoravlju. Nalazi se između opštine Ćuprija i grada Jagodine, kod naselja Ostrikovac. Ovo jezero je nastalo presecanjem meandra Velike Morave 1925. gopdine, kada je imalo i najveću dužinu – 1,5km. Severni deo jezera je vremenom presušivao tako da se i površina jezera smanjivala. Tokom letnjih meseci dužina jezera je oko 500 m, a početkom proleća i do 700 m.

Od veštačkih akumulacija na teritoriji Šumadije i Pomoravlja treba pomenuti Gružansko jezero (površina jezera 900 ha, zapremina 64,5 miliona m^3, prosečna dubina 3 - 30m) , Garaško jezero (površina 300 ha, prosečna dubina 6 - 8 m) i jezero u Šumaricama, u Kragujevcu (površina 22 ha, zapremina 800000 m^3). Ove akumulacije su formirane u cilju poboljšanja vodosnabdevanja, ali danas imaju i značajnu komponentu u razvoju turističke ponude, pre svega sportskog ribolova.

Velika Morava (245 km), predstavlja najveći tok Šumadije i Pomoravlja i, zajedno sa prirodnim nastavkom Južnom Moravom, čini najveću reku Srbije. Nastaje spajanjem Južne Morave (343 km) i Zapadne Morave (295 km) kod Stalaća. Širina reke se kreće od 80 do 250 m, dubina do 10 m, a nekada je bila plovna do Ćuprije. Proticaj veoma oscilira – od 24 do 2600 m^3/s i, duž svog toka prima nekolike pritoke: Kalenićka reka, Lugomir, Belica, Lepenica, Jasenica, Jovanovačka reka, Crnica, Ravanica, Resava.

Osim Velike Morave, teritorija Šumadije i Pomoravlja ispresecana je i drugim rečnim tokovima.

Reka **Resava**, duga 65 km, jedna je od desnih pritoka Velike Morave, koja izvire na Kučaju, na 1100 mnv. U donjem toku, nizvodno od manastira Manasije, teče kroz široku dolinu Velike Morave. Značajnija pritoka ove reke je reka **Resavica**, duga 27 km.

Lugomir je leva pritoka Velike Morave. Karakteriše je laktasti tok i površina sliva od 447 km^2. Nastaje od Dulenske i Županjevačke reke, koje izviru na severnoj strani Gledićkih planina, a sastaju se kod sela Dragoševca.

Belica, takođe leva pritoka Velike Morave, protiče centralnim delom regiona, dužinom od 40 km.

Crnica je reka koja protiče kroz gradsko naselje opštine Paraćin, ukupne dužine 30 km. Ova reka protiče kroz klisuru u krečnjacima i kroz Davidovački rečni basen.

Lepenica je reka koja protiče kroz grad Kragujevac. Njena dužina iznosi 48 km i ona je još jedna leva pritoka Velike Morave. Teče kroz tzv. Kragujevačku kotlinu, a sliv joj je smešten između Gledićkih planina, Rudnika i Viska.

Jasenica, duga 79 km, izvire ispod planine Rudnik, a uliva se u Veliku Moravu kod Velikog Orašja. Sliv Jasenice je smešten između razvođa na Rudniku, Kosmaju i Venčacu i doline Velike Morave.

Rača protiče kroz gradsko naselje opštine Rača gde ima i najužu dolinu koja se, njenim približavanjem Velikoj Moravi, širi do 1000 m. Ukupna dužina ove reke iznosi 44 km, dok je površina sliva 306 km^2.

Izvorišta mineralne vode su jedna od prepoznatljivosti Šumadije i Pomoravlja. Najpoznatije izvorište mineralne vode, svakako je izvorište Bukovičke Banje kod Aranđelovca. Ova voda, osim što se koristi za banjsko lečenje, ima i komercijalnu upotrebu – flašira se u fabrici mineralne vode i sokova *Knjaz Miloš*, najvećoj fabrici ovog tipa na Balkanu. Pored ovog, izvorišta mineralne vode dokazanog kvaliteta nalaze se u Despotovačkoj Banji i Stragarima kod Kragujevca, dok postoji veći broj izvorišta vode za koju se pretpostavlja da ima karakteristike mineralne vode, ali mineralni sastav i kvalitet nisu ispitani. Ovih izvorišta ima u okolini Svilajnca, Rače i Paraćina.

Klima

Šumadiju i Pomoravlje karakteriše umereno-kontinentalna klima koja je mikroklimatski neujednačena, pre svega usled visinske razlike među pojedinim delovima regiona. Region odlikuje manja količina padavina što ga svrstava u „suvlje“ delove Republike Srbije. Planine su vlažnije (oko 1000 mm godišnjue), a vetrovi duvaju iz svih pravaca. Najjači zimski vetar je Košava.

U tabelama koje slede dati su podaci koji se odnose na klimatske parametre i preuzeti su od hidrometeoroloških stanica u Kragujevcu i Ćupriji

Stanica Kragujevac		Stanica Ćuprija	
Srednja tempeartura vazduha	11,6 °C	Srednja tempeartura vazduha	11,1 °C
Apsolutna maksimalna temperatura vazduha	41,6 °C	Apsolutna maksimalna temperatura vazduha	42,7 °C
Apsolutna minimalna temperatura vazduha	-27,4 °C	Apsolutna minimalna temperatura vazduha	-27.1 °C
Najhladniji mesec – Januar	0,8 °C	Najhladniji mesec – Januar	0 °C
Najtopliji mesec – Jul	22,2 °C	Najtopliji mesec – Jul	21,8 °C
Insolacija	2074,6 h	Insolacija	2081,3 h
Najduža insolacija – Jul	294,4 h	Najduža insolacija – Jul	298,7 h
Najkraća insolacija – Decembar	65,9 h	Najkraća insolacija – Decembar	59 h
Relativna vlažnost vazduha	71,1 %	Relativna vlažnost vazduha	72,9 %
Količina padavina	618 mm	Količina padavina	660,8 mm
Broj dana sa snegom	29	Broj dana sa snegom	32
Broj dana sa snežnim pokrivačem	38	Broj dana sa snežnim pokrivačem	45
Maksimalana visina snežnog pokriva-ča	48 cm 1987. god	Maksimalana visina snežnog pokriva-ča	58 cm 1987. god

Izvor: Hidrometeorološki zavod Srbije

Geostrateški položaj

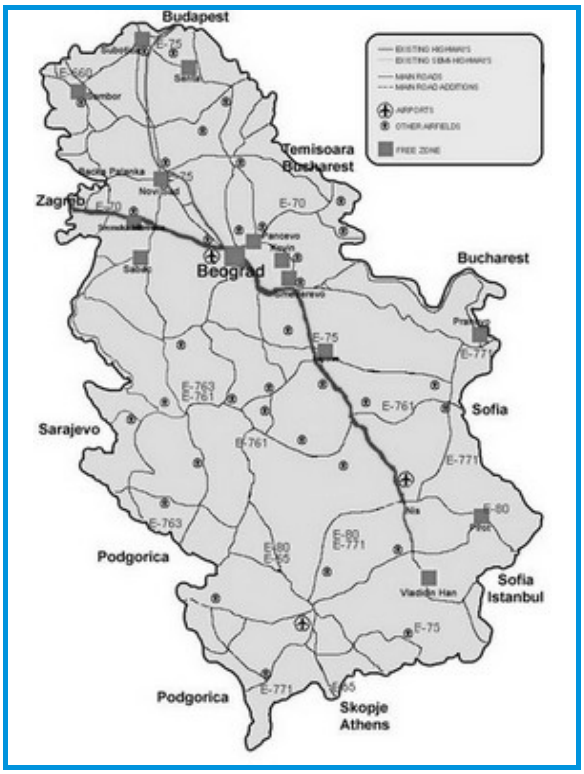

Kao što je već rečeno, Šumadija i Pomoravlje se nalaze u centralnom delu Srbije. Kroz istoriju je ovaj region, zahvaljujući svom položaju, stekao epitet saobraćajne raskrsnice Srbije. Kao glavne komunikacije treba pomenuti međunarodni koridor A10, koji prolazi dužinom cele teritorije, mrežu magistralnih puteva, koji spajaju Šumadiju i Pomoravlje sa drugim krajevima Srbije, kao i železničku mrežu sa tranžirnom stanicom u Lapovu, koja pripada železničkim pravcima koji vode na jug – ka Crnoj Gori, Bugarskoj i Grčkoj i na sever – ka Mađarskoj i Rumuniji.

Šume

Pregled šumskog fonda opština Šumadije i Pomoravlja priložen je u sledećoj tabeli:

	Svega	Šume i šumsko zemljište				Ostalo zemljište			
		Svega	Šume	Šum. Kultura	Šumsko zem.	Svega	Neplodno	Za ost. Svrhe	Zauzeća
	ha	ha	ha	ha	ha	ha	ha	ha	ha
Državno	2370,15	2271,94	2124,4	38,17	109,37	98,21	54,24	43,97	0
Privatno	6996	6996	6996	0	0	0	0	0	0
Aranđelovac	**9366,15**	**9267,94**	**9120,4**	**38,17**	**109,37**	**98,21**	**54,24**	**43,97**	**0**
Državno	399,08	353,86	317,76	28,98	7,12	45,22	20,58	24,64	0
Privatno	1368	1368	1368	0	0	0	0	0	0
Batočina	**1767,08**	**1721,86**	**1685,76**	**28,98**	**7,12**	**45,22**	**20,58**	**24,64**	**0**
Državno	5360,13	5116,65	4834,25	248,55	33,85	243,48	102,31	133,65	7,52
Privatno	5709	5709	5709	0	0	0	0	0	0
Knić	**11069,13**	**10825,65**	**10543,25**	**248,55**	**33,85**	**243,48**	**102,31**	**133,65**	**7,52**
Državno	6006,32	5564,62	5238,89	278,35	47,35	441,7	94,29	332,63	14,78
Privatno	17809	17809	17809	0	0	0	0	0	0
Kragujevac	**23815,32**	**23373,62**	**23047,89**	**278,35**	**47,35**	**441,7**	**94,29**	**332,63**	**14,78**
Državno	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Privatno	374	374	374	0	0	0	0	0	0
Lapovo	**374**	**374**	**374**	**0**	**0**	**0**	**0**	**0**	**0**
Državno	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Privatno	3074	3074	3074	0	0	0	0	0	0
Rača	**3074**	**3074**	**3074**	**0**	**0**	**0**	**0**	**0**	**0**
Državno	1718,41	1673,1	1548,01	116,32	8,77	45,31	28,54	16,77	0
Privatno	3528	3528	3528	0	0	0	0	0	0
Topola	**5246,41**	**5201,1**	**5076,01**	**116,32**	**8,77**	**45,31**	**28,54**	**16,77**	**0**
Državno	26919,14	24323,24	21326,32	806,42	2190,5	2595,9	729,87	1303,21	562,872
Privatno	6603,72	6603,72	6158,52	0	445,2	0	0	0	0
Despotovac	**33522,86**	**30926,96**	**27484,84**	**806,42**	**2635,7**	**2595,9**	**729,87**	**1303,21**	**562,872**
Državno	2507,84	2469,26	2357,95	17,15	94,16	35,58	21,14	10,68	6,76
Privatno	6814,7	6814,7	6779,27	30,33	5,1	0	0	0	0
Jagodina	**9322,54**	**9283,96**	**9137,22**	**47,48**	**99,26**	**35,58**	**21,14**	**10,68**	**6,76**
Državno	10799,11	10529,8	9555,53	154,66	859,61	269,31	225,26	25,7	18,35
Privatno	6964,19	6964,19	6759,05	0	205,14	0	0	0	0
Paraćin	**17763,3**	**17493,99**	**16314,58**	**154,66**	**1064,75**	**269,31**	**225,26**	**25,7**	**18,35**
Državno	3128,57	3088,76	3026,29	28,08	34,39	39,81	25,9	4,69	9,22
Privatno	8476,8	8476,8	8470,8	0	6	0	0	0	0
Rekovac	**11605,37**	**11565,56**	**11497,09**	**28,08**	**40,39**	**39,81**	**25,9**	**4,69**	**9,22**
Državno	236,3	231,65	231,54	0	0,11	4,65	0,12	0,68	3,85
Privatno	3653,58	3653,58	3653,58	0	0	0	0	0	0
Svilajnac	**3889,88**	**3885,23**	**3885,12**	**0**	**0,11**	**4,65**	**0,12**	**0,68**	**3,85**
Državno	1615,77	1589,65	1469,67	18,65	101,33	26,12	16,73	2,61	6,78
Privatno	3898,04	3898,04	3898,04	0	0	0	0	0	0
Ćuprija	**5513,81**	**5487,69**	**5367,71**	**18,65**	**101,33**	**26,12**	**16,73**	**2,61**	**6,78**

Izvor: Srbijašume

Prema podacima *Srbijašuma* tj. šumskih gazdinstava u Kragujevcu i Despotovcu - na teritoriji opština Šumadijskog i Pomoravskog okruga šume i šumsko zemljište pokrivaju 132.481,6 ha, pri čemu je 43,2% pošumljenog zemljišta u državnom vlasništvu. Od ove površine, 95,6% predstavljaju površine pod prirodnim šumama. Površine pod šumama na kojima je vršen proces veštačkog pošumljavanja pokrivaju 1.765,7 ha ili 1,3% ukupne šumske površine.

Posmatranjem apsolutne vrednosti površina pod šumama, opštine sa najvećim pošumljenim površinama su Despotovac (30.927 ha) i Kragujevac (23.373,6 ha).

Rude

Začetak rudarstva u Srbiji vezan je za centralnu Srbiju. Naime, eksploatacija rude vršena je još u doba neolita, pre oko pet hiljada godina. Šumadijski i Pomoravski okrug, kao integralni deo šireg područja centralne Srbije, oduvek je raspolagao brojnim rudnim nalazištima koja se delom eksploatišu, a delom ne.

Gvozđe. U Šumadijskom i Pomoravskom okrugu trenutno ne postoji ni jedan rudnik, a ranije je vršena eksploatacija rude u Brezovcu kod Aranđelovca i u Kormanu kod Kragujevca. U znatnoj meri, rude gvozđa zastupljene su u Topoli, Lipovcu, Brezovcu, Trešnjevici, Vlakči, Ramaći, Ugljarevcu, Rogojevcu, Kutlovu, Velikom Senju, Čestinu, Vrbeti, Nadrlju, Sibnici, Kormanu, Bukorovcu, Badnjevcu, Botunju, Velikoj Sugubini, Stojniku, Guberevcu.

Pirit. Ove rude su veoma skromno zastupljene na teritoriji Šumadije i Pomoravlja. Naime, u skromnoj količini ima ih u Drači i Dulenima.

Mangan. Nalazišta postoje u Drači (gde je vršena i eksploatacija ove vrste rude), Donjim Grbicama i Maloj Vrbici.

Mrki ugalj. U opštini Despotovac postoje izuzetno značajna nalazišta ove rude na sledećim lokacijama:

- Ležište Strmosten na severu basena
- Ležište Jelovac
- Đulsko-židiljski ugljeni prostor, gde se nalaze ležišta Đulska sinklinala i Leskovica

Eksploatacija uglja u Resavsko-moravskom ugljenom basenu vrši se od 1853. godine. Rudnik mrkog uglja pripada Javnom preduzeću za podzemnu eksploataciju uglja *Resavica.* Trenutno, RMU *Rembas* ima tri aktivne jame: Senjski rudnik, Jelovac i Strmosten. Pored navedenih jama, u sastavu rudnika nalazi se separacija, vodovod, kanalizacija i toplana.

Hrom. Ova ruda ima nalazišta u Kamenici i Ramaći.
Nikal. Ruda, u manjim količinama, zastupljena u Brezovcu, Lipovcu i Ugljarevcu.
Barit. Rude ima na planini Bukulji.

Kobalt je zastupljen u Lipovcu, između Topole i Aranđelovca. Prema podacima Ministarstva rudarstva i energetike, na teritoriji opštine Aranđelovac nalazi se dvadesetak ležišta mineralnih sirovina koje su, uglavnom, nemetaličnog karaktera. Naime, postoje značajna bogatstva rudama mermera, vatrostalne, keramičke i opekarske gline, granita i sl. Deo ovih sirovina se eksploatiše, a deo ne.

Od ostalih rudnih bogatstava, u ova dva okruga zastupljeni su:

- **Uran** – na Bukulji
- **Živa** – u Ljuljacima
- **Andezit** – ležište Prevoje u opštini Knić
- **Magnezijum – magnezit** – u gružanskom selu Vučkovici
- **Kalaj - kasiterit** – ova vrsta rude otkrivena je na Bukulji i od ekonomskog je značaja
- **Antimon** – kod Gornjeg Štiplja (od manjeg je značaja), kod Jagodine
- **Azbest** – ima je u Stragarima (eksploatiše se) i u Kutlovu
- **Gips** – zastupljen je u Lipnici (eksploatiše se) i Goločelu (ranije se eksploatisao)
- **Glina** – zastupljena je na više mesta u okolini Aranđelovca (eksploatiše se)

- **Grafit** – postoje nalazišta na Juhoru i u Botunju kod Kragujevca
- **Opal** – ova vrste rude nalazi se i eksploatiše u Ramaći
- **Kvarc** – eksploatiše se u Starom Selu, Gornjem Štiplju i ležištu Crni vrh. U ležištu Breze, na teritoriji grada Jagodina, zastupljena je i ruda kvarcit
- **Fosfati** – ležišta fosfata ima u Vlakči, Velikom Senju, Maloj Vrbici, Donjim Grbicama, Šljivovcu, Rogojevcu i Drenovcu
- **Cementna i karbonatna sirovina** – na teritoriji opštine Paraćin, u ležištima Trešnja i Čokoća (cementna) i ležištu Plana (karbonatna)
- **Dijabaz** – zastupljen u Drači
- **Gabar** – ležište Buljanski potok
- **Mermer**. U Šumadijskom i Pomoravskom okrugu mermera ima na više mesta, ali od posebnog značaja je eksploatacija mermera na Venčacu. Beli venčački mermer (*Belo šumadijsko zlato*) dobrog je kvaliteta i nadaleko je poznat. Njime su obloženi mnogi objekti u inostranstvu: jedno krilo Bele kuce u Vasingtonu, postolje Spomenika slobode u Njujorku, Spomenik jugoslovenskim žrtvama fašizma u Mathauzenu, Obelisk u centru Buenos Arijesa, zgrada američke ambasade u Varšavi, zgrada aerodroma u Kairu, više objekata u: Brazilu, Etiopiji, Libanu, Sovjetskom Savezu, Belgiji, Švedskoj... Takođe, veći broj građevina u bivšoj SFRJ (Sarajevo, Vinkovci...) i današnjoj Srbiji - Crkva na Oplencu, Moderna galerija u Beogradu, zgrada francuske ambasade, železnička stanica u Novom Sadu. Mnoge skulpture i spomenici isklesani su od venčačkog mermera: Spomenik Vuku Karadžiću u Loznici, Spomenik streljanim rodoljubima u Kragujevcu i dr. U parku Bukovičke Banje nalazi se najveća galerija skulptura na otvorenom u Evropi, čiji se eksponati predstavljaju svake godine u okviru manifestacije *Mermer i zvuci*. Galerija je nadaleko poznata, a sve skulpture su upravo izvajane od belog venčačkog mermera. Mermera mestimično ima i na Juhoru, a znatno više na kragujevačkom Crnom vrhu, gde se javlja oblicima dolomitskog mermera i mermernog krečnjaka. Za lokalne potrebe eksploatacija se vrši u Dobrovodici, Gradcu 4, Gornjim Komaricama, Bukurovcu, Kormanu, Starom Selu, Jošaničkom Prnjavoru, Brzanu, Gornjem Štiplju, Samaru i ležištu Severna Straževica (dolomitski mermer).
- **Krečnjak**. Ova vrsta rude je u značajnoj meri zastupljena u Šumadijskom i Pomoravskom okrugu. Na teritoriji grada Kragujevca postoje ležišta Vučjak, Krš (Veliki Šenj), a na teritoriji opštine Topola ležišta Kamenica i Jarmenovačka reka. Na teritoriji opštine Despotovac nalazi se ležište Kovilovača, dok u opštini Paraćin postoji ležište Lešje.
- **Mermerni oniks**. Ova ruda se nalazi u Lozoviku kod Jagodine. Ona je, po lepoti, sjaju i boji slonove kosti, jedinstvena u Srbiji.
- **Oniks (silicijski ahat)** - pronađen je u selu Sumorovac u Gruži.
- **Mermerne brece** – za lokalne potrebe se koriste u Barama, Grivcu, Ramaći, Balosavi, Vrbeti.
- **Ugalj**. Od svih ruda, ruda uglja je najrasprostranjenija u Šumadijskom i Pomoravskom okrugu. Ima je u Aranđelovačkom basenu (Misača i Orašac), takođe u okolini Rače - Donje Jarušice, Donja Rača i Trska. U Jasenici uglja ima u Vlakči, Gornjoj Trnavi i Plaskovcu. U Gružanskom basenu uglja ima u Guberevcu, Pretokama i Ljuljacima, a u Lepeničkom basenu u Opornici, Desimirovcu, Petrovcu, Šljivovcu, Donjim Grbicama, Koićanima, Dragobraći, Vinjištu, Trmbasu, Teferiču, Ilićevu, Kutlovu, Dobrovodici, Badnjevcu, Batočini i Baljkovcu.

Istorijski podaci

Šumadija i Pomoravlje nalaze se u središnjem delu Republike Srbije. Stoga kroz ovaj prostor prolaze važni putevi i pruge međunarodnog značaja. S obzirom na njihov središnji položaj u odnosu na ostale delove Republike Srbije, ovaj region predstavlja sami centar uže Srbije. Ova teritorija je, zato, bila i ostala najprivlačnija za naseljavanje stanovnika iz svih srpskih oblasti. Tako je, stapanjem doseljenika, nastao novi, jedinstveni tip stanovnika koji je Cvijić označio kao novi etnički amalgam ili psihički varijetet. Spomen na prošla vremena kada su se Šumadija i Pomoravlje raseljavali, ali i nanovo popunjavali pristiglim stanovnišvom, čuvaju nazivi mnogih

njihovih područja, sela, prezimena porodica, koja, i danas živa, svedoče o neraskidivim vezama sa jedinstvenom postojbinom iz koje se bežalo, nekad jer se moralo, a nekad jer se tragalo za prihvatljivijim uslovima života. Narod na ovom području, čuvajući etnološke i kulturne osobenosti svog dalekog zavičaja, gradi novu svest o sopstvenoj ulozi u istorijskim dešavanjima, postajući, tako, čuvar davnašnjeg kojem je palo u deo da kreativno utiče na oformljenje budućeg.

Na ovom području nađeni su tragovi ljudskog boravišta iz najranije prošlosi - iz starog i mlađeg kamenog doba. Okamenjeni, fosilni ostaci ljudi iz ledenog doba, za koje se procenjuje da su ovde živeli pre sto hiljada godina, pronađeni su u pećini ispod Jerininog brda (22 kilometra severoisočno od Kragujevca, kod sela Gradca). U pećini kod Senja nađena je gomila očnjaka divovskog jelena, a u Vinči na Dunavu, nedaleko od Beograda, otkriveni su ostaci jednog od najvećih praistorijskih naselja u našoj zemlji. Mnogo su češći tragovi boravišta ljudi iz mlađeg kamenog doba, a takođe ima i mnogo lokaliteta sa ostacima materijalne kulture ljudi iz kasnijih perioda - bronzanog i kamenog doba: kod Bigrenice, Kormana, Đurđeva, u Ljuljacima itd. Bogate zbirke pronađenih predmeta iz ovih razdoblja ljudske istorije čuvaju muzeji u Kragujevcu, Ćupriji, Jagodini i dr.

Burna istorijska prošlost, smena različitih naroda i kultura koji su, ili prolazili ovim područjem, ili ostajali da na njemu žive, ogleda se u ruševinama starih gradova i utvrđenja, ostacima starih puteva, nazivima pojedinih mesta. Najstariji stanovnici bili su Iliri i Tračani, zatim su došli Kelti, Turci, Nemci...

Osvajači su za sobom ostavljali ruševine, ali se život ljudi na ovim prostorima neprestano obnavljao.

Najviše ostataka sačuvano je iz doba boravka Rimljana. Njihov vojnički put od Kostolca na Dunavu vodio je kroz Resavu i dalje, Moravskom dolinom, do Niša. Isto tako, Rimljani su imali puteve koji su povezivali Moravsku dolinu sa rudarskim oblastima u unutrašnjosti, naročito sa rudnicima na planini Rudniku. Putevi su bili obezbeđeni čitavim nizom vojničkih logora i utvrđenja. Njihovi tragovi se nalaze kod Petrovca, Divostina, Radmilovića, Gruže, Kamenice, Korićana i dr.

Ostataka porušenih gradova ima i iz kasnijih perioda, iz vremena dolaska Slovena i učvršćivanja njihove vlasti: ruševine grada Petrusa na reci Crnici između Popovca i Zabrege, grada Ravno kod Ćuprije, gradova u Levču - kod Županjevca i Prevešta, kod Velike Sugubine, u Gruži ruševine grada Čestina, Borča i dr.

Sloveni su naselili Balkan u sedmom veku i održali se na ovom poluostrvu, uprkos naporima raznih napadača da ih potisnu sa ovih prostora.

I ovde se kao i u ostalim srpskim zemljama, srpska vlast učvrstila krajem 12. veka, za vreme vladavine Stevana Nemanje, osnivača srpske srednjovekovne države. On je, kako svedoči njegov biograf, oslobodio od vizantijske vlasti Levač, Belicu i Lepenicu. Od tog vremena pa sve do današnjih dana, ovi krajevi imaju ne malu ulogu u srpskoj državi.

Tokom 14. i 15. veka, kada se središte srpske države pomera sa juga na sever, ovo područje postaje žarište srpske srednjovekovne kulture. O tome svedoče manastiri podignuti u tim vremenima, očuvani do danas: Ravanica, Manasija, Kalenić... Najbolje očuvani srednjevekovni grad u Šumadiji je Smederevska tvrđava koju je podigao despot Đurađ Branković u prvoj polovini 15. veka na ušću Jezave u Dunav, dok je u Pomoravlju delimično očuvana Kula Todora od Stalaća. Padom Despotovine 1459. godine, Turci nemilice pustoše gradove i sela. Otpočinje nova seoba naroda u južnu Ugarsku, dok su se oni koji su ostali iz pitomih ravnica povlačili u negostoljubive planinske predele. Zapisano je da "čitava dva veka u Lepenici nije petao zapevao, niti se dimnjak zadimio."

Turci, iz vojničkih i trgovačkih potreba, grade Carigradski drum kroz Moravsku dolinu. Ovaj drum je povezivao Beograd sa Carigradom, a radi odbrane od hajduka, Turci su pored puta podizali čitav niz malih utvrđenja sa vojničkom posadom. U okviru njih podizani su hanovi i karavan-saraji za smeštaj putnika i trgovaca sa robom. Na taj način nastaje obnavljanje moravskih gradova i podizanje novih, pretežno naseljenih Turcima.

Hajdučija je u to vreme predstavljala neprestani otpor surovoj turskoj okupaciji. Narodni ustanci su redovno pratili ratove između Austrije i Turske. Austrija je krajem 17. veka, potpomognuta od

srpskih ustaničkih četa, doprla do Skoplja, ali je, poražena, morala da se povuče, te se zajedo sa njom povlačio i naš narod iz južnih krajeva, sve do Save i Dunava. Jedan deo ovog stanovništva zadržao se i naselio u gustim šumama na području Šumadije i Pomoravlja.

U narednom ratu, austrijska vojska odnosi pobedu nad Turskom kod Bagrdana. Posle ove pobede, Austrija, Požarevačkim mirom, dobija celu severnu Srbiju. Tako je i ovo područje ostalo pod dvadesetogodišnjom upravom Austrije (1718 - 1738).

U ovo vreme Jagodina je bila središte austrijskog starešine okruga, a Kragujevac - sresko mesto, pretvoreno u utvrđenje (šanac sa vojnom posadom). Paraćin je takođe postao sedište sreza i dobio je poštu, drugu u to vreme u Srbiji. Prva je otvorena u Beogradu.

Pre Prvog i Drugog srpskog ustanka, Koča Anđelković-Petrović, rodom iz moravskog sela Panjevca (danas je to Kočino selo), vodi ustanike u borbu protiv Turaka i odnosi velike pobede nad njima kod Jagodine i u Bagrdanskom klancu. Ostali srpski dobrovoljci oslobađaju Pomoravlje - od Požarevca do Ćuprije. Kada se Koča sa svojim vojnicima, nepotpomognut austrijskom vojskom, morao povući iz osvojenih krajeva, Turci su nad njima izvršili stravičnu odmazdu: žive su na kolje natakli njega i 60 njegovih boraca. Ovu bunu narod je prozvao Kočinom krajinom.

Na ovim prostorima doneta je i odluka o dizanju Prvog srpskog ustanka. Dogovor da otpočnu borbe protiv dahija i izbor Đorđa Petrovića - Karađorđa za predvoditelja ustanika, donet je u Orašcu, u Marićevića jaruzi kod Aranđelovca.

Ustanak se brzo širio. Srbi su po selima palili turske hanove, oslobodili Kragujevac, zatim Jagodinu i opseli Beograd. Presudna bitka odigrala se na desnoj obali Morave kod Ivankovca, 1805. godine i nakon nje otpočinje konačna borba za oslobođenje Srbije.

Među mnogim hrabrim borcima koje je ovaj kraj dao tokom borbi u Prvom srpskom ustanku, ističe se ličnost legendarnog heroja Stevana Sinđelića koji je rođen u pomoravskom selu Vojska, ali je, sa majkom koja se preudala, živeo u selu Grabovcu. On je predvodio Resavce u čuvenom boju na Čegru kod Niša 1809. godine. Da živ ne padne u ruke Turcima, niti ko od njegovih vojnika, Sinđelić pucnjima pali bure baruta i u strahovitoj eksploziji gine zajedno sa svojih 300 Resavaca. Od njihovih glava, Turci kod Niša zidaju Ćele-kulu, jedan od najpotresnijih spomenika srpske prošlosti o kojem je, videvši ga na jednom od svojih putovanja, Lamartin napisao sledeće: "Neka Srbi sačuvaju ovaj spomenik! On će naučiti njihovu decu šta znači nezavisnost jednog naroda, pokazujući im kakvom su je cenom platili njihovi očevi."

Povratkom Turaka u Srbiju, nakon sloma Prvog srpskog ustanka, položaj porobljenog naroda biva sve gori, što ubrzo provocira novu pobunu naroda na ovim prostorima. 1815. planuo je Drugi srpski ustanak, u Takovu 1815. godine. Za vođu je izabran knez Miloš Obrenović pod čijom se odlučnom komandom odigrala odsudna bitka na brdu Ljubiću kod Čačka.

Posle pobede na Ljubiću, na Dublju i kod Požarevca, knez Miloš je vodio pregovore sa Maršali – pašom, nakon kojih su Srbi dobili neka samoupravna prava, a sam Miloš postao vrhovni knez Srbije.

Autokrata i samodržac, Miloš Obrenović za prestonicu Srbije bira Kragujevac koji to i ostaje sve do 1841. godine. Od tog vremena, ova, do tada kasaba na obalama Lepenice, počinje naglo da se izgrađuje postajući politički i kulturni centar Srbije, i nekoliko godina zaredom, sedište najveće crkvene vlasti. U Kragujevcu su štampane prve novine u Srbiji *Novine srbske,* ovde je Srbe sa muzičkom umetnošću tog vremena upoznavala *Knjažesko-srbska banda* Josifa Šlezingera, otvoreno je prvo pozorište u Srbiji 1834. godine *Knjažesko-srbski teatar.* Iz Beograda se u Kragujevac premešta Velika škola, koja je u martu 1835. preimenovana u gimnaziju. 1838. godine otvara se i Licej.

Područje Šumadije i Pomoravlja odigralo je značajnu ulogu u istoriji borbe naroda za politička prava, za ustavnost i demokratski poredak u Srbiji. Sedamdesetih godina 19. veka na ovim prostorima Svetozar Marković, prvi socijalista u Srba, širi svoje ideje o pravima radničke klase, upozoravajući društvo u celini šta mu se može desiti ako ne povede računa o obespravljenima i gladnima.

Stanovnici Šumadije i Pomoravlja uzeli su masovno učešće u Prvom i Drugom svetskom ratu, imajući, kao državotvoran narod, vekovima uposlen na očuvanju države i nacionalnog identiteta,

jasnu svest o slobodi, o uređenom društvu u kojem su predstavnici vlasti samo "prvi među jednakima."

Na ovom području je nastala moderna Srbija, država pred kojom predstojeći izazovi nisu ništa drugo, do još jedan ispit koji će ona savladati. Kako sebi *na polzu*, tako i onima koji sa njom žive u susedstvu. Pretrajao kroz istoriju, savladao neprijatna iskustva stanara "kuće nasred druma", pozvan od svog prvog prosvetitelja Svetog Save da bude "istok na zapadu i zapad na istoku", ovaj narod, usredsređen na opstanak, zna šta mu valja činiti. Njegova prošlost mu je najbolji podsetnik.

ŽIVOTNA SREDINA

Stanje vazduha

Kragujevac. Zagađivanje vazduha na teritoriji Šumadije i Pomoravlja, iz godine u godinu, postaje sve veći problem. Institut Zavoda za zaštitu zdravlja je ovlašćena instutucija koja vrši kontrolu kvaliteta vazduha na području grada Kragujevca i okoline, u skladu sa pravilnikom o graničnim vrednostima emisije. Pravilnikom je utvrđeno da se mere sledeći parametri: sumpordioksid, čađ i ukupne taložne materije. Sumpordioksid i čađ se mere na tri lokacije u gradu: centar grada, industrijska zona (Filip Kljajić) i stambena zona (OŠ *Mirko Jovanović*). Ukupne taložne materije mere se na deset mesta u gradu, pri čemu su obuhvaćeni svi delovi grada.

Grad Kragujevac, kao privredni centar Šumadije i Pomoravlja, ima razvijenu automobilsku industriju, a osnovne zagađujuće materije u gradskoj atmosferi predstavljaju produkti sagorevanja (CO_2, CO, SO_2, NO_x, HC), čestice koje emituju stacionarni (Zastava energetika i ostale energane) i mobilni izvori (transportna sredstva). Gasifikacija, tj. uvođenje prirodnog gasa, još uvek nije izvršena u zadovoljavajućem stepenu. Standard stanovništva je takav, da se čak i oni građani koji imaju tehničkih mogućnosti za priključenje na gas, greju i dalje na čvrsta goriva (drvo i ugalj, a zbog nižih cena, zastupljenije su lošije vrste uglja sa puno pepela i sumpora). Stoga emisija iz individualnih ložišta daje svoj doprinos povećanju zagađenja vazduha.

U tabeli koja sledi prikazani su rezultati ispitivanja koncentracija SO_2, čađi i NO_2 na području grada Kragujevca tokom jula 2005. godine, izdati na drugoj Nacionalnoj konferenciji o kvalitetu života u članku *Kvalitet vazduha i vozni park grada Kragujevca*.

Lokacija	Srednja vrednost			Maksimalna vrednost		
	SO_2 µg/m	Čađ µg/m	NO_2 µg/m	SO_2 µg/m	Čađ µg/m	NO_2 µg/m
LM 1- OŠ *Mirko Jovanović*	104	8	11	28	2	3
LM 3- Centar grada	4	12	32	14	18	46
LM 4- Fabrika *Filip Kljajić*	89	17	19	144	35	32
LM 2- Park Pivara	3	7	12	11	13	29
LM 7- Obdanište - Ilićevo	4	4	10	7	8	18
GVI – Granične vrednosti imisije srednje vrednosti godišnje/dnevno/polučasovno						
GVI za SO_2	srednja dnevno		150 µg/m^3			
GVI za SO_2	srednja godišnje		50 µg/m^3			
GVI za čađ	srednja godišnje/dnevno		50 µg/m^3			
GVI za NO_2	srednja godišnje		85 µg/m^3			

Na drugoj Nacionalnoj konferenciji o kvalitetu života, održanoj u Kragujevcu od 08. do 11. maja 2007. godine, objavljeno je da je udeo savremenih vozila sa katalizatorima i niskom emisijom štetnih materija veoma mali u ukupnom broju vozila na teritoriji grada Kragujevca i okoline. Vozila koja se kreću po ulicama grada Kragujevca u proseku su stara 16 godina. Ona su u relativno lošem tehničkom stanju i emituju u vazduh višestruko veću emisiju zagađujućih materija od savremenih vozila, koja se koriste u modernim gradovima. Na dan 30. 04. 2006. godine u Kragujevcu i okolini bilo je registrovano 46.287 vozila, od toga 38.326 putničkih motornih vozila. Od ukupnog voznog parka 35% vozila starije je od 19 godina, 90% je starije od 6 godina, a manje od 0,5% su nova vozila.

Emisija je još veća ako se uzme u obzir da je saobraćaj slabo organizovan po ekološkim uzorima. Goriva koja sagorevaju u motornim vozilima su ispod evropskih standarda. U benzinima još uvek

ima velikih količina olova (zato se emisiji olova u vazduhu mora posvetiti posebna pažnja). Najveća toplana u gradu, u *Zastavi*, kao osnovno gorivo koristi ugalj. U poslednje vreme često se koristio ugalj sa velikom količinom pepela i sumpora što je dovelo do radikalnog povećanja emisije čestica i sumpornih oksida. Elektro filter u dimnjaku toplane je projektovan za jednu vrstu uglja, tako da se primenom drugih vrsta njegov učinak radikalno smanjuje. Zbog toga je prethodnih godina, u pojedinim slučajevima, koncentracija čestica u dimnim gasovima nakon filtera bila i preko 20 puta veća od zakonom dozvoljenih vrednosti.

Sistem za kontrolu i praćenje aerozagađenja, koji će zvanično početi da radi nakon test perioda, omogućiće analizu stanja kvaliteta vazduha u realnom vremenu na teritoriji Šumadije i Pomoravlja, kao i precizno određivanje lokacija sa kojih zagađenja dolaze. Na svakih deset minuta, 36 stanica slaće analizirane podatke u centralnu bazu podataka Agencije za zaštitu životne sredine. Podaci će biti dostupni svim zainteresovanim stranama putem web sajta www.siepa.gov.rs.

Udruženje građana *Stakleno zvono*, na svom zvaničnom sajtu u okviru elektonskog magazina, 23. oktobra. 2009. godine, objavilo je da je instalirana automatska merna stanica za praćenje kvaliteta vazduha. To je, prema njihovim rečima, četvrta stanica u Srbiji koja je deo velikog sistema od 35 stacioniranih stanica. Na ovaj način, Kragujevac je postao deo nacionalnog programa praćenja kvaliteta vazduha u okviru kog će se meriti ugljenmonoksid, azotni oksid, sumpor dioksid, a na osnovu uzoraka vršiće se i analize teških metala, policikličnih ugljovodonika i lako isparljivih organskih jedinjenja. Od decembra meseca 2009. godine, u Kragujevcu će svakodnevno biti dostupne informacije o kvalitetu vazduha u gradu jer će stanica, u realnom vremenu, očitavati koncentraciju hemijskih materija u vazduhu.

Prema podacima preuzetim iz Izveštaja o stanju životne sredine u Republici Srbiji za 2008. godinu, rezultati monitoringa taložnih materija tokom te godine govore da srednje godišnje koncentracije ukupnih taložnih materija na nivou grada iznose 196,3 mg/m²/dan u mreži stanica zdravstvene službe na području grada Kragujevca.

Ćuprija. Na teritoriji opštine Ćuprija vrši se analiza vrednosti četiri parametra u vazduhu: azotni oksid (NOx), sumporni oksid (SO_2), čađ i ukupne taložne materije. U Ćupriji, tokom zimskog perioda, srednje godišnje vrednosti su ispod graničnih, ali se krajem jeseni i tokom zime, zbog grejne sezone, registruje povećana koncentracija čađi i produkata sagorevanja CO_2. Praktikuje se praćenje parametara u užem centru gradskog naselja i oko pijace, usled pojačanog inteziteta saobraćaja. Vrši se i mikrozoniranje naselja i užeg gradskog jezgra sa praćenjem prisustva suspendovanih čestica, ugljovodonika kao i produkata sagorevanja.

Najveći zagađivač na teritoriji opštine Ćuprija je fabrika animalnih belančevina i masti. Za fabriku je izrađen projekat gorionog sistema u kome produkti masti ulaze u sastav supstrata koji se koristi kao gorivo u peći. Pošto ovaj sistem nije adekvatno primenjen, a ne postoje ni filteri koji bi zadržavali štetne produkte nepotpunog sagorevanja masti, javljaju se neprijatni mirisi na širokom području oko fabrike.

Despotovac, Topola, Knić, Rekovac i Paraćin. Na teritorijama ovih opština ne vrši se kontinuirano praćenje kvaliteta vazduha, tj. ne vrše se merenja emisije. Prema podacima iz lokalnih Strategija održivog razvoja, neke od opština na ovoj teritoriji navele su potencijalne zagađivače. U Topoli i Despotovcu kao potencijalne zagađivače prepoznali su izduvne gasove vozila i grejanje u zimskim mesecima, dok su u Paraćinu najveći zagađivači Srpska fabrika stakla, individualna ložišta i saobraćaj.

Batočina. Na stanje životne sredine u opštini Batočina najviše utiču industrijska postrojenja i tehnologije koje se primenjuju za proizvodnju. Najugroženiji deo opštine nalazi se u naselju Gradac gde je izgrađen pogon za preradu kamena. Na početku rada ovog pogona nije bilo većih posledica po životne uslove lokalnog stanovništva jer se prerada odvijala ručno i u manjem obimu. Povećana potražnja za kamenim agregatima, uslovila je uvođenje mehanizovane proizvodnje. Takva proizvodnja dovela je do negativnih posledica po životnu sredinu koje su se, usled rada pogona i obima miniranja, odrazile na povećanje buke i povećanje zagađenosti vazduha prašinom tokom transporta lokalnim putevima. Dodatni problem predstavljale su tehnološke linije postavljene na uzvišenju iznad pogona, sa kojih su vetrovi raznosili industrijsku prašinu po okolini, ugrožavajući celokupnu teritoriju Gradca. Merenja vršena u dvorištima kuća u okolini preduzeća

Straževica, kod kamenoloma u Gradcu, pokazivala su da, u početku, zagađenost vazduha nije prelazila granične vrednosti. Međutim, vrednosti su rasle iznad graničnih usled nepovoljnih vremenskih prilika: visoke temperature vazduha, povišenog atmosferskog pritiska i sl. U tom periodu je, zbog povećane koncentracije kamene prašine, zagađenost vazduha bila izraženija. U više navrata, takvo stanje je uzrokovalo donošenje odluke o samoinicijativnom obustavljanju proizvodnje u preduzeću *Straževica,* ili je obustavljanje sprovođeno po nalogu nadležnog opštinskog inspektora. Na teritoriji opštine Batočina se ne vrši kontinuirano praćenje kvaliteta vazduha.

Najveći emiteri štetnih materija na teritoriji opštine Batočina su preduzeća *Straževica* AD, *Brzanplast, Aluroll, Polipak, Minela, Grah automotive* i benzinske pumpe.

Lapovo. Problematika aerozagađenja u opštini Lapovo ispoljava se na različitim stepenima organizacije sistema. Tokom intenzivne urbanizacije, dominira kao značajna nus pojava, posebno na područjima koja su u direktnom kontaktu sa saobraćajnim tokovima.

Stalni monitoring kvaliteta vazduha na teritoriji opštine Lapovo nije uspostavljen, procena stanja njegovog kvalteta može se prikazati na osnovu prisutnih emitenata zagađujućih materija, njihovog razmeštaja, kapaciteta na teritoriji opštine i bliže okoline.

Od potencijalnih zagađivača vazduha na području Lapova treba, pre svega, izdvojiti drumski i železnički saobraćaj, kao i individualna ložišta. Teritorijom Lapova prolazi deonica auto-puta Beograd-Niš (E-75), zatim magistralna dvokolosečna pruga međunarodnog karaktera Beograd-Niš, železnička pruga Lapovo-Kragujevac, a na ovoj teritoriji lociran je i železnički čvor Lapovo. Naglašeno saobraćajno opterećenje infrastrukturnih sistema znatno utiče na kvalitet vazduha.

Pozitivna aktivnost, protumačena i kao jedna od mera preduzetih zarad poboljšanja kvaliteta vazduha, je gasifikacija koja je u toku.

Svilajnac. Faktori koji doprinose zagađenju vazduha u opštini Svilajnac uslovljeni su klimatskim uslovima, naseljenošću grada i aktivnostima domaćinstava i privrede, industrijskom delatnošću, turističkom delatnošću i saobraćajem. Zahvaljujući povoljnim klimatskim odlikama grada, pre svega uticaju dominantnih vetrova iz jugoistočnog, severozapadnog i južnog kvadranta, kao i Resave koja svojim tokom preseca urbanu teritoriju, ka gradu uvek duva vetar koji mu donosi vazduh spolja i doprinosi prirodnom "provetravanju" Svilajnca.

Zagađenje vazduha, kontaminacija vode i hrane, buka i zračenje, glavni su uzroci narušavanja zdravlja i životne sredine. Takođe, tokom zimskih ili letnjih vremenskih prilika bez vetra kada su i koncentracije zagađujućih materija izuzetno visoke, smog predstavlja veliki problem. Izrazito prisutna zagađujuća materija je olovo koje ima široku upotrebu kao aditiv za gorivo. Zagađenje sumporom i olovom, nastalo zbog lošeg kvaliteta goriva, posebno je problematično.

Rača. Potencijalni zagađivač životne sredine u opštini Rača je magistralni put M4 - Markovac-Rača-Topola-Aranđelovac-Lazarevac koji prolazi kroz centar naselja, izazivajući zagađenje vazduha i povećanje buke. Sa aspekta ugroženosti životne sredine, najveći problem gradskog naselja Rače odnosi se na odvođenje i prečišćavanje komunalnih otpadnih voda (trenutno se otpadne vode ulivaju direktno u reku Raču). Jedan od prioritetnih ciljeva zaštite i unapređenja životne sredine je rekonsrukcija i izgradnja sistema gradske kanalizacije i postrojenja za prečišćavanje otpadnih voda ne samo za gradsko, već i za okolna, prigradska naselja.

Stanje voda

Prema podacima Republičkog hidrometeorološkog zavoda i Uredbi o klasifikaciji voda, izvršena je opšta podela voda u klase na osnovu njihove namene, a radi zaštite života u vodi kroz definisanje graničnih vrednosti osnovnih pokazatelja kvaliteta voda. Razlikuju se četiri klase voda:

I klasa – vode koje se u prirodnom stanju, uz eventualnu dezinfekciju, mogu upotrebljavati za piće i u prehrambenoj industriji, a površinske vode i za gajenje plemenitih vrsta riba (salmonide).

II klasa – vode koje se u prirodnom stanju mogu upotrebljavati za kupanje i za rekreaciju građana, za sportove na vodi, za gajenje drugih vrsta riba (ciprinide), ili vode koje se, uz uobičajene

metode obrade (koagulacija, filtracija, dezinfekcija i sl.), mogu upotrebljavati za piće i u prehrambenoj industriji.

III klasa – vode koje se mogu upotrebljavati za navodnjavanje i, nakon uobičajenih metoda obrade, u industriji, osim prehrambene.

IV klasa – vode koje se mogu upotrebljavati za druge namene samo nakon odgovarajuće obrade.

Određivanje merodavnih vrednosti za pokazatelje vrši se na osnovu rezultata ispitivanja:

- Ako je u toku jedne godine izvršeno više od 24 ispitivanja, za merodavnu vrednost uzima se veličina iz statističke obrade koja odgovara 95% obezbeđenosti
- Ako je u toku jedne godine izvršeno manje od 24 ispitivanja, za merodavnu vrednost uzima se veličina aritmetičke sredine iz dve najnepovoljnije opažene vrednosti

Stanje površinskih voda. Prema Zakonu o vodama, a sa ciljem praćenja zagađenosti voda, vrši se sistematsko ispitivanje kvaliteta površinskih i podzemnih voda u Šumadiji i Pomoravlju, na način propisan Pravilnikom o opasnim materijama u vodama (Sl. glasnik SRS, br. 31/82), Pravilnikom o načinu i minimalnom broju ispitivanja kvaliteta otpadnih voda (Sl. glasnik SRS br. 47/83) i prema programu koji donosi Vlada Republike Srbije.

Sistematsko ispitivanje kvaliteta voda vrši Republički hidrometeorološki zavod koji je dužan da dostavlja izveštaj o stanju i promenama kvaliteta voda godišnje – do 30. aprila tekuće, za prethodnu godinu – ministarstvu nadležnom za poslove vodoprivrede, ministrastvu nadležnom za poslove zdravlja i zaštite životne sredine i javnom vodoprivrednom preduzeću. Ovi organi i preduzeća odmah se obaveštavaju kada se desi havarijsko zagađenje voda. U tom slučaju, Republički hidrometeorološki zavod dužan je da neprekidno prati kretanje talasa havarijskog zagađenja vode duž vodotoka i ove organe i preduzeća redovno obaveštava, sve do trenutka prestanka havarijskog zagađenja.

Praćenje stanja kvaliteta površinskih voda u Šumadiji i Pomoravlju, koje se obavlja prema Uredbi i Programu sistematskog ispitivanja kvaliteta vode u 2000. godini (Sl. glasnik, br. 8/2000) obuhvata samo mali segment površinskih voda koje su od značaja za grad Kragujevac – Veliku Moravu na lokalitetu Bagrdan, reku Lepenicu na lokalitetu Rogot i akumulaciono jezero Gruža.

Prema podacima Republičkog hidrometeorološkog zavoda, voda reke Velike Morave, posebno u letnjim mesecima, zagađena je organskim materijama što, pri ekstremno malim vodotocima, uslovljava degradaciju kvaliteta do IV klase. Voda pritoke Lepenice na lokalitetu Bagrdan je najčešće u VK stanju. Analiza stepena trofičnosti pokazuje da je voda akumulacionog jezera Gruža β-mezosaprobna.

Kvalitet površinskih voda na teritoriji grada Kragujevca. Površinske vode Kragujevca obuhvataju jezera Grošničko, Šumarice i Bubanj, kao i reke Lepenicu, Uglješnicu, Grošnicu, Ždraljicu, Bresničku reku i Gružu.

Kragujevac se snabdeva vodom za piće iz tri sistema: grošničkog, moravskog i gružanskog. U svakoj sekundi grošnički sistem isporuči gradu oko157 l, moravski 246 l i gružanski 385 l vode za piće. Od ukupnog broja korisnika, koji koriste vodu centralnog vodovoda, 48,85% koristi vodu sa Gruže, oko 31,23% sa Morave, dok vodu sa Grošnice koristi 19,92% stanovnika.

Zajedničko obeležje prirodnih voda Kragujevca, izuzev Grošničkog jezera, je da su samo u retkim slučajevima bile predmet istraživanja i da postoji malo podataka o njihovom kvalitetu. Posebna je nepoznanica delovanje antropogenog faktora na kvalitet površinskih voda, bez obzira o kojoj se aktivnosti radi (komunalna delatnost, industrija, poljoprivreda itd). Pored navedenih, na teritoriji grada postoji veći broj manjih vodotokova i potoka koji nikada nisu bili predmet istraživanja i čiji je značaj manji, ali čiji kvalitet, u odnosu na stanje životne sredine u gradu, može da bude znatan. Međutim, drastično zagađenje akvatičnih ekosistema malog kapaciteta i male sposobnosti autopurifikacije vrlo brzo dovodi do iščezavanja njihovog živog sveta, pretvarajući ih u kolektore otpadnih voda sa potpunim odsustvom hidrobionata.

Sistem za vodosnabdevanje Grošnica. Kvalitet sirove vode odgovara prvoj i drugoj kategoriji vode, tako da se, uz filtraciju i dezinfekciju, relativno lako postiže nivo vode kvalitetne za piće. Voda gravitacijom dolazi do potrošača što utiče na smanjenje cene vode, kao i utroška elektične energije. Projektnom dokumentacijom predviđene su zone sanitarne zaštite koje se poštuju. U

široj zoni sanitrne zaštite ne postoje zagađivači koji bi uticali na kvalitet vode. Prednosti ovog najstarijeg vodovoda su što daje vodu odličnog kvaliteta uz relativno male materijalne troškove. Nedostaci se očituju u maloj zapremini akumulacije koja direktno zavisi od hidrometeoroloških uslova.

Prva hidrobiološka istraživanja Grošničke akumulacije vršena su u periodu 1950-1952. godina i obuhvatala su izučavanje fitoplanktona, zooplanktona i makrofita (Janković, 1965-1967). Kvalitativni i kvantitativni sastav zajednica u akumulaciji, njihovu dinamiku i sukcesije, bilo je moguće sagledati tek na osnovu kompleksnih istraživanja vršenih u periodu 1996-1998. Ova kompleksna istraživanja su rađena za potrebe doktorskih i magistarskih studija na Prirodno-matematičkom fakultetu u Kragujevcu, u okviru projekta Ministarstva za nauku i thenologiju Republike Srbije.

Akumulaciono jezero Grošnica, po svojim mikrobiološkim pokazateljima kvaliteta, pripada I-II klasi boniteta po KOHL-u (1975). Brojnost bakterija od $0,99x10^6$ do $9,65,99x10^6$ bakt ml-1. Oligotrofne bakterije su dominantne, izuzev u proleće kada dominiraju heterotrofi. Indeks FO/H se menja i zavisi od kvaliteta organske materije, kao i stanja ostalih činioca u biocenozi (pre svega fitoplanktona i makrovegetacije). Među fakultativnim oligotrofima, fosfomineralizatori i proteolizatori uglavnom su dominantni na početku vegetacione periode, a amilolizatori su više zastupljeni tokom jeseni. Sezonske sukcesije ovih grupa su uslovljene prirodom i kvalitetom organske materije. Sezonska dinamika karakteriše i ostale fiziološke grupe (aerobne slobodne azotofiksatore i aerobne celulolizatore). Na osnovu prisustva koliformnih bakterija Grošničko jezero pripada kategoriji slabo zagađenih voda.

U periodu ispitivanja fitoplanktonske zajednice uočeno je da se odlikuje prisustvom oblika iz razdela: Cyanophyta, Pyrrophyta, Chrysophyta, Bacillariophyta, Euglenophyta i Chlorophyta. U kvalitativnom pogledu dominiraju alge iz razdela Bacillariophyta i Chlorophyta. Kvantitativna analiza pokazuje da su u fitoplanktonu dominantne Bacillariophyta i Chlorophyta. Na osnovu saprobiološke analize kvalitet vode je u granicama I i II klase i čini je pogodnom za vodosnabdevanje.

Koncentracija hlorofila varira u rasponu od 1,54μg/l do10,45μg/l i pokazuju jasne sezonske i prostorne fluktuacije. Na osnovu primarne produkcije pripada oligotrofnom do oligotrofno-mezotrofnom tipu jezera. Najviši nivo primarne produkcije utvrđen je tokom septembra i poklapa se sa rano jesenjim maksimumom brojnosti fitoplanktona u kome dominiraju vrste iz razdela Bacillariophyta i Pyrrophyta. Vrednosti hlorofila su uvek bile veće u centralnom i plitkom delu jezera, nego u njegovom najdubljem delu.

Zabeleženo je znatno povećanje broja vrsta u sastavu sve četiri glavne komponente zooplanktona (Protozoa, Rotatoria, Cladocera i Copepoda). Saprobiološka analiza je pokazala da najveći broj registrovanih vrsta čine indikatori – oligo/beta-mezosaprobnosti. Dobijeni rezultati pokazuju da je došlo do povećanja eutrofizacije, ali da je sistem stabilan i nakon 60 godina i da daje povoljnu sliku o stanju jezerske vode.

Grošnica je eutrofna akumulacija sa stabilnim procesom trofije, gde se sreće veća raznovrsnost eutrofnih oligochaeta (Tubificidae) sa manjim i ujednačenijim gustinama populacija i često brojnim prisustvom eutrofnih vrsta iz grupe Diptera.

Primena različitih sistema za klasifikaciju voda i analiza stepena trofičnosti (ukupan fosfor, hlorofili, providnost, ali i drugih), pokazala je da akumulacija Grošnica spada u mezotrofne vode sa povremenim naginjanjem ka eutrofnom stupnju.

Sastav i gustina makrozoobentosa ukazuju na eutrofni karakter akumulacije sa relativno stabilnim procesom trofije.

Sistem za vodosnabdevanje Morava. Sistem se sastoji od 14 reni bunara, crpne stanice u Žirovnici, filterskog postrojenja u Košutnjaku i cevovoda dužine 30 km. U funkciji su 12 reni bunara, dok preostala dva bunara već duži period ne rade. Kvalitet sirove vode odgovara drugoj kategoriji zbog povremenog prisustva mangana i gvozđa koji se na filterskom postrojenju uspešno eliminišu. Projektnom dokumentacijom su predviđene zone sanitarne zaštite, no, na žalost, one se ne poštuju. Područje uže zone je ograđeno, ali postoje prolazi, tako da meštani nesmetano prolaze traktorima i drugim prevoznim sredstvima. Takođe, seju se žitarice (prošle godine kukuruz), navodno, bez primene mineralnih đubriva i zaštitnih sredstava. Osim kontamina-

cije vode primenom hemijskih sredstava u poljoprivredne svrhe, nema direktnih zagađivača. Zbog velikog broja zagađivača koji se nalaze u slivu Velike Morave, postoji uvek potencijalna opasnost od zagađivanja. Prednosti ovog vodovoda su što daje vodu dobrog kvaliteta. Bunari su projektovani da daju preko 350 l/sek, ali zbog prigušivanja daju optimalno oko 250 l/sek. Udaljenost od 30 km, kao i premošćivanje visinske razlike u Nikšiću, zahteva veliki utrošak električne energije što utiče na cenu vode.

Sistem za vodosnabdevanje Gruža. Po svom značaju izdvaja se akumulaciono jezero Gruža - osnovno izvorište za snabdevanje pijaćom vodom građana Kragujevca i okolnih naselja, ali koje, teritorijalno, pripada opštini Knić. Zapremina akumulacije iznosi $64{,}6 \cdot 10^6$ m^3, dok je zapremina korisnog prostora za izravnjavanje vode za potrebe sistema vodosnabdevanja - $48{,}4 \cdot 10^6$ m^3. Veći deo jezera je male dubine što uslovljava loš kvalitet vode. Kvalitet sirove vode varira od sezone, ali je voda uglavnom treće kategorije, usled prisustva mangana i povećanog utroška $KMnO_4$. Projektnom dokumentacijom predviđene su zone sanitarne zaštite. Izuzev najuže zone sanitarne zaštite, koja se nalazi neposredno uz branu, ostale zone se ne poštuju. Postoje veliki problemi oko gazdovanja jezerom. JKP Vodovod i kanalizacija su odgovorni za kvalitet vode, ali nisu nadležni za jezero. Osnovna namena akumulacionog jezera je vodsnabdevanje. Međutim, na samom jezeru, kao i oko njega, sprovode se radnje koje utiču na kvalitet vode. Kvalitet sirove vode bio je loš od početka eksploatacije jezera, sa tendencijm pogoršanja usled eutrofikacije jezera. U slivu reke Gruže značajni zagađivači su klanica *Centrokop-Beograd* u Vraćevšnici, kao i pečurkara *Takovo,* takođe smeštena u Vraćevšnici. Po odluci Izvršnog odbora grada Kragujevca, IZZZ vrši kontrolu otpadnih voda koje ove firme ispuštaju u reku Gružu (obe firme pripadaju opštini Gornji Milanovac). Iako postoje zone sanitarne zaštite, na obalama jezera se obavljaju poljoprivredne aktivnosti (seju se žitarice koje se tretiraju raznim hemijskim sredstvima koja, spiranjem, dospevaju u jezero), što utiče na procese u jezeru. Prednost ovog vodovoda ogleda se u tome što gradu obezbeđuje dovoljnu količinu vode. Voda je lošijeg kvaliteta zbog organoleptičkih osobina (ukus i miris), ali je zdravstveno bezbedna. Kako bi se dobila higijenski ispravna voda, svakodnevno se koristi velika količina hemikalija. Udaljenost Gružanskog jezera (oko 30 km) i savlađivanje visinske razlike u Vučkovici, takođe utiču na cenu vode, pa kragujevčani, verovatno, piju najskuplju vodu u Srbiji.

Tehnološki proces. Na svakom od tri sistema vrši se taloženje, filtracija i dezinfekcija sa primenom svih odgovarajućih sredstava. Sirova voda sa Grošnice i Morave, posle tehnološkog procesa prečišćavnja, dovodi se do kvaliteta vode za piće. Tehnološki proces na gružanskom sistemu je takav da vodu ne uspeva da prečisti do kvaliteta vode za piće. U vodi su prisutne organske materije, te je takva voda higijenski neispravna. Tehnološki proces bi se poboljšao ugradnjom adekvatnih filtera sa granulisanim aktivnim ugljem koji bi organske materije sveli na odgovarajuće mere.

Kvalitet voda za piće. Kontrola higijenske ispravnosti vode za piće vrši se u skladu sa zakonskom regulativom. Postoje dve kontrole: prva – interna, koju vrše sami vodovodi i druga – eksterna, koju obavljaju ovlašćene institucije (u ovom slucaju IZZZ iz Kragujevca). Vodovodi vrše svakodnevnu kontrolu higijenske ispravnosti vode za piće. Institut vrši kontrolu higijenske ispravnosti vode za piće na 17 mernih mesta u gradu (pokrivena je, pritom, cela gradska mreža i sva tri sistema), tri puta nedeljno. Pored toga, kvartalno se obavljaju periodične analize (proširene većim brojem parametara), a jednom u tri godine obavlja se velika analiza (preko 80 parametara). Sve ove analize vrše se u skladu sa zakonom.

Na osnovu rezultata analiza vode za piće u toku prošle godine, utvrđeno je da je od ukupnog broja uzetih uzoraka svega 0,3% bilo bakteriološki neispravno, dok je hemijski bilo neispravno 57% uzoraka. Ovako visok procenat neispravnosti potiče od gružanske vode zbog prisustva organskih materija koje se izražavaju preko utroška $KMnO_4$. Vode sa moravskog i grošničkog sistema su bile potpuno ispravne.

Prisustvo organskih materija u vodi za piće može da utiče na organoleptičke osobine vode (specifican ukus i miris), ali za sada nisu utvrđeni efekti štetni po zdravlje ljudi. Indirektno, organske materije mogu uticati na zdravlje ljudi preko grupe jedinjenja koji se nazivaju trihalometani. Ova jedinjenja nastaju nakon dezinfekcije vode hlornim preparatima (organske materije iz

vode reaguju sa hlorom gradeći trihalometane). Pretpostavlja se da ove materije imaju kancerogene efekte po zdravlje ljudi. Koncentracije trihalometana izmerene u IZZZ su daleko ispod maksimlano dozvoljenih.

Jezero Šumarice. Uprkos značaju koje ima jezero u Šumaricama, izostala su kompleksna biološka istraživanja na osnovu kojih bi se utvrdilo stanje ovog ekosistema i kreirao monitoring. Izuzetak su jednokratana istraživanja sprovedena 1993. godine u okviru Studije zaštite životne sredine i razvoja ekoloških sistema grada Kragujevca do 2010. Tada je utvrđeno da voda jezera pripada II klasi boniteta i da se jezero, na bazi mikrobioloških pokazatelja, može koristiti za rekreativne i sportske aktivnosti. Fitoplankton su činile vrste iz razdela Chlorophyta (16 vrsta), Bacillariophyta (14 vrsta), Cyanophyta (5 vrsta), Euglenophyta (2 vrste) i Pyrrophyta (2 vrste). Saprobiološkom analizom utvrđeno je da je najveći broj vrsta pripadao indikatorima β-mezosaprobnih voda, uz učešće indikatora nižeg stepena saprobnosti (oligosaprobnih voda).

Nakon 1993. godine, biološka ispitivanja jezera u Šumaricama bila su predmet parcijalnih i pojedinačnih bioloških istraživanja, za potrebe izrade diplomskih radova studenata Prirodno-matematičkog fakulteta (PMF-a), i ne mogu se koristiti kao osnova za izradu studije.

Najzad, tokom kupališne sezone, po potrebi, jezero je predmet rutinskih analiza sanitarnog stanja koje obuhvata mikrobiološke pokazatelje kvaliteta. Povremeno je evidentirano značajno prisustvo *Escherichia coli*, *Streptococcus faecalis* i drugih koliformi što je jezero činilo nepogodnim za kupanje.

Antropogeno prisustvo koje se povećava iz godine u godinu, doprinosi povećanoj eutrofizaciji i svaka daljnja, pojedinačna i neplanirana aktivnost može dovesti do zagađenja jezera. Ovo se posebno odnosi na korišćenje motornih čamaca i skutera jer i najmanja količina goriva i ulja koja dospeva u vodu ugrožava biljni i životinjski svet, narušava odnose u ekosistemu te, u krajnjoj liniji, jezero može postati distrofno.

Jezero Bubanj. S obzirom na lokalitet i potencijalni značaj koji ima, jezero Bubanj nije na adekvatan način istraženo, zaštićeno niti eksploatisano. Ekološkom analizom jezerske biocenoze, vršenom 1992-1994. godine, zapažen je niz degradacionih procesa u jezeru. Brojno razvijena makrovegetacija i siromašna fauna pelofilnog dna ukazuju na procese distrofije u jezeru. Značajno prisustvo indikatora pojačane saprobnosti u planktonu, signal je skorog prelaska boniteta u saprobitet, sa svim negativnim posledicama tog procesa; ihtiofauna takođe govori pogoršanim uslovima u jezeru. Uprkos evidentiranim degradacionim procesima, tom prilikom je ukazano da je jezero značajan ekosistem sa raznovrsnom florom i faunom vrsta akvatičnih staništa. Uzimajući u obzir navedene okolnosti, predložen je ekološki pristup sanacije, revitalizacije, zaštite i unapređenja jezera Bubanj na osnovama održivog razvoja. Predlog mera se zasnivao na čišćenju mulja i produbljivanju jezera (1), i odstranjivanju emerzne i submerzne makrovegetacije sa većeg dela jezera (2). U predlogu je sugerisano i formiranje zaštitnog pojasa oko jezera, formiranje stručne i tehničke službe i dr.

Kvalitet tekućih voda Kragujevca. Vodotoci Kragujevca (Lepenica, Uglješnica, Grošnica, Ždraljica, Bresnička reka) su sporadično predmet fizičkohemijskihe, biološke ili mikrobiološke kontrole kvaliteta i ne postoji program kontinuirane kontrole ovih reka na osnovu kojih bi se preduzele mere zaštite ili interventne mere sanacije zagađenja. Na osnovu analiza obuhvaćenih studijama - stanje, problemi, mogućnosti i mere zaštite i unapređenja životne sredine na području regiona Šumadije i Pomoravlja (PMF,1986) i Zaštite životne sredine i razvoja ekoloških sistema grada Kragujevca do 2010.godine (PMF,1993) – utvrđeno je da su vodotoci Kragujevca izloženi autrofizaciji, sa slabom sposobnošću autopurifikacije i tendencijom pogoršanja kvaliteta. Eutrofizacije su antropogenog porekla, praćene niskim nivoom ekološke svesti i ležernim odnosom odrovornih struktura. U tom periodu, 7,4% ispitivanih voda pripadalo je II klasi boniteta, 78,2% III, a 14,4% IV klasi boniteta. Florističko-ekološke analize algi bile su u potpunosti saglasne sa mikrobiološkim pokazateljima kvaliteta. Vodotoci Kragujevca su oligotrofni do izrazito α-mezosaprobni. Preovlađuju vode koje se nalaze na β-mezosaprobnom stupnju saprobnosti, ali sa tendencijom pogoršanja kvaliteta.

Ćuprija. Hemijski parametri vode su vrlo često na granici Pravilnika o higijenskoj ispravnosti vode, a naročito kada se govori o gvožđu, manganu, nitratima i nitritima. Kvalitet vode kontroliše Zavod za javno zdravlje *Pomoravlje* iz Ćuprije. Voda se hloriše i ona je bakteriološki ispravna.

U zavisnosti od količine vode sa ovog izvorišta, a usled kratkog vremena za razlaganje hlora, građani povremeno piju hlornu vodu. Potrebno je završiti crpnu stanicu u kojoj će se vršiti predtretman pitkih voda. U budućnosti, pažnja će se fokusirati na kompenzaciji deficita pitke vode, u količini do 50 litara u sekundi, kako bi u razvodnoj mreži postojao kontinualni pritisak, a građani imali dovoljne količine vode. Pored ovog, dodatne količine voda u celom sistemu aktiviraće rad rezervoara za dnevno izravnanje u Dobričevu koji u ovom trenutku nema svoju funkciju i služi kao protočni rezervoar.

Kroz opštinu Ćuprija prolaze tri reke: Velika Morava, Ravanica i reka Mirosava. Reka Velika Morava, od Stalaća do ušća u Dunav, je reka II-a klase. Ravanica je u gornjem toku I-a klase, a nakon proticanja kroz selo Senje i Ćupriju, II-b klase. Reka Mirosava je u gornjem toku I-a klase da bi, prolazom kroz selo Ivankovac i Paljane do sastava sa Ravanicom, bila I-b klase.

Despotovac. Osim redovnih kontrola kvaliteta vode gradskih vodovoda, na teritoriji opštine 2003. godine urađena je Studija kvaliteta vode reke Resave. Zaključci ekološke Studije kvaliteta vode reke Resave:

Resava od izvorišta do sela Dvorišta. Uredbom o klasifikaciji voda, Resava u ovom delu pripada prvoj klasi što znači da se ove vode u prirodnom stanju, ili posle dezinfekcije, mogu koristiti za snabdevanje naselja vodom za piće, u prehrambenoj industriji i za gajenje plemenitih vrsta riba. U ovom delu Resave, od ukupnog broja pregledanih uzoraka prema mikrobiološkoj analizi, prvoj klasi pripada 12,5% pregledanih uzoraka, dok 100% uzoraka pripada prvoj klasi prema sadržaju kiseonika u vodi.

Resava od Dvorišta do Despotovca. Uredbom o klasifikaciji voda, Resava u ovom delu treba da pripada drugoj A potklasi što znači da se, uz normalne metode obrade, može upotrebljavati za snabdevanje naselja vodom za piće, za kupanje i u prehrambenoj industriji. U ovom delu, od ukupnog broja pregledanih uzoraka u vremenskom periodu od godinu dana, prema sadržaju kiseonika svi uzorci pripadaju prvoj klasi, dok prema mikrobiološkoj analizi svi pripadaju četvrtoj klasi, odnosno svi su van klase.

Resava od Despotovca do Medveđe. U ovom delu Resava pripada trećoj klasi, tj. vodama koje se mogu upotrebljavati za navodnjavanje i u industriji, osim prehrambene. U ovom delu Resave sadržaj kiseonika u svim uzorcima odgovara prvoj i drugoj klasi, dok, mikrobiološki, norme nisu zadovoljene jer je 96% pregledanih uzoraka van klase. Vršeno je i ispitivanje voda Resave na sadržaj teških metala. Zaključak ovog istraživanja je da postoji veliki broj zagađivača koji opterećuju tok reke, ali i da je samoprečišćavanje reke u delu od Dvorišta do sela Medveđe zadovoljavajuće.

Lapovo. Na teritoriji opštine Lapovo postoje značajni vodotokovi: Velika Morava, Lepenica, Rača. Kroz samo naselje protiču Kazanski i Liparski potok. Takođe, na ovom području nalazi se i izvorište vodosnabdevanja *Garevina*.

Imajući u vidu zone auto-puta, železnice, obradivih poljoprivrednih površina, neadekvatno deponovanog otpada, može se reći da postoje zagađivači koji narušavaju kvalitet površinskih i podzemnih voda.

Među glavnim uzročnicima zagađenja površinskih i podzemnih voda na teritoriji opštine izdvajaju se komunalne i industrijske otpadne vode (nepostojanje kanalizacionog sistema s jedne, i veliki broj neadekvatnih septičkih jama, s druge strane) i otpadne vode sa tranžirne i dezinfekcione stanice koje se, neprečišćene, odvode do starog korita Lepenice i tu ispuštaju. Takođe, samo je najuži, centralni deo naselja priključen na kišnu kanalizaciju, tako da se i atmosferske otpadne vode javljaju kao uzročnici zagađenja voda na teritoriji opštine.

Kako je tendencija razvoja Lapova usmerena ka razvoju industrijskih zona, jedna od mera zaštite voda bila bi izgradnja sistema za predtretmane (u okviru proizvodnih pogona) i izgradnja centralnog postrojenja za prečišćavanje otpadnih voda. Ovakvi sistemi za prečišćavanje otpadnih voda, generalno, prate sam razvoj industrijskih zona, lociranih na bilo kom području.

Topola. Tokom 2008. godine, Zavod za zaštitu zdravlja iz Kragujevca izvršio je 261 kontrolu javnog vodovoda. Prilikom svake kontrole utvrđena je bakteriološka ispravnost vode za piće.

Vodovodni sistemi u mestima Šatornja i Jarmenovci se povremeno kontrolišu, dok se redovna dezinfekcija ne sprovodi. Dezinfekcija vode se redovno sprovodi u svim školskim ustanovama i njihovim objektima. Podaci govore da je samo u 2008. godini izvršeno 26 dezinfekcija vode u školskim ustanovama. "Filter polja", fabrika za preradu vode locirana u Jarmenovcima, nakon uspešnog saniranja havarije jednog filter polja, funkcioniše na adekvatan način, tako da u vodovodnu mrežu konstantno sprovodi distribuciju ispravne vode za piće. Postrojenje za prečišćavanje otpadnih voda je u funkciji i redovno sprovodi analize otpadnih voda koje ukazuju na zadovoljavajuće situaciju na tom polju.

Svilajnac je nastao na desnoj obali Resave, da bi se, vremenom, teritorijalno proširio i na levu obalu ove reke. Veliki hidrološki značaj, sa stanovišta vodosnabdevanja urbanog stanovništva i privrede, imaju i podzemne vode aluvijalnih naslaga Resave i Velike Morave. Resava ima dva izvorišna kraka koji nastaju u zoni dodira Kučaja i Crnorečkog adenzitskog masiva. Ovi vodotokovi se sastaju na koti 668 m. Resava se kod Markovca uliva u Veliku Moravu. Njeno ušće je udaljeno od Dunava 87,5 km. Površina sliva Resave iznosi 718 km², a dužina reke 91,25 km. Dužina glavnog toka iznosi 84 km. Resava prima 67 pritoka - 41 desnu, 26 levih. Glavni zagađivač Resave je njena pritoka Resavica u koju se ispuštaju otpadne vode iz flotacije rudnika mrkog uglja u istoimenom gradu.

Uporedo sa formiranjem i razvojem vodovodne mreže izgrađena je i mreža kanalizacionih kanala. Otpadne vode, fekalne i industrijske, mrežom odvodnih kanala transportuju se do kolektora otpadnih voda - lagune. Stara protočna laguna nalazi se pored desne obale Resave, a nova je stacionirana bliže toku Velike Morave. Međusobna udaljenost laguna iznosi 1 km. Grad ima i atmosfersku kanalizaciju. Atmosferska voda - kišnica i snežnica, posebno izgrađenim površinskim i podzemnim kanalima odvodi se ka toku Resave. Postojeće stanje upravljanja čvrstim komunalnim otpadom predstavlja sakupljanje i odlaganje (deponovanje) na lokaciji "Badra", koja se nalazi u izdvojenoj celini Generalnog plana.

Distributivna vodovodna mreža je stara, sa vrlo visokim procentom gubitka. To dovodi do prekomerno visoke potražnje vode i prekomerne eksploatacije resursa. Jedan od najznačajnijih uzroka zagađenja voda, u okviru različitih privrednih grana, je i neadekvatna kanalizaciona infrastruktura, odnosno sakupljanje i prečišćavanje otpadnih voda. Na pogoršanje kvaliteta vode utiču i poljoprivredne aktivnosti, kao i poplave. Otpad iz poljoprivredne proizvodnje je veoma opterećen nutrijentima, biorazgradivim organskim ugljenikom, ostacima pesticida i fekalnim koliformnim bakterijama. Odvođenje vode iz štala predstavlja ekstreman izvor kontaminacije voda. Gradske otpadne vode često sadrže visoke koncentracije organskog ugljenika, fosfora i azota, a mogu sadržati pesticide, toksične hemikalije, soli, neorganske čestice i patogene bakterije i viruse. Sedimenti, koji se uglavnom sastoje od neorganskih čestica, ispiraju se u izvore kao rezultat kultivacije zemljišta, građevinskih radova ili rušenja zgrada.

Imajući ovo u vidu, kontaminacija vode za piće u centralnom sistemu za vodosnabdevanje velikim delom potiče od poljoprivrednih delatnosti, ispiranja zemljišta tretiranog komercijalnim organskim đubrivom, što ukazuje na nedovoljnu zaštićenost područja izvorišta. Neregulisana kanalizaciona mreža u okolini izvorišta, posebno iz domaćinstava sa stočarskom proizvodnjom, takođe može predstavljati izvor kontaminacije. Iako je deponija udaljena od centralnog izvorišta vodovodnog sistema, severozapadna struja vetrova nanosi isparenja sa deponije u pravcu grada i centralnog sistema vodosnabdevanja.

Rača. U ruralnom delu ove opštine, stanje životne sredine je drugačije nego u samom centralnom jezgru. Osnovni problemi vazani za životnu sredinu su: nerešeno pitanje vodosnabdevanja, nerešeno pitanje odvođenja otpadnih voda iz seoskih naselja, neredovna kontrola kvaliteta vode za piće iz privatnih seoskih bunara, problem divljih deponija, unošenje materija-zagađivača u vodotokove.

Seosko stanovništvo se snabdeva vodom iz privatnih seoskih bunara. Takođe, u seoskim naseljima većina kuća ima septičke jame za sakupljanje komunalnih voda iz domaćinstava. Ove septič-

ke jame nisu izgrađene prema sanitarnim standardima – vodopropusne su i zagađuju podzemne vode u svojoj blizini.

Prilikom obrade zemljišta koriste se veštačaka đubriva i pesticidi. Ove hemijske materije-zagađivači spiraju se iz zemljišta te, na taj način nakon jačih kiša, zagađuju podzemne vode i, uporedo sa rečnim nanosom, u vodotokove dospevaju i hemijski zagađivači koji se primenjuju u agrotehničkoj obradi poljoprivrednog zemljišta. Rešenje ovih problema je u kontroli zagađenosti zemljišta u zonama izvorišta.

Problem divljih deponija, prisutan u svim ruralnim područjima Srbije, izražen je i na području opštine Rača. Jedan od osnovnih, prvih zadataka lokalne samouprave u rešavanju ovog problema jeste da izvrši rekognosciranje terena i, na osnovu istog, izradi katastar postojećih divljih deponija na području opštine.

Paraćin. Kroz ovu opštinu protiče reka Crnica koja se uliva u Veliku Moravu. Najznačajniji zagađivači vodotokova na teritoriji ove opštine su industrijski objekti bez adekvatnih predtretmana otpadnih voda.

Stanje zemljišta

Kragujevac. Skupština grada finansirala je 2008. godine ispitivanje stanja zemljišta na području grada. Prema izveštaju o stanju životne sredine u Republici Srbiji u 2008. godini, program koji realizuje Institut za zaštitu zdravlja Kragujevac, obuhvatio je uzorkovanje i laboratorijsko ispitivanje zemljišta ovog grada na 14 lokacija u okviru zone izvorišta za vodosnabdevanje (6 lokaliteta), gradske sredine (3 lokaliteta), industrijske zone (2 lokaliteta), gradske deponije (2 lokaliteta) i poljoprivredne zone (1 lokalitet). Uzorkovanje je izvršeno na istim lokalitetima u martu i u oktobru mesecu iste godine.

Na teritoriji grada Kragujevca izvršeno je laboratorijsko ispitivanje zagađenosti zemljišta. U uzorcima zemljišta analiziran je sadržaj sledećih parametara: pH vrednost, sadržaj vode, suva materija, ukupni azot, fosfati, sulfati, nikl, arsen, ukupni hrom, cink, bakar, kadmijum, olovo, živa, pesticidi, policiklični aromatični ugljovodonici (PAU) i polihlorovani bifenili (PCB).

Prema rezultatima laboratorijskog ispitivanja zemljišta, na pojedinim lokacijama grada Kragujevca postoje povećane koncentracije Ni.

U martu mesecu 2008. godine izvršena je analiza uzoraka koja pokazuje povećanje sadržaja nikla (Ni) na 7 lokacija. Na lokalitetu poljoprivredne zone Petrovac kretala se do 93.242 mg/kg.

Sadržaj ukupnog Cr (mg/kg) nije prelazio vrednosti iznad maksimalno dozvoljene doze ugljen-monoksida MDK. Sadržaj Pb bio je najveći na lokalitetu gradske deponije i iznosio je 99.512 mg/kg.

Svilajnac. Ova opština, prema teritorijalnoj i administrativnoj organizaciji Republike Srbije, zajedno sa opštinama Despotovac, Jagodina, Paraćin, Rekovac i Ćuprija**,** pripada Pomoravskom okrugu. Zemljište u ovoj oblasti (obale Resave i desna obala Velike Morave) pripadaju tipu livadskih zemljišta ili aluvijalnih smionica koje su pogodne za poljoprivrednu proizvodnju. Za navodnjavanje zemljišta u Pomoravlju, postoje velike rezerve površinskih i podzemnih voda, koje se nalaze na raznoj dubini ispod površine, uglavnom u šljunku koji se pod muljem i peskom nalazi relativno blizu. Pojava i razvoj erozionih procesa predstavljaju jedan od osnovnih uzroka degradacije zemljišta, odnosno pogoršanje njegovog kvaliteta. Eroziju zemljišta u slivu Velike Morave uslovili su mnogi faktori: reljef, klima, stanje vegetacije, osobine zemljišta, hidrografija, način iskorišćavanja zemljišta, odsustvo zaštitnih mera, raspored seoskih puteva u brdovitom delu terena i drugi.

Ćuprija. Na teritoriji ove opštine ne postoji poljoprivredna stanica koja bi se bavila analizama zemljišta, već takve poslove obavlja najbliža poljoprivredna stanica koja se nalazi u Jagodini. Ne sprovodi se analiza celokupnog zemljišta opštine, već se analize vrše samo na zahtev poljoprivrednika, pojedinačno po potrebi, sa ciljem da se utvrdi plodnost i hemijski sastav zemljišta. Zahtevi za analizu određenih parcela upućuju se poljoprivrednoj stanici iz Jagodine.

Zavod za javno zdravlje u Ćupriji započeo je analize zemljišta, obavljajući samo analizu količine naftnih produkata zastupljenih u samom zemljištu, ne i čitavu biohemijsku analizu. Te aktivnosti su u povoju i ne postoji značajnija baza podataka o tome.

Uredbom o utvrđivanju programa izvođenja radova na zaštiti, uređenju i korišćenju poljoprivrednog zemljišta Vlade Republike Srbije, 2008. godine je predviđena i sprovedena besplatna agrohemijska analiza zemljišta. Registrovani poljoprivredni proizvođači su imali mogućnost da samoinicijativno donesu uzorak svog zemljišta na agrohemijsku analizu i tako ustanove njegovu plodnost. Putem ove analize se konstatuje plodnost zemljišta. Analiza je veoma bitna, jer se na taj način neiformisani poljoprivredni proizvođači upoznaju sa negativnim efektima prekiseljavanja zemljišta do koga dovodi preterana upotreba ureje, kao jeftinog hemijskog đubriva. Analiza ukazuje i na neophodnost tretiranja zemljišta osnovnim đubrivom koje je skupo, ali potrebno zbog balansiranja prisutnosti materija od kojih zavisi poboljšanje plodnosti i bogatstvo fosforom i kalijumom.

Sve ovo ukazuje na potrebu primene agrotehničke analize i na nedovoljnu edukovanost poljoprivrednika.

Lapovo. Industrijski razvoj ove opštine umnogome je uticao na degradaciju zemljišta usled trajnih, ireverzibilnih promena koje nastaju nakon prevođenja poljoprivrednog zemljišta u građevinsko. Velike površine plodnog zemljišta promeniće namenu i biti pretvorene u građevinsko.

Topola. Analizom i kontrolom zemljišta na teritoriji ove opštine bavi se pedološka laboratorija, stacionirana u prostorijama poljoprivredne škole. Potencijalni zagađivači zemljišta su poljoprivrednici jer neadekvatno upotrebljavaju pesticide i herbicide u poljoprivrednoj proizvodnji. Osim toga, poljoprivredni proizvođači sav otpadni materijal, koji se javlja kao nus proizvod primene herbicida i pesticida, odlažu na neprihvatljiv i pogrešan način, štetan po kvalitet zemljišta i po životnu sredinu uopšte. Usled ovakvog načina tretitarnja, zemljišta u seoskim područjima na kojima se sprovodi intenzivna poljoprivredna proizvodnja, su najugroženija. Nad njima se obavlja konstantna i najrigoroznija kontrola, pa ne postoji pretnja od značajnijih zagađenja zemljišta.

STANOVNIŠTVO

Na osnovu podataka preuzetih iz poslednja četiri zvanična popisa stanovništva može se konstatovati da razvoj stanovništva regiona beleži nepovoljne tendencije koje se ogledaju u produbljivanju sledećih demografskih procesa: ukupne i prirodne depopulacije, kao i demografskog starenja. Prema popisu sprovedenom 2002. godine, Šumadijski okrug je brojao 298.778 stanovnika, a Pomoravski 227.435 stanovnika.

Iz priloženih podataka može se uočiti da se, u posmatranom periodu, najveći porast populacije regiona dešavao tokom sedamdesetih godina prošlog veka kada opštine regiona belee izrazitu demografsku progresiju. Pre svega, osnovni razlog ovog demografskog procesa bio je posledica značajanog privrednog razvoja koji je doveo do migratornih kretanja iz ostalih delova države, kao i izraženiji prirodni priraštaj.

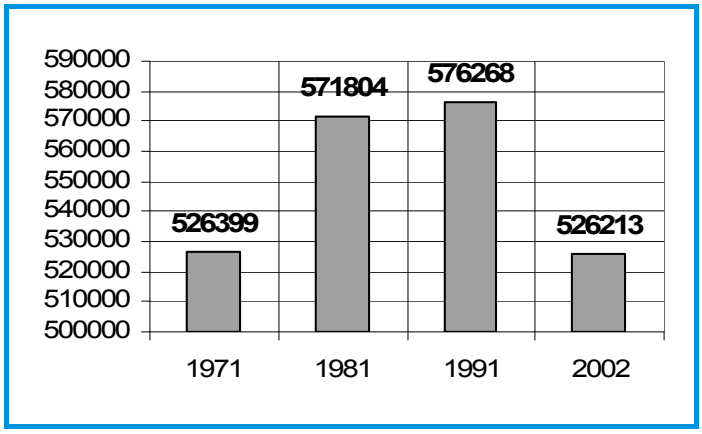

Izvor: Republički zavod za statistiku

Devedesetih godina prošlog veka, došlo je do nagle demografske regresije Regiona, tako da je u poslednjem popisnom intervalu zabeleženo umanjenje broja stanovnika od 8,7%. Uzrok ovog umanjenja je odliv stanovništva iz regiona, pre svega ka inostranstvu, kao i smanjenje stope prirodnog priraštaja. Ovaj trend je karakterističan za sve opštine Regiona, izuzev za opštinu Aranđelovac koja je u posmatranom intervalu zabeležila porast populacije od 3,6%. U apsolutnim iznosima, najveće umanjenje brojnosti stanovnika zabeležila je opština Jagodina (2.902 stanovnika manje u 2002. godini u odnosu na 1991. godinu), dok je do najvećeg relativnog smanjenja stanovništva od 15,2% došlo u opštini Rekovac, što predstavlja više od svih opština regiona.

Posebno treba naglasiti da su popisom sprovedenim 2002. godine bila obuhvaćena izbegla lica, a isključena lica sa stalnim boravkom u inostranstvu, tako da je umanjenje broja autohtonog stanovništva znatno veće. Osim toga, navedenim popisom nisu obuhvaćena raseljena lica sa teritorije Kosova i Metohije kojih u Šumadiji i Pomoravlju ima u znatnom broju. Procenjuje se da je broj tih lica veći od 20.000. Usled ne postojanja evidencije o prijavama i odjavama boravka, kao i stalnog raseljavanja nije moguće precizno utvrditi broj raseljenih lica sa Kosova i Metohije koji žive na području Regiona.

Struktura stanovnika

Struktura stanovništva prema polu

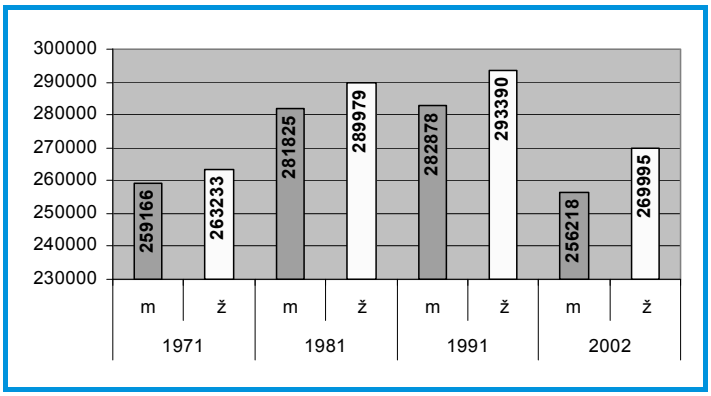

Izvor: Republički zavod za statistiku

Govoreći o polnoj strukturi stanovništva Regiona, uočava se dominacija ženske populacije na svim posmatranim popisima stanovništva u odnosu na mušku. Ova razlika je, interesantno, rasla tokom posmatranog perioda, tako je prema popisu stanovništva sprovedenom 1971. godine taj odnos bio 50,8 : 49,2, a 2002. godine 51,3 : 48,7 u korist ženske populacije.

Starosna strukutura stanovništva

Starosna struktura stanovništva Šumadije i Pomoravlja pokazuje da se, tokom posmatranog perioda, najbrojnije grupacije stanovništva pomeraju od omladine ka srednjim godinama.

Tako, prema popisu stanovništva sprovedenom 2002. godine, dominira srednja generacija (45 – 54 godine) - 16,4% ukupne populacije. Kontigent stanovništva mlađeg od 20 godina je u značajnom opadanju. Prema poslednjem popisu, ova grupacija stanovništva zabeležila je pad po stopi od 25,3% u odnosu na popis sproveden 1971. godine. S druge strane, u istom intervalu, populacija starija od 60 godina je u neprekidnom porastu, rastući po stopi od 51,7%. Imajući u vidu ova poređenja, kao i negativan prirodni priraštaj od -6,2‰ - u nekim opštinama prelazi i 10‰ (u opštini Rekovac čak 16,7‰) - može se reći da Šumadiju i Pomoravlje karakteriše proces demografskog starenja.

Popis	1971.	1981.	1991.	2002.
0 - 4	32108	39074	33103	22711
5 - 9	32195	37980	35872	26485
10 - 14	38288	34204	38716	30308
15 - 19	**49418**	34572	37640	34072
20 - 24	43789	42837	35135	35524
25 - 29	30136	**52625**	34968	33891
30 - 34	38764	45358	42765	31429
35 - 39	46203	31044	**50719**	31771
40 - 44	47187	39214	43960	37899
45 - 49	38993	45453	29335	**45820**
50 - 54	20567	45584	36991	40239
55 - 59	23635	37127	41746	25989
60 - 64	27928	19027	40656	31064
65 - 69	23810	20256	31248	33935
70 - 74	16560	21315	14643	30445
75 i više	15208	24541	25546	31231
nepoznato	1610	1593	3225	3400

Izvor: Republički zavod za statistiku

Odnos urbanog i ruralnog stanovništva prema popisu 2002. godine

Opština	Ukupno	Urbano	Ruralno	Ruralno (%)
Aranđelovac	48129	44842	3287	6.8
Batočina	12220	10942	1278	10.5
Knić	16148	14507	4641	28.7
Kragujevac	175802	166312	9490	5.4
Lapovo	8228	7819	409	4.9
Rača	12959	8205	4754	36.7
Topola	25292	16985	8307	32.8
Despotovac	25611	19887	5724	22.3
Jagodina	70894	65774	5120	5.8
Paraćin	58301	52201	6100	10.5
Rekovac	13551	8733	4818	35.5
Svilajnac	25511	18737	6774	35.5
Ćuprija	33567	30205	3362	10.01
Šumadija i Pomoravlje	**526213**	**462149**	**64064**	**12.2**

Izvor: Republički zavod za statistiku

Odnos urbanog i ruralnog stanovništva u opštinama Šumadije i Pomoravlja jasno odslikava i privrednu strukturu opština. Naime, u tipičnim industrijskim centrima (Kragujevac, Aranđelovac, Jagodina, Paraćin i Ćuprija), migratorna kretanja stanovništva ka gradskim sredinama bila su izraženija, tako da danas učešće ruralnog stanovništva u ukupnom kontigentu maksimalno doseže do 10%. Sa druge strane, u opštinama koje su tipično poljoprivredne (Rača, Topola, Rekovac, Svilajnac), udeo ruralnog stanovništva je iznad 35%.

Seoske sredine prati depopulacija zbog prestanka biološkog obnavljanja, ali i zbog migracija stanovništva prema urbanim i drugim područjima atraktivnijim za život i rad.

Osnovni kontigenti stanovništva

Broj stan.		Ispod 7 god.	7 - 14	15–27	60 i više	Radno sposobno			Žensko (15-49)	Radno sposobno (%)
						svega	muško (15-64)	žensko (15-59)		
1991.	Šumadija	26446	34944	51442	55601	196176	102668	93508	76040	62,8
	Pomoravlje	20633	25668	41702	56492	147598	77623	69975	60476	55,9
	Region	47079	60612	93144	112093	343774	180291	163483	136516	59,7
2002.	Šumadija	18301	26975	53941	65979	193798	100892	92906	73806	64,9
	Pomoravlje	14460	19759	36591	60696	137535	72258	65277	50987	60,5
	Region	32761	46734	90532	126675	331333	173150	158183	124793	62,9

Izvor: Republički zavod za statistiku – Opštine u Srbiji

Maloletno stanovništvo uzrasta do 15 godina, u periodu od 1991. do 2002. godine, pokazuje tendenciju značajnog smanjenja - u procentima 26,2%. Ovo smanjenje je, interesantno, identično za oba okruga. Sa druge strane, u posmatranom periodu stanovništvo starije od 60 godina zabeležilo je porast brojnosti - 13% na nivou Regiona. Ovo uvećanje izraženije u je Šumadijskom (18,7%), nego u Pomoravskom okrugu (7,4%). Radno sposobno stanovništvo je u poslednjem popisnom intervalu zabeležilo umanjenje brojnosti za 3,6%. Međutim, iako se u posmatranom periodu smanjuje apsolutni broj radno sposobnog stanovnišva, učešće ove grupe stanovništva u ukupnom broju stanovnika je u porastu. Učešće ženske populacije u radno sposobnom stanovništvu Regiona nije se menjalo u posmatranom periodu i prema poslednjem zvaničnom popisu iznosi 47,7%.

Stanovništvo od 15 i više godina prema polu i školskoj spremi, po popisu 2002. godine

Opština		Ukupno	Bez škol sprem	1-3 razr. osn škole	4-7 razr. osn škole	Osnov. obraz.	Srednje obraz.	Više obraz	Visok obraz	Nepo zn.
Aranđelovac	Ukupno	40545	1708	946	6574	10077	17453	1794	1541	452
	Žensko	20954	1358	714	3694	5340	8040	886	711	211
	Muško	19591	350	232	2880	4737	9413	908	830	241
Batočina	Ukupno	10314	586	314	2264	2518	4012	300	194	126
	Žensko	5192	480	243	1228	1311	1667	134	76	53
	Muško	5122	106	71	1036	1207	2345	166	118	73
Lapovo	Ukupno	6959	287	208	1360	1670	2937	235	123	139
	Žensko	3592	221	161	840	934	1216	109	46	65
	Muško	3367	66	47	520	736	1721	126	77	74
Knić	Ukupno	14056	1171	842	3884	3240	4312	304	180	123
	Žensko	7154	996	666	1912	1601	1758	108	78	35
	Muško	6902	175	176	1972	1639	2554	196	102	88
Kragujevac	Ukupno	148968	5992	2161	14851	32779	71058	7450	10390	4287
	Žensko	76978	4628	1776	8902	18264	33392	3239	4920	1857
	Muško	71990	1364	385	5949	14515	37666	4211	5470	2430
Rača	Ukupno	11101	483	290	3678	3133	2901	262	208	146
	Žensko	5649	395	223	1920	1575	1251	131	82	72
	Muško	5452	88	67	1758	1558	1650	131	126	74

Opština		Ukupno	Bez škol sprem	1-3 razr. osn škole	4-7 razr. osn škole	Osnov. obraz.	Srednje obraz.	Više obraz	Visok obraz	Nepozn.
Topola	Ukupno	21559	1059	839	6436	5351	6537	585	436	316
	Žensko	11066	849	600	3253	2671	3055	282	203	153
	Muško	10493	210	239	3183	2680	3482	303	233	163
Šumadijski okrug	Ukupno	253502	11286	5600	39047	58768	109210	10930	13072	5589
	Žensko	130585	8927	4383	21749	31696	50379	4889	6116	2446
	Muško	122917	2359	1217	17298	27072	58831	6041	6956	3143
Despotovac	Ukupno	21684	2215	969	6394	5283	5739	456	450	178
	Žensko	11139	1775	633	3373	2664	2241	213	171	69
	Muško	10545	440	336	3021	2619	3498	243	279	109
Jagodina	Ukupno	60337	3346	1415	9353	14796	24648	2942	3113	724
	Žensko	31256	2743	1080	5241	8131	10905	1453	1400	303
	Muško	29081	603	335	4112	6665	13743	1489	1713	421
Paraćin	Ukupno	49162	3354	1315	9342	13646	17435	1596	1860	614
	Žensko	25509	2756	956	5070	7000	7930	760	793	244
	Muško	23653	598	359	4272	6646	9505	836	1067	370
Rekovac	Ukupno	11930	1265	515	4052	2875	2728	249	148	98
	Žensko	6136	1134	397	1910	1388	1099	111	60	37
	Muško	5794	131	118	2142	1487	1629	138	88	61
Svilajnac	Ukupno	21541	1361	604	6708	5007	6387	628	586	260
	Žensko	11545	1105	474	3741	2610	2868	308	229	119
	Muško	9996	256	130	2967	2397	3519	320	357	141
Ćuprija	Ukupno	28562	2302	679	5043	7328	10601	1068	1231	310
	Žensko	15006	1872	492	2765	3994	4705	522	523	133
	Muško	13556	430	187	2278	3334	5896	546	708	177
Pomoravski okrug	Ukupno	193216	13843	5497	40892	48935	67538	6939	7388	2184
	Žensko	100500	11385	4032	22100	25787	29748	3367	3176	905
	Muško	92716	2458	1465	18792	23148	37790	3572	4212	1279
Šumadija i Pomoravlje	Ukupno	446718	25129	11097	79939	107703	176748	17869	20460	7773
	Muško	215633	4817	2682	36090	50220	96621	9613	11168	4422
	Žensko	231085	20312	8415	43849	57483	80127	8256	9292	3351

Izvor: Republički zavod za statistiku –opštine u Srbiji

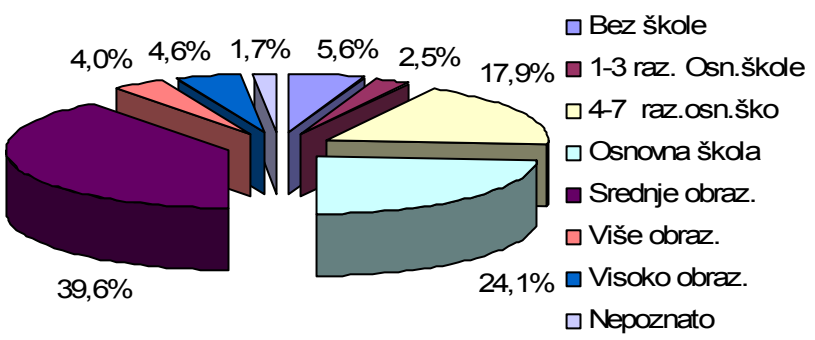

Posmatranjem obrazovne strukture stanovništva Šumadije i Pomoravlja starijeg od 15 godina uočava se da najveći broj stanovništva ima srednje obrazovanje – 39,6%, dok je sa osnovnim obrazovanjem 24,1% populacije. Posebno treba pomenuti da 26% stanovništva starijeg od 15 godina, nema osnovno obrazovanje, pri čemu je ovaj problem posebno izražen u opštinama Rekovac (48,9%), Despotovac (44,2%), Knić (42%), Svilajnac (40,3%) i Rača (40%).

Stanovništvo prema aktivnosti, po popisu 2002.

	Aktivno stanovništvo		Lica sa ličnim prihodom	Izdržavano stanovništvo	Na radu-boravku u inost. do 1 god.
	ukupno	obavlja zanim.			
Šumadija	140298	107362	56381	101553	595
Pomoravlje	100075	78617	48137	78453	770
Š i P	240373	185979	104518	180006	1365

Izvor: Republički zavod za statistiku – Opštine u Srbiji

Aktivno stanovništvo čini 45,7% ukupnog stanovništva regiona, odnosno 53,8% stanovništva starijeg od 15 godina. Od ukupnog broja aktivnog stanovništva 77,3% obavlja neko od zanimanja, dok ostatak predstavljaju nezaposlena lica koja traže posao, ili pak lica koja su privremeno prekinula svoja zanimanja. Izdržavano stanovništvo čini 34,2% ukupne populacije Šumadije i Pomoravlja.

Broj naselja i domaćinstava

Rb	Opština/grad	Broj naselja	Broj domaćinstava	Prosečan broj članova domaćinstava	2002/1991	Broj stanova	2002/1991
1.	Aranđelovac	19	15763	3.05	107.5	17295	110.3
2.	Batočina	11	3777	3.23	104.9	4323	102.2
3.	**Knić**	**36**	**5276**	**3.06**	**94.9**	**6527**	**102.6**
4.	Kragujevac	57	59524	2.9	109.4	62932	104.8
5.	Lapovo	2	2708	3.04	102.7	3119	104.0
6.	**Rača**	**18**	**3983**	**3.25**	**98.6**	**5004**	**95.0**
7.	Topola	31	7636	3.31	101.9	9256	103.3
8.	Despotovac	33	8320	3.08	105.7	10479	100.1
9.	Jagodina	53	24345	2.91	105.1	27982	110.1
10.	Paraćin	35	17733	3.29	103.5	20110	106.0
11.	**Rekovac**	**32**	**4950**	**2.74**	**95.4**	**5885**	**97.2**
12.	**Svilajnac**	**22**	**8123**	**3.14**	**99.2**	**12080**	**116.3**
13.	Ćuprija	16	10892	3.08	103.1	12716	100.5

Izvor: Republički zavod za statistiku – Opštine u Srbiji

Promena broja domaćinstava u periodu između dva popisa (1991-2002) ukazuje na opštine koje, praktično, imaju najveće demografske probleme. U opštinama Knić, Rača, Svilajnac i Rekovac, u poslednjem popisnom intervalu, došlo je do smanjenja broja domaćinstava. Opštine Rača i Rekovac karakteriše i smanjenje broja stanova što kazuje da je napuštanje ovih opština vrlo intenzivno i da su ove opštine sa demografskog aspekta najugroženije. Prosečan broj članova domaćinstva se kreće u rasponu od 2,7 koliko je u Rekovcu, do 3,3 koliko je u Topoli.

Migraciona obeležja

Opštine	Broj stanovnika		Prirodni priraštaj	Doseljeno	Odseljeno	Doseljeno-odseljenjo
	1991.	2002.				
Aranđelovac	47618	48129	-71	5798	5216	582
Batočina	12641	12220	-95	1017	1343	-326
Knić	18186	16148	-209	1386	3215	-1829
Kragujevac	176743	175802	-230	11289	12000	-711
Lapovo	8606	8228	-53	577	902	-325
Rača	14384	12959	-157	1182	2450	-1268
Topola	26482	25292	-238	2108	3060	-952
Despotovac	28357	25611	-139	2186	4793	-2607
Jagodina	73796	70894	-339	6512	9075	-2563
Paraćin	60501	58301	-212	4951	6939	-1988
Rekovac	16015	13551	-215	1107	3356	-2249
Svilajnac	26738	25511	-120	2653	3760	-1107
Ćuprija	35308	33567	-177	2549	4113	-1564
Šumadija i Pomoravlje	544199	526213	-2255	43225	58956	-15731

Izvor: Republički zavod tržišta rada, filijala Kragujevac

Šumadija i Pomoravlje ima negativna migraciona kretanja. Izuzev opštine Aranđelovac, koja beleži veći mehanički priliv stanovništva, sve ostale opštine imaju veći odliv od priliva stanovništva. Uzroke ovakvog stanja treba, pre svega, tražiti, u različitoj ekonomskoj snazi opština. Stanovništvo manjih i nerazvijenih opština vrši migraciona kretanja i unutar Šumadije i Pomoravlja, ka većim privrednim i obrazovnim centrima (Kragujevac, Jagodina, Aranđelovac), dok migracije stanovništva ovih centara idu van Šumadije i Pomoravlja, pretežno na sever - ka Beogradu i Novom Sadu. Prisutna su, takođe, velika emigraciona kretanja, posebno među mlađom, visoko obrazovanom populacijom, što stvara efekat „odliva mozgova“.

Vitalni događaji

God.		Živorođeni		Umrli		Brakovi	
		broj	na 1000 stanovnika	broj	na 1000 stanovnika	zaključeni	Razvedeni
2000.	Šumadija	2989	9,4	3967	12,9	1605	260
	Pomoravlje	2625	10,2	3700	14,3	1394	338
	ŠiP	5614	9,8	7667	13,3	2999	598
2001.	Šumadija	2928	9,5	3800	12,4	1649	371
	Pomoravlje	2571	10,0	3536	13,7	1410	306
	ŠiP	5499	9,7	7336	13,0	3059	677
2002.	Šumadija	3060	10,2	4059	13,6	1659	274
	Pomoravlje	2506	11,0	3620	15,9	1393	286
	ŠiP	5566	10,5	7679	14,5	3052	560

2003.	Šumadija	3043	10,2	3999	13,4	1713	278
	Pomoravlje	2457	10,8	3717	16,4	1294	337
	ŠiP	5500	10,5	7716	14,7	3007	615
2004.	Šumadija	3255	11,0	3871	13,1	1656	227
	Pomoravlje	2405	10,7	3696	16,4	1198	246
	ŠiP	5660	10,9	7567	14,5	2854	473
2005.	Šumadija	2863	9,7	4320	14,6	1594	235
	Pomoravlje	2013	9,0	3034	17,2	1157	192
	ŠiP	4876	9,4	7354	14,2	2751	427
2006.	Šumadija	2863	9,7	4320	14,6	1594	235
	Pomoravlje	2013	9,0	3834	17,2	1157	192
	ŠiP	4876	9,4	8154	15,7	2751	427
2007.	Šumadija	2746	9,4	4159	14,2	1694	272
	Pomoravlje	1776	8,1	3574	16,3	1141	283
	ŠiP	4522	8,8	7733	15,3	2835	555

Izvor: Republički zavod za statistiku – Opštine u Srbiji

Prirodni priraštaj (u promilima)

Opština/grad	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
Aranđelovac	-3,7	-2,9	-1,5	-3,2	0,3	-3,1	-3,1	-4,4
Batočina	-5,5	-4,6	-7,5	-6,3	-7,1	-9,0	-9,0	-8,7
Lapovo	-11,1	-11,3	-11,5	-9,5	-13,0	-12,0	-12,0	-11,1
Knić	-1,5	-0,8	-1,3	-1,2	0,2	-3,0	-3,0	-2,5
Kragujevac	-6,7	-7,8	-6,2	-8,7	-7,4	-10,2	-10,2	-8,8
Rača	-7,1	-7,6	-10,9	-10,2	-12,3	-11,3	-11,3	-11,4
Topola	-7,7	-6,7	-9,0	-6,7	-6,5	-11,1	-11,1	-12,1
Despotovac	-3,7	-4,0	4,9	-8,5	-7,4	-11,4	-11,4	-12,0
Jagodina	-3,3	-1,3	-4,6	-3,6	-4,1	-5,3	-5,3	-6,0
Paraćin	-3,2	-3,9	-3,5	-4,8	-4,6	-6,8	-6,8	-7,1
Rekovac	-11,9	-12,9	-13,4	-15,0	-15,0	-16,7	-16,7	-14,6
Svilajnac	-5,2	-4,1	-4,5	-6,0	-6,7	-11,0	-11,0	-10,7
Ćuprija	-4,0	-4,0	-5,0	-4,9	-5,5	-8,5	-8,5	-7,6

Izvor: Republički zavod za statistiku – Opštine u Srbiji

Kada je reč o prirodnom priraštaju opština Šumadije i Pomoravlja podaci tzv vitalne statistike pokazuju da njihove vrednosti variraju u posmatranom periodu, ali da su sa negativnim predznakom. Ovaj problem je posebno izražen u opštinama Lapovo, Rača i Rekovac gde je više godina prisutan negativan prirodni priraštaj, veći od 10‰.

Etnička struktura stanovništva

	Srbi	Crnogorci	Jugosloveni	Vlasi	Makedonci	Muslimani	Romi	Rumuni	Slovenci	Hrvati	Neopredelje ni	Regionalna pripadnost	Nepoznato	Ostali
Šumadija	289183	1822	540	9	461	189	1606	101	107	296	980	155	2697	632
Pomoravlje	218454	543	400	2049	293	80	1591	484	82	248	838	16	1905	452
ŠiP	507637	2365	940	2058	754	269	3197	585	189	544	1818	171	4602	1084

Izvor: Republički zavod za statistiku – Opštine u Srbiji

Najveći broj stanovništva Šumadije i Pomoravlja je srpske nacionalnosti - 96,5%. Od ostalih etničkih grupacija naveću zastupljenost imaju Romi (0,6%) i Crnogorci (0,4%). Vlasi čine 0,4% populacije i gotovo u potpunosti naseljeni su u Pomoravskom okrugu.

LJUDSKI RESURSI

Zaposlenost

Zaposlenost po okruzima

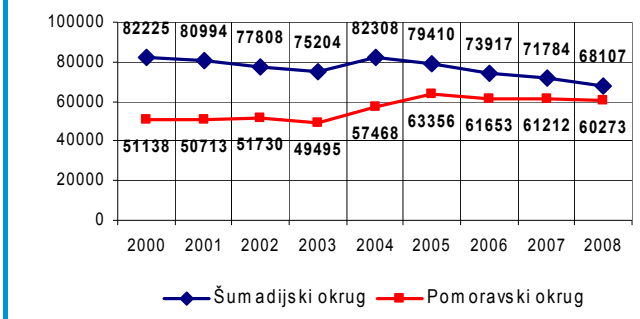

Zaposlenost – Šumadija i Pomoravlje

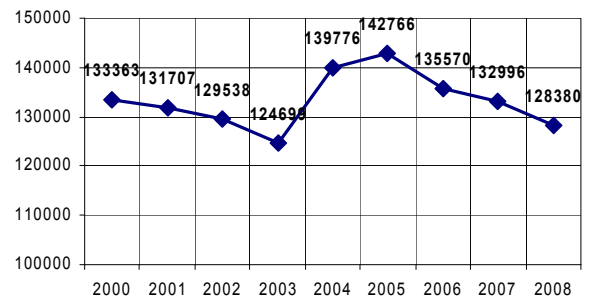

Godina	Okrug	Zaposleni		Zaposleni u pred, ustan, zadrugama i dr. organiz.	Lica koja samost. obavljaju delatnost	Broj zaposlenih na 1000 stanovnika
		Ukupno	Žene (%)			
2000.	Šumadijski okrug	82225	46,2	68135	14090	267
	Pomoravski okrug	51138	37,5	43769	7369	198
2001.	Šumadijski okrug	80994	46,6	66218	14776	264
	Pomoravski okrug	50713	38,9	41957	8756	197
2002.	Šumadijski okrug	77808	47,0	61559	16249	261
	Pomoravski okrug	51730	37,0	39261	12469	228
2003.	Šumadijski okrug	75204	46,4	57226	17978	252
	Pomoravski okrug	49495	37,9	35264	14231	218
2004.	Šumadijski okrug	82308	48,4	62771	19537	278
	Pomoravski okrug	57468	38,7	40274	17194	256
2005.	Šumadijski okrug	79410	44,2	61866	17544	269
	Pomoravski okrug	63356	41,3	39139	24217	284
2006.	Šumadijski okrug	73917	41,8	57567	16350	252
	Pomoravski okrug	61653	44,4	35345	26308	278
2007.	Šumadijski okrug	71784	41,4	55266	16518	246
	Pomoravski okrug	61212	43,8	34534	26678	278
2008.	Šumadijski okrug	68107	41,7	50790	17317	
	Pomoravski okrug	60273	44,5	34306	25967	

Izvor: Republički zavod za statistiku

Ako se uporede podaci o zaposlenosti na teritoriji čitavog regiona Šumadije i Pomoravlja, koji se odnose na početak i kraj posmatranog perioda, uočava se smanjenje ukupnog broja zaposlenih od 0.96%. Međutim, tokom posmatranog perioda dolazilo je do većih ili manjih promena u ukupnom broju zaposlenosti.

Tako je u periodu nakon 2000., zaključno sa 2003. godinom, zabeleženo neprekidno umanjenje ukupnog broja zaposlenih lica - 2003. godine registrovano 6,5% manje zaposlenih lica, nego 2000. godine.

U narednom periodu došlo je do uvećanja ovog broja - 2005. godine zabeležena je maksimalna vrednost broja zaposlenih lica Šumadije i Pomoravlja. Izraženo u procentima, u poređenju sa

2003. godinom, ovo uvećanje iznosi 14,5%. Uvećanje broja zaposlenih lica u ovom periodu, u najvećoj meri, posledica je legalizacije poslovanja kroz evidentiranje zaposlenih, ali delom i zbog realizovanih socijalnih programa koji su omogućili otpuštenim radnicima iz privatizovanih društvenih sistema da se prekvalifikuju i započnu posao u privatnom sektoru.

Posle 2005. godine dolazi do ponovnog umanjenja broja zaposlenih lica Šumadije i Pomoravlja.

Prema poslednjim podacima, koji se odnose na 2007. godinu, na teritoriji Šumadije i Pomoravlja bilo je zaposleno 132. 999 lica, ili 6,8% manje nego 2005. godine.

Učešće ženske populacije u ukupnom broju zaposlenih lica Šumadije i Pomoravlja, u posmatranom periodu, kretalo se u intervalu od 42,9% do 44,5%, pri čemu je najčešća vrednost ovog parametra iznosila 43%.

Ako se ova analiza „svede“ na nivo okruga može se uočiti promena od 7% u broju zaposlenih u Pomoravskom okrugu u periodu 2000 - 2008. godina.
U istom periodu, u Šumadijskom okrugu beleži se postepeno umanjenje broja zaposlenih - 2008. godine 17,2%.

Šumadija i Pomoravlje – Zaposlenost preduzeća/samostalno obavljanje delatnosti

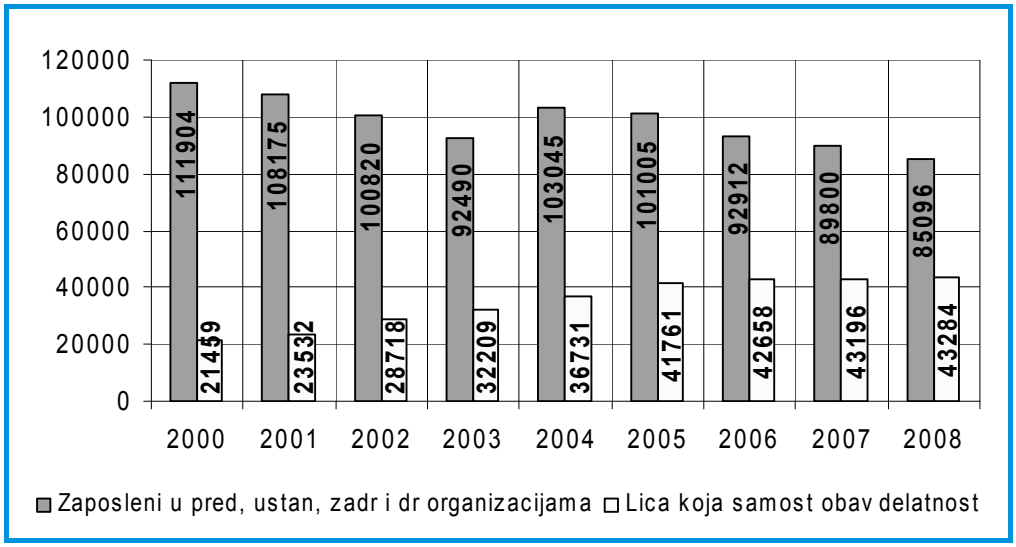

Analizom strukture zaposlenih na teritoriji Šumadije i Pomoravlja u posmatranom periodu, uočava se neprekidan porast broja zaposlenih lica u sektoru preduzetništva.

Naime, dok se broj zaposlenih lica u preduzećima, ustanovama, zadrugama i drugim organizacijama tokom posmatranog perioda, uz izvesne oscilacije, umanjio za 24%, dotle je broj lica koja samostalno obavljaju delatnost, zajedno sa licima zaposlenim kod njih, neprekidno rastao i na kraju posmatranog perioda zabeležio porast od 101,3%.

Povećanje broja lica koja samostalno obavljaju delatnost posledica je razvoja privatnog preduzetništva uz efikasnu institucionalnu podršku države (podška zapošljavanju i restriktivnija primena Zakona o radu Republike Srbije). Ovde bi trebalo naglasiti da su navedenom analizom obuhvaćena i lica zaposlena u preduzećima koja se već izvesno vreme nalaze u procesu stečaja.

Zaposlenost po sektorima delatnosti

Šumadijski okrug

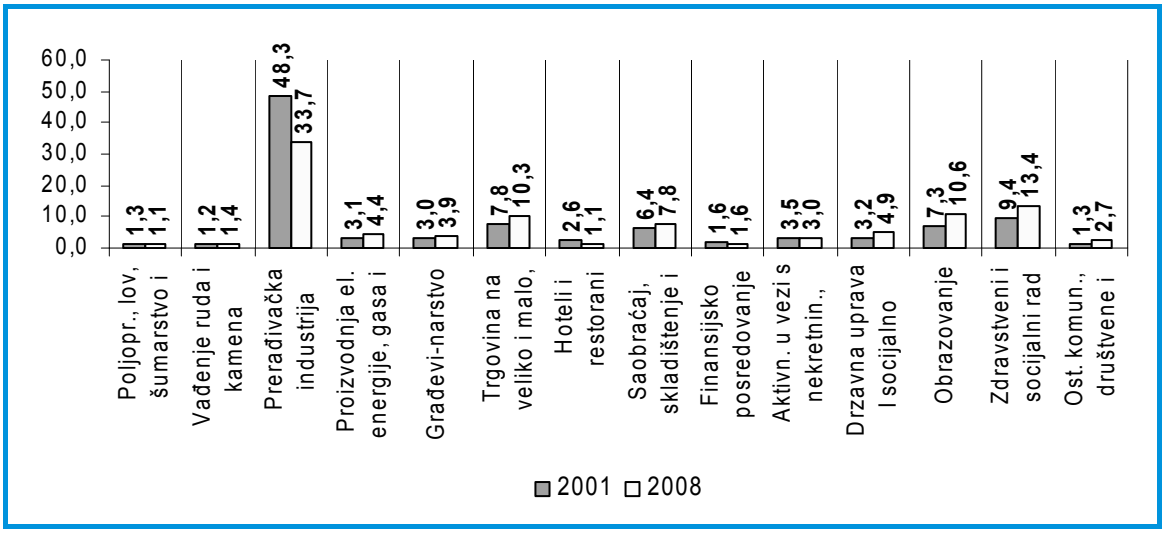

Pomoravski okrug

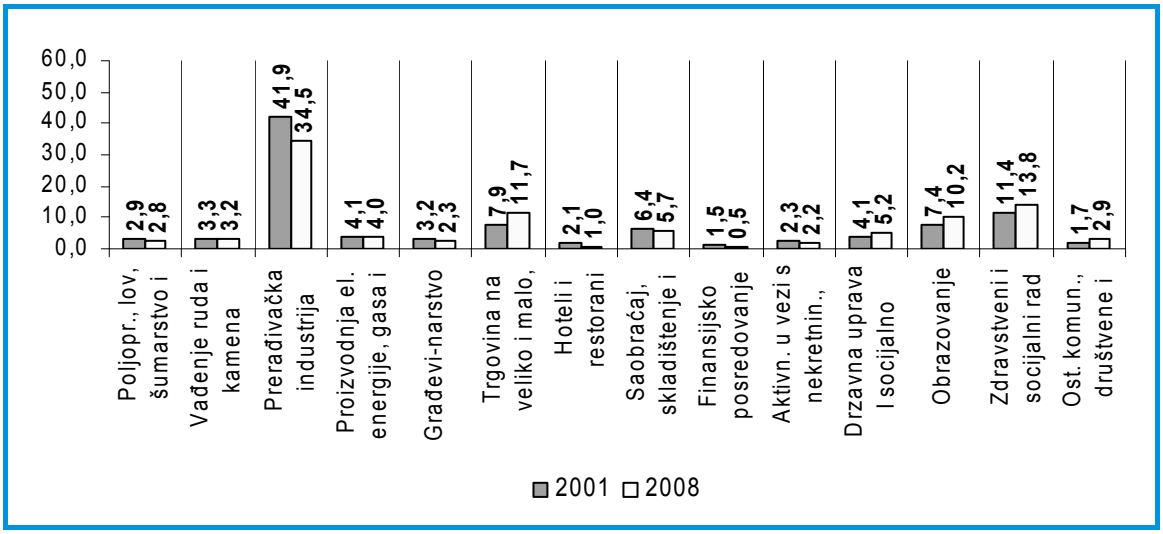

Posmatrajući strukturu zaposlenih lica po sektorima delatnosti može se zaključiti da isti sektori, kako u Šumadijskom, tako i u Pomoravskom okrugu, učestvuju u zapošljavanju najvećeg broja stanovništva.

Ovde bi posebno trebalo izdvojiti sektor prerađivačke industrije kao sektor dominantan po broju zaposlenih lica u oba posmatrana okruga. Naime, ovaj sektor u ukupnoj uposlenosti stanovništva Šumadijskog okruga učestvuje sa 33.7%, dok je ovo učešće na nivou Pomoravskog okruga 34,5%. Ovako visok procenat koji se odnosi na sektor prerađivačke industrije, u najvećoj meri, posledica je višedecenijske tradicije koja, pre svega, postoji u oblasti metaloprerađivačke industrije i industrije nemetala.

Sledeći po zastupljenosti u zaposlenosti je sektor zdravstva i socijalne zaštite na koji se u Šumadijskom okrugu odnosi 13,4%, a u Pomoravskom 13,8%.

Sektor trgovine predstavlja jedan od dominantnijih sektora po broju privrednih subjekata na teritoriji posmatranih okruga. Međutim, učešće ovog sektora nije u istoj meri preneto i na zaposlenost stanovništva, tako da u Šumadijskom okrugu ovaj sektor zapošljava 10,3%, a u Pomoravskom 11,7% lica.

Podaci koji se odnose na početak i kraj posmatranog intervala ukazuju da je do značajnijeg smanjenja zaposlenih lica došlo samo u sektoru prerađivačke industrije na teritoriji oba okruga. Sa

druge strane, takođe na teritoriji oba okruga, ostali sektori u istom periodu ostvaruju povećanje zaposlenosti.

Nezaposlenost

Nezaposlenost po okruzima

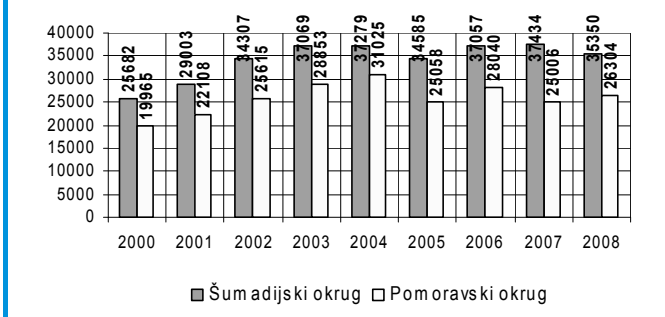

Nezaposlenost – Šumadija i Pomoravlje

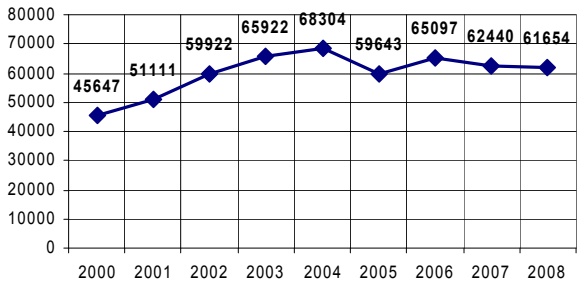

Godina	Okrug	Ukupno	Žene		Na 1000 stanovnika
			Ukupno	(%)	
2000.	Šumadijski okrug	25682	15468	60,2	83
	Pomoravski okrug	19965	11742	58,8	77
2001.	Šumadijski okrug	29003	17142	59,1	94
	Pomoravski okrug	22108	12692	57,4	86
2002.	Šumadijski okrug	34307	19685	57,4	115
	Pomoravski okrug	25615	14339	56,0	113
2003.	Šumadijski okrug	37069	20811	56,1	124
	Pomoravski okrug	28853	15606	54,1	127
2004.	Šumadijski okrug	37279	18222	48,9	126
	Pomoravski okrug	31025	11776	38,0	138
2005.	Šumadijski okrug	34585	19608	56,7	117
	Pomoravski okrug	25058	13915	55,5	112
2006.	Šumadijski okrug	37057	21448	57,9	126
	Pomoravski okrug	28040	15257	54,4	126
2007.	Šumadijski okrug	37434	21323	57,0	128
	Pomoravski okrug	25006	13541	54,2	114
2008.	Šumadijski okrug	35350	20255	57,3	
	Pomoravski okrug	26304	14289	54,3	

Izvor: Nacionalna služba za zapošljavanje

Prema statističkim podacima, broj registrovanih nezaposlenih lica na teritoriji Šumadije i Pomoravlja u posmatranom periodu, uz izvesne oscilacije, uvećao se za 26% u periodu 2000-2008. godina. Period do 2004. godine karakterisalo je neprekidno povećanje broja nezaposlenih lica. U 2004. godini dostignut je najveći broj od 68.304 nezaposlena lica.

Porast broja nezaposlenih lica u ovom periodu posledica je neaktivnosti velikih društvenih sistema, koji su, u fazi privatizacije ili stečaja, smanjili broj zaposlenih otpuštanjem jednog dela radne snage.

Sa druge strane, period nakon 2004. godine karakterišu značajnije oscilacije broja registrovanih nezaposlenih lica. Institucionalna podrška države, kroz programe samozapošljavanja, presudno je uticala na smanjenje broja nezaposlenih lica tokom 2005. godine. Restriktivna primena Zakona o radu dodatno je uticala na smanjenje sive ekonomije, te tako i na povećan broj registrovanih privrednih subjekata i broja prijavljenih radnika.

Na kraju 2007. godine, na evidienciji Nacionalne službe za zapošljavanje bilo je registrovano 62.440 nezaposlenih lica, od čega 37.434 u Šumadijskom okrugu i 25.006 u Pomoravskom okrugu.

Na početku posmatranog intervala, učešće ženske populacije u ukupnom broju registrovanih nezaposlenih lica Šumadije i Pomoravlja bilo je 59,6%, da bi u narednom periodu opadalo i na kraju dostiglo vrednost od 55,8%.

Navedene podatke treba uzeti sa rezervom jer određeni broj nezaposlenih lica nije evidentiran na tržištu rada, dok je, sa druge strane, određeni broj prijavljenih radno aktivan, ali ne i evidentiran od strane Nacionalne službe za zapošljavanje.

Stopa nezaposlenosti po opštinama – 2008 – metoda RZS

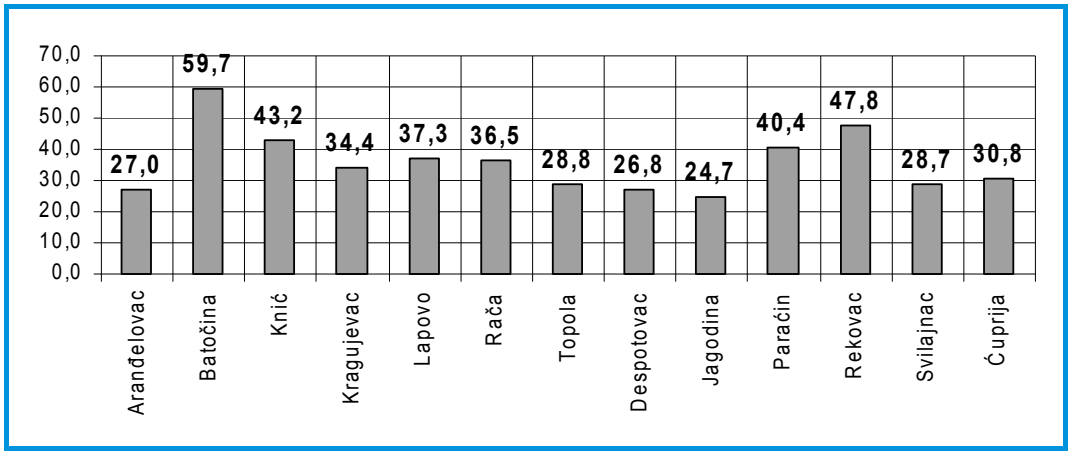

U priloženom grafikonu date su stope nezaposlenosti u opštinama Šumadijskog i Pomoravskog okruga, izračunate po metodologiji Republičkog zavoda za statistiku. Metodologija se odnosi na učešće broja nezaposlenih lica u ukupnom broju zaposlenih i nezaposlenih lica opštine. Prema ovoj metodologiji, najveću stopu nezaposlenosti beleže opštine Batočina (59,7%) i Rekovac (47,8%). Visoka stopa nezaposlenosti karakteriše opštine Knić (43,2%), Paraćin (40,4%), Lapovo (37,3 %) i Rača (36,5%). Među posmatranim opštinama, najnižu stopu nezaposlenosti ima opština Jagodina (24,7%). Stopa nezaposlenosti grada Kragujevca iznosi 34,4%.

Posmatranjem prosečne stope nezaposlenosti svih opština Šumadije i Pomoravlja, počev od 2000. zaključno sa 2008. godinom, može se uočiti da ona prati trend koji odlikuje i prosečnu stopu nezaposlenosti čitave Republike Srbije. Posmatrajući priloženi uporedni prikaz uočljivo je da je na početku posmatranog perioda region Šumadije i Pomoravlja imao stopu nezaposlenost nešto nižu od republičkog proseka, da bi na kraju tog istog intervala, uz izvesne oscilacije, dostigao višu vrednost koja je premašila i republički prosek.

Prosečna stopa nezaposlenosti opština Šumadijskog i Pomoravskog okruga 2007. godine je iznosila 31,9%.

Stopa nezaposlenosti Šumadija i Pomoravlje / Republika Srbija – metoda RZS

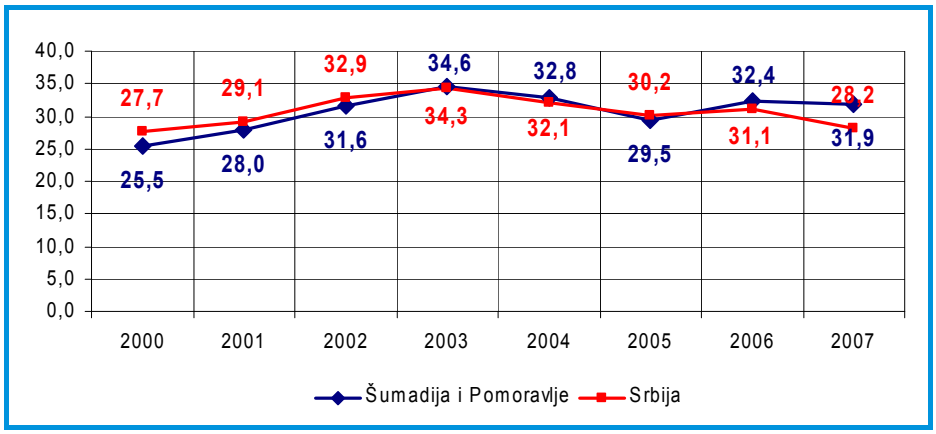

Starosna struktura nezaposlenih – region 2008

Starost	Ukupno	%	Žene	%
Do 18 god.	624	1,0	271	43,4
19 - 25 god.	10529	17,1	5752	54,6
26 - 30 god.	8114	13,2	4898	60,4
31 - 40 god.	14209	23,0	9011	63,4
41 - 50 god.	13713	22,2	8259	60,2
50 i više god.	14465	23,5	6353	43,9
Ukupno	61654		34544	

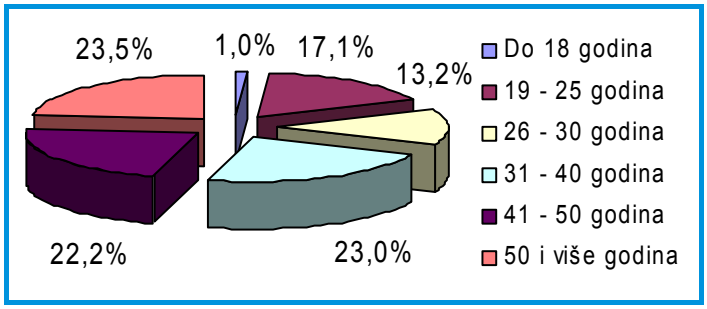

Izvor: Nacionalna služba za zapošljavanje

Među registrovanim nezaposlenim stanovništvom Šumadije i Pomoravlja najbrojnije su grupacije nezaposlenih lica starosti 50 i više godina. U posmatranoj strukturi nezaposlenih lica regiona zastupljenost ove grupacije iznosi 23,5%, od čega ženska populacija čini 43,9%.

Preostale grupacije zastupljene su u približno jednakom broju. Učešće grupacija registrovanih nezaposlenih lica Šumadije i Pomoravlja - između 19 i 25 godina (17,1%), 31 i 40 starosti (23%), 41 i 50 godina starosti (22,2%).

Ovi podaci govore da u opštinama Šumadije i Pomoravlja postoji manjak radnih mesta, kao i da je izvestan broj lica starijih od 40 godina, ostao bez zaposlenja usled tranzicionih promena.

Nezaposleni po dužini čekanja na posao – region 2008

	Ukupno	%
Do 1 godine	12317	20,0
Od 1 do 2 godine	14239	23,1
Od 2 do 3 godine	7519	12,2
Od 3 do 5 godina	9377	15,2
Od 5 do 8 godina	8491	13,8
Od 8 do 10 godina	2659	4,3
Preko 10 godina	7052	11,4
Ukupno	61654	

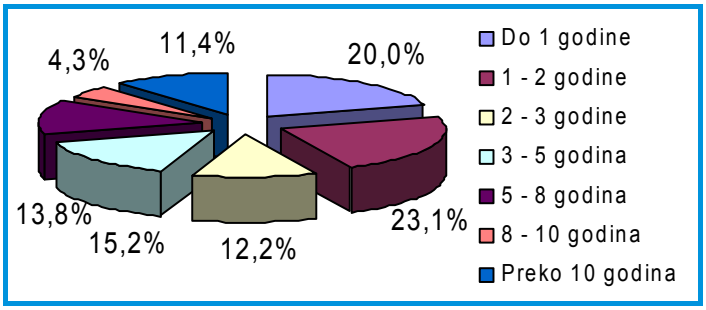

Izvor: Nacionalna služba za zapošljavanje

U strukturi registrovanih nezaposlenih lica Šumadije i Pomoravlja, po dužini čekanja na posao, najbrojnije su grupacije koje novo zaposlenje čekaju do jedne (20,0%) i do dve godine 23.1%). Ostale grupacije, izuzev grupacije nezaposlenih lica koja na zaposlenje čekaju između 8 i 10 godina, zastupljene su sa približnim učešćem.

Kvalifikaciona struktura nezaposlenih – region 2008

Starost	Ukupno	%	Žene	%
Bez kvalifik.	23066	37,4	13206	57,3
Srednja SS	33285	54,0	18756	56,3
Viša SS	3442	5,6	1449	42,1
Visoka SS	1861	3,0	1132	60,8
Ukupno	61654		34543	

Izvor: Nacionalna služba za zapošljavanje

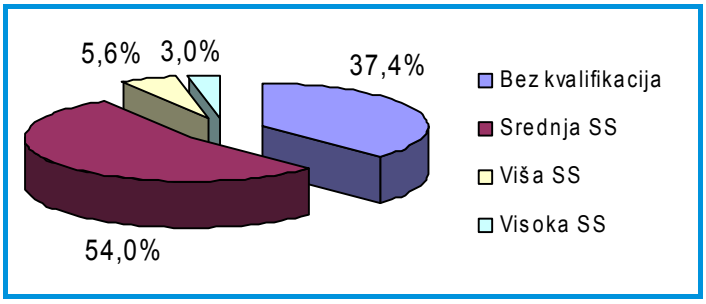

Ako se posmatra kvalifikaciona struktura registrovanih nezaposlenih lica opština Šumadije i Pomoravlja može se konstatovati da je više od polovine nezaposlenih sa srednjom stručnom spremom - 54,0%.

Sledi, po brojnosti, grupacija nezaposlenih lica bez ikakvih kvalifikacija (37,4%). Ovako visoko učešće osoba bez kvalifikacija ukazuje na neophodnost intenzivnog sprovođenja mera formalnog

i neformalnog obrazovanja, kao i strateških mera podrške zapošljavanju na lokalnom i nacionalnom nivou.

Učešće ženske populacije u ovim grupama je gotovo identično i iznosi, 57,3% sa SSS, odnosno 56,3% bez ikakvih kvalifikacija.

Nezaposlenih lica sa višom i visokom školskom spremom ima znatno manje - 5,6%, odnosno 3,0%.

EKONOMIJA

Ekonomska realnost jednog regiona može se izmeriti na više načina i putem više ekonomskih pokazatelja. Najčešće primenjivani i najpouzadniji ekonomski indikator je bruto domaći proizvod po glavi stanovnika (GDP per capita). Međutim, od 2005. godine u Republici Srbiji ne meri se ovaj indikator, već je, kao alternativa, preuzet jedan takođe često primenjivani indikator – ekonomski agregat.

Ekonomski agregat se izračunava kao proizvod ukupnog broja zaposlenih i prosečne bruto zarade po zaposlenom. Visina ekonomskog agregata Šumadijskog i Pomoravskog okruga rezultat je ekonomske aktivnosti ova dva okruga.

Prednosti ekonomskog agregata kao indikatora su da je veoma jasan, lako se izračunava i uporediv je. Glavni nedostatak je što se zasniva na prosečnim vrednostima (bruto zarada zaposlenih), pa je i manje precizan od bruto domaćeg proizvoda po glavi stanovnika koji predstavlja ukupnu produkciju roba i usluga po glavi stanovnika ostvarenu na nivou Regiona.

Ekonomski agregat

Pregled ekonomskog agregata Šumadije i Pomoravlja

	Ekonomski agregat		Prosečna zarada	
	Ukupno (EUR)	Indeks u odnosu na prethodnu godinu	Na kraju godine (EUR)	Nivo u odnosu na Republiku Srbiju
2005.	43.678.344,4	116,0	305,9	113,6
2006.	57.183.458,5	130,9	421,8	137,9
2007.	64.967.869,5	113,6	488,5	115,8
2008.	69.086.610,7	106,3	538,1	110,2

Izvor: Republički zavod za statistiku

Vrednosti ekonomskog agregata za Šumadijski i Pomoravski okrug se posmatraju u poslednjih četiri godine i prikazuju trend razvoja ekonomske aktivnosti u regionu. Ekonomski agregat najdrastičnije raste u 2006. godini kada, čak, beleži rast za 13.505.114,1 evra u odnosu na 2005. godinu, odnosno 30,9%. U naredne dve godine rast je takođe prisutan, ali nešto manjeg obima: 7.784.411 evra (13,6%) u 2007., odnosno 4.118.741,2 evra (6,3%) u 2008. godini.

U periodu 2005-2008. godina, ukupan porast apsolutne vrednosti ekonomskog agregata iznosi 25.408.266,3 evra (58,2%).

Prosečna bruto zarada po jednom zaposlenom u Šumadijskom i Pomoravskom okrugu je iznad republičkog proseka u sve četiri posmatrane godine. Najviša vrednost prosečne bruto zarade regiona, u odnosu na republički nivo, zabeležena je u 2006. godini kada je za 37,9% viša od republičkog proseka. U ostale tri godine vrednosti su za 13,6% (2005.), 15,8% (2007.) i 10,2% (2008.) veće u odnosu na republički prosek. U poslednjoj posmatranoj 2008. godini zabeležena je najviša apsolutna vrednost prosečne zarade u iznosu od 538,1 evro, ali je zabeležen i najniži porast u poslednje četiri godine (10,2%).

Apsolutna vrednost prosečne bruto zarade Šumadijskog i Pomoravskog okruga za posmatrani vremenski period porasla je, u bruto iznosu, za 232,2 evra ili 75,9% i u 2008. godini, kako je već navedeno, iznosi 538,1 evro. Neophodno je naglasiti da je ovaj procenat porasta plata u bruto iznosu posledica, najvećim delom, porasta plata u javnom sektoru.

Indeks ekonomskog agregata u odnosu na prethodnu godinu (lančani indeks) i nivo prosečne zarade u odnosu na republički nivo, dati su sledećim grafikonima:

Indeks EA u odnosu na prethodnu godinu

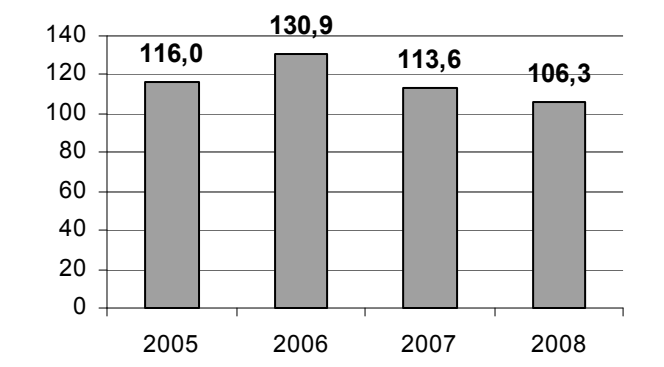

Nivo PZ u odnosu na Republiku Srbiju

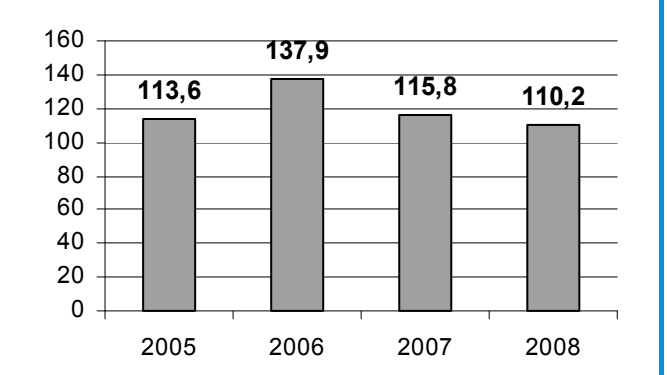

Spoljnotrgovinska razmena

Prema podacima Regionalne privredne komore Kragujevac, spoljnotrgovinsku razmenu Šumadije i Pomoravlja, u posmatranom periodu, karakteriše porast njenih nominalnih vrednosti. Poredeći podatke koji se odnose na 2008., sa odgovarajućim podacima koji se odnose na 2002. godinu, uočljiv je porast uvoza od 357,9% i izvoza od celih 527,1%.

Šumadijski i Pomoravski okrug ostvaruje deficit platnog bilansa u svim posmatranim godinama: 76.042.274 dolara u 2002. godini, 107.690.603 dolara u 2005., 193.672.710 dolara u 2007. i 165.301.967 dolara u 2008. godini. Posmatranjem trenda, uočavamo konstantan rast deficita u periodu 2002-2007. godina. Trend se prekida u 2008. godini u kojoj je deficit manji za 14,6%, odnosno u apsolutnom iznosu od 28.370.743 američka dolara u odnosu na deficit u 2007. godini.

Pokrivenost uvoza izvozom se uvećavala tako da je 2008. godine dostigla 66,8%, dok su njene vrednosti po godinama ovako iznosile: 2002 - 45,4%, 2005 - 54,1% i 2007. godine - 58,5%.

Ovi parametri najavljuju pozitivan trend koji su ogleda u porastu izvoznih aktivnosti Šumadije i Pomoravlja, s obzirom na smanjen deficit i povećanu pokrivenost uvoza izvozom u 2008. godini.

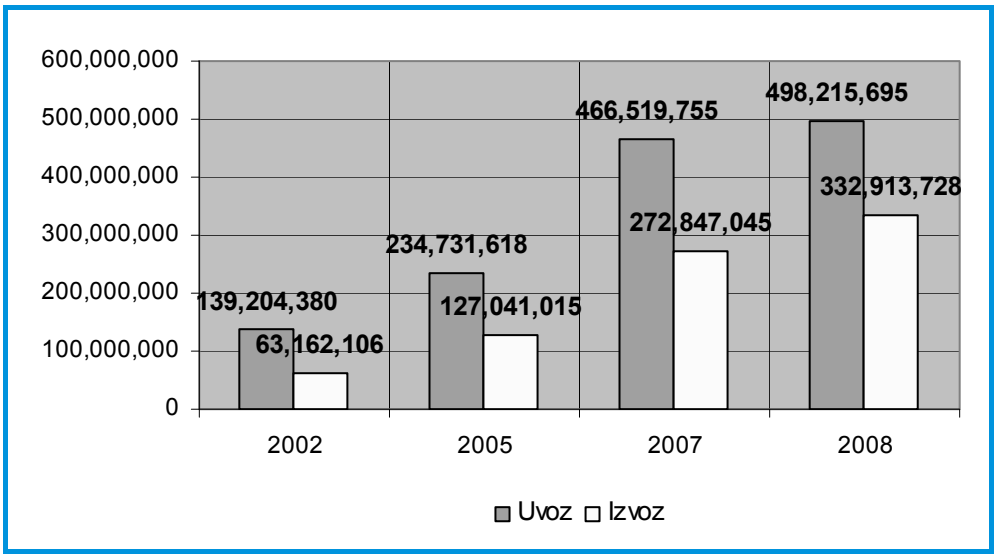

Izvor: Regionalna privredna komora Kragujevac

Pregled po zemljama

Pregled uvoza/izvoza po zemljama – 2005. godina

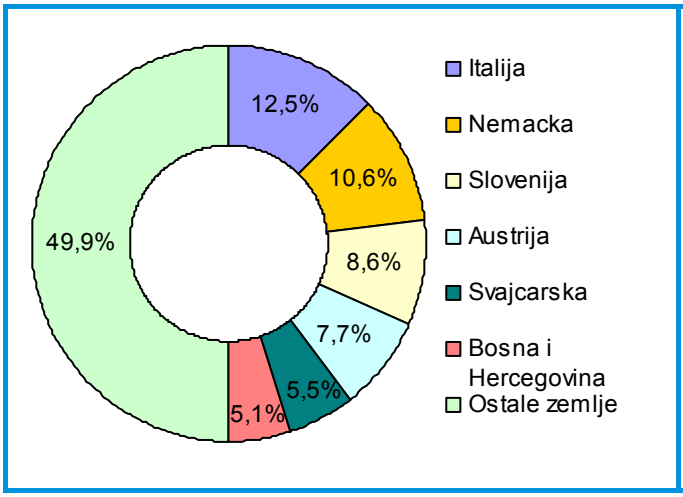

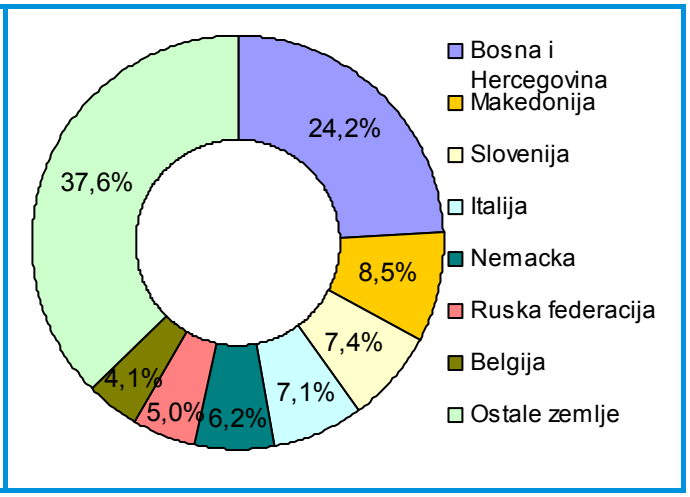

Pregled uvoza/izvoza po zemljama – 2007. godina

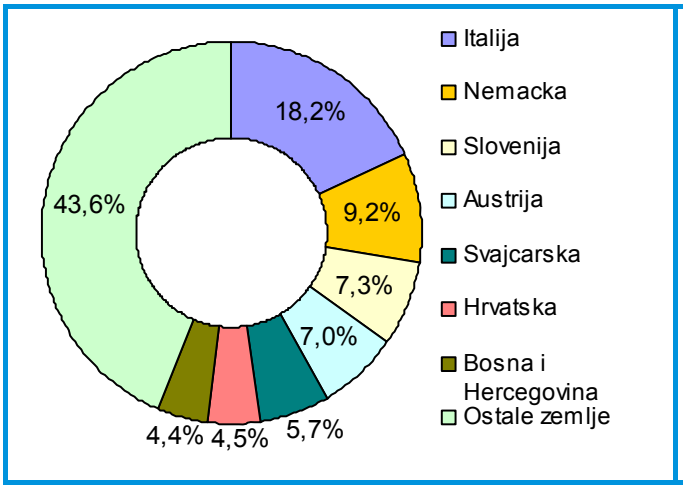

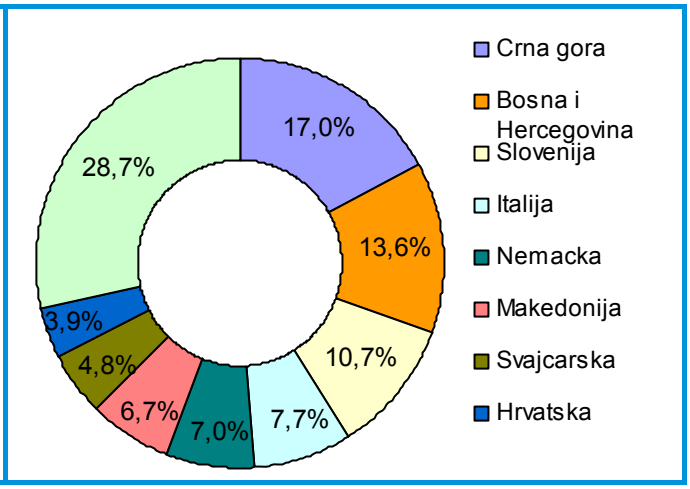

Pregled uvoza/izvoza po zemljama – 2008. godina

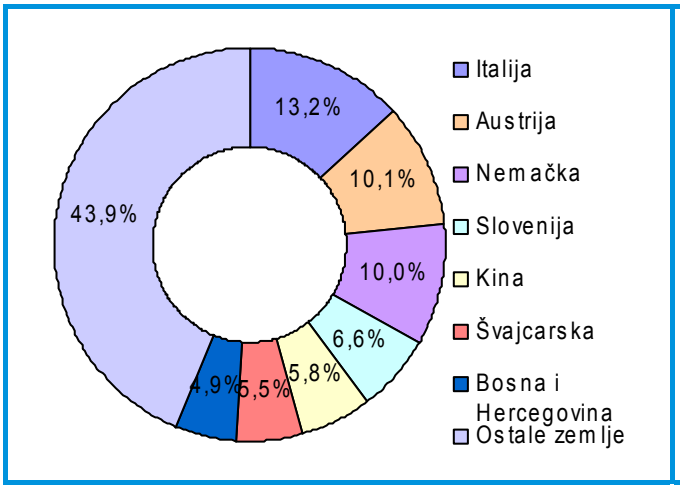

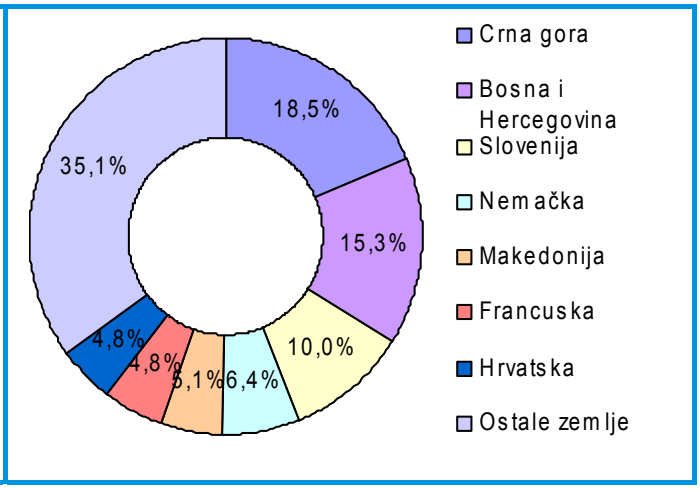

Izvor: Regionalna privredna komora Kragujevac

Zemlje sa kojima se ostvaruje najintenzivnija spoljnotrgovinska razmena su, ujedno, najznačajniji spoljnotrgovinski partneri Šumadijskog i Pomoravskog okruga: Italija, Austrija, Nemačka, Slovenija, Bosna i Hercegovina, Makedonja i u novije vreme Crna Gora.

Tokom 2005. godine opštine Šumadije i Pomoravlja najčešće su uvozile iz Italije (12,5%), Nemačke (10,6%), Slovenije (8,6%) i Austrije (7,7%). Zbirno, uvoz iz četiri navedene zemlje čini 39,4% ukupne vrednosti uvoza dva okruga.

Kada je reč o izvozu, najviše se posluje sa Bosnom i Hercegovinom - četvrtina izvoza Šumadije i Pomoravlja (24,2%) ostvaruje se sa ovom federacijom. Osim u Bosnu i Hercegovinu izvozi se i u Makedoniju (8,5%), Sloveniju (7,4%), Italiju (7,1%).

Gotovo petina ukupnog uvoza regiona u 2007. godini ostvarena je iz Italije (18,2%), zatim Nemačke (9,2%), Slovenije (7,3%) i Austrije (7%).

Najviše se tokom 2007. godine izvozilo u Republiku Crnu Goru (17%), Bosnu i Hercegovinu (13,6%), Sloveniju (10,7%) i Italiju (7,7%).

U 2008. godini, najviše se uvozi iz Italije (13,2%), Austrije (10,1%), Nemačke (10,0%) i Slovenije (6,6%). Zbirno, ove čitiri zemlje čine 39,9% ukupne vrednosti uvoza Šumadijskog i Pomoravskog okruga.

Sa druge strane, najviše se izvozi u Crnu Goru (18,5%), Bosnu i Hercegovinu (15,3%), Sloveniju (10,0%) i Nemačku (6,4%). Zajedno, ove četiri zemlje čine polovinu vrednosti izvoza Šumadije i Pomoravlja, odnosno 50,2%.

Pregled po sektorima delatnosti

Pregled uvoza/izvoza po sektorima delatnosti – 2007. godina

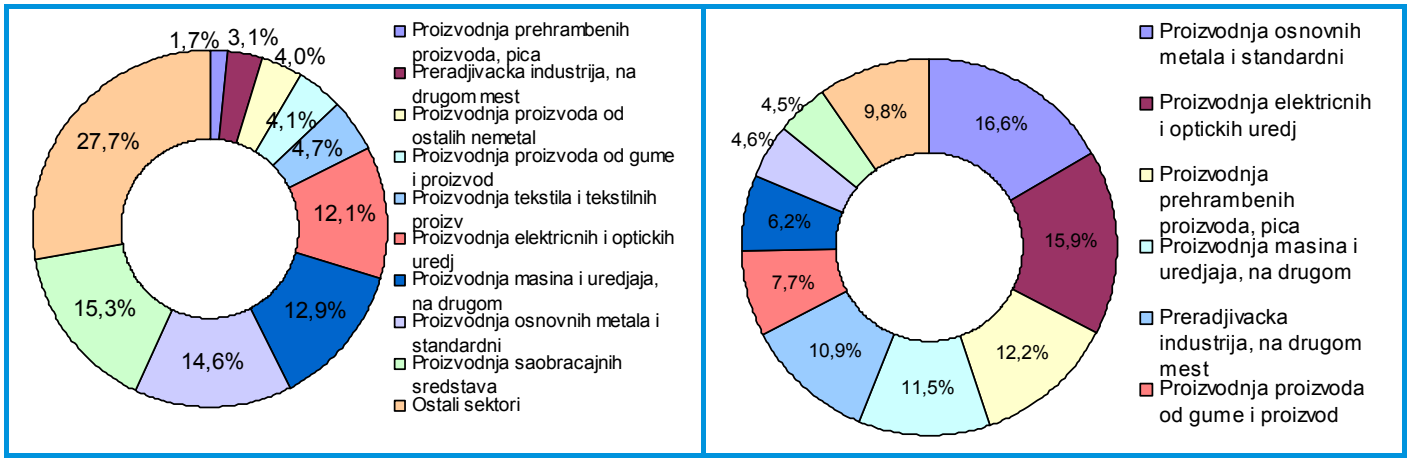

Pregled uvoza/izvoza po sektorima delatnosti – 2008. godina

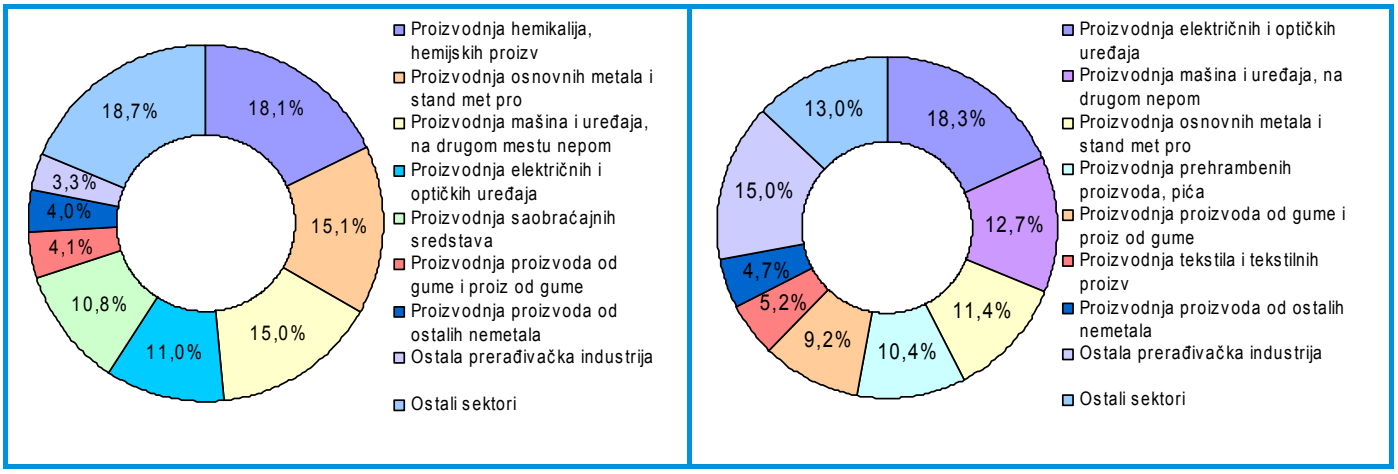

Izvor: Regionalna privredna komora Kragujevac

Po sektorima delatnosti, u strukturi spoljnotrgovinske razmene Šumadije i Pomoravlja tokom 2007. godine, na strani uvoza dominiraju podsektori prerađivačke industrije: proizvodnja saobra-

ćajnih sredstava (15,3%), proizvodnja osnovnih metala i standardnih metalnih proizvoda (14,6%), proizvodnja mašina i uređaja, na drugom mestu nepomenuta (12,9%) i proizvodnja električnih i optičkih uređaja (12,1%).

Slično uvozu, i u strukturi izvoza dominiraju podsektori prerađivačke industrije: proizvodnja osnovnih metala i standardnih metalnih proizvoda (16,6%), proizvodnja električnih i optičkih uređaja (15,9%), proizvodnja prehrambenih proizvoda i pića (12,2%) i proizvodnja mašina i uređaja, na drugom mestu nepomenuta (11,5%).

Posmatranjem spoljnotrgovinske razmene, u kontekstu najzastupljenijeg sektora, u izvozno-uvoznim aktivnostima Šumadije i Pomoravlja tokom 2008. godine, izdvaja se nekoliko ključnih sektora.

U uvozu najviše učestvuje proizvodnja hemikalija i hemijskih proizvoda (18,1%), zatim, proizvodnja osnovnih materijala i standardnih metalnih proizvoda (15,1%), proizvodnja mašina i uređaja (15,0%) i proizvodnja električnih i optičkih uređaja (11,0%). Značajno je istaknuti da čak 18,7% uvoza otpada na ostale sektore koji u izvozu, pojedinačno, ne učestvuju više od 3%.

Sa druge strane, Šumadijski i Pomoravski okrug najviše izvozi proizvode iz oblasti proizvodnje električnih i optičkih uređaja - 18,3% izvoznih aktivnosti. Na drugom mestu je proizvodnja mašina i uređaja (12,7%), zatim proizvodnja osnovnih metala i standardnih metalnih proizvoda (11,4%), a tek na četvrtom mestu je proizvodnja prehrambenih proizvoda i pića (10,4%). Značajan procenat izvoznih aktivnosti (28%) otpada na ostalu prerađivačku industriju i druge sektore, koji u individualnom iznosu ne prelaze 4% ukupne vrednosti izvoza.

Pregled po grupama proizvoda

Pregled uvoza/izvoza po grupama proizvoda – 2005. godina (u američkim dolarima)

Kotlovi, mašine i uređaji i sl.	38.462.522	Mašine električne i oprema;delovi i sl.	18.334.647
Plastične mase i proizvodi od plastičnih masa	25.837.276	Plastične mase i proizvodi od plastičnih masa	13.023.309
Vozila drumska; pribor i delovi	21.551.559	Vozila drumska; pribor i delovi	10.056.125
Mašine električne i oprema;delovi i sl.	15.923.860	Proizvodi od gvožđa i čelika	9.504.362
Mineralna goriva, ulja i voskovi; bitumenozne materije	14.697.740	Oružje i municija; delovi i pribor	8.485.725
Proizvodi hemijske industrije razni	10.657.955	Kotlovi, mašine i uređaji i sl.	7.623.587
Proizvodi ostalih tarifa	107.600.706	Staklo i proizvodi	6.925.829
		Nameštaj, posteljina	6.192.027
		Odeća i pribor osim pletenih	5.823.281
		Proizvodi ostalih tarifa	41.072.123

Pregled uvoza/izvoza po grupama proizvoda – 2007. godina (u američkim dolarima)

Vozila drumska; pribor i delovi	71.062.040	Mašine električne i oprema;delovi i sl.	42.281.035
Kotlovi, mašine i uređaji i sl.	59.024.205	Nameštaj, posteljina	28.750.786
Plastične mase i proizvodi od plastičnih masa	54.420.926	Kotlovi,mašine i uređaji i sl.	24.291.518
Mašine električne i oprema;delovi i sl.	52.197.008	Plastične mase i proizvodi od plastičnih masa	20.767.439
Mineralna goriva, ulja i voskovi; bitumenozne materije	17.163.223	Proizvodi od gvožđa i čelika	19.462.189
Proizvodi od gvožđa i čelika	16.906.539	Pića, alkoholi i sirće	13.893.499
Proizvodi hemijske industrije razni	16.777.330	Staklo i proizvodi	12.833.046
Gvožđe i čelik	16.592.753	Vozila drumska; pribor i delovi	12.344.932
Proizvodi ostalih tarifa	162.375.731	Bakar i proizvodi od bakra	10.553.930
		Proizvodi ostalih tarifa	87.668.671

Posmatrnjem spoljnotrgovinske razmene prema grupama proizvoda, dobijamo preciznije rezultate usmerenosti Šumadije i Pomoravlja u svojim prozvodnim aktivnostima i zadovoljenju potreba inostranog tržišta. Sa druge strane, dobija se slika potreba za određenim grupama proizvoda. Naime, u sve tri posmatrane godine ističu se identične grupe proizvoda koji su bili glavni predmet spoljnotrgovinskog poslovanja regiona.

Prema priloženim podacima za 2007. godinu, od ukupnog uvoza dva okruga na drumska vozila i prateće delove odnosilo se 15,2%. Značajan udeo su imali i proizvodi iz grupe kotlovi, mašine i uređaji - 12,7%, dok se na proizvode od plastičnih masa odnosilo 11,7% ukupnog uvoza regiona.

Najveće učešće tokom 2007. godine u ukupnom izvozu regiona (15,5%), ostvarila je grupa električne mašine i odgovarajuća oprema. Grupa proizvoda nameštaj i posteljina ostvarila je 10,5% ukupnog izvoza regiona, a grupa proizvoda kotlovi, mašine i uređaji 8,9%. U poređenu sa podacima koji se odnose na 2005. godinu, može se konstatovati da su i u tom periodu električne mašine i odgovarajuća oprema ostvarile najveći izvoz (14,4%), a nakon njih proizvodi od plastičnih masa (10,3%) i drumska vozila sa pratećim delovima (7,9%).

Najnoviji podaci, koji se odnose na 2008. godinu, pokazuju da Šumadija i Pomoravlje imaju najveću potrebu za uvozom kotlova, mašina, uređaja i sl. - 22,8% ukupnog uvoza, ili u apsolutnom iznosu 82.521.962 američka dolara. Drugo mesto u vrednosti uvoza zauzimaju plastične mase i proizvodi od plastičnih masa sa 18,1%, ili 65.311.292 dolara. Značajan udeo pripada i drumskim vozilima, priboru i delovima za ista - 14,8% uvoza, dok električne mašine i oprema, delovi i sl. čine 12,7% uvoza Šumadije i Pomoravlja u 2008. godini. Ove četiri grupe proizvoda imaju najdominatnije mesto u ukupnim uvoznim aktivnostima jer zajedno čine 68,4% ukupnog uvoza.

Pregled ukupnog uvoza prema grupama proizvoda dva okruga za 2008. godinu, dat je u sledećoj tabeli.

Uvoz – najzastupljeniji proizvodi (u američkim dolarima)

Kotlovi, mašine i uređaji i sl.	82.521.962
Plastične mase i proizvodi od plastičnih masa	65.311.292
Vozila drumska; pribor i delovi	53.540.761
Mašine električne i oprema, delovi i sl.	45.982.347
Proizvodi hemijske industrije razni	22.031.622
Mineralna goriva, ulja i voskovi; bitumenozne materije	18.575.994
Proizvodi od gvožđa i čelika	18.003.148
Gvožđe i čelik	16.040.691
Nameštaj, posteljina	14.416.575
Aluminijum i proizvodi od aluminijuma	14.335.150
Drvo i proizvodi od drveta; drveni ugalj	10.925.565

Izvor: Regionalna privredna komora Kragujevac

Najviše se izvoze skoro iste grupe proizvoda koje su zastupljene i u uvozu Šumadijskog i Pomoravskog okruga (ponovljena slika iz 2005. i 2007. godine). To su, pre svega, električne mašine i oprema, delovi i sl., koji predstavljaju najveći deo izvoza regiona, odnosno, 23,7%. Ovu grupu prate nameštaj, posteljina (14,5%), kotlovi, mašine i uređaji i sl. (13,8%) i plastične mase i proizvodi od plastičnih masa (12,3%). Zajedno, ove četiri grupe proizvoda predstavljaju 64,3% ukupne vrednosti uvoza, ili 160.991.170 američkih dolara.

Pregled ukupnog izvoza prema grupama proizvoda dva okruga dat je u narednoj tabeli.

Izvoz – najzastupljeniji proizvodi (u američkim dolarima)

Mašine električne i oprema;delovi i sl.	59.384.201
Nameštaj, posteljina	36.266.861
Kotlovi, mašine i uređaji i sl.	34.584.430
Plastične mase i proizvodi od plastičnih masa	30.755.678
Proizvodi od gvožđa i čelika	20.737.125
Pića, alkoholi i sirće	17.274.669
Bakar i proizvodi od bakra	14.855.599
Vozila drumska; pribor i delovi	13.055.452
Odeća i pribor osim pletenih	12.099.674
Oružje i municija; delovi i pribor	11.051.665

Izvor: Regionalna privredna komora Kragujevac

Privredni subjekti

Preduzeća

Pregled broja preduzeća

Opština	Preduzeća	Opština	Preduzeća
Aranđelovac	478	Despotovac	158
Batočina	60	Jagodina	847
Knić	67	Paraćin	783
Kragujevac	1.549	Rekovac	43
Lapovo	39	Svilajnac	267
Rača	60	Ćuprija	440
Topola	128	**Pomoravski okrug**	**2.538**
Šumadijski okrug	**2.381**	**Šumadija i Pomoravlje**	**4.919**

Izvor: Agencija za privredne registre (APR)

Prema podacima Agencije za privredne registre, ukupan broj aktivnih preduzeća u 2008. godini u Šumadijskom i Pomoravskom okrugu iznosio je 4.919, od kojih 2.381 preduzeće posluje u Šumadiji, a 2.538 u Pomoravlju. Posmatrano po opštinama, najveći broj aktivnih preduzeća u Šumadiji nalazi se u Kragujevcu - 1.549, dok je u Pomoravlju najveći broj aktivnih preduzeća u gradu Jagodina - 847. Slično gradu Jagodina, u opštini Paraćin postoji veliki broj aktivnih preduzeća – 783.

Trend promene broja preduzeća

Prema podacima Narodne banke Srbije, posmatrano u periodu 2004-2007., promene u broju preduzeća ogledaju se u sledećem:

2004. godine bilo je 4.644 aktivna preduzeća u Šumadiji i Pomoravlju, dok je 2005. godine taj broj smanjen na 3.763 aktivna preduzeća.

U 2006. godini otvaraju se nova preduzeća (2006. godine 3.885, 2007. godine 4064 aktivna preduzeća).

Trend povećanja broja preduzeća nastavlja se i u 2008. godini u kojoj posluje 4.919 aktivnih preduzeća, što ujedno predstavlja najveći broj aktivnih preduzeća u posmatranim godinama, počev od 2004. godine.

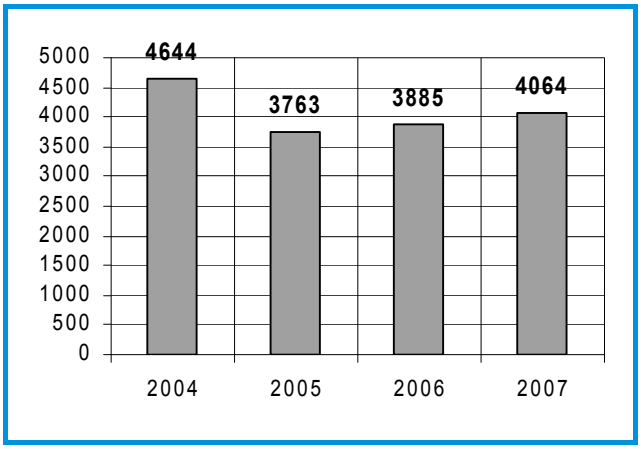

Izvor: Narodna banka Srbije

Pregled broja preduzeća prema veličini

Prema podacima Agencije za privredne registre, posmatrajući, pri tom, veličinu kao jedan od parametara za komparativnu analizu u Regionu, uočava se da najveći broj preduzeća pripada sektoru malih preduzeća - čak 95,3%, dok srednja i velika preduzeća predstavljaju svega 4,7% od ukupnog broja preduzeća (srednja preduzeća - 3,7%, velika preduzeća - 1%).

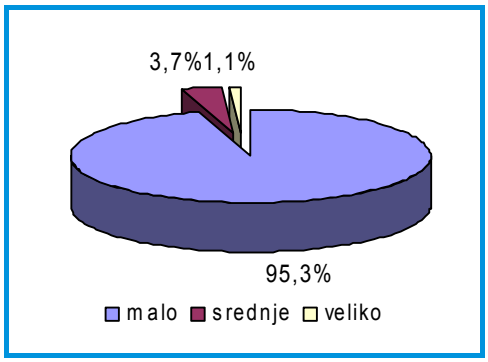

Izvor: APR

Pregled broja preduzeća prema sektorima delatnosti

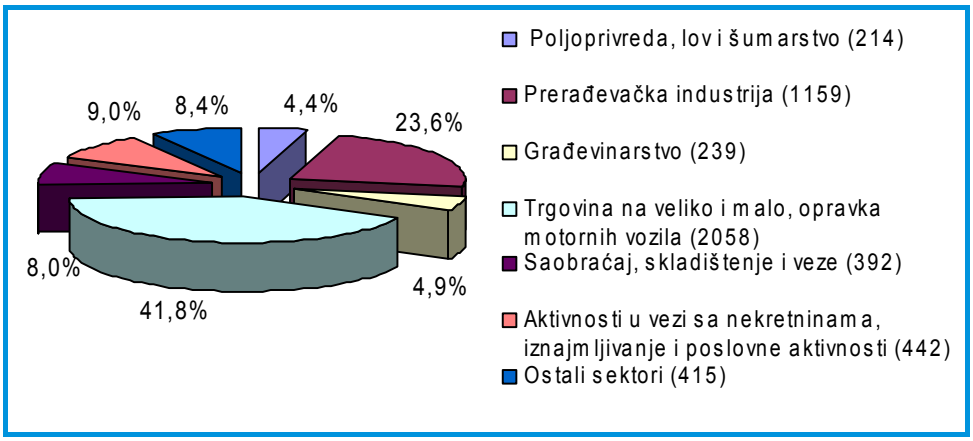

Izvor: APR

Posmatrajući sektore kojima pripradaju preduzeća u Šumadiji i Pomoravlju, uočavamo da je najzastupljeniji sektor trgovina na veliko i malo, opravka motornih vozila - 41,8% preduzeća. Pored ovog, veliki broj preduzeća posluje u sektoru prerađivačke industrije (23,6%). Ostali sektori su manje zastupljeni, a sektor u okviru kog posluje najmanji broj preduzeća u Šumadiji i Pomoravlju je poljoprivreda, lov i šumarstvo.

Pregled broja preduzeća u sektoru prerađivačke industrije

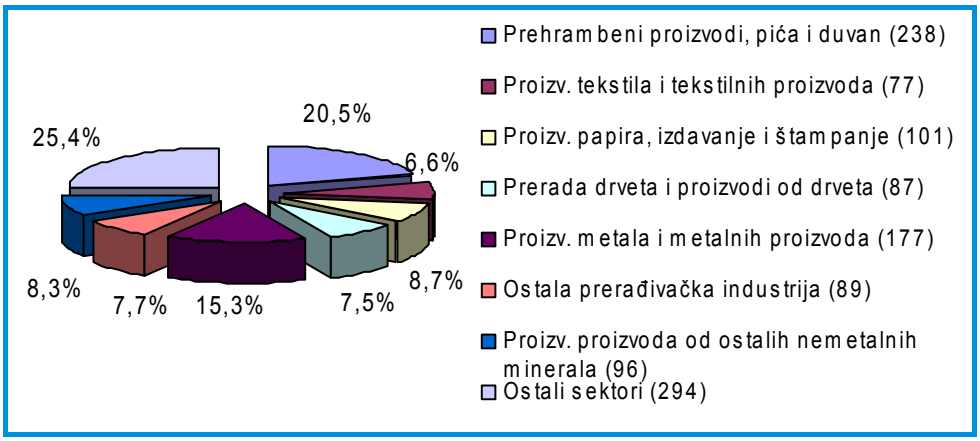

Izvor: APR

U Šumadiji i Pomoravlju postoji veliki broj preduzeća koja pripadaju sektoru prerađivačke idustrije – skoro ¼ preduzeća pripada ovom sektoru. Posmatranjem sektora prerađivačke industrije, uočavamo da se najveći broj preduzeća bavi proizvodnjom prehrambenih proizvoda (20,5%). Pored toga, veliki broj preduzeća bavi se proizvodnjom metala i metalnih proizvoda (15,3%). Sa druge strane, tekstilna industrija je najmanje zastupljena delatnost u Šumadiji i Pomoravlju (6,6%), uprkos činjenici da je jedan broj opština imao dugu tradiciju u tekstilnoj industriji.

Preduzetnici

Pregled broja radnji[7]

Opština	Radnje	Opština	Radnje
Aranđelovac	1.594	Despotovac	530
Batočina	326	Jagodina	2.112
Knić	322	Paraćin	1.749
Kragujevac	5.784	Rekovac	190
Lapovo	245	Svilajnac	650
Rača	281	Ćuprija	1.037
Topola	662	**Pomoravski okrug**	**6.268**
Šumadijski okrug	**9.214**	**Šumadija i Pomoravlje**	**15.482**

Izvor: APR

Prema podacima Agencije za privredne registre u 2008. godini, ukupan broj aktivnih preduzetnika u Šumadiji i Pomoravlju bio je 15.482. Ako se okruzi posmatraju zasebno, u Šumadiji je ukupan broj preduzetnika bio 9.214, a u Pomoravlju 6.268. U Šumadiji najveći broj aktivnih preduzetnika posluje u Kragujevcu - 5.784, dok je u Pomoravlju najveća koncentracija preduzetnika u Jagodini - 2.112. Pored Jagodine, veliki broj aktivnih preduzetnika je u Paraćinu, 1.749, takođe i u Ćupriji (1.037).

Trend promene broja preduzetnika

Prema podacima Narodne banke Srbije, posmatranjem broja preduzetnika u Šumadiji i Pomoravlju u periodu 2004-2007., uvidećemo sledeće:

2004. godine, ukupan broj preduzetnika bio je 14.549. U 2005. godini dolazi do znatnog povećanja broja radnji, čak na 16.022, da bi se u 2006. godini taj broj smanjio na 14.958 (približno broju aktivnih preduzetnika u 2004. godini). U 2007. godini dolazi do ponovnog povećanja broja preduzetnika u Šumadiji i Pomoravlju na 15.644.

Raspoloživi podaci Agencije za privredne registre ukazuju na ponovno smanjenje broja radnji u 2008. godini, kada je registrovano 15.482 preduzetnika.

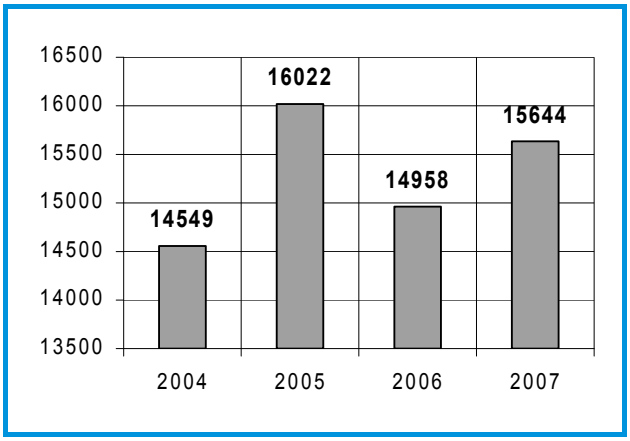

Izvor: Narodna banka Srbije

Pregled broja radnji prema sektorima delatnosti

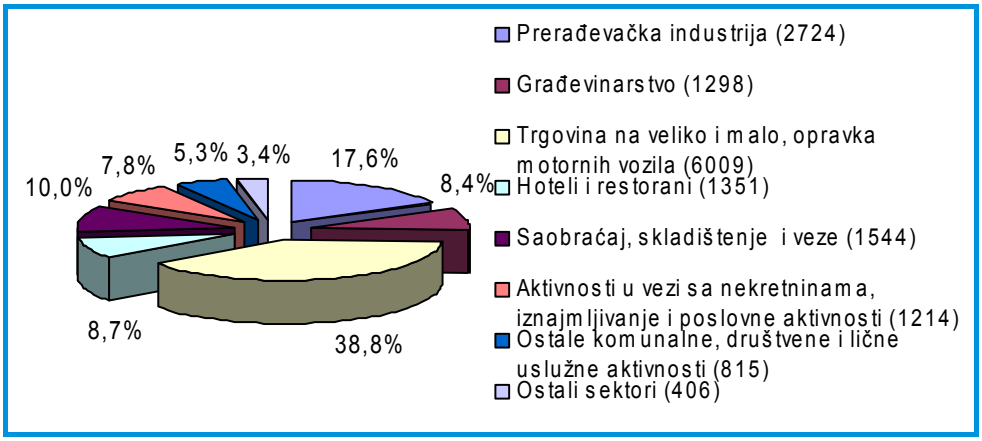

Izvor: APR

[7] U daljem tekstu preduzetnici. Prema podacima Agencije za privredne registre još uvek je aktuelan termin "radnje"

Prema sektorima delatnosti u 2008. godini, najveći broj preduzetnika poslovao je sektoru trgovina na veliko i malo i opravka motornih vozila (38,8%). Drugi, po veličini, je sektor prerađivačke industrije kome pripada 17,6% preduzetnika u Šumadiji i Pomoravlju.

Pregled broja radnji u sektoru prerađivačke industrije

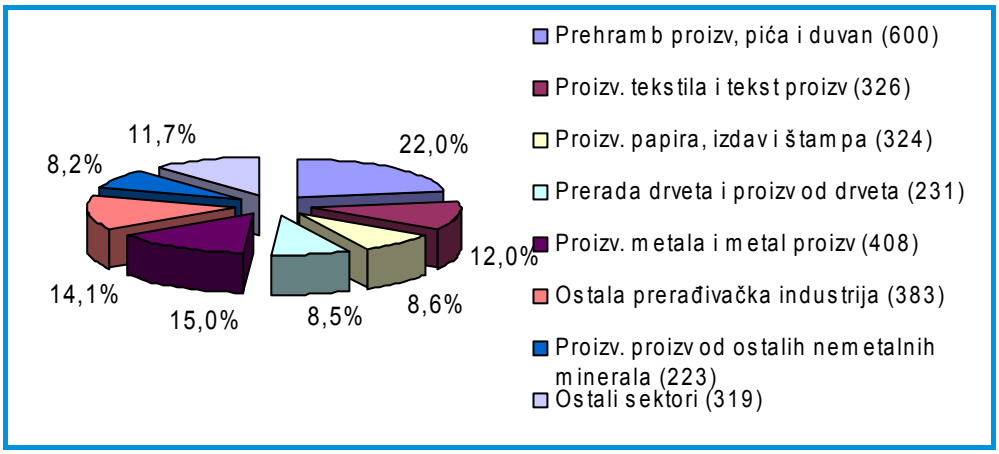

Izvor: APR

U sektoru prerađivačke industrije najzastupljenija delatnost je prehrambena proizvodnja kojom se bavi 22% preduzetnika u Šumadiji i Pomoravlju. Proizvodnjom metala i metalnih proizvoda bavi se 15% svih preduzetnika u Šumadiji i Pomoravlju, a najmanji broj preduzetnika bavi se proizvodnjom proizvoda od ostalih nemetalnih minerala (8,2%).

Proces privatizacije

Pregled privatizovanih preduzeća – Šumadijski okrug

Naziv preduzeća	Opština	Delatnost	Metod
JASENICA – Natalinci	Topola	Proizvodnja kožne obuće	Aukcija
JS VETERINARSKA STANICA ARANĐELOVAC – Aranđelovac	Aranđelovac	Veterinarske aktivnosti	Aukcija
JVS VETERINARSKA STANICA RAČA - Rača	Rača	Veterinarske aktivnosti	Aukcija
JVS VETERINARSKA STANICA KNIĆ - Knić	Knić	Veterinarske aktivnosti	Aukcija
JS VETERINARSKA STANICA LAPOVO - Lapovo	Lapovo	Veterinarske aktivnosti	Aukcija
VETERINARSKA STANICA TOPOLA - Topola	Topola	Veterinarske aktivnosti	Aukcija
JS VETERINARSKA STANICA KRAGUJEVAC – Kragujevac	Kragujevac	Veterinarske aktivnosti	Aukcija
VIKTORIJA – Kragujevac	Kragujevac	Trgovina na veliko građevinskim materijalom	Aukcija
KOŽA-CO / KOŽA-KO - Kragujevac	Kragujevac	Štavljenje i dorada kože	Aukcija
NIGDP SVETLOST - Kragujevac	Kragujevac	Izdavanje novina	Aukcija
ZASTAVA PROMET - ARENA MOTORS - Kragujevac	Kragujevac	Održavanje i opravka motornih vozila	Aukcija
ZASTAVA TAPACIRNICA - Kragujevac	Kragujevac	Proizvodnja delova i pribora za vozila	Aukcija
ZASTAVA PROCESNA OPREMA - Kragujevac	Kragujevac	Ostale nepomenute mašina opšte namene	Aukcija
GRADSKI DOM – Kragujevac	Kragujevac	Ostala trgovina na malo - mešovita roba	Aukcija
ZASTAVA STAN SERVIS - Kragujevac	Kragujevac	Upravljanje nekretninama za tuđ račun	Aukcija
KOŽA – Kragujevac	Kragujevac	Trgovina na veliko kožom	Aukcija
ZASTAVA MAŠINE / RAPP ZASTAVA - Kragujevac	Kragujevac	Proizvodnja alatnih mašina	Aukcija
INFOPLAN – Aranđelovac	Aranđelovac	Prostorno planiranje	Aukcija
GOŠA - 12 OKTOBAR - Topola	Topola	Proizvodnja šinskih vozila	Aukcija

Naziv preduzeća	Opština	Delatnost	Metod
POBEDA – Aranđelovac	Aranđelovac	Proizvodnja hleba i peciva	Aukcija
ELVOD – Kragujevac	Kragujevac	Proizvodnja opreme za distribuciju el. energije	Aukcija
METAL – Aranđelovac	Aranđelovac	Reciklaža nemetalnih otpadaka i ostataka	Aukcija
KRAGUJEVAC DP za puteve - SRBIJA PUT BEOGRAD	Kragujevac	Izgradnja saobraćajnica, pista i sl.	Aukcija
LEPENICA – Batočina	Batočina	Druga specijalizovana trgovina na malo hrana	Aukcija
PARTIZAN AD / MORAVA PROMET - Lapovo	Lapovo	Ostala trgovina na malo - mešovita roba	Aukcija
ZASTAVA ALATI DOO / UNIOR - Kragujevac	Kragujevac	Proizvodnja alata	Aukcija
SCENA – Kragujevac	Kragujevac	Rad umetničkih ustanova	Aukcija
ZASTAVA LIVNICA / TOPOLA LIVAR GRUP - Topola	Topola	Livenje gvožđa	Aukcija
HOLDING 22. DECEMBAR - Kragujevac	Kragujevac	Holding poslovi	Aukcija
KOŠUTNJAK – Kragujevac	Kragujevac	Proizvodnja ambalaže od drveta	Aukcija
REMONT – Kragujevac	Kragujevac	Održavanje i opravka motornih vozila	Aukcija
ZASTAVA KOVAČNICA - Kragujevac	Kragujevac	Kovanje metala i metalurgija praha	Aukcija
PKB TRANSPORT / MD-EH - Kragujevac	Kragujevac	Prevoz robe u drumskom saobraćaju	Aukcija
AZMA – Kragujevac	Kragujevac	Proizvodnja proizvoda od azbesta i sl.	Aukcija
SRBIJA TP – Kragujevac	Kragujevac	Ostala trgovina na malo - mešovita roba	Aukcija
ŠUMADIJA – Rača	Rača	Ostala trgovina na malo - mešovita roba	Aukcija
POLET DGP – Aranđelovac	Aranđelovac	Grubi građevinski radovi	Aukcija
ORTOPEDIJA – Kragujevac	Kragujevac	Proizvodnja ortopedskih aparata i dr. opreme	Aukcija
ZASTAVA ELEKTRO – Rača	Rača	Proizvodnja elektro-opreme za motore, vozila	Aukcija
HOTEL IZVOR – Aranđelovac	Aranđelovac	Hoteli i moteli, s restoranom	Aukcija
AUTOTEHNA – Topola	Topola	Prodaja delova, pribora za motorna vozila	Aukcija
ŠUMADIJAPROMET – Topola	Topola	Prodaja delova, pribora za motorna vozila	Aukcija
IZOLMA – Rača	Rača	Proizvodnja ostalih hemijskih proizvoda	Aukcija
VENČAC – Aranđelovac	Aranđelovac	Sečenje, oblikovanje i obrada kamena	Aukcija
PRVI MAJ GIK – Lapovo	Lapovo	Proizvodnja proizvoda od betona	Aukcija

Izvor: Agencija za privatizaciju

Pregled privatizovanih preduzeća – Pomoravski okrug

Naziv preduzeća	Opština	Delatnost	Metod
INLES-KOMERC – Ćuprija	Ćuprija	Trgovina na malo metalnom robom, bojama	Aukcija
JVS DESPOTOVAC - Despotovac	Despotovac	Veterinarske aktivnosti	Aukcija
JS VETERINARSKA STANICA ĆUPRIJA - Ćuprija	Ćuprija	Veterinarske aktivnosti	Aukcija
JSVS REKOVAC – Rekovac	Rekovac	Veterinarske aktivnosti	Aukcija
JUVS SVILAJNAC – Svilajnac	Svilajnac	Veterinarske aktivnosti	Aukcija
PALAS – Jagodina	Jagodina	Hoteli i moteli, s restoranom	Aukcija
JS VETERINARSKA STANICA JAGODINA - Jagodina	Jagodina	Veterinarske aktivnosti	Aukcija
VETERINARSKA STANICA PARAĆIN - Paraćin	Paraćin	Veterinarske aktivnosti	Aukcija
MIP - PROMET – Ćuprija	Ćuprija	Trgovina na veliko opremom za g	Aukcija
RAVNO – Ćuprija	Ćuprija	Hoteli i moteli, s restoranom	Aukcija
HOREUM MARGI – Ćuprija	Ćuprija	Restorani	Aukcija

Naziv preduzeća	Opština	Delatnost	Metod
COK BRANKO KRSMANOVIĆ - Paraćin	Paraćin	Ostalo obrazovanje, na dr.mestu nepom.	Aukcija
NARODNI UNIVERZITET - Jagodina	Jagodina	Ostalo obrazovanje, na dr.mestu nepom.	Aukcija
MORAVA – Jagodina	Jagodina	Ostala trgovina na malo - mešovita roba	Aukcija
SOKOLICA GP – Despotovac	Despotovac	Grubi građevinski radovi	Aukcija
KNJIGOVOĐA – Ćuprija	Ćuprija	Računovodstveni, poslovi kontrole i sličn	Aukcija
FABRIKA STOČNE HRANE-KOMPONENTA	Ćuprija	Proizvodnja gotove hrane za životinje	Aukcija
ŽITOMLIN – Jagodina	Jagodina	Proizvodnja mlinskih proizvoda	Aukcija
MIP - TIMO – Ćuprija	Ćuprija	Proizvodnja metalnih konstrukcija	Aukcija
MIP - LIVNICA – Ćuprija	Ćuprija	Livenje gvožđa	Aukcija
AGROOPREMA – Svilajnac	Svilajnac	Prodaja delova,pribora za motorna vozila	Aukcija
RESAVA UTP – Despotovac	Despotovac	Restorani	Aukcija
PUT GP – Jagodina	Jagodina	Izgradnja saobraćajnica, pista i sl.	Aukcija
GORNJA RESAVA - Despotovac	Despotovac	Nespecijalizovana trgovina na malo - hrana	Aukcija
ZASTAVA METAL - Resavica	Despotovac	Proizvodnja delova i pribora za vozila	Aukcija
JUHORTRANS – Jagodina	Jagodina	Prevoz robe u drumskom saobraćaju	Aukcija
SPEKTAR INVEST – Paraćin	Paraćin	Ostali završni radovi	Aukcija
MIP - RŠV – Ćuprija	Ćuprija	Opravka šinskih vozila	Aukcija
EVROPA – Svilajnac	Svilajnac	Hoteli i moteli, s restoranom	Aukcija
AGROOPREMA PRODAJNO-SERVISNI CENTAR – Jagodina	Jagodina	Trgovina na veliko poljoprivrednim mašinama	Aukcija
GRZA - TURIST – Paraćin	Paraćin	Hoteli i moteli, s restoranom	Aukcija
AGROOPREMAPROMET-A "GMT" AGROOPREMAPROMET" - Jagodina	Jagodina	Trgovina na veliko poljoprivrednim mašinama	Aukcija
AGROOPREMA RK / MAKRO-CENTAR - Jagodina	Jagodina	Trgovina na veliko poljoprivrednim mašinama	Aukcija
INGRAP IGP / CARIČIN GRAD - Ćuprija	Ćuprija	Grubi građevinski radovi	Aukcija
KOVILOVAČA – Despotovac	Despotovac	Vađenje kamena za građevinarstvo	Aukcija
MIP - SERVIS – Ćuprija	Ćuprija	Ostala opravka	Aukcija
IZVOR PP – Paraćin	Paraćin	Proizvodnja hleba i peciva	Aukcija
BELJANICA - Dvorište - Despotovac	Despotovac	Prerada drveta	Aukcija
SFS SRPSKA FABRIKA STAKLA - Paraćin	Paraćin	Proizvodnja ambalažnog stakla	Tender
NOVI POPOVAC FC / Holcim - Popovac	Paraćin	Proizvodnja cementa	Tender
AMBALAŽNO STAKLO u restrukturiranju – Paraćin	Paraćin	Proizvodnja ambalažnog stakla	Tender
MAŠINSKO TRGOVAČKO STAKLO u restrukturiranju – Paraćin	Paraćin	Proizvodnja ostalog šupljeg stakla	Tender
RUČNO TRGOVAČKO STAKLO u restrukturiranju – Paraćin	Paraćin	Proizvodnja ostalog šupljeg stakla	Tender
OPTIČKO I TEHNIČKO STAKLO I RUDNIK PLANA u restrukturiranju – Paraćin	Paraćin	Proizvodnja optičke i fotografske opreme	Tender
SFS - PROMET u restrukturiranju - Paraćin	Paraćin	Trgovina na veliko drugim kućnim proizvodima	Tender
TEHNIČKI POSLOVI I TRANSPORT u restrukturiranju – Paraćin	Paraćin	Proizvodnja dr. mašina za specijalne namene	Tender

Izvor: Agencija za privatizaciju

Pregled preduzeća u procesu privatizacije – Šumadijski okrug

Naziv	Opština	Delatnost	Metod
JPI ŠUMADIJA - Aranđelovac	Aranđelovac	Radio i televizijske aktivnosti	Aukcija
HOLDING KORPORACIJA ŠAMOT – Aranđelovac	Aranđelovac	Holding poslovi	Restrukturiranje
GRUPA ZASTAVA VOZILA - Kragujevac	Kragujevac	Holding poslovi	Restrukturiranje
RADIO-TELEVIZIJA KRAGUJEVAC – Kragujevac	Kragujevac	Radio i televizijske aktivnosti	Aukcija
AGROSEME – Kragujevac	Kragujevac	Trgovina na veliko hemijskim proizvodima	Aukcija
FILIP KLJAJIĆ – Kragujevac	Kragujevac	Proizvodnja veznih elemenata, lanaca i sl.	Tender
PIK LAPOVO – Lapovo	Lapovo	Proizvodnja i obrada živinskog mesa	Aukcija
ELEKTROPORCELAN IEP, u restrukturiranju – Aranđelovac	Aranđelovac	Proizvodnja keramičkih izolatora i pribora	Tender
21. OKTOBAR, u restrukturiranju - Kragujevac	Kragujevac	Proizvodnja delova i pribora za vozila	Aukcija
ZASTAVA AUTO DELOVI - Knić	Knić	Proizvodnja delova i pribora za vozila	Aukcija
ZASTAVA IT-TURS - Kragujevac	Kragujevac	Kantine	Aukcija
ZASTAVA BEZBEDNOST - Kragujevac	Kragujevac	Delatnost traženja lica i zaštite	Aukcija
STANKOM STANDARD - Aranđelovac	Aranđelovac	Grubi građevinski radovi	Aukcija
DIORK – Kragujevac	Kragujevac	Proizvodnja ostale odeće	Aukcija
ZASTAVA KAMIONI - Kragujevac	Kragujevac	Proizvodnja kamiona i specijalnih vozila	Aukcija
ENERGETIKA – Kragujevac	Kragujevac	Proizvodnja i snabdevanje parom, toplom vodom	Restrukturiranje

Izvor: Agencija za privatizaciju

Pregled preduzeća u procesu privatizacije – Pomoravski okrug

Naziv	Opština	Delatnost	Metod
MORAVA INTERNACIONAL - Ćuprija	Ćuprija	Prevoz robe u drumskom saobraćaju	Aukcija
MIP - INŽENJERING – Ćuprija	Ćuprija	Inženjering	Priprema
DEKON – Ćuprija	Ćuprija	Proizvodnja radne odeće	Aukcija
RNJP PARAĆIN – Paraćin	Paraćin	Radio i televizijske aktivnosti	Aukcija
JP RTV ĆUPRIJA – Ćuprija	Ćuprija	Radio i televizijske aktivnosti	Aukcija
JP RADIO-STANICA DESPOTOVAC – Despotovac	Despotovac	Radio i televizijske aktivnosti	Aukcija
JP PEU RESAVICA u restrukturiranju – Resavica	Despotovac	Vađenje i briketiranje mrkog uglja	Restrukturiranje
JIP NOVI PUT – Jagodina	Jagodina	Radio i televizijske aktivnosti	Aukcija
OPLENACPROMET – Topola	Topola	Trgovina na veliko građevinskim materijalom	Aukcija
SERBIA COMMERC (SRBIJA KOMERC) – Ćuprija	Ćuprija	Ostale aktivnosti u vezi sa štampanjem	Aukcija
SLOGA – Ćuprija	Ćuprija	Hoteli i moteli, s restoranom	Aukcija
ANGROPROMET – Ćuprija	Ćuprija	Nespecijalizovana trgovina na malo - hrana	Aukcija
INDUSTRIJA KABLOVA u restrukturiranju – Jagodina	Jagodina	Proizvodnja izolovane žice i kablova	Aukcija
BLAGOTIN (ZAD) – Belušić	Rekovac	Proizvodnja plastičnih masa	Aukcija
PARAĆIN-PROJEKT - Paraćin	Paraćin	Projektovanje građevinskih i drugih objekata	Aukcija
JAGODINA AIK – Jagodina	Jagodina	Gajenje žita i dr. useva i zasada	Aukcija
JUGOPREVOZ – Jagodina	Jagodina	Prevoz putnika u drumskom saobraćaju	Aukcija
RAVANICA – Ćuprija	Ćuprija	Proizvodnja ostalih konditorskih proizvoda	Aukcija
Toplana FKS – Jagodina	Jagodina	Proizvodnja i snabdevanje parom, toplom vodom	Restrukturiranje
JAGODINSKA PIVARA - Jagodina	Jagodina	Proizvodnja piva	Tender

Izvor: Agencija za privatizaciju

Prema podacima Agencije za privatizaciju, tokom 2008. godine u Šumadiji i Pomoravlju privatizovano je ukupno 89 preduzeća, od kojih 45 u Šumadiji i 44 preduzeća u Pomoravlju. Sva preduzeća u Šumadijskom okrugu privatizovana su metodom aukcije, dok je, po istom principu,u Pomopravlju privatizovano 36 preduzeća, a 8 preduzeća privatizovano je u tenderskom postupku.

Tokom 2008. godine, 38 preduzeća iz Šumadije i Pomoravlja su se nalazila u procesu privatizacije, no do kraja 2008. nisu privatizovana. Najzastupljeniji metod privatizacije je aukcija. Osim aukcije, prisutan je tenderski postupak, kao i restrukturiranje. Svega 5 preduzeća u postupku privatizacije su u procesu restrukturiranja: Holding korporacija Šamot – Aranđelovac, Grupa Zastava vozila – Kragujevac, Energetika – Kragujevac, JP Peu Resavica – Resavica i Toplana FKS – Jagodina. Iako se mali broj preduzeća iz regiona Šumadije i Pomoravlja nalazi u postupku restrukturiranja, može se zaključiti da je ovaj metod posebno značajan za velike sisteme koji zapošljavaju veliki broj radnika.

Mala i srednja preduzeća i preduzetništvo

Mala i srednja preduzeća, koja čine 95,3% svih registrovanih preduzeća u Šumadiji i Pomoravlju, najzastupljenija su u sektoru trgovina na veliko i malo, opravka motornih vozila (42,1%). Sektor u kome su preduzeća takođe u velikoj meri zastupljena je prerađivačka industrija (23,3%), dok je sektor sa najmanjim brojem preduzeća saobraćaj, skladištenje i veze.

Posebno treba istaći da mala i srednja preduzeća i preduzetnici - MSPP sektor - predstavljaju generator privrednog razvoja i u velikoj meri utiču na strukturu i broj zaposlenih lica.

Prema podacima iz *Integrativnog plana društveno-ekonomskopg razvoja Šumadije i Pomoravlja 2005-2007.*, izrađenog uz podršku Evropske agencije za rekonstrukciju u okviru RSEDP programa, sektor MSP, zajedno sa preduzetnicima koji samostalno obavljaju delatnost (samostalne zanatske radnje, samostalne trgovinske radnje, samostalne ugostiteljske radnje), zapošljava oko 30% ukupnog broja zaposlenih u Šumadiji i Pomoravlju u 2005. godini.

Do kraja 2008. godine, dolazi do značajnog povećanja broja zaposlenih u okviru u MSPP sektora, skoro 100% u odnosu na stanje iz 2005. godine, tako da ovaj sektor upošljava 55 - 58% svih zaposlenih na teritoriji okruga Šumadije i Pomoravlja. Ovaj rastući trend rezultat je procesa privatizacije, konstantnog porasta broja preduzetnika i raspoloživosti nacionalnih programa za podršku MSPP sektoru.

Od ovog broja, mikro preduzeća upošljavaju oko 50%. Analizirajući strukturu zaposlenosti, uočen je neprekidan porast u brojnosti zaposlenih lica u sektoru preduzetništva - broj lica koja samostalno obavljaju delatnost, zajedno sa licima zaposlenim kod njih (ovaj broj je, takođe, u neprekidnom porastu). Preko 70% ukupno zaposlenih u okviru MSPP sektora koncentrisano je u sektorima trgovina na veliko i malo, prerađivačka industrija i aktivnosti u vezi sa nekretninama. Uočljivo je kontinuirano povećanje broja malih i srednjih preduzeća, kao i trend povećanja učešća u izvozu. Ovaj deo privrede smatra se najvitalnijim i najinovativnijim, tako da čini ključni segment za intenzivnu podršku u procesima razvoja.

Pregled broja malih i srednjih preduzeća prema sektorima delatnosti

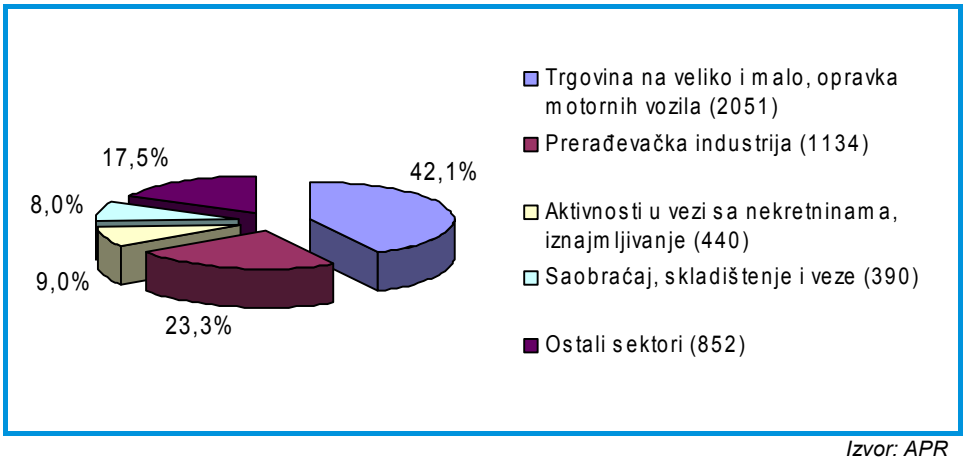

Izvor: APR

Pregled broja malih i srednjih preduzeća u sektoru prerađivačke industrije

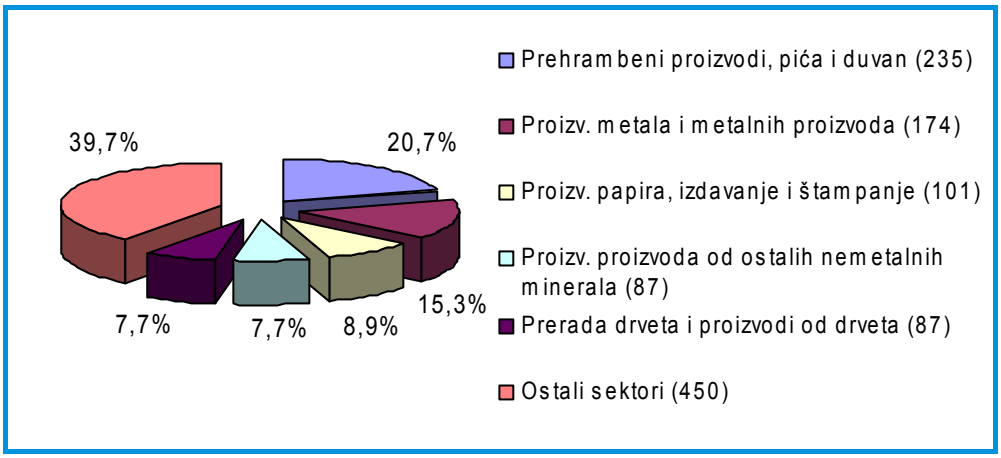

Izvor: APR

Ukoliko se kao izdvojen sektor posmatra sektor prerađivačke industrije, najveći broj preduzeća se bavi proizvodnjom prehrambenih proizvoda (20,7%), a u velikoj meri je zastupljena i proizvodnja metala i metalnih proizvoda (15,3%).

Strane investicije u regionu

U godinama nakon društvenih promena sprovedenim 2000. godine, došlo je do priliva kapitala inostranih kompanija, koje su našle svoj interes u ostvarivanju saradnje sa partnerima iz regiona.

Nacionalna vlast, ali i lokalne vlasti u regionu, uvidevši značaj stranih investicija, počele su razvijati mehanizme za privlačenje istih. Tako su preduzete mnoge mere na nacionalnom nivou u vidu donošenja odgovarajućih zakona, potpisivanja sporazuma sa Evropskom unijom i Ruskom Federacijom, pristupanja Zoni slobodne trgovine Jugoistočne Evrope, ali i usvajanjem drugih akata i razvojem novih institucija kojima se promoviše tržište Republike Srbije. Sa druge strane, lokalne vlasti, u okvirima svojih nadležnosti i u sadejstvu sa merama na nacionalnom nivou, pokušavale su da učine dodatne napore kako bi privukle strane investitore. Na kraju, pored već postojećih institucija (Regionalna privredna komora Kragujevac, Univerzitet sa 11 fakulteta i 2 instituta), oformljeno je više instutucija u regionu koje su svojim aktivnostima promovisale region - Agencija za promociju investicija i podršku biznisu Centralne Srbije, Regionalna agencija za ekonomski razvoj Šumadije i Pomoravlja, Mreža kancelarija za lokalni ekonomski razvoj.

Razvoj i opremanje industrijskih zona na svojim teritorijama, jedan je od najznačajnijih oblika promovisanja koje su sprovele lokalne samouprave.

Regionalna agencija za ekonomski razvoj Šumadije i Pomoravlja, tokom 2007. i 2008. godine, u partnerstvu sa svim lokalnim samoupravama regiona i Južnomoravskim regionom Češke Republike, izvršila je popis i analizu predviđenih industrijskih zona na teritoriji čitavog Regiona. Pregled svih lokacija po opštinama priložen je u sledećoj tabeli.

Opština	Lokacija	Površina	Vlasništvo
Kragujevac	Metino brdo	40 ha	Javno
	Denino brdo	14 ha	Javno
	Skladište 2	5 ha	Javno
	Cvetojevac	11.5 ha	Javno
Rača	Ekonomija **	1.35 ha	Mešovito
	Kod servisa**	1 ha	Mešovito
	Donji mlin **	0.36 ha	Mešovito
Knić	Ribeš **	46 ha	Privatno
	Ravni gaj **	30 ha	Privatno
Batočina	Sever *	2.5 ha	Mešovito
	Jug **	3.8 ha	Mešovito
	Zapad **	10 ha	Mešovito
	Brzan	17 ha	Privatno/javno
	Virovi	3 ha	Privatno
Topola	Crveno Brdo **	43,87 ha	Privatno
	Livnica **	35 ha	Privatno
	Šumadija **	30 ha	Privatno
	Oplenac	3 ha	Javno
Aranđelovac	Kubršnica **	118 ha	Privatno
	Peštan **	50 ha	Privatno
Lapovo	Zona 1 *	75 ha	Privatno
	Zona 2 *	33 ha	Privatno
	Zona 3	200 ha	Privatno
	Zona 4	800 ha	Privatno
Jagodina	Blok 20	26 ha	Privatno
	Blok 18 i 19	70 ha	Javno
Svilajnac	Zona 1	90 ha	Privatno
	Zona 2-Čair *	37 ha	Javno
	Zona 3 **	16.5 ha	Privatno
Rekovac	Rekovac 1 **	6.5 ha	Privatno
	Rekovac 2 **	15.5 ha	Privatno
Ćuprija	Tovilište **	278 ha	Privatno
	Skelino polje **	6.5 ha	Privatno
	Dobričevo	305 ha	Privatno
Despotovac	Jovačko polje 1 **	41.5 ha	Privatno
	Jovačko polje 2 **	36 ha	Privatno
Paraćin	Zmič	48,24ha	Javno
*	Lokacije koje su investitori zakupili		
**	Delimično popunjene lokacije postojećim preduzećima/objektima		

Izvor: Lokalne samouprave

Na teritorijama opština/gradova Šumadije i Pomoravlja postoji 37 lokacija opredeljenih za industrijske zone, ukupne površine 2.570,12 ha, pri čemu je korisna površina procenjena na 1920 ha.

U novije vreme, koristeći iskustva iz zemalja zapadne Evrope, lokalne samouprave regiona pokušavaju da promovišu novi oblik privlačenja inostranih investicija, tzv. regenaraciju brownfield lokaliteta. Naime, radi se o ideji da se izvrši regeneracija postojećih zapuštenih lokaliteta na kojima se ranije odvijala privredna aktivnost, u cilju privlačenja kapitala i povećane brige o zaštiti životne sredine.

Tokom proteklih osam godina, više međunarodnih kompanija pronašlo je interes za investiranje u region Šumadije i Pomoravlja. U priloženoj tabeli popisane su najveće inostrane investicije u opštinama/gradovima regiona:

Investitor	Sektor	Opština
Metro cash&carry	Trgovina	Kragujevac
Fiat	Automobilska industrija	Kragujevac
Holcim	Građevinarstvo	Paraćin
Kronospan	Industrija nameštaja	Lapovo
ASA	Zaštita životne sredine	Batočina, Lapovo, Despotovac, Svilajnac
Werner Weber	Zaštita životne sredine	Jagodina, Rekovac, Ćuprija

Izvor: Lokalne samouprave

Udruživanje

Udruživanje predstavlja važan element u procesu unapređenja konkurentnosti, produktivnosti i razvoja malih i srednjih preduzeća i preduzetništva (MSPP). U Šumadiji i Pomoravlju uglavnom su aktivna opšta udruženja preduzetnika čija je uloga koordiniranje aktivnosti usmerenih na stvaranje što povoljnijih uslova za razvoj MSP sektora. Ciljevi postojanja ovih udruženja su: razvoj preduzetničke infrastrukture, podrška povezivanju, bolji pristup tržištima, otvaranje novih radnih mesta, povećanje prihoda.

U tabeli sledi prikaz aktivnih udruženja po opštinama/gradovima u Šumadiji i Pomoravlju

Opština	Naziv udruženja	Ukupan broj
Aranđelovac	Opšte udruženje preduzetnika Aranđelovac	1
Batočina	Opšte udruženje preduzetnika "Jedinstvo", Batočina	1
Knić	Opšte udruženje preduzetnika "Gruža", Knić	1
Kragujevac	Asocijacija preduzetnika "Šumadija" Opšte udruženje preduzetnika "Sloga", Kragujevac	2
Lapovo	Opšte udruženje preduzetnika Lapovo	1
Rača	Opšte udruženje preduzetnika Rača	1
Šumadijski okrug		**7**
Despotovac	Opšte udruženje preduzetnika Despotovac	1
Jagodina	Opšte udruženje preduzetnika Jagodina	1
Paraćin	Opšte udruženje preduzetnika Paraćin Udruženje preduzetnika, vlasnika i zakupaca nekretnina zone unapređenog poslovanja BID zona "Korzo" Udruženje preduzetnika "Privrednici Paraćina"	3
Svilajnac	Opšte udruženje preduzetnika i samostalnih privrednika "Stevan Sinđelić"	1
Ćuprija	Opšte udruženje zanatlija i preduzetnika Ćuprije	1
Pomoravski okrug		**7**
Šumadija i Pomoravlje		**14**

Izvor: Lokalne samouprave

U Šumadiji i Pomoravlju u 2008. godini postojalo je 14 registrovanih opštih udruženja preduzetnika. U dvema opštinama u regionu ne postoje registrovana udruženja (Rekovac i Topola). Registrovana udruženja u opštinama Aranđelovac, Batočina, Knić i Svilajnac nisu aktivna. U ostalim opštinama (Kragujevac, Lapovo, Rača, Despotovac, Jagodina, Paraćin i Ćuprija) aktivno

je ukupno 10 udruženja. Osim toga, u Kragujevcu je u toku osnivanje Centra za žensko preduzetništvo.

U proteklim godinama, počev od 2006, Ministarstvo ekonomije i regionalnog razvoja započelo je sprovođenje višegodišnjeg Programa razvoja klastera, čija je realizacija planirana u periodu 2006-2011. godina. Klaster je novija forma povezivanja preduzeća i čine ga geografski koncentrisana, međusobno povezana preduzeća iz srodnih i različitih delatnosti, kao i nosioci znanja, druge institucije i organizacije značajne za jačanje konkurentnosti pojedinačnih preduzeća-učesnika i klastera kao celine.

Kroz program Ministarstva ekonomije i regionalnog razvoja (2006-2011.) u Šumadiji i Pomoravlju osnovana su dva regionalna klastera:

- Klaster proizvođača cveća *Šumadijski cvet*, osnovan 2006. godine
- Klaster proizvođača nameštaja *Netwood* , osnovan 2007. godine.

POLJOPRIVREDA

Region Šumadije i Pomoravlja nalazi se u centralnom delu Srbije, na području većeg broja lokalnih vodotokova koji pripadaju slivu Velike Morave kao i na području same Velike Morave koja svojim značajnim delom protiče kroz region. Prirodni uslovi pogoduju razvoju različitih poljoprivrednih sistema. Aluvijalne ravni u dolinama reka pogoduju razvoju ratarstva i povrtarstva, a pobrđa razvoju vinogradarstva i voćarstva. Zemljište je mahom iskorišćeno za oranice, voćnjake i vinograde, ali ima i livadskih, pašnjačkih i šumskih površina.

Region Šumadije i Pomoravlja karakteriše značajno učešće poljoprivredne proizvodnje u strukturi privrednih delatnosti. Dohodak ostvaren u poljoprivrednoj proizvodnji 2005. godine, učestvovao je 24,3% u ukupnom narodnom dohotku regiona. Do poslednje decenije XX veka, na teritoriji regiona funkcionisala su društvena gazdinstva i preradni kapaciteti koji su uticali na proizvodno usmerenje proizvođača.

Napredak u razvoju poljoprivredne proizvodnje mogao bi se znatno ubrzati diversifikacijom – uvođenjem u proizvodnju intenzivnijih i akumulativnijih kultura, kao što su voćarstvo, povrtarstvo, gajenjem novih, kvalitetnih, visokoprinosnih sorti i hibrida prilagođenih prirodnim uslovima sredine, zatim uvođenjem intenzivnih krmnih konvejera i unapređenjem rasnog sastava stoke. Da bi diversifikacija poljoprivredne proizvodnje bila uspešna i dala pozitivne rezultate, treba je prilagoditi specifičnostima lokalnih poljoprivrednih sistema.

Resursi

Poljoprivredna površina, Šumadija i Pomoravlje, 2007. godina

u ha

Poljoprivredna površina	Oranice i bašte					Voćnjaci	Vinogradi	Livade	Pašnjaci
	ukupno	Od toga							
		žita	industr. bilje	povrtno bilje	stočno krmno bilje				
329.222	227.192	134.422	2.855	21.074	51.614	30.296	6.685	35.413	29.636

Izvor: Republički zavod za statistiku

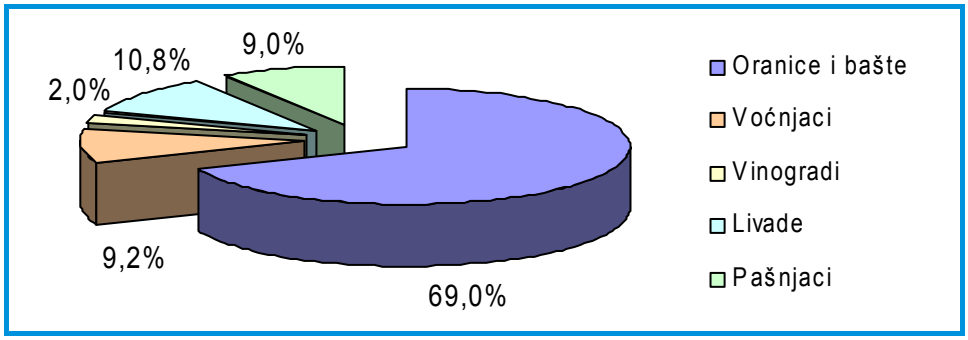

Poljoprivredna površina, Šumadijski i Pomoravski okrug, 2007. godina

u ha

	Poljoprivredna površina	Oranice i bašte					Voćnjaci	Vinogradi	Livade	Pašnjaci
		ukupno	od toga							
			žita	industr. bilje	povrtno bilje	stočno krmno bilje				
Šumadija	165941	111040	65065	2486	10788	26932	20141	2626	18560	13574
Pomoravlje	163281	116152	69357	369	10286	24682	10155	4059	16853	16062

Izvor: Republički zavod za statistiku

Poljoprivredna površina 2007. godine – procentualno učešće

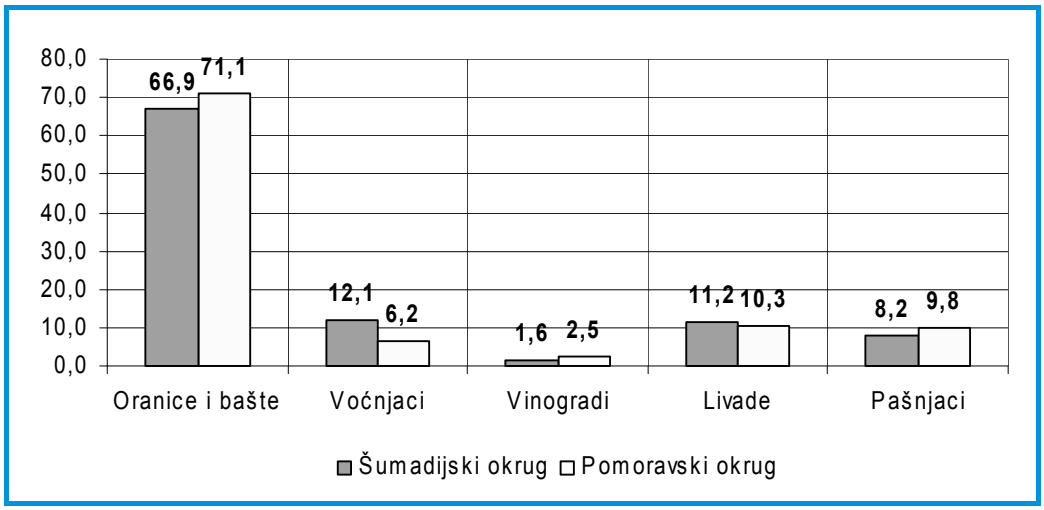

Pregledom strukture poljoprivrednog zemljišta regiona Šumadije i Pomoravlja možemo zaključiti da su najdominatnije oranice i bašte koje pokrivaju 69% ukupne poljoprivredne površine. Ovde posebno treba izdvojiti površine pod žitaricama na koje se odnosi 40,8% ukupne poljoprivredne površine regiona. Zastupljenost žitarica u Pomoravskom okrugu je nešto veća (42,5%) nego u Šumadijskom okrugu (39,2%) i to pre svega zahvaljujući pogodnosti ravničarskih predela za ratarsku proizvodnju.

U ukupnoj strukturi poljoprivrednog zemljišta regiona, voćnjaci zauzimaju 9,2% površina, pri čemu je njihova zastupljenost u Šumadijskom okrugu, zahvaljujući niskim pobrđima koji su pogodni za voćarsku proizvodnju, nešto veća u odnosu na Pomoravski i iznosi 12,1%, dok taj procenat u Pomoravskom okrugu iznosi 6,2%.

Sa druge strane, zastupljenost pašnjaka i livada gotovo je ujednačena u oba okruga i pod ovim površinama je 19,8% ukupne poljoprivredne površine Šumadije i Pomoravlja.
Zanemarljivo mali procenat u strukturi poljoprivrednog zemljišta obuhvataju površine pod vinogradima - 2% poljioprivrednih površina čitavog regiona.

U nastavku je data tabelarna i grafička struktura poljoprivrednog zemljišta u vlasništvu privatnih poljoprivrednih gazudinstava.

Poljoprivredna površina, individualni poljoprivrednici, Šumadija i Pomoravlje, 2007. godina

u ha

Poljoprivredna površina	Oranice i bašte					Voćnjaci	Vinogradi	Livade	Pašnjaci
	ukupno	Od toga							
		žita	industr. bilje	povrtno bilje	stočno krmno bilje				
318520	224461	133589	2701	21068	51404	30237	6300	33664	23858

Izvor: Republički zavod za statistiku

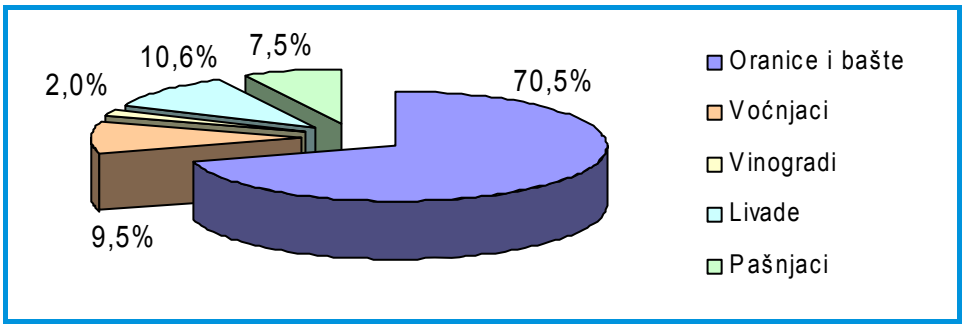

Poljoprivredna površina, individualni poljoprivrednici, Šumadijski i Pomoravski okrug, 2007. god.

u ha

	Poljoprivredna površina	Oranice i bašte					Voćnjaci	Vinogradi	Livade	Pašnjaci
		ukupno	Od toga							
			žita	industr. bilje	povrtno bilje	stočno krmno bilje				
Šumadija	164940	110601	64897	2461	10788	26884	20114	2574	18301	13350
Pomoravlje	153580	113860	68692	240	10280	24520	10123	3726	15363	10508

Izvor: Republički zavod za statistiku

Poljoprivredna površina – Individualni poljoprivrednici – procentualno učešće – 2007. godina

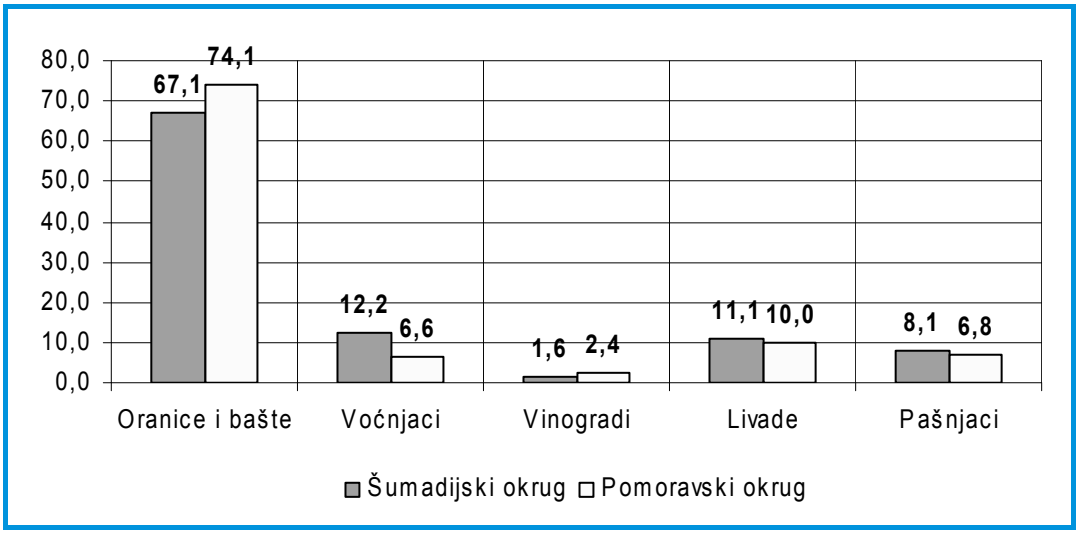

Pregledom strukture poljoprivrednog zemljišta individualnih poljoprivrednih proizvođača u regionu Šumadije i Pomoravlja možemo zaključiti da su najdominatnije oranice i bašte koje pokrivaju 70,5% ukupne poljoprivredne površine. Voćnjaci zauzimaju 9,5% površina, pri čemu je njihova zastupljenost u Šumadijskom okrugu nešto veća u odnosu na Pomoravski i iznosi 12,2%, dok taj procenat u Pomoravskom okrugu iznosi 6,6%. Zastupljenost pašnjaka i livada kod individualnih poljoprivrednih proizvođača je gotovo ujednačena u oba okruga i pod ovim površinama je 18,1% ukupne poljoprivredne površine Šumadije i Pomoravlja, dok površine pod vinogradima obuhvataju zanemarljivih 2% u vlasništvu individualnih poljoprivrednih proizvođača čitavog regiona.

Poljoprivredna gazdinstva

Opština/grad	Ukupan broj registrovanih gazdinstava				
	Do 2005. godine	Do 2006. godine	Do 2007. godine	Do 2008. godine	Do 2009. godine
Aranđelovac	517	2225	2369	2584	3236
Batočina	52	411	663	910	946
Knić	197	2054	2180	2590	2918
Kragujevac	416	3131	3388	4704	6218
Rača	148	1241	1302	1680	2108
Topola	703	2663	2688	3220	3634
Lapovo	28	184	237	407	421
Šumadija	**2061**	**11909**	**12827**	**16095**	**19481**
Despotovac	101	695	744	978	1434
Paraćin	194	1456	1616	2153	3134
Rekovac	125	1665	1855	2344	2821
Jagodina	445	2421	2582	3369	4591
Svilajnac	91	826	883	1311	2024
Ćuprija	207	831	883	1174	1647
Pomoravlje	**1163**	**7894**	**8563**	**11329**	**15651**

Izvor: Uprava za trezor

Proces registracije poljoprivrednih gazdinstava započet je 2004. godine. Poljoprivrednici su u početku registraciju prihvatili s nepoverenjem i strahom da će biti dodatno oporezovani na osnovu podataka iz registra. Iz tog razloga je, nakon prve godine registracije na teritoriji Šumadije I Pomoravlja, bilo registrovano svega 3224 poljoprivredna gazdinstva (2061 u Šumadiji i 1163 u Pomoravlju). Vremenom, registracija je prihvaćena kao proces neophodan da bi se došlo do unapređenja i investiranja u proizvodnju, kao i ostvarivanje prava na subvencije i podsticajna sredstva Ministarstva poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede što je dovelo do konstantnog povećanja broja registrovanih poljoprivrednih gazdinstava.

Do 2006. godine, broj registrovanih poljoprivrednih gazdinstava je višestruko porastao, tako da su, do tog perioda, u Šumadiji i Pomoravlju registrovana 19.803 poljoprivredna gazdinstava (11909 u Šumadiji i 7894 u Pomoravlju). Trend porasta broja registrovanih poljoprivrednih gazdinstava se nastavio i u naredne dve godine, tako da je do 2007. godine registrovano 21390 gazdinstava (12827 u Šumadiji i 8563 u Pomoravlju), a do 2008. godine 27424 poljoprivredna gazdinstava (u Šumadiji 16095 i Pomoravlju 11329). Tokom 2008.godine, proces registracije poljoprivrednih gazdinstava se nastavio, tako da je do 2009. godine bilo ukupno 35132 registrovana poljoprivredna gazdinstava (u Šumadiji 19481 i Pomoravlju 15651).

Značajnu podršku registrovanim poljoprivrednim gazdinstvima pružaju kancelarije za ruralni razvoj koje su formirane u svim opštinama i gradovima Šumadije i Pomoravlja. Od ovih kancelarija, 12 funkcionišu u okviru Regionalnog ruralnog centra Kragujevac. Kancelarije su započele sa radom tokom 2008. godine u okviru projekta Ministarstva poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede „Izgradnja sistema podrške ruralnom razvoju“, čiji je cilj ubrzanje i ujednačenje ruralnog razvoja u Srbiji kroz izgradnju, angažovanje i unapređenje kapaciteta lokalnih zajednica i obezbeđenje dvosmernog protoka informacija između centralnog i lokalnog nivoa. Na ovaj način se obezbeđuje pristup informacijama od značaja za ruralne sredine o politici razvoja sela i poljoprivrede, kao i informisanje i demonstriranje dobrih praksi i uspešnih inicijativa radi sticanja znanja i podsticaja kreativnosti u cilju unapređenja i iskorišćavanja postojećih potencijala za ruralni razvoj na lokalnom nivou.

Poljoprivredno stanovništvo

Poljoprivredno stanovništvo po popisu 2002. godine

Poljoprivredno stanovništvo		Aktivno poljoprivredno stanovništvo				Izdržavano poljopr. stanovništvo	
				Individualni poljoprivr.			
ukupno	žensko	ukupno	žensko	ukupno	žensko	ukupno	žensko
64062	31667	42272	18585	41024	18161	21790	13082

Izvor: Republički zavod za statistiku

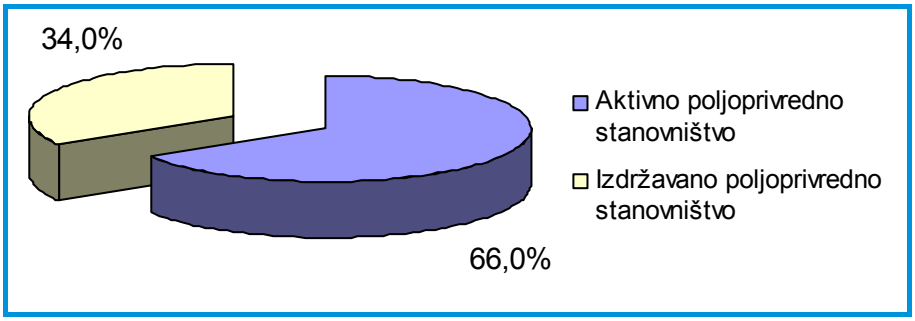

Poljoprivredno stanovništvo po opštinama

Opština/grad	Poljoprivredno st.		Aktivno poljoprivredno st.			
	Svega	Žene	Svega	Žene	Individualni poljoprivrednici	
					Svega	Žene
Aranđelovac	3282	1684	2293	1083	2194	1036
Batočina	1278	593	804	324	783	317
Knić	4641	2248	3073	1349	3027	1333
Kragujevac	9490	4589	5983	2513	5759	2423
Lapovo	409	194	218	43	199	41
Rača	4754	2266	2981	1214	2939	1208
Topola	8307	3908	5095	1974	5033	1951
Despotovac	5724	3085	4157	2147	4028	2106
Jagodina	5120	2554	3474	1570	3219	1473
Paraćin	6103	3055	4058	1798	3915	1764
Rekovac	4818	2384	3499	1598	3456	1691
Svilajnac	6774	3349	4423	1915	4304	1880
Ćuprija	3362	1758	2214	1057	2168	1038
Šumadija i Pomoravlje	**64062**	**31667**	**42272**	**18585**	**41024**	**18261**

Izvor: Republički zavod za statistiku

Prema podacima poslednjeg zvaničnog popisa sprovedenog 2002. godine, u opštinama Šumadije i Pomoravlja živi 64062 stanovnika vezanih za poljoprivredne aktivnosti, odnosno 12,2% ukupnog stanovništva regiona. Od navedenog broja, dve trećine stanovnika predstavljaju aktivno poljoprivredno stanovništvo.

Upoređujući ove podatke sa podacima na republičkom nivou, može se uočiti da su procentualna učešća u regionu nešto veća od republičkog. Naime, poljoprivredno stanovništvo u ukupnom stanovništvu Republike Srbije učestvuje sa 10,9%, od čega aktivno poljoprivredno stanovništvo čini 64,8%.

Poljoprivredna proizvodnja

Ratarstvo – Proizvodnja pšenice i kukuruza

	Pšenica					Kukuruz				
	ukupan prinos, tona			prosečan prinos, kg		ukupan prinos, tona			prosečan prinos, kg	
	ukupno	društv. svojina	privatna svojina	društv. svojina	privatna svojina	ukupno	društv. svojina	privatna svojina	društv. svojina	privatna svojina
2000.	95149	1873	93276	2438,5	2588,8	192543	159	192343	1233,0	2060,2
2001.	141036	3308	137728	3441,6	3604,9	389490	779	388711	4529,4	4143,6
2002.	135558	2671	132887	3123,5	3476,6	426562	751	425811	4366,6	4648,3
2003.	83254	1871	81383	2442,1	2288,5	284915	400	284515	2816,5	3053,2
2004.	162929	2994	159935	4319,5	4211,3	460941	1015	459926	4355,8	5167,6
2005.	111907	1226	110681	2844,2	3145,1	446742	1364	445378	5108,5	4516,1
2006.	93262	1210	92052	3260,7	3009,9	377300	1315	375985	4663,3	4260,2
2007.	105879	824	105055	3335,2	3321,2	194701	155	194546	2214,3	2214,2

Izvor: Republički zavod za statistiku

Prinos pšenice (u tonama)

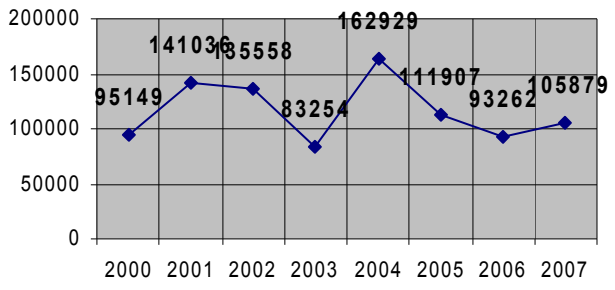

Prinos kukuruza (u tonama)

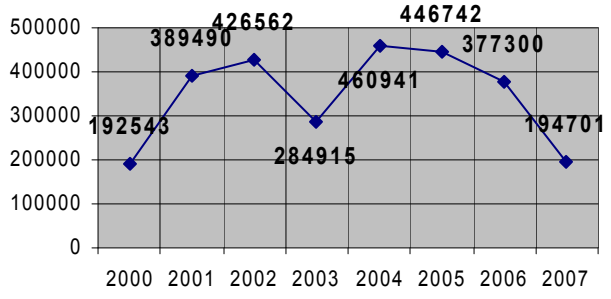

Analiza strukture iskorišćenosti poljoprivrednog zemljišta, priložena u prethodnom delu teksta, jasno govori o najvećoj zastupljenosti ratarske proizvodnje sa 69 %. Sa druge strane, podaci koji se odnose na prinose ratarskih kultura u Šumadiji i Pomoravlju nisu u saglasju sa površinama pod ovim kulturama. Osnovni razlog ovome jeste nedovoljna ili neadekvatna primene agrotehničkih mera.

Treba reći da, pored toga što su prosečni prinosi ratarskih kultura u posmatranom periodu niski (pšenica 3205,8 kg/ha u privatnoj svojini i 3150,7 kg/ha u društvenoj, kukuruz 3757,6 kg/ha u privatnoj i 3659,6 kg/ha u društvenoj svojini), oni značajno variraju iz godine u godinu, pre svega usled nedovoljnog korišćenja agrotehničkih mera i setve neodgovarajućih hibrida.

Godina	Okrug	Pšenica					Kukuruz				
		Ukupan prinos, tona			Prosečan prinos, kg		Ukupan prinos, tona			Prosečan prinos, kg	
		Ukupno	Društv. svojina	Privatna svojina	Društv. svojina	Privatna svojina	Ukupno	Društv. svojina	Privatna svojina	Društv. svojina	Privatna svojina
2000.	Šum. okr.	55453	268	55185	2653	2565	73194	-	73194	-	2018
	Pom. okr.	39696	1605	38091	2406	2624	119349	159	119149	1233	2087
2001.	Šum. okr.	88124	432	87692	3630	3736	157343	6	157337	1000	4260
	Pom. okr.	52912	2876	50036	3415	3396	232147	773	231374	4657	4068
2002.	Šum. okr.	82769	143	82626	3864	3505	175753	59	175694	3933	4788
	Pom. okr.	52789	2528	50261	3090	3431	250809	692	250117	4408	4555
2003.	Šum. okr.	49205	129	49076	2015	2262	113067	43	113024	2263	2989
	Pom. okr.	34049	1742	32307	2481	2330	171848	357	171491	2902	3097
2004.	Šum. okr.	99763	238	99525	4958	4369	202372	34	202338	3778	5624
	Pom. okr.	63166	2756	60410	4272	3975	258569	981	257588	4379	4858
2005.	Šum. okr.	67641	84	67557	4000	3178	191394	18	191376	3000	4402
	Pom. okr.	44266	1142	43124	2785	3095	255348	1346	254002	5157	4606
2006.	Šum. okr.	57567	107	57460	2488	3108	175273	14	175259	2333	4867
	Pom. okr.	35695	1103	34592	3362	2860	202027	1301	200726	4714	3842
2007.	Šum. okr.	67552	204	67348	3457	3526	86494	17	86477	1308	2427
	Pom. okr.	38327	620	37707	3297	3009	108207	138	108069	2421	2069

Izvor: Republički zavod za statistiku

Povrtarstvo

	Pasulj		Krompir	
	Prinos		Prinos	
	Ukupan, u tonama	kg po hektaru	Ukupan, u tonama	kg po hektaru
2000.	2513	450,7	38622	6598,1
2001.	6354	1084,8	60730	10353,8
2002.	6670	1264,8	65779	10966,8
2003.	4604	945,8	42428	7540,1
2004.	6128	1403,2	70146	12316,7
2005.	5554	1375,8	67890	12352,8
2006.	4524	450,7	65804	12260,7
2007.	3803	881,6	50334	9594,9

Izvor: Republički zavod za statistiku

Prinos pasulja (u tonama)

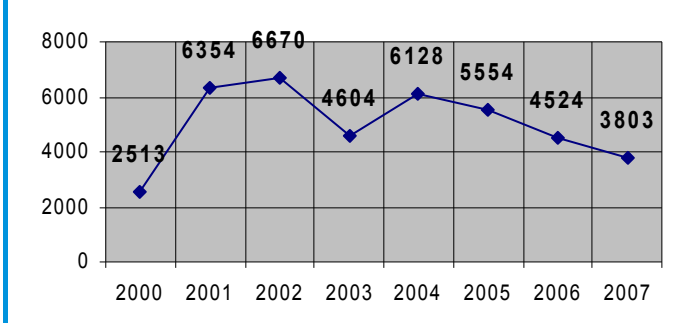

Prinos krompira (u tonama)

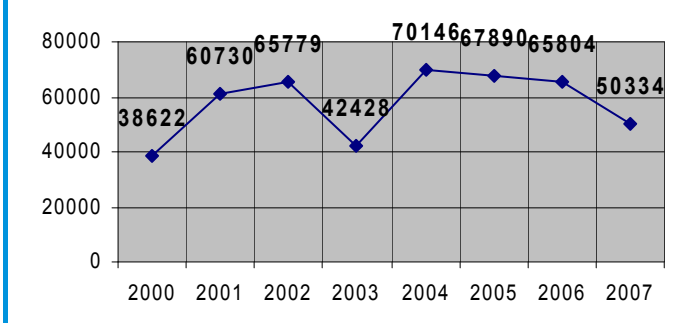

Na plodnim, aluvijalnim ravnima u dolini Velike Morave vladaju povoljni uslovi za razvoj povrtarstva koji su nedovoljno iskorišćeni, te se ovaj oblik proizvodnje odvija na svega 6,6% poljoprivrednog zemljišta, najčešće na manjim poljoprivrednim celinama. Najviše se gaje tradicionalne vrste povrća za ovo podneblje: paradajz, paprika, krompir, luk, kupus, šargarepa. Intenziviranje povrtarske proizvodnje gajenjem biljaka u zaštićenim, kontrolisanim uslovima, uz primenu fertirigacije, značajno bi doprinelo rastu ove proizvodnje u već postojećem povoljnom prirodnom okruženju. Drugi problem koji prati povrtarstvo je nepostojanje dovoljno skladišnih i preradnih kapaciteta u regionu.

Slično proizvodnji pšenice i kukuruza i proizvodnja kultura pasulja i krompira značajno varira iz godine u godinu. Prosečan prinos kulture pasulja u posmatranom periodu je bio 982,2 kg/ha, a kulture krompira 10248 kg/ha.

Prinos pasulja i krompira po okruzima

Godina	Okrug	Pasulj		Krompir	
		Prinos		Prinos	
		Ukupan, u tonama	kg po hektaru	Ukupan, u tonama	kg po hektaru
2000.	Šumadijski okrug	1174	448	18845	5559
	Pomoravski okrug	1339	453	19777	8028
2001.	Šumadijski okrug	3851	1507	33338	9976
	Pomoravski okrug	2503	758	27392	10854
2002.	Šumadijski okrug	3531	1509	37539	10997
	Pomoravski okrug	3139	1070	28240	10927
2003.	Šumadijski okrug	2621	1070	24304	7718
	Pomoravski okrug	1983	820	18124	7314
2004.	Šumadijski okrug	3830	1821	45088	13873
	Pomoravski okrug	2298	1015	25058	10248
2005.	Šumadijski okrug	2788	1473	39231	12825
	Pomoravski okrug	2766	1290	28659	11760
2006.	Šumadijski okrug	2510	1343	38018	12736
	Pomoravski okrug	2014	1019	27786	11665
2007.	Šumadijski okrug	1563	905	28719	9782
	Pomoravski okrug	2240	866	21615	9357

Izvor: Republički zavod za statistiku

Voćarstvo

Godina	Jabuke		Šljive	
	Broj rodnih stabala	Prinos u tonama	Broj rodnih stabala	Prinos u tonama
2000.	748170	9575	5873362	32426
2001.	768390	7912	6047532	56384
2002.	768639	6885	5991746	21395
2003.	779255	12472	5961855	102049
2004.	789301	9593	6256686	101287
2005.	749715	7775	6301288	48707
2006.	764751	10324	6219272	71943
2007.	785459	12381	6189709	115464

Izvor: Republički zavod za statistiku

Prinos jabuka (u tonama)

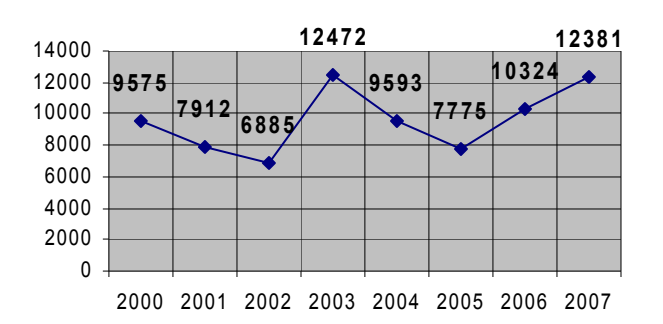

Prinos šljiva (u tonama)

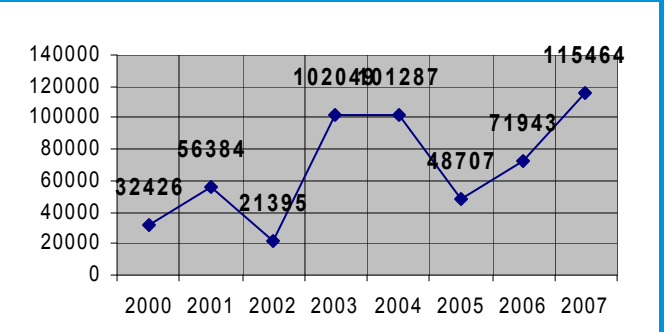

Voćnjacima je pokriveno 9,5% ukupne poljoprivredne površine Šumadije i Pomoravlja, pri čemu je njihova zastupljenost nešto viša u Šumadijskom (12,1%), nego u Pomoravskom okrugu (6,2%). Proizvodnjom voća se uglavnom bave poljoprivrednici na imanjima prosečne površine od 3 do 5 ha, koja su, često, dalje podeljena u veći broj odvojenih parcela. Međutim, karakteristika Šumadije i Pomoravlja jeste da postoje sela koja su se specijalizovala za proizvodnju voća i u kojima postoje domaćinstva koja proizvode voće za tržište na posedu većem od 10 ha, naročito u selima opštine Topola (sela Vinča, Trnava). Od voćarskih kultura najčešće se sreću jabuka, breskva i šljiva.

U brežuljkastim predelima Šumadije, na teritoriji grada Kragujevca i opštine Topola, postoji duga tradicija gajenja šljiva i ostvaruje se najveća proizvodnja ovog voća. U Pomoravlju su šljive najzastupljenije u pobrđu, na teritorijama opština Jagodina i Rekovac.

U proizvodnji jabuka prednjače opština Jagodina i Svilajnac u Pomoravlju, i Topola i Kragujevac u Šumadiji. Primetno je da je broj stabala jabuke, u posmatranim opštinama, u blagom porastu usled podizanja novih, intenzivnih zasada.

Iako je ovo podneblje izuzetno pogodno za voćarsku proizvodnju, poslednjih godina bila je primetna vidna stagnacija u proizvodnji voćarskih kultura. Jedan od razloga stagnacije je i nesigurni plasman proizvoda, usled nepostojanja hladnjača i kapaciteta za preradu voća. Sa druge strane, postojeće tržište primarnog sadnog materijala ne ispunjava visoke zahteve savremene, intenzivne voćarske proizvodnje.

Za unapređenje voćarske proizvodnje neophodna je obnova zasada novim, savremenim sortimentom i intenziviranje primenom agrotehničkih mera. Mogući pravac diversifikacije i razvoja voćarstva predstavlja investiranje u proizvodnju jagodastog voća (jagode, maline i kupine) u novim, modernim zasadima i zaštićenom prostoru kako bi se iskoristile prednosti rane proizvodnje i visoke vrednosti na tržištu. Usled nedovoljne pokrivenosti tržišta, odnosno deficitarnosti, interesovanje proizvođača sve više se kreće u pravcu gajenja vrsta voća kao što su lešnik, orah, kupina, jagoda, borovnica...

Prinos jabuka i šljiva po okruzima

Godina	Godina	Jabuke		Šljive	
		Broj rodnih stabala	Prinos u tonama	Broj rodnih stabala	Prinos u tonama
2000.	Šumadijski okrug	362648	4413	3805385	20351
	Pomoravski okrug	385522	5162	2067977	12075
2001.	Šumadijski okrug	375242	3886	3988349	40066
	Pomoravski okrug	393148	4026	2059183	16318
2002.	Šumadijski okrug	373800	3748	3910454	12009
	Pomoravski okrug	394839	3137	2081292	9386
2003.	Šumadijski okrug	385569	6742	3914291	73631
	Pomoravski okrug	393686	5730	2047564	28418

Godina	Godina	Jabuke		Šljive	
		Broj rodnih stabala	Prinos u tonama	Broj rodnih stabala	Prinos u tonama
2004.	Šumadijski okrug	392814	5342	3994820	79748
	Pomoravski okrug	396487	4251	2261866	21539
2005.	Šumadijski okrug	384953	4283	3985509	36080
	Pomoravski okrug	364762	3492	2315779	12627
2006.	Šumadijski okrug	398587	6290	4040590	51941
	Pomoravski okrug	366164	4034	2178682	20002
2007.	Šumadijski okrug	417367	6136	4018150	82512
	Pomoravski okrug	368092	6245	2171559	32952

Izvor: Republički zavod za statistiku

Vinogradarstvo

Vinogradarska proizvodnja na teritoriji Šumadije i Pomoravlja u prošlosti je predstavljala bitniji činilac poljoprivredne proizvodnje. Gajenje vinove loze i proizvodnja vina na ovim prostorima, prvenstveno su vezani za opštine Topola i Rekovac kako zbog prirodnih uslova, tako i zbog tradicije koju ove dve opštine imaju u proizvodnji grožđa i vina.

Trend stalnog opadanja broja čokota vinove loze jasno ukazuje na duboku krizu u ovom sektoru poljoprivredne proizvodnje izazvane, kao i kod ostalih voćarskih kultura, smanjenom mogućnošću plasmana grožđa usled pada proizvodnje i krize u kojoj se nalaze prerađivački kapaciteti. Ne treba zanemariti povoljne uslove i tradiciju u vinogradarskoj proizvodnji u opštinama Topola i Aranđelovac, gde se podrška razvoju vinogradarstva ostvaruje kroz rad udruženja voćara i vinogradara.

Stočarstvo

Godina	Goveda		Svinje		Ovce		Živina, ukupno
	Ukupno	Od toga: krave i steone junice	Ukupno	Od toga: krmače i suprasne nazimice	Ukupno	Od toga: ovce za priplod	
2000.	88893	63009	297380	75927	155991	119936	1615531
2001.	87034	60818	329275	77218	158512	120611	1631320
2002.	85648	59173	326792	76822	162951	119955	1576120
2003.	83696	61115	268063	58418	192210	127636	1678970
2004.	79454	60853	237357	52137	190545	144268	1747189
2005.	86497	61610	237337	56114	215845	152078	1870130
2006.	79725	53296	277184	45432	217593	165472	1791175
2007.	78979	52927	278325	44050	219939	172533	1789566

Izvor: Republički zavod za statistiku

Godina	Okrug	Goveda		Svinje		Ovce		Živina, ukupno
		Ukupno	Od toga: krave i steone junice	Ukupno	Od toga: krmače i suprasne nazimice	Ukupno	Od toga: ovce za priplod	
2000.	Šumadijski okrug	49077	34618	138686	35124	100224	75269	849933
	Pomoravski okrug	39816	28391	158694	40803	55767	44667	765598
2001.	Šumadijski okrug	48509	34458	148710	36143	102192	75295	773685
	Pomoravski okrug	38525	26360	180565	41075	56320	45316	857635
2002.	Šumadijski okrug	47868	33194	147171	34974	105618	76173	726146
	Pomoravski okrug	37780	25979	179621	41848	57333	43782	849974
2003.	Šumadijski okrug	49490	36534	116900	26605	126665	82552	618206
	Pomoravski okrug	34206	24581	151163	31813	65545	45084	1060764
2004.	Šumadijski okrug	46778	36699	106495	25167	123180	91811	616483
	Pomoravski okrug	32676	24154	130862	26970	67365	52457	1130706
2005.	Šumadijski okrug	48667	37000	93570	26692	137020	98157	646669
	Pomoravski okrug	37830	24610	143767	29422	78825	53921	1223461
2006.	Šumadijski okrug	46291	32729	116216	20566	153334	122332	547457
	Pomoravski okrug	33434	20567	160968	24866	64259	43140	1243718
2007.	Šumadijski okrug	46059	33696	101985	17483	152888	123293	477535
	Pomoravski okrug	32920	19231	176340	26567	67051	49240	1312031

Izvor: Republički zavod za statistiku

Pregled broja goveda

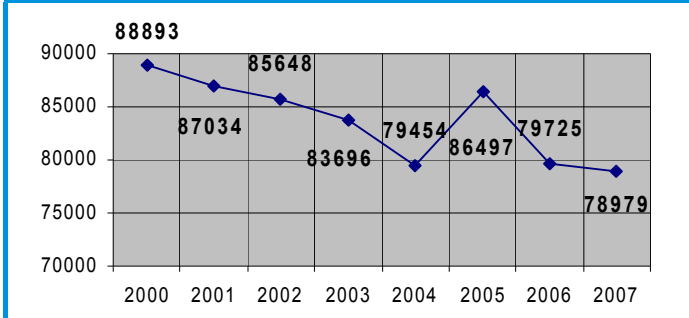

Pregled broja svinja

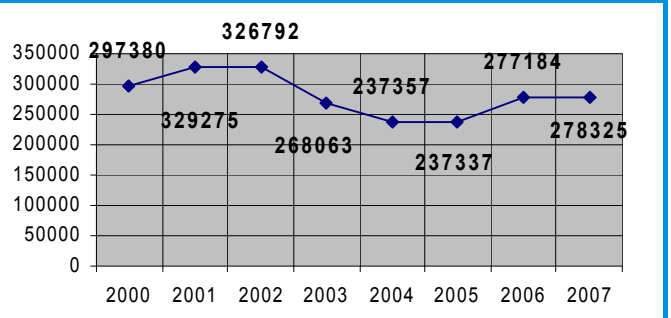

Pregled broja ovaca

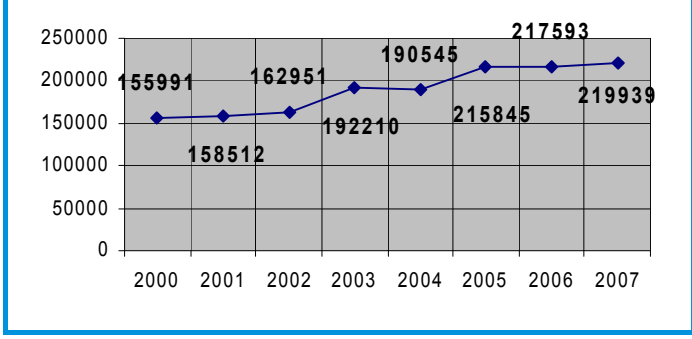

Pregled broja živine

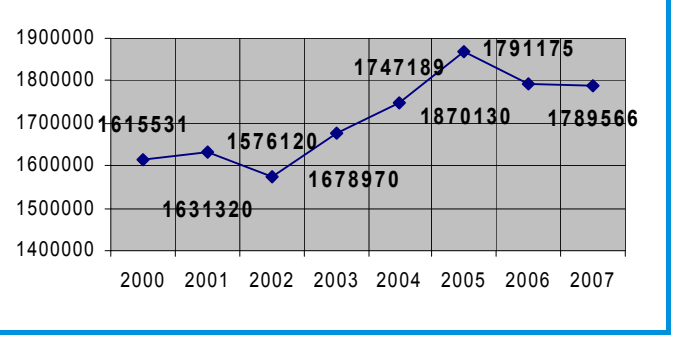

Može se reći da je poslednjih godina stočarstvo na teritoriji Šumadije i Pomoravlja u blagoj ekspanziji. Ovo se posebno odnosi na uzgoj ovaca i raznih vrsta živine. Trenutno se procenjuje da je na teritoriji ovog regiona, sa ekonomskog aspekta, najisplativiji uzgoj ovaca tako da se veliki broj poljoprivrednih proizvođača odlučuje upravo za ovaj sektor stočarstva. Sa druge strane, tržišna potražnja uslovila je naglu ekspanziju živinarstva u posmatranom periodu, dok je uzgoj svinja i goveda u stagnaciji, pre svega zbog niskih otkupnih cena.

U govedarstvu, po ukupnom broju grla, prednjači grad Kragujevac (13.385 grla), i opština Knić (11.647 grla). U opštini Knić, kao pokazatelj intenzivnosti i razvoja govedarstva, izražen je veoma visok broj grla goveda - na 100 ha obradive površine iznosi 48.

Najveći problem na kojem treba raditi u budućnosti je unapređenje rasnog sastava goveda. Problem se može rešiti uvozom kvalitetnih grla goveda. Ono što je neophodno za uzgoj visokokvalitetnih rasa goveda je unapređenje i adaptacija postojećih smeštajnih kapaciteta za stoku, mehanizovanje proizvodnje, poboljšanje kvaliteta stočne hrane i rada veterinarske i matične službe. Kada je reč o smeštajnim kapacitetima za stoku, u regionu postoji višak objekata koje je neophodno adaptirati, opremiti i modernizovati u skladu sa postojećim standardima i zahtevima koji su na snazi u Evropskoj uniji.

Gajenje svinja koncentrisano je na teritoriji Pomoravskog okruga, posebno zbog velike proizvodnje kukuruza koji je primarna kultura u ishrani svinja. Najveći broj grla svinja evidentiran je u opštinama Paraćin (39.413 grla) i Jagodina (36.657 grla). Opštine Paraćin i Svilajnac prednjače i po broju grla na 100 ha obradive površine (Paraćin - 139, Svilajnac - 145), što ukazuje na visoku intenzivnost ove proizvodnje. Podrška razvoju svinjarstva u ovim dvema opštinama ostvaruje se kroz rad dva udruženja - u Paraćinu i Svilajncu. Najintenzivniji uzgoj ovaca odvija se u Kragujevcu (45.187 grla) i opštinama Aranđelovac (32.298 grla) i Topola (26.846 grla), gde se nalaze i najveće farme ovaca. Među stočarima postoji veliko interesovanje za unapređenje rasnog sastava ovaca i investiranje u proizvodnju, korišćenjem podsticajnih sredstava i kredita.

Tradicionalno, živinarska proizvodnja skoncentrisana je u Pomoravskom okrugu - pre svih u opštinama Jagodina i Paraćin, gde se nalaze i najveće živinarske farme (kokošaka i ćuraka), kao i preradni kapaciteti (mesna industrija *Juhor* u Jagodini).

Od ostalih značajnih stočarskih centara sa dugom tradicijom, koji velike napore ulažu u razvoj stočarstva, treba spomenuti opštinu Batočina i opštinu Lapovo, u kojoj se nalazi najveća farma krava simentalske rase "Kuč kompani" koja broji 625 grla.

Udruženja poljoprivrednih proizvođača

Pregled udruženja poljoprivrednika

Opština/grad	Udruženje
Kragujevac	Udruženje odgajivača goveda simentalske rase "Šumadija", Novi Milanovac
	Udruženje proizvođača povrća i rasada "Osaonica", Donje Komarice
	Udruženje voćara "Plavo zlato", Gornje Jarušice
	Udruženje proizvođača voća "Čumić"
	Udruženje odgajivača ovaca "Wirtenberg Šumadija"
	Udruženje za unapređenje poljoprivrede i razvoj sela "Agrobiznis centar", Kutlovo
	Udruženje voćara "Šumadija", Desimirovac
	Udruženje odgajivača svinja "Šumadija", Desimirovac
	Udruženje odgajivača junadi "Baby beef", Desimirovac
	Unija za organsku poljoprivredu "Eko plus"
	Udruženje "Seljak", Cvetojevac
	Udruženje "Lumbri hit", Cvetojevac
Lapovo	Udruženje poljoprivrednih proizvođača Lapovo
Knić	Udruženje poljoprivrednih proizvođača opštine Knić "Zlatna dolina"
Aranđelovac	Udruženje odgajivača tovnih i priplodnih grla stoke
	Udruženje voćara i vinogradara
Batočina	Udruženje poljoprivrednika Batočina
	Udruženje pčelara Batočina
Rača	Udruženje ratara, povrtara, voćara, cvećara i proizvođača šampinjona "Šumadijsko Blago"
	Udruženje voćara i vinogradara "Šumadijski biseri"
	Udruženje pčelara "Matica"

Opština/grad	Udruženje
Topola	Udruženje stočara Opštine Topola
	ZZ "Agrokooperativa Domaćin" Topola
	ZZ "Rajko Tanasijevic", Donja Trnava
	Udruženje vinogradara i vinara "Oplenac"
	Udruženje organske proizvodnje "Bio - Top"
	Udruženje pčelara „Matica“
	Udruženje "Šumadija voće", Donja Trnava
	Udruženje "Trnava - Voće", Gornja Trnava
	Udruženje poljoprivrednika "Voćar", Gornja Trnava
	Udruženje voćara "Plaskovac", Plaskovac
	Udruženje odgajivača ovaca "Oplenac – Virtenberg", Kloka
Jagodina	Udruženje pčelara opštine Jagodina
Paraćin	Udruženje odgajivača svinja "Krežbinac", Krežbinac
	Udruženje odgajivača ovaca "Pomoravlje", Gornje Vidovo
	Udruženje povrtara "Strižanka", Striža
	Udruženje povrtara "Vrapčane", Paraćin
	Udruženje povrtara "Zeleni list", Striža
	Udruženje pčelara "Grza", Paraćin
	Udruženje povrtara "Povrtar", Striža
	Udruženje poljoprivrednika "Poljoprivredni proizvođač", Čepure
	Udruženje "Proizvođači povrća Donje Vidovo", Donje Vidovo
	Udruženje odgajivača goveda "Petrus", Paraćin
	Udruženje povrtara i stočara "Moravac", Gornje Vidovo
	Udruženje građana "Farmer", Donja Mutnica
	Udruženje odgajivača lekovitog bilja "Neven", Paraćin
	Udruženje građana "Sloga ", Ratare
	Udruženje poljoprivrednika "Poljoprivrednik - Šavac"
	Udruženje povrtara "Vredni ljudi", Gornje Vidovo
	Udruženje povrtara "Kvalitet", Donje Vidovo
	Udruženje povrtara i stočara "Sloga", Sikirica
	Udruzenje poljoprivrednika "Napredak", Drenovac
	Udruženje poljoprivrednika "Agro-stočar Lebina ", Lebina
Svilajnac	Udruženje odgajivača simentalske rase goveda
	Poljoprivredno udruženje mesnatih rasa ovaca Texel rase, Sedlare
	Udruženje Eko –selo
	Udruženje "Domaćin"
	Poljoprivredno udruženje "Texel",
	Udruženje za organsku poljoprivredu "Resava"
	Udruženje pčelara "Resava"
Despotovac	Udruženje poljoprivrednika "Gornja Resava" Despotovac
	Udruženje voćara i vinogradara „Plava šljiva“
	Udruženje pčelara „Nektar“
	Udruženje odgajivača ovaca i koza „Beljanica“

Opština/grad	Udruženje
Rekovac	Udruženje voćara i vinogradara "Levačko zlato", Oparić
	Udruženje odgajivača ovaca i koza "Juhor", Belušić
	Udruženje voćara "Levač", Rekovac
	Udruženje odgajivača ovaca i koza "Zlatno runo", Belušić
	Udruženje odgajivača goveda simentalske rase Pomoravskog okruga "Levčanka", Belušić
	Udruženje pčelara "Levač", Belušić
	Udruženje poljoprivrednika "Eko-voćar", Dragovo
Ćuprija	Udruženje povrtara "Zrno", Ostrikovac

Izvor: Lokalne samouprave

Udruživanje poljoprivrednih proizvođača je vrlo značajno zbog unapređenja poljoprivredne proizvodnje i kao krajnji cilj ima veću produktivnost, ukupno poboljšanje uslova života i rada na selu, zajednički nastup na tržištu i dostizanje veće ekonomske koristi članova udruženja.

Na teritoriji Šumadije i Pomoravlja funkcioniše 70 udruženja poljoprivrednka i zemljoradničkih zadruga. Najviše udruženja registrovano je u opštini Paraćin (20), Topola (11), Kragujevac (12) i Rekovac (7).

Prerađivački kapaciteti

Poljoprivrednici često sami obavljaju preradu osnovnih proizvoda svoje delatnosti (klanje životinja na farmi, proizvodnju mesnih namirnica, sira, rakije i sl). Tako dobijeni proizvodi pronalaze put do tržišta na različite načine: prodaja prijateljima, susedima, rođacima, na zelenim pijacama, prodaja preprodavcima, prodaja malim trgovinskim radnjama, restoranima, radnjama brze hrane, prodaja prerađivačkim kompanijama. Ovakav način proizvodnje i prodaje teško se može kvantifikovati, ali daje značajan doprinos nacionalnoj potrošnji hrane i predstavlja vrlo zastupljen vid prodaje proizvoda. Ovakvi proizvodi često ne odgovaraju higijenskim standardima EU, a imaju značajan udeo u snabdevanju zemlje hranom. Zato je prerađivačku industriju potrebno usmeravati ka implementaciji standarda EU.

U sektoru prehrambene industrije regiona, kao otkupni i preradni kapaciteti izdvajaju se:

- Preduzeća za proizvodnju i preradu mesa
- Preduzeća za proizvodnju mlečnih proizvoda
- Preduzeća za proizvodnju vina i drugih alkoholnih pića
- Preduzeća za proizvodnju sokova od voća i povrća
- Hladnjače i preduzeća za preradu i konzervisanje voća i povrća

Preduzeća za proizvodnju i preradu mesa

U sektoru prerade mesa uočava se tendencija restruktuiranja velikih društvenih sistema. Ovaj sektor raspolaže viškom kapaciteta koji sa jedne strane potiče od nezadovoljavajućeg stočnog fonda (naročito usled tendencije pada uzgoja goveda i svinja), a sa druge strane postoji nedostatak sertifikovanih klanica koje mogu izvoziti svoje proizvode na tržište EU. U Šumadiji i Pomoravlju postoje 42 klanice i pogona za preradu mesa. Kao najznačajnije treba pomenuti Živinarsku klanicu *Agroživ* i Industriju mesa *Juhor* (članovi koncerna DELTA Agrar), obe u Jagodini.

Razvojna tendencija u sektoru prerade mesa ogleda se u osavremenjivanju i usklađivanju proizvodne tehnologije sa međunarodnim standardima. Samim tim, otvara se mogućnost izvoza mesnih proizvoda i dobijanje značajnijih kredita za unapređenje stočarske proizvodnje.

Preduzeća za proizvodnju mlečnih proizvoda

Ovaj sektor predstavlja jak oslonac razvoju stočarstva (posebno govedarstva) u regionu jer vrši organizovani otkup mleka. U Šumadiji i Pomoravlju postoji 14 preduzeća za proizvodnju mlečnih proizvoda - 6 u Jagodini, 4 u Kragujevcu, i po jedno u Paraćinu, Ćupriji, Rači i Kniću.

U sektoru prerade mleka uočava se povećanje učešća privatnog sektora, što utiče na povećanje konkurencije, a na taj način i na poboljšanje kvaliteta ponude mlečnih proizvoda. Može se, međutim, primetiti da su proizvodni kapaciteti nadmašili sirovinsku bazu što dodatno zaoštrava konkurenciju.

Preduzeća za proizvodnju sokova, vina i drugih alkoholnih pića

Najznačajniji proizvodi iz ove oblasti u Šumadiji i Pomoravlju su rakija, vino i pivo. Najpoznatiji centri za proizvodnju nalaze se u Kragujevcu (privatna preduzeća *Flores* sa tradicionalnim proizvodima ovog podneblja - rakijama *Žuta osa* i *Bela osa*, *Miloduh* sa rakijom *Lincura*), Topoli (oplenačko vinogorje gde je započet proces obnavljanja vinograda, udruživanja proizvođača vinove loze i obnavljanja proizvodnje vrhunskih vina, preduzeća *Vinarija Aleksandrović* i PIK *Oplenac*) i Jagodini (pivara u Jagodini je jedna od pivara sa najdužom tradicijom u Srbiji i nalazi se u procesu privatizacije). Od većeg značaja su vinarije *Levač* i *Vineks* u opštini Rekovac kao i pogoni NAVIP *Jagodinski podrumi* u Jagodini koji, osim pogona za proizvodnju grožđa i vina, poseduje i značajan kolekcioni zasad sorti vinove loze. Pored nabrojanih, postoji još 6 preduzeća za proizvodnju destilovanih alkoholnih pića u Kragujevcu, Paraćinu i Kniću.

Tržištem osvežavajućih bezalkoholnih napitaka i voćnih sokova dominiraju veliki nacionalni proizvođači, tako da ova vrsta proizvodnje nije zastupljena u meri koju omogućavaju prirodni resursi. Na teritoriji Šumadije i Pomoravlja postoji 10 preduzeća, uglavnom malih i privatnih, za proizvodnju sokova od voća i povrća.

Hladnjače i preduzeća za preradu i konzervisanje voća i povrća

Kao jedan od najvećih problema u voćarstvu i povrtarstvu, proizvođači navode plasman proizvoda. Prioritet u rešavanju problema je uspostavljanje mreže hladnjača, skladišta za voće i povrće i pogona za preradu. Poljoprivredni proizvođači se ne mogu više oslanjati na velika društvena preduzeća koja su i sama u periodu tranzicije, ili očekivati da će država otkupiti sve njihove proizvode. Sami, ili udruženi u asocijacije, koristeći kreditnu podršku ili podsticajna sredstva instaliraju mini-hladnjače ili skladišta na svojim gazdinstvima. Neveliki broj aktivnih zadruga ulaže napore kako bi adaptirale i osposobile postojeće objekte za funkciju skladištenja i čuvanja voća i povrća.

U Šumadiji i Pomoravlju evidentirano je 30 preduzeća za preradu i konzervisanje voća i povrća - 8 u Paraćinu, 6 u Jagodini, 3 u Aranđelovcu i Kragujevcu, po 2 u Topoli, Svilajncu, Despotovcu i Rekovcu i po 1 u Ćupriji i Kniću. Značajno je istaći hladnjače koje su bitan faktor na tržištu voća i povrća - hladnjača *Milenić*, ULO hladnjača zadruge *Agrokooperativa* u Topoli i *Inos* i *Natural* u Paraćinu.

U otkupu voća i industrijskog bilja značajna je konditorska industrija u kojoj važno mesto pripada fabrikama *Ravanica* u Ćupriji, *Paraćinka* i *Pionir* u Paraćinu.

Glavni problemi u razvoju poljoprivrede regiona

Poljoprivreda Srbije, samim tim i Šumadije i Pomoravlja, suočava se sa mnogim problemima koji su, između ostalog, rezultat ograničenja nastalih u uslovima ekonomskog okruženja i agrarne politike vođene nakon Drugog svetskog rata do raspada SFRJ, teškoća nastalih u proteklih petnaestak godina i teškoća u prilagođavanju tržišnoj ekonomiji. Poljoprivreda je opterećena posledicama centralno planske privrede u delu vlasništva i korišćenja zemljišta.

Kao jedan od osnovnih problema u poljoprivrednoj proizvodnji i razvoju poljoprivrede uopšte, identifikovana je usitnjenost zemljišnog poseda (maksimalno do 3ha po domaćinstvu) što u mnogome utiče na ekstenzivnost proizvodnje. I pored programa za ukrupnjavanje zemljišnog poseda, koji sprovodi Ministarstvo poljoprivrede, do pomaka u ovom smislu nije došlo. Razlog je pre svega u demografskoj strukturi seoskih naselja i nerešenim imovinsko-pravnim odnosima. Sa jedne strane, ne postoji značajnija zainteresovanost poljoprivrednih domaćinstava za ukrupnjavanjem zemljišnog poseda, jer su u pitanju pretežno staračka domaćinstva, dok, sa druge strane, tamo gde postoji zainteresovanost, postoji i problem vlasništva. Rešenje ovog problema vidi se u

novim uredbama Vlade Republike Srbije koje će dozvoliti trgovinu zemljištem iako imovinsko-pravni odnosi nisu do kraja definisani. Sledeći veći problem koji se odnosi na upotrebu zemljišta je sve veće prevođenje poljoprivrednog (čak i onog prve klase) u građevinsko zemljište. Urbanistički planovi se rade bez prethodnih konsultacija sa agronomima, tako da se vrlo često najkvalitetnije oranice prevode u građevinsko zemljište. Da bi se ovaj problem prevazišao potrebno je u proces urbanog planiranja uključiti stručnjake za oblast poljoprivrede.

Poljoprivredna proizvodnja u selima Šumadije i Pomoravlja je svaštarskog tipa, ali se u nekim selima uočava početak diversifikacije poljoprivredne proizvodnje u skladu sa teritorijalnim karakteristikama. Razlog što ovakva diversifikacija nije prisutna u većem obimu je, pre svega, u nepostojanju strategije razvoja poljoprivrede u Šumadiji i Pomoravlju, koja bi u sebi morala da sadrži i pedološke karakteristike područja, kao i definisane lance vrednosti sela koja su predisponirana za istu oblast proizvodnje.

Tehnička opremljenost seoskih gazdinstava je na prilično niskom nivou. Prosečna starost mehanizacije je 15-20 godina, pa i više. Za ilustraciju ovog problema može da posluži podatak da je u 46 sela koja pripadaju gradu Kragujevcu, u periodu 2002-2005. godina kupljeno samo 10 novih traktora. Jedan od uzroka ovakvog stanja je i veoma teško pristupanje seoskih gazdinstava finansijskim institucijama koje bi kreditirale nabavku nove mehanizacije. Jedno od mogućih rešenja ovog problema je kreiranje razvojnog i garancijskog fonda za poljoprivredu.

Nivo primene agrotehničkih mera u proizvodnji zavisi od tri osnovna preduslova:

1. Zainteresovanost proizvođača za praćenje savremenih dostignuća u ovoj oblasti
2. Finansijska sposobnost proizvođača da ove mere primene
3. Kapacitet institucija za praćenje primene agrotehničkih mera

Prvi preduslov se može ispuniti stalnom edukacijom poljoprivrednih proizvođača i njihovim upoznavanjem sa trendovima u primeni agrotehničkih mera. Drugi preduslov je prilično kompleksan i zahteva angažovanje na lokalnom i na nacionalnom nivou. Kod određenog broja proizvođača evidentna je težnja ka upotrebi savremenih agrotehničkih mera, što potvrđuje i relativno česta pojava rekordera u proizvodnji sa ovog područja. Međutim, kapaciteti institucija zaduženih za ovu oblast nisu na nivou koji bi omogućio da se do kraja isprati primena agrotehničkih mera u proizvodnji. Stoga je neophodno raditi na povećanju kapaciteta ovih institucija, pre svega savetodavnih.

Sa aspekta specijalizacije u proizvodnji, značajnu ulogu treba da odigraju udruženja poljoprivrednika, kao i instaliranje malih preradnih kapaciteta. Tako bi se, razmenom iskustava i podizanjem stepena prerade osnovnih poljoprivrednih proizvoda, pružio stimulans proizvođačima da krenu putem specijalizacije.

Glavne slabosti poljoprivrede regiona, tj. faktori koji ograničavaju ruralni i razvoj poljoprivrede regiona:

- Nepovoljna starosna struktura poljoprivrednog stanovništva
- Nedostatak radnih navika, posebno mladih na selu
- Nizak stručni nivo ljudi na selu
- Nedostatak kvalitetnih ideja
- Nivo znanja poljoprivrednih proizvođača
- Loša infrastruktura
- Loša zdravstvena zaštita
- Loš javni prevoz (loša povezanost i nedovoljan broj polazaka)
- Ne postoje kulturne i zabavne institucije
- Zapuštenost seoskih poseda
- Loš životni standard na selu
- Usitnjenost poseda
- Neuređenost poljske putne mreže
- Organizacija društvenih poljoprivrednih gazdinstava

- Nepostojanje sigurnog plasmana
- Neregulisano tržište - plasman poljoprivrednih proizvoda
- Nedostatak prerađivačkih kapaciteta blizu sela
- Niska iskorišćenost kapaciteta
- Nepoštovanje rokova isporuke, kvaliteta i cena
- Slaba kontrola kvaliteta
- Nepostojanje kvalitetne ambalaže (domaća proizvodnja)
- Izvoz sirovina
- Nedostatak kapitala
- Nedovoljno ulaganje kapitala
- Nizak nivo organizovanosti i povezanosti poljoprivrednika
- Starost mehanizacije
- Zastarelost tehnologije
- Prekomerna i nestručna (nesavesna) upotreba pesticida
- Izgubljene rasne karakteristike i uništen stočni fond
- Politizacija stručnih službi
- Loše matičenje
- Loše funkcionisanje sistema izdavanja dozvola

Pretnje razvoju sela i poljoprivrede u regionu, tj. trendovi koji vode ka opadanju konkurentnosti:
- Nebriga države prema agraru
- Prekomerni uvoz
- Vlasništvo zemljišta
- Uvoz proizvoda lošijeg kvaliteta od domaćih
- Uslovi kreditiranja i kreditna politika - nestabilno finansijsko tržište
- Neregulisano tržište sadnog materijala i semene robe
- Niske i nestabilne cene poljoprivrednih proizvoda
- Niska kupovna moć potrošača
- Emigraciona kretanja stanovništva
- Nezainteresovanost mladih za poljoprivredu
- Nedostatak motivacije za rad
- Nizak nivo ekološke svesti
- Nerešena pitanja deponija
- Loš odnos prema kulturno-istorijskom nasleđu
- Genetski modifikovano seme i hrana

Konkurentske prednosti poljoprivrede regiona i pravci razvoja

Konkurentska prednost poljoprivrede Šumadije i Pomoravlja ogleda se u sledećim faktorima:
- Povoljni klimatski uslovi – reljef
- Kvalitet zemljišta
- Količine vode
- Postojanje Instituta za strna žita i Veterinarskog instituta
- Stručni kadar
- Postojeća udruženja
- Agrobiznis centri
- Sirovinska baza
- Pašnjaci
- Lekovito bilje i pečurke

- Tradicija poljoprivredne proizvodnje - iskustvo
- Tradicija proizvodnje domaće hrane
- Smeštajni kapaciteti za stoku
- Kvalitet hibridnih sorti i repromaterijala
- Ukrupnjavanje proizvodnih parcela

Mogući pravci razvoja:

- Osnivanje kooperativa - udruživanje proizvođača
- Restruktuiranje zemljoradničkih zadruga
- Osnivanje agrobiznis centara
- Podrška radu stručnih službi
- Edukacija proizvođača
- Diversifikacija u skladu sa endogenim karakterstikama zemlje
- Proizvodnja jagodastog i deficitarnog voća
- Proizvodnja voća i povrća u zaštićenom prostoru
- Proizvodnja zdrave hrane
- Animacija dijaspore za distribuciju domaće hrane
- Razvoj pčelarstva
- Lovna privreda i ribarstvo
- Prožimanje poljoprivrede i turizma
- Finalizacija proizvodnje
- Privatizacija
- Modernizacija postojećih prerađivačkih kapaciteta
- Brend - mlečni proizvodi (npr. sir), meso i mesne prerađevine, sušeno voće, vino i grožđe, med i proizvodi u pčelarstvu, šljiva, rakija
- Implementacija tehnologije i načina prerade po ugledu na uspešne proizvođače

Usled postojanja povoljnih prirodnih uslova u regionu, duge tradicije i iskustva, prilagodljivosti poljoprivrednika, poljoprivreda je u periodu ekonomske krize i tranzicije predstavljala oslonac privrednog razvoja. Za dalji razvoj poljoprivrede neophodna je politika koja može uticati na povećanje produktivnosti putem prestruktuiranja i investicija, što podrazumeva jasna vlasnička prava i formiranje efikasnog tržišta zemljišta, kredita i inputa, kao i razvijen institucionalni okvir za podršku poljoprivredi na nacionalnom, regionalnom i lokalnom nivou.

Budućnost poljoprivredne proizvodnje ogleda se u većem broju poljoprivrednika, većim gazdinstvima, proizvodnji koja je više specijalizovana i fokusirana na zahteve tržišta. Neminovno se javlja problem prekvalifikacije i upošljavanja ljudi iz poljoprivrede i njihovo usmeravanje na bavljenje drugim delatnostima.

INFRASTRUKTURA

Putna mreža

Putna mreža regiona Šumadije i Pomoravlja je veoma razvijena. Kroz region, pored autoputa E-75 koji je deo transevropskog koridora 10, prolazi i veći broj magistralnih pravaca: E-763 (Ibarska magistrala) i M-23 (Kragujevac-Topola-Beograd). Kroz region prolaze dva regionalna pravca: R-102 (Kragujevac-Jagodina-Ćuprija-Paraćin) i R-212 (Kragujevac-Gornji Milanovac-Čačak).

Na sledećoj slici prikazana je mapa putne mreže regiona Šumadije i Pomoravlja.

АУТОПУТЕВИ

- Аутопут - изграђен
- Аутопут у изградњи
- Полуаутопут - изграђен
- Полуаутопут у изградњи

РЕГИОНАЛНИ ПУТЕВИ

- Савремени
- Туцаник
- Земља (неизграђен)

МАГИСТРАЛНИ ПУТЕВИ

- Савремени
- Туцаник
- Земља (неизграђен)

- E 75 Међународни путеви
- Седиште предузећа за путеве
- Општинско место са више од 40 000 ст.
- Општинско место са мање од 40 000 ст.
- Аеродром
- Петља
- Гранични прелаз
- Железничка пруга
- Дужина деонице

U sledećoj tabeli dat je pregled magistralnih i regionalnih puteva u regionu Šumadije i Pomoravlja:

Oznaka puta	Opštine / mesta koje povezuje
Magistralni putevi	
M 1.11	Kragujevac-Batočina (E75)
M 4	Svilajnac-Rača-Topola-Aranđelovac-Lazarevac
M 5	Boljevac-Paraćin-Pojate-KruševacKraljevo-Čačak –Užice
M 22	Ibarska magistrala-Čačak-Gornji Milanovac-Beograd
M 23	Mrčajevci-Knić-Kragujevac-Topola-Beograd
M 23.1	Ravni Gaj-Kraljevo
Regionalni putevi	
R 102	Kragujevac-Rekovac-Belušić-Kručevac
R 102a	Rekovac-Loćika
R 103	Žabari-Svilajnac-Despotovac-Ćuprija
R 103a	Despotovac-Resavska pećina
R 103b	Sićevac-Grza (neprosečeno 5, 88 km)
R 103v	Senje -Ravanica
R 105	Petrovac-Žagubica
R 107	Kučevo-Petrovac-Velika Plana-Smederevska Palanka-Mladenovac
R 108	Petrovac-Svilajnac-Ćuprija
R 109	Cerovac (M 23)-Rača-R 107 (Velika Plana)
R 109a	Natalinci-Smederevska Palanka-E 75
R 110	Medveđa-Glogovac-Jagodina-Gornja Sabanta
R 126	Topola-Donja Šatornja-Rudnik
R 200a	Sopot-Aranđelovac
R 202	Ljig-Belanovica-Aranđelovac-Mladenovac
R 203	Lazarevac-Belanovica-Rudnik
R 203a	Belanovica-M 4-Sibnica
R 212	Kragujevac-Bare-Gornji Milanovac
R 212v	Knić-Bare
R 214	... Velika Plana-Lapovo-Batočina-Jagodina-Ćuprija-Paraćin ...
R 215	Rača-Vlakča-Donja Šatornja-Aranđelovac (deonica Svetlić-Borci neprosečeno 4, 8 km)
R 215a	Aranđelovac-Topola
R 216	Ćuprija-Despotovac-Krepoljin
R 217	Ćuprija (R 214)-Varvarin-Jasika-Velika Drenova-Vitanovac
R 218	Jagodina-Loćika-Belušić-Velika Drenova
R 219	Rekovac-Oparić-Trstenik
R 220	Kalenić-Oparić-D. Krčin-Varvarin-Ćićevac
R 255	Pasuljanske Livade-Troglav Bara (neprosečeno 20, 1 km)
R 255a	Ravna Reka-M 5
R 275	Popovac-M 5
R 280	Despotovac-Manasija

Izvor: PZP

U sledećoj tabeli dat je pregled dužine putne mreže[1)] u regionu Šumadije i Pomoravlja:

Opština	Ukupno (km)	Savremeni kolovoz (km)	Magistralni		Regionalni		Lokalni	
			Ukupno (km)	Savremeni kolovoz (km)	Ukupno (km	Savremeni kolovoz (km)	Ukupno (km	Savremeni kolovoz (km)
Šumadijski okrug	**1563**	**1148**	**223**	**223**	**285**	**278**	**1055**	**647**
Aranđelovac	294	231	31	31	106	106	157	94
Batočina	74	56	12	12	6	6	56	38
Knić	161	135	43	43	22	22	96	70
Kragujevac	440	309	74	74	52	52	314	183
Lapovo	98	76	1	1	8	8	89	67
Rača	235	128	19	19	43	38	173	71
Topola	261	213	43	43	46	46	170	124
Pomoravski okrug	**1228**	**922**	**39**	**39**	**471**	**428**	**718**	**455**
Despotovac	199	161	0	0	108	84	91	77
Jagodina	248	225	0	0	86	85	162	140
Paraćin	231	182	35	35	57	51	139	96
Rekovac	180	121	0	0	91	81	89	40
Svilajnac	139	120	4	4	57	55	78	61
Ćuprija	231	113	0	0	72	72	159	41
Ukupno	**2791**	**2070**	**262**	**262**	**756**	**706**	**1773**	**1102**

[1)] U ukupnu dužinu puteva, kao i kod magistralnih puteva, nije uračunata dužina autoputeva

Izvor: Republički zavod za statistiku – 2008.

Ukupna dužina puteva u regionu Šumadije i Pomoravlja je 2.791 km, a od toga je 74% savremeni kolovoz. Od ukupne dužine putne mreže u regionu, 262 km je dužina magistralnog puta, dok je dužina regionalnih puteva 756 km. Znatna razlika je u dužini magistralnih puteva u Šumadijskom u odnosu na Pomoravski okrug, jer je u Šumadijskom okrugu ukupna dužina magistralnih puteva 223 km, a u Pomoravskom samo 39 km.

Železnička putna mreža

U Republici Srbiji ukupna građevinska dužina mreže pruga iznosi 3.809 km. Od toga je elektrifikovano 1.274 km. Dužina magistralnih pruga iznosi 1.767, 5 km, a industrijskih koloseka 772, 6 km.

Kada je u pitanju železnički transport, kroz Šumadiju i Pomoravlje prolazi glavni železnički pravac kroz Srbiju (Budimpešta-Beograd-Kragujevac-Niš-Skoplje-Solun). Najznačajnija dva železnička pravca koja prolaze kroz teritoriju regiona Šumadije i Pomoravlja su železnićka pruga ka Nišu, Pirotu i bugarskoj granici i druga ka Nišu, Leskovcu i makedonskoj granici. Na 3 km od auto-puta E-75, i na pola puta između Beograda i Niša, u opštini Lapovo, nalazi se najveći železnički čvor u Srbiji. Stanje železničke mreže na teritoriji cele Srbije je u vrlo lošem stanju, pa samim tim i u regionu Šumadije i Pomoravlja. Stare, dotrajale tračnice, nizak stepen elektrifikacije kao i dotrajalost transportnih sredstava, utiču na loš kvalitet železničkog transporta. Usled dotrajalosti tračnica, a zbog bezbednosti saobraćaja, na nekim deonicama je maksimalna brzina vozova tek nešto preko 30 km/h. Sa druge strane, svega 31% trasa su elektrifikovane što onemogućava korišćenje savremenih šinskih transportnih sredstava.

U sledećoj tabeli dat je pregled dužine železničke mreže u regionu Šumadije i Pomoravlja:

	Aranđelovac	Batočina	Knić	Kragujevac	Lapovo	Rača	Topola	Despotovac	Jagodina	Paraćin	Rekovac	Svilajnac	Ćuprija
Ukupna dužina (km)	nema	24	23	/	9, 8	nema	nema	29, 9	34	32, 5	nema	20	10
Elektrifikovano (km)		0	0	0	7, 6			0	0	16, 8		0	10

Izvor: Lokalne samouprave 2009.

Vodosnabdevanje

Region Šumadije i Pomoravlja ima problem u vodosnabdevanju, ali je ovaj problem u pojedinim opštinama uspešno rešen. Najbolji primer uspešnog rešenja ovog problema je vodosnabdevanje grada Kragujevca, koji je problem rešio akumulacionim sistemima Grošnica, Gruža i Morava. U drugim opštinama regiona Šumadije i Pomoravlja problem vodosnabdevanja je jedan od prioritetnih problema u oblasti infrastrukture, zbog nedovoljnih kapaciteta zahvata i zbog dotrajalosti vodovodne mreže što dodatno povećava gubitke u snabdevanju.

U sledećoj tabeli dat je pregled vodovodne infrastrukture u regionu Šumadije i Pomoravlja:

Opština (podaci za godinu)	Broj priključ	Pokrivenost opštine (%)	Ukupna realizovana dužina primarne mreže (km)	Potrebna dužina primarne mreže (km)	Rekonstruisana primarna mreža (km)	Potrebe za rekonstrukcijom primarne mreže (km)
Aranđelovac (2009)	13.452	60	450	550	370	80
Batočina (2009)	2.420	68	11, 84	nema podataka	0, 14	8, 775
Knić (2009)	1.275	12, 6	11, 2	14, 4	2, 2	3, 5
Kragujevac (2009)	55.745	98	536	/	2, 969	/
Lapovo (2009)	3.300	99	10	6	4	6
Rača (2009)	1.467	naselje 99%	10, 3	/	/	/
Topola (2009)	3.500	50	90	90	5	15
Despotovac (2008)	2.697	32, 42	30, 8	/	1, 2	26
Jagodina (/)	10.800	grad 100% i 7 sela	207	potrebno i dovoljno	nije rađena rekonstrukcija	nema odgovarajućih analiza
Paraćin (2009)	12.950	65	16 glavni vod 170 ukupno sa prik.	/	0	16
Rekovac (2009)	1.000	5	3	0	0	1
Svilajnac (2009)	4.800	60	162	180	3	15
Ćuprija (2007)	8.000	grad 90%	76, 6	92	7, 5	71

Izvor: Lokalna samouprava

Na osnovu predhodne tabele može se zaključiti da je broj priključaka na teritoriji regiona Šumadije i Pomoravlja 121.406. Najveći broj priključaka je u gradu Kragujevcu (55.745), a najmanji u opštini Rekovac - 1000 priključaka. Pokrivenost vodovodne mreže je najveća u opštini Lapovo 99%, dok je najmanja u opštini Rekovac 5%. Dužina ukupno realizovane primarne vodovodne mreže je najduža u gradu Kragujevcu (536 km), zatim u opštini Aranđelovac (450 km) i Jagodini (207 km), dok je najmanja je u opštini Rekovac (3 km).

Glavna izvorišta za snadbevanje vodom opština na teritoriji regiona Šumadije i Pomoravlja

Opština Aranđelovac se snadbeva vodom sa veštačkog jezera Garaši i brane Bukulja. Dodatne količine vode se obezbeđuju prepumpavanjem iz reke Kačer. Rezervoari su locirani na Parlogu, Preseci, Vrbici, Seničanima, Banovićima i Banji i služe za distribuciju pijaće vode do krajnjih potrošača na teritoriji opštine Aranđelovac.

Opština Batočina spada u tzv. suve oblasti. Vodom se snadbeva od kragujevačkog vodosistema priključenjem na Moravski sistem. Opština, u skladu sa svojim finansijskim mogućnostima, radi na izgradnji sopstvenog sistema za vodosnadbevanje sa izvorišta Jasik u Brzanu. Za vodosnadbevanje je zaduženo JKP *7. juli*.

Opština Knić se snadbeva vodom sa izvorišta Ribeška glava i iz kragujevačkog vodovodnog sistema.

Grad Kragujevac ima tri sistema za vodosnabdevanje: Moravski, kapaciteta 7,9 miliona m^3, Grošnički, kapaciteta 5,2 miliona m^3 i Gružanski, kapaciteta 31,5 miliona m^3. Izvorišta koja se nalaze na ovim sistemima služe za preradu i proizvodnju hemijski i bakteriološki čiste vode. Za teritoriju grada Kragujevca i za pomenute međupovezane vodovodne sisteme, zaduženo je Javno komunalno preduzeće *Vodovod i kanalizacija*. Ovo preduzeće opslužuje 35 naselja i 140.000 stanovnika. Broj naselja koji nije obuhvaćen vodovodnom mrežom, na teritoriji grada je 22.

Opština Lapovo se snadbeva vodom iz sopstvenog izvorišta koje raspolaže izdašnošću dovoljnom za zadovoljenje potreba. Prostornim planom republike Srbije i Vodoprivrednom osnovom Republike Srbije, predviđeno je trajno rešenje vodosnadbevanja opštine Lapovo, priključenjem na Ibarsko-šumadijski regionalni vodovodni sistem. Sasatavni deo tog budućeg sistema je i Moravski sitem na koji će se Lapovo, vremenom, povezati.

Opština Rača se snadbeva vodom iz centralnog vodovoda i to sa dva izvorišta. Prvo izvorište je uz levu obalu reke Rače, na putu Rača-Markovac, i na njemu se nalaze 4 bunara. Drugo izvorište Trska se nalazi uz levu starnu puta Rača-Batočina i na njemu se nalaze 2 bunara. Za vodosnabdevanje je zaduženo JKP *7. juli*.

Opština Topola se snadbeva vodom iz izvorišta u Jarmenovcima, izvorišta Vrelo i izvorišta Božurnja. Za poslove snadbevanja vodom zaduženo je JKP *Topola*. U seoskim sredinama je u velikoj meri prisutno snadbevanje domaćinstava vodom iz sopstevnih bunara.

Postojeći sistem vodosnadbevanja dela opštine Despotovac (sam grad i 4 naselja) snabdeva se vodom iz bunara na izvorištu Toplik, koji se nalazi na levoj obali reke Resave uzvodno od Despotovca, na izlazu kanjona Resave u Resavsku dolinu. Naselja Resavica, Ravna Reka i Senjski Rudnik nalaze se u posebnom sistemu za snabdevanje vode, koji je zaokružen zajedno sa vodosnabdevanjem rudnika mrkog uglja *Rembas*. U ostalim naseljima, vodosnabdevanje je rešeno individualno po domaćinstvima, putem snabdevanja vodom iz bunara.

Grad Jagodina se vodom sandbeva sa izvorišta u selu Ribare koje je obezbeđeno zonama sanitarne zaštite. Za vodosnadbevanje je zaduženo JP *Standard* – RJ Vodovod.

Opštine Paraćin i Ćuprija se zajedno snadbevaju vodom iz izvora *Sveta Petka* koji se nalazi u selu Izvor, na 16-om km istočno od Paraćina. Voda iz ovog sistema se deli u procentu 60% : 40% u korist opštine Paraćin. Pored ovog izvora, opština Ćuprija ima još dva dopunska sistema za vodosnabdevanje: izvorište *Nemanja* u selu Paljanu na reci Mirosavi i izvorište Strelište na levoj obali reke Velike Morave, u neposrednoj blizini grada. Sistem na izvoru Strelište tehnički je nedovršen pošto se voda iz bunara direktno, bunarskim pumpama, distribuira u razvodnu mrežu opštine.

Opština Rekovac se vodom snadbeva iz bunara na lokalitetu Donje Polje, na kojem su 4 bunara. Za distribuciju vode je zaduženo JKP *Mermer*.

Veći deo opštine Svilajnac (Svilajnac, Kušiljevo, Lukovica i Crkvenavc) se snadbeva vodom sa izvorišta Perkićevo. Za vodosnadbevanje je zaduženo JKP *Morava*. Jedan broj naselja se snabdeva vodom iz zajedničkog sistema Radošin, dok se ostala domaćinstava snabdevaju individualno, iz sopstvenih bunara.

Kanalizaciona mreža

U sledećoj tabeli dat je pregled kanalizacione infrastrukture u regionu Šumadije i Pomoravlja:

Opština/ grad (podaci za godinu)	Broj priključaka	Pokrivenost opštine (%)	Ukupna dužina primarne mreže fekalne kanalizacije (km)	Ukupna dužina primarne mreže kišne kanalizacije (km)	Potrebe za rekonstrukcijom primarne mreže (km)
Aranđelovac (2009)	9.200	40	280	40	100
Batočina (2009)	918	40	/	/	/
Knić (2009)	/	/	4, 3	1, 6	1, 5
Kragujevac (2009)	45.902	74	357, 3	/	35, 7
Lapovo (2009)	700	< 5	3	1, 5	30 fekalne izgraditi
Rača (2009)	1.158	80 gradskog područja	8, 67	nema	
Topola (2009)	1.500	30	18	8	2
Despotovac (2008)	1.393	16, 74	15	/	7
Jagodina (/)	8.200	95 samo grad	114	/	/
Paraćin (2009)	8.235	40	65	44	celokupnu mrežu
Rekovac (2009)	800	5	5	1	0, 2
Svilajnac (2009)	2.950	44	99	10	15
Ćuprija (2007)	8.000	90	55 spojena fekalna i kišna kanalizacija		50

Izvor: Lokalna samouprava

Na osnovu predhodne tabele možemo zaključiti da je broj priključaka na kanalizacionu mrežu najveći u gradu Kragujevcu. Najveća pokrivenost (90%) je u opštini Ćuprija. Ukupna dužina primarne mreže fekalne kanalizacije je najduža u gradu Kragujevcu. U opštini Lapovo broj priključaka je 700, pokrivenost kanalizacionom mrežom je 5%, ukupna dužina primarne fekalne kanalizacije je 3 km, a ukupna dužina primarne kišne kanalizacije je 1,5 km, što ovu opštinu izdvaja kao opštinu sa najmanjim brojem priključaka i najmanjom pokrivenošću kanalizacionom mrežom, dužinom primarne fekalne kanalizacije i ukupne primarne mreže kišne kanalizacije izraženo u km u odnosu na druge opštine (za koje posedujemo podatke) regiona Šumadije i Pomoravlja.

Potrebno je rekonstruisati i dograditi primarnu mrežu kako fekalne, tako i kišne kanalizacije u svim opštinama regiona Šumadije i Pomoravlja.

Otpadne vode

U regionu Šumadije i Pomoravlja postoji više postrojenja za prečišćavanje otpadnih voda.

Na obodu opštine Aranđelovac, u Banji, izgrađeno je postrojenje za prečišćavanje otpadnih voda, za 25.000 ES, kapaciteta 1,6 miliona m^3 godišnje. Postrojenje je u funkciji i kompletno je opremljeno. Za deo područja Aranđelovca, u slivu Peštana, kao i za sela Bukovik i Darosavu, izgrađeno je manje postrojenje za prečišćavanje otpadnih voda. Nalazi se u Darosavi, kapaciteta je 8.000 ES, ali nije u funkciji.

Centralno postrojenje za prečišćavanje otpadnih voda za grad Kragujevac je u Cvetojevcu i ima kapacitet od 1520 l/s. Prema planiranom razvoju grada, ovo postrojenje treba da zadovolji potrebe u narednih 25 godina. Ukupna dužina kolektora je 75 km.

U opštini Topola postoji postrojenje za prečišćavanje otpadnih voda, projektovanog kapaciteta 1.600 m^3/dan. U procesu obrade otpadne materije prolaze kroz 8 faza. Ovako tretirane, otpadne vode izlaze u recipijent 95% preradjene. Za sada se godišnje prerađuje samo 16.500 m^3, tako da je kapacitet iskorišćen delimično.

Opštine Batočina, Knić, Lapovo i Rača nemaju postrojenja za prečišćavanje otpadnih voda.

U opštini Despotovac postoji postrojenje, fizičko-hemijsko-biološko, koje prečišćava oko 290.000 m^3 otpadnih voda godišnje, kapaciteta 5.000 ES.

U gradu Jagodina postrojenje je počelo sa radom 1995. i nalazi se na lokaciji Panjevački rit. Postignuti stepen prečišćenosti vode (96 – 98%), predstavlja vrhunsku tehnologiju za XXI vek, kapaciteta 8.600 ES, tj. 580 l/sec. U ovaj sistem su uključena sva industrijska postrojenja, osim Jagodinske pivare čije otpadne vode idu direktno u reku Lugomir.

U opštini Paraćin postoji postrojenje za prečišćavanje otpadnih voda kapaciteta 60.000 ES.

U opštini Rekovac izgrađeno je postrojenje za upravljanje otpadnim vodama sa planiranim kapacitetom od 5.000 ES, tj. 40 m^3/h.

Opštine Svilajnac i Ćuprija nemaju postrojenja za prečišćavanje otpadnih voda.

Količina otpadnih voda, merena u hiljadama m^3, u regionu Šumadije i Pomoravlja je 21.749. Od tog broja 65,3% je u Šumadiji, a 34,7% pripada Pomoravlju. Najveća količina otpadnih voda u Šumadijskom okrugu je u gradu Kragujevcu 1.780 m^3, a u Pomoravskom okrugu u gradu Jagodini 2.866 m^3. Najmanja količina je u opštinama Knić 10 m^3 i Rekovac 70 m^3.

Upravljanje otpadom

U regionu Šumadije i Pomoravlja jedini način upravljanja otpadom je odlaganje na lokalne deponije. Trenutno postojeće deponije ne zadovoljavaju osnovne higijenske i tehničko-tehnološke uslove, a neke od njih su skoro popunjene. Upravljanje čvrstim otpadom se organizuje u okviru javnih комunalnih preduzeća koja posluju u svim opštinama Šumadije i Pomoravlja. Problem deponija je prisutan u svim opštinama, a rešenje ovog problema bilo bi moguće kroz stvaranje regionalnih deponija i regionalnog sistema za upravljanje otpadom.

U narednoj tabeli dat je pregled količine otpada i broja deponija u regionu Šumadije i Pomoravlja.

Opština/grad (podaci za godinu)	Ukupno otpada (t)	Ukupan broj deponija	Broj uređenih deponija	Broj neuređenih deponija	Ukupna površina deponija (ha)	Da li se otpad razvrstava	Da li se otpad reciklira
Aranđelovac (2009)	8.100	1	1	0	5	da	Da
Batočina (2009)	8.300	/	regionalna Lapovo	14	/	da	da PET ambalaža
Knić (2009)	1.250	36	1	35	0, 66 uređena deponija	da PET ambalaža	da PET ambalaža
Kragujevac (2009)	52.312	1	1	0	15	da	Ne

Opština/grad (podaci za godinu)	Ukupno otpada (t)	Ukupan broj deponija	Broj uređenih deponija	Broj neuređenih deponija	Ukupna površina deponija (ha)	Da li se otpad razvrstava	Da li se otpad reciklira
Lapovo (2009)	6.000	> 10	1	6 većih i više manjih	21 uređena deponija	da	Da
Rača (2009)	1.300	1 koristi regionalnu deponiju u Lapovu		0	30	da	Da
Topola (2009)	2.737	3	1	2	> 4	ne	Ne
Despotovac (2008)	9.800	24	0	24	11, 9	ne	Ne
Jagodina (/)	25.367	1	0	1	4, 4	ne	Ne
Paraćin (2009)	23.287	37	0	37	30 (6,1 u selima)	ne	Ne
Rekovac (2009)	14.400	27	1	26	5,6=1 uređena +4,6 neuređe.	ne	Ne
Svilajnac (2009)	3.456	78	1	77	11, 38 3 uređena	da	Ne
Ćuprija (2007)	15.680	8	0	8	5, 6	da	Ne

Izvor: Lokalna samouprava

Na teritoriji opštine Aranđelovac, prikupljanje otpada obavlja Javno komunalno preduzeće. Postoji samo jedna uređena deponija čvrstog otpada u Bukoviku, na potezu zvanom Cincarska kosa, površine 5 ha. Deponija je izgrađena prema važećim sanitarno-tehničkim propisima, a njen planirani kapacitet od 650.000 m^3 treba da zadovolji potrebe Aranđelovca u narednom planskom periodu. Deponija u Bukoviku svrstana je u kategoriju velikih sanitarnih deponija i potpuno je opremljena (drenažni sistem i podloga sa folijom, sistem za monitoring, kontrolu filtrata i gasa na deponiji). Staru deponiju ispod Risovače je potrebno kompletno sanirati, ozeleniti i pretvoriti u rekreativni prostor, uz mogućnost uređenja otvorenih sportskih terena. Prikupljeni otpad se delimično razvrstava putem posebnih kontejnera za plastiku i PET ambalažu.

Na teritoriji opštine Batoćina problem otpada je delimično rešen sa 57 kontejnera, ali i to je nedovoljno da bi se odložio sav komunalni otpad. Nabavka još 60 kontejnera zapremine 1,1 m^3 doprinela bi smanjenju nekontrolisanog odlaganja komunalnog otpada u opštini. Preduzeće *ASA* obavlja poslove sakupljanja komunalnog otpada na teritoriji opštine i njegovog odvoženja na regionalnu deponiju Vrbak u Lapovu.

Najveća deponija u Šumadijskom okrugu, iako nije regionalna, nalazi se u Kragujevcu, u naselju Jovanovac, površine 15 ha, sa više od milion kubika komunalnog i ne samo komunalnog, nego i drugih vrsta otpada koji je tamo odlagan pola veka. Na jovanovačkoj deponiji izbušeno je 27 bunara. Predviđeno je da se izbuši 120 bunara što bi, u kombinaciji sa generatorom, dalo mogućnost proizvodnje električne energije, bar za interne potrebe preduzeća, zagrevanje vode, grejanje objekata i staklenika u blizini. Ukoliko se deponija u Jovanovcu ne proširi, za 2 do 3 godine biće zatvorena. Organski otpad čini oko 60 % ukupnog odlaganog đubreta ne deponiji. U Kragujevcu je JKP *Čistoća* ušlo u projekat sanacije postojeće deponije kojom će, pre svega, biti rešavano pitanje infrastrukture, vode, struje, kanalizacije i svih pratećih objekata neophodnih u kasnijoj fazi praćenja uticaja deponije na okolinu. Na ovoj deponiji trenutno se nalazi 58.000 t/ god. pretežno komunalnog otpada i otpada sa javnih površina.

Na teritoriji opštine Lapovo otvorena je regionalna deponija za Šumadiju i Pomoravlje. U realizaciju ove deponije, pored Lapova, uključene su opštine Batočina, Rača, Velika Plana i Despotovac. Deponija je projektovana i izgrađena po najvišim evropskim standardima, a kompleks deponije obuhvata više od 21 ha. Prva faza tela deponije koja je puštena u rad zahvata površinu od hektar i po. Posebna pažnja je posvećena projektovanju i izgradnji tela deponije, kao i tehnologiji za upravljanje ocednim i atmosferskim vodama. Telo deponije je izgrađeno od slojeva koji predstavljaju svojevrsnu barijeru i zaštitu od zagađenja životne sredine. Sistem geosenzora,

ugrađen između slojeva, još je jedan vid preventivne zaštite sprečavanja zagađenja životne sredine. Deponija je opremljena i sistemom za izdvajanje deponijskog gasa. Izgradnja i upravljanje deponijom je povereno koncernu *ASA* iz Češke Republike. Na deponiji će se obavljati poslovi selekcije i plasmana sekundarnih sirovina. Celokupna tehnologija izgradnje deponije i planirani tehnološki proces njenog rada, usklađeni su tako da se za deponiju može reći da će biti bioreaktor čiji rad u potpunosti podržava održivo korišćenje energije i zaštitu životne sredine. Deponija će se koristiti 25 godina.

Prikupljeni otpad sa teritorije opštine Rača ne odlaže se na teritoroji opštine, već na regionalnoj deponiji u opštini Lapovo. Zbog nedovoljnog broja kontejnera za odlaganje smeća, često dolazi do stavranja mini divljih deponija.
U opštini Topola prikupljanje i odvoženje čvrstog otpada vrši se specijalizovanim vozilima iz gradskih naselja i sela (Šatornja i Blaznava). Deponovanje smeća se vrši na gradskoj deponiji Torovi. Dnevna količina otpada je 7.495 kg. Poslednja procena količine otpada na deponiji je vršena 2005. godine i po ovoj proceni je na ovoj deponiji bilo 22.711,97 m^3 otpada.

Kompletno upravljanje otpadom na teritoriji opštine Despotovac preuzelo je preduzeće *ASA* sa sedištem u Lapovu. Približno 2.000 domaćinstava trenutno koristi usluge odnošenja čvrstog otpada u obimu od 2.400 t. Odlaganje smeća se vrši na jednoj deponiji, delimično uređenoj, površine 1, 92 ha.

Na teritoriji Pomoravlskog okruga u toku je izgradnja regionalne deponije u Jagodini, na lokaciji Gigoš. Austrijska firma *Por Verner Veber* počela je izgradnju regionalne deponije koja će služiti za potrebe svih opština Pomoravskog okruga. Deponija se gradi po svim evropskim normama, sa vodonepropustljivom folijom, sistemom za prečišćavanje otpadnih voda itd. Lokacija se proteže na 10 ha, a planiramo je i proširenje na još 7 ha za reciklažni centar. Biološki i građevisnki otpad imaće poseban tretman.

Na teritoriji opštine Paraćin otpad se svakodnevno odlaže na gradsko smetlište Buljanka. U saradnji sa Fondom za zaštitu životne sredine otpočela je prva faza saniranja i sanitarnog opremanja gradskog smetlišta Buljanka.

Opština Rekovac ima samo jednu malu uređenu deponiju koja je nedovoljna za odlaganje otpada. Zato je 2008. godine opština potisala ugovor sa kompanijom *Porr–Werner & Environmental tehnologies* DOO o sakupljanju, odvoženju i održavanju smeća na regionalnu deponiju u Jagodini.

U opštini Svilajnac se za sada otpad odlaže na lokalnu deponiju Badra čija je površina 3 ha.

Na teritoriji opštine Ćuprija ne postoji klasična deponija, već smetlište na kome se odlaže sav komunalni otpad. Divljih deponija ima 8 na različitim lokacijama u gradskoj sredini, a van gradske sredine one nisu evidentirane. I ova opština je počela sa odlaganjem otpada na regionalnu deponiju u opštini Jagodina.

Na teritoriji celog regiona postoji veliki broj divljih deponija i o mnogima od njih nema relevantih podataka. One se obično nalaze na udaljenim mestima, van grada. Njihove količine su u nekim opštinama zanemarljive, no i u tim opštinama se radi na njihovom uklanjanju i premeštanju na uređne deponije koje su predviđene za tu namenu.

Reciklaža se vrši u veoma malom broju opština na teritoriji regiona Šumadije i Pomoravlja. Postoji fabrika za reciklažu PET ambalaže *Brzan plast* u Brzanu kod Batočine, kapaciteta 100 tona mesečno. Reciklaža u opštini Aranđelovac se vrši, ali u maloj količini - do 5 t mesečno, iz 30 kontejnera sa teritorije opštine. U Pomoravskom okrugu reciklažu vrši predužeće "Plast komerc" koje reciklira otpad iz 33 kontejera za PET ambalažu postavljenih na teritoriji opštine Paraćin, dok je količina recikliranog otpada iz drugih opština zanemarljiva.

Elektrifikacija, gasifikacija i grejanje

Električna mreža

Za snabdevanje regiona Šumadije i Pomoravlja električnom energijom zadužena su dva javna preduzeća: PD *Centar* DOO Kragujevac i JP *Elektrodistribucija* DOO Kraljevo.

PD *Centar* DOO Kragujevac zadužen je za opštine Batočina, Lapovo, Knić, Rača i Kragujevac, a JP *Elektrodistribucija* DOO Kraljevo za opštine Aranđelovac, Topola, Svilajnac, Despotovac, Jagodina, Ćuprija, Paraćin i Rekovac.

PD *Centar* DOO Kragujevac, privredno društvo za distribuciju električne energije, nastalo je 2006. godine spajanjem dva bivša Javna preduzeća – *Elektrošumadije* Kragujevac i *Elektromorave* Požarevac, koji su činili ogranke društva. Unutrašnjom reorganizacijom, od ogranka *Elektromorava* Požarevac nastala su dva nova ogranka, pa od 2007. godine u privrednom društvu *Centar* posluju tri ogranka: *Elektrošumadija* Kragujevac, *Elektromorava* Požarevac i *Elektromorava* Smederevo. Privredno društvo *Centar* trenutno zapošljava oko 1.000 radnika.

U tabeli je dat pregled ukupne dužine vodova na teritoriji regiona Šumadije i Pomoravlja koji pokriva *Centar* Kragujevac.

Napon	"Centar" Kragujevac (km)	"Elektrošumadija" Kragujevac (km)	"Elektormorava" Požarevac (km)	"Elektromorava" Smederevo (km)
Visoki 110 kV	117	113	0	4
Visoki 35 kV	698	227	275	196
Srednji 10 kV	3.814	1.671	1.194	949
Niski 0,4 kV	9.965	4.897	2.519	2.549
Ukupno:	**14.594**	**6.908**	**3.988**	**3.698**

Izvor: Elektroprivreda Srbije

Na teritoriji koju pokriva *Elektrošumadija* Kragujevac, najviše kilometara (4.897), zauzimaju vodovi niskog napona od 0,4 kV. Zatim slede vodovi srednjeg napona (1.671 km) i na kraju vodovi od 35 kV (227) i 110 kV (113 km).

U tabeli koja sledi dat je pregled ukupne godišnje prodaje električne energije na teritoriji regiona Šumadije i Pomoravlja koji pokriva *Centar* Kragujevac.

	Napon		*Centar* Kragujevac – količina (MWh)
Privreda	Visoki napon	110 kV	1.000.372
	Srednji napon	35 kV	7.279
	Srednji napon	10 kV	163.120
	Niski napon	0, 4 kV I stepen	204.591
	Ukupno		**1.375.362**
Široka potrošnja	Niski napon	0, 4 kV II stepen	147.355
	Domaćinstva		1.167.743
	Javno osvetljenje		42.784
	Ukupno		**1.357.882**
Ukupna prodaja potrošačima			**2.733.244**

Izvor: Elektroprivreda Srbije

Prodaja električne energije deli se na prodaju privrednim subjektima i prodaju za široku potrošnju. Prodaja privrednim subjektima vrši se po naponima različitih vrednosti: visoki napon 110 kV, srednji napon 35 kV i 10 kV i niski napon 0,4 kV I stepena. Prodaja za široku potrošnju se deli na prodaju niskog napona 0,4 kV II stepena, prodaju domaćinstvima i prodaju za javno osvetljenje. Iz tabele se vidi da je za privredne subjekte najveća prodaja visokog napona 110 kV. Prodaja u cilju široke potrošnje najveća je za domaćinstva. Takođe se na osnovu tabele može zaključiti da je prodaja za potrebe privrednih subjekata i za potrebe široke potrošnje gotovo identična.

U sledećoj tabeli dat je pregled broja potrošača električne energije na teritoriji regiona Šumadije i Pomoravlja koji pokriva *Centar* Kragujevac.

	Napon		*Centar* Kragujevac – broj potrošača
Privreda	Visoki napon	110 kV	5
	Srednji napon	35 kV	4
	Srednji napon	10 kV	202
	Niski napon	0, 4 kV I stepen	2.639
	Ukupno potrošača – privrednih subjekata		**2.850**

	Napon		*Centar* Kragujevac – broj potrošača
Široka potrošnja	Niski napon	0, 4 kV II stepen	21.329
	Domaćinstva		249.368
	Javna osvetljenje		1.913
	Ukupno potrošača široke potrošnje		**272.610**
Ukupn broj potrošača			**275.460**

Izvor: Elektroprivreda Srbije

Privredni subjekti najviše koriste električnu energiju niskog napona 0,4 kV – 2.639 privrednih subjekata – a najmanje visokog od 110 kV – 5 privrednih subjekata. Najveći broj potrošača iz kategorije široke potrošnje čine domaćinstva (249.368), a najmanji iz oblasti javnog osvetljenja.

PD *Elektrosrbija* DOO Kraljevo, privredno društvo za distribuciju električne energije nastalo 1970. godine udruživanjem dotadašnjih elektrodistributivnih preduzeća *Elektrokombinata* Kraljevo, *Elektrošumadije* Kragujevac i *Elektrokolubara* Valjevo, koja su pokrivala teritorije bivšeg Kraljevačkog, Šumadijsko-pomoravskog i Podrinjsko-kolubarskog regiona.

Elektrosrbija DOO Kraljevo posluje na konzumnom području površine 25.211 km², na teritoriji 12 okruga i na području grada Beograda, odnosno na teritoriji 10 gradova i 41 opštine sa ukupno 2.345 naselja. Društvo se organizaciono sastoji od 9 ogranaka i uprave. Za našu analizu bitni su ogranci ED *Aranđelovac* koji obuhvata opštine Aranđelovac (osim naseljenih mesta Venčane i Tulež), Topola i Rača (samo naseljena mesta Saranovo i Selci) i drugi ogranak ED *Jagodina* koji obuhvata opštine Jagodina, Rekovac, Varvarin, Žabari, Svilajnac, Ćuprija, Despotovac i Paraćin.

U sledećoj tabeli su prikazane energetske veličine nabavke od JP *EPS* u 2008. godini po PD ED

PD ED	Obračunska snaga (GW)	Aktivna energija (GWh)			Reaktivna energija (GVARh)
		Ukupno	VT	NT	
Kraljevo	14.026	7.488	5.360	2.128	3.419
Kragujevac	5.693	3.131	2.201	930	1.082
JP *EPS*	59.811	32.269	23.062	9.206	11.658

Izvor: Elektroprivreda Srbije

Iz tabele se vidi odnos između ogranaka ED Kraljevo i ED Kragujevac, u nabavci električne energije. Ona ima svoju obračunsku snagu - za Kraljevo 14.026 GW i za Kraguujevac 5.693 GW. Dat je prikaz i prema aktivnoj i reaktivnoj energiji što se može porediti sa vrednostima ukupno nabavljene električne energije od strane EPS-a.

U sledećoj tabeli prikazan je pregled ostvarene strukture nabavke i prodaje električne energije u *Elektrosrbiji* za 2008. godinu.

Ogranci	Maksimalne snage (KW)	Vreme vrha	Nabavka (MWh)	Ukupna prodaja (MWh)	Prodaja na VN (MWh)	Prodaja na NN (MWh)	Gubici (%)
ED Aranđelovac	50, 768	18.02/19:45	295, 829	251, 666	78, 182	173, 484	14,93
ED Jagodina	185, 461	05.01/19:00	982, 897	861, 233	250, 562	610, 670	12,38
ELEKTROSRBIJA	1.420, 625	05.01/18:45	7.504, 662	6.432, 536	1.781, 556	4.650, 981	14,29

Izvor: Elektroprivreda Srbije

Na osnovu predhodne tabele može se zaključiti da je maksimalna snaga u ogranku ED *Aranđelovac* manja 3,5 puta u odnosu na ED *Jagodina*. Takođe, gubici u ED *Aranđelovac* su

2008. godine veći od ED *Jagodina* za 2,5%. Iz tabele se vidi da su u 2008. godini, u preduzeću *Elektrosrbija*, ukupna nabavka i prodaja znatno veće u ED *Jagodina*.

Gasifikacija

Na sledećoj slici je prikazana mapa gasne mreže republike Srbije.

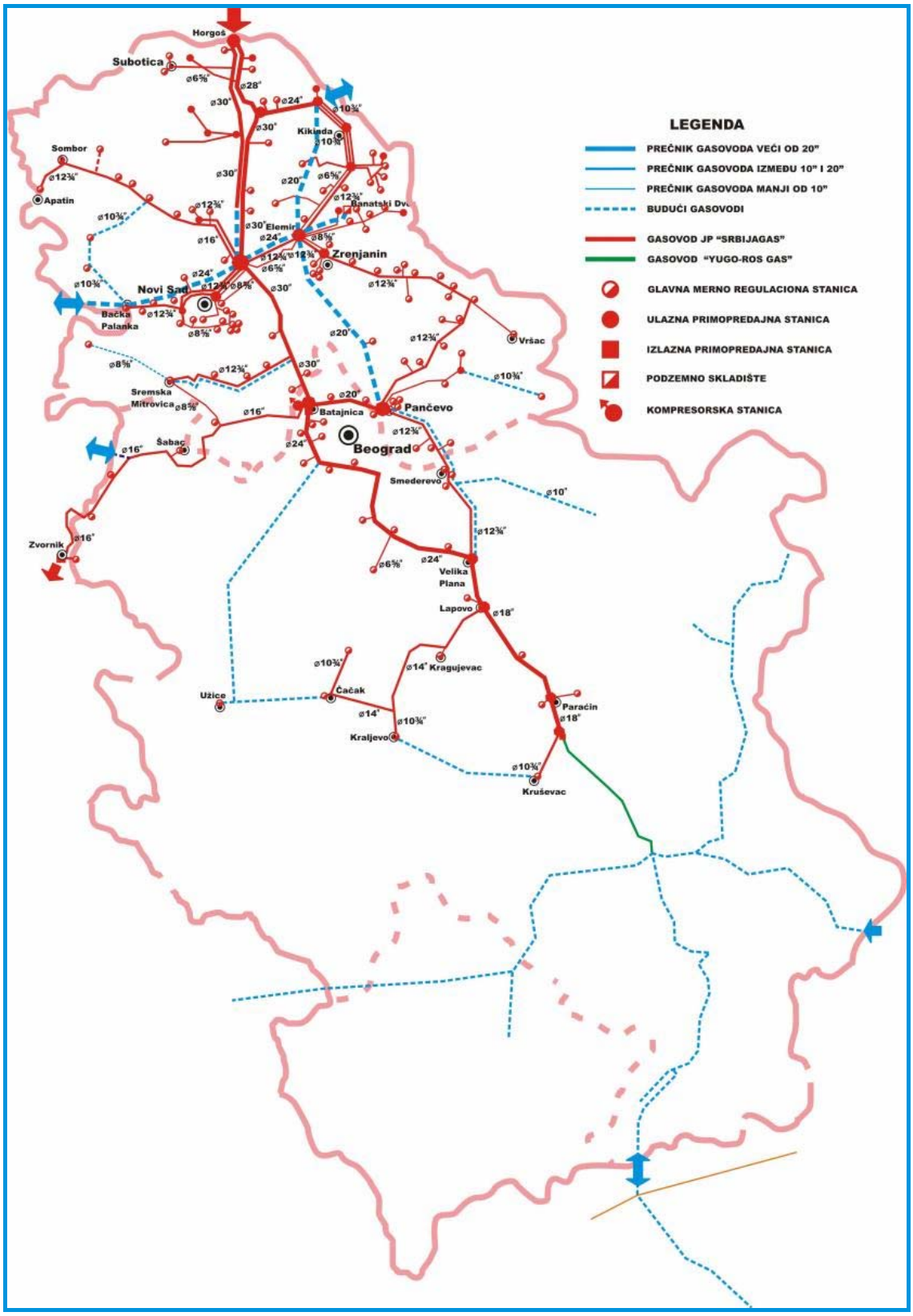

Magistralni cevovod za distribuciju gasa polazi sa severa Srbije i prolazi kroz Beograd do Niša, paralelno sa auoputem E-75. Glavi razvodni čvor za Šumadiju i Pomoravlje je u opštini Batočina. Šest opština u regionu Šumadije i Pomoravlja nisu snabdevene gasovodnom mrežom: Rača, Rekovac, Topola, Despotovac, Knić i Batočina. Osim ovih, gasovodom su pokrivene sve ostale opštine u regionu Šumadije i Pomoravlja u većoj ili manjoj meri.

U sledećoj tabeli dat je pregled broja priključaka na gasnu mrežu i pokrivenost gasovodom opština u regionu Šumadije i Pomoravlja.

	Aranđelovac	Batočina	Knić	Kragujevac	Lapovo	Rača	Topola	Despotovac	Jagodina	Paraćin	Rekovac	Svilajnac	Ćuprija
Pokrivenost gasovodom (%)	29	nema	nema	35	22	nema	nema	nema	12, 4	90	nema	5	94
Broj priključaka	4.586			7.200	160				2.999	710		/	750

Izvor: Lokalne samouprave

Od razvodnog čvora, jedan krak gasovoda ide preko Kragujevca ka Čačku, Užicu, Kraljevu i Gornjem Milanovcu. Isti krak ka Kragujevcu vodi do Cvetojevca, gde je smeštena glavna merna regulaciona stanica za Kragujevac, kapaciteta 10.000 kubika. Do sada je na teritoriji grada Kragujevca urađeno 200 km gasovodne mreže. Svako naselje u Kragujevcu ima svoju mernu regulacionu stanicu kapaciteta 2.000 – 4.000 kubika i ukupno ih je 15 na teritoriji grada, zajedno sa industrijskim stanicama. Grad Kragujevac je među prvim gradovima u Srbiji po broju novih priključaka i izgradnji gasovodne mreže. Do kraja 2008. godine urađeno je 60 km nove gasovodne mreže. Tokom poslednje četiri godine, potrošnja gasa u Kragujevcu bila je najveća 2007. (11.109 mil m^3), a najmanja 2004. godine (6.317 mil m^3).

U opštini Lapovo, koja je najbliža merno regulacionoj stanici, do sada je urađeno 30 km gasa, a planirano je 65 km. Ukupan broj priključaka na teritoriji ove opštine je 160.

U opštini Aranđelovac, izgradnjom merno regulacione stanice, stekli su se uslovi za gasifikaciju industrijskih potrošača i potrošača široke potrošnje. U prvoj fazi realizacije razvoja gasovodnog sistema, u ovoj opštini planirana je izgradnja distributivne gasovodne mreže na prostoru predviđenim Generalnim planom. U ovoj fazi je izgrađena distributivna gradska gasovodna mreža, te pokrivenost gasovodnom mrežom u samom gradu iznosi 95%. Do 2010. godine planirana je izgradnja 30 km distibutivne gradske mreže i 12 km priključnog gasovoda, što bi činilo 100% pokrivenosti područja obuhvaćenih generalnim planom. U drugoj fazi razvoja gasovodnog sistema planirana je izrada projekata i izgradnja gasovodne mreže za seoska naselja.

Teritorijom opštine Batočina prolazi razvodni gasovod, ali je još uvek u fazi izgradnje, dok je dugoročni distributivni gasovod do krajnjih potrošača u dugoročnom planu.

U Pomoravskom okrugu gasovod prolazi kroz opštine Paraćin, Svilajnac, Jagodina i Ćuprija, dok opštine Despotovac i Rekovac nemaju gasovodnu mrežu. Pomenute opštine gasom snabdeva preduzeće *Srbija gas*, a jedino opštinu Svilajnac gasom snadbeva preduzeće *Morava gas*. Ukupna dužina magistralnog gasovoda na teritoriji Pomoravlja, u opštinama koje snebdeva *Srbija gas* je 74, 6 km, a dužina distributivne gasovodne mreže i gradskog gasovoda je 338, 12 km. Broj potrošaća u opštinama koje gasom snabdeva *Srbija gas* je 4.459. Na osnovu sklopljenih ugovora sa opštinama, u narednom periodu planirana je izgradnja i proširenje dužine gradske mreže u Pomoravlju za 333 km.

U opštini Svilajnac predviđena je izgradnja glavnog gasovoda dužine 9 km i distributivnog od 60 km. Očekuje se realizacija 3.000 priključaka za domaćinstva i privrede u industrijsko-tehnološkim zonama opštine. Završeni su radovi na izgradnji razvodnog gasovoda u dužini 4 km, od magistralnog gasovoda iz Markovca. U toku je izgradnja glavne merne-regulacione stanice i

merno-regulacione stanice. Gasovod će iz Svilajnca ići u tri pravca: prema Despotovcu, Žabarima i Petrovcu na Mlavi.

U opštini Paraćin do sada je izgrađena gasovodna mreža u dužini od 97,67 km, priključena su 652 potrošača i realizovano ukupno 710 priključaka.

Dužina gasovodne mreže i gradskog gasovoda u opštini Jagodina iznosi 139,87 km. Ukupan broj potrošača je 2.999, a planirana je izgradnja i proširenje mreže od 140 km.

Opština Ćuprja ima najveću pokrivenost gasovodnom mrežom, čak 98% u gradskom naselju, gde ima realizovanih 750 priključaka. Pokrivenost prigradskih naselja i sela je u manjem procentu - oko 90 %. Dužina gasovodne mreže u ovoj opštini je 100,58 km.

U sledećoj tabeli dati su podaci o potrošnji gasa, broju GMRS i broju većih potrošača u opštinama Pomoravskog okruga:

	Broj GMRS	Broj većih potrošača	Potrošnja prirodnog gasa 1.000.000 m3/godina					
			2003.	2004.	2005.	2006.	2007.	2008.
Jagodina	1	6	21	20	21	18	18	13
Paraćin	2	7	93	49	54	49	52	35
Svilajnac	1	1	/	-	-	-	1	1
Ćuprija	1	3	1	1	2	2	2	2
Ukupno:	5	17	115	69	76	69	72	51

Izvor: JP "Srbija gas"

Na osnovu predhodne tabele možemo zaključiti da se na teritoriji Pomoravskog okruga nalazi pet glavnih merno-regulacionih stanica: dve u opštini Paraćin i po jedna u opštinama Ćuprija, Jagodina i Svilajnac. Postoji ukupno 17 većih potrošača. Najviše ih je u opštini Paraćin 7, u opštini Jagodina 6, dok je u drugim opštinama njihov broj znatno manji. Ukupna potrošnja prirodnog gasa u periodu 2003 - 2008. godina iznosi 452.000.000 m^3. Najveća potrošnja ostvarena je 2003. godine, dok je 2008. godine ona svega 44,3% u odnosu na potrošnju od pre pet godina. Najveća potrošnja u posmatranom periodu ostvarena je u opštini Jagodina, a najmanja u opštini Ćuprija.

Naftna industrija Srbije - NIS Energogas izgradiće, do kraja 2009. godine, više od 40 km gasovodne mreže na području Pomoravskog okruga, u koju će biti uloženo 100 miliona dinara. U Jagodini će biti izgrađeno 12 km gasovodne mreže, u Ćupriji 13 km, u Paraćinu 9 km i Svilajncu 8,5 km gasovoda. Planom razvoja gasovodnog sistema JP *Srbijagas*, do 2010. godine predviđena je izgradnja gasovoda visokog pritiska, kao i razvoj distributivnih gasnih mreža. Srtarost gasovodnog sistema u Srbiji je od 25 do 40 godina, što govori da su potrebna značajna sredstva za investiciono održavanje i rehabilitaciju sistema. Do 2010. godine, planirana je realizacija priključaka za 650.000 domaćinstava u Srbiji.

Toplovod

U regionu Šumadije i Pomoravlja samo gradovi Kragujevac i Jagodina i opština Batočina imaju izgrađenu toplovodnu mrežu, odnosno daljinski sistem grejanja.

U opštini Batočina na toplovodnu mrežu priključeno je 296 korisnika i pokrivenost iznosi 9%.

Grad Kragujevac ima 16.500 korisnika priključenih na toplovodnu mrežu. Toplovodnom mrežom su pokrivena gradska naselja. U sklopu mreže je i 1.900 podstanica. Pokrivenost daljinskim sistemom grejanja je 26%.

Grad Jagodina na toplovodnu mrežu ima priključenih 5.700 individualnih korisnika (domaćinstava) i 236 korisnika, privrednih subjekata. U Jagodini su mrežom pokrivena samo gradska naselja.

Telekomunikacije

Na teritoriji regiona Šumadije i Pomoravlja zastupljena su dva distributera kablovske televizije - SBB i *Kopernikus* DOO iz Beograda.

Dok internet usluge nudi više distributera, na teritoriji grada Kragujevca posluje samo jedan distributer kablovske televizije - SBB. Navodimo podatke koji se odnose na grad Kragujevac preuzete od SBB distributera:

- **Pokrivenost opštine internetom** - 4,68%
- **Broj priključaka na internet** - 8.225
- **Tehnička opremljenost** - MPLS
- **Brzina protoka** - 350Mb/s
- **Vrsta paketa** - Flat I tarifni paketi brzine do 10Mb/s
- **Stanje, problemi** - tehničke mogućnosti za priključenje na internet postoje u svim delovima SBB mreže, kod svih 20.504 korisnika KTV. Pokrivenost internetom u okviru SBB mreže iznosi 40,11% (8.225/20.504)
- **Broj priključaka na kablovsku televiziju** - tehničke mogućnosti za KTV postoje kod 36.213 domaćinstava. Od toga broja, priključeno je 20.504, odnosno 56,62% pokrivenosti.

Nacionalni distributer KDS *Kopernikus* DOO iz Beograda, zadužen je za opštine Topola, Ćuprija, Paraćin i Aranđelovac. Dužina kablovske mreže u opštini Paraćin iznosi 42.980 km i u ovoj opštini posluju dve nezavisne firme za pružanje internet usluga.

U opštini Jagodina u toku je uvođenje kablovskog interneta od strane preduzeća *Skynet PLUS*, koje, ujedno, predstavlja i distributera KTV u Jagodini. *Skynet PLUS* distribuira svoje usluge i na teritoriji opštine Svilajnac.

Distributer kablovske mreže u opštini Lapovo je *Pogled bly*, dok te usluge u opštini Despotovac obavlja KDS *Limes*, a opštini Rekovac *Akatel*.

Generalno, na čitavoj teritoriji regiona Šumadije i Pomoravlja postoji isprepletana mreža delovanja različitih operatera i distributera kablovskih i internet usluga kako nacionalnog i regionalnog, tako i lokalnog karaktera, te je, stoga, teško jasno definisati područje njihovog delovanja, a samim tim i pribaviti neophodne podatke o njima.

Nacionalni operater koji pruža internet usluge je, pored pomenutih, i Telekom Srbija, koji distribuira usluge fiksne, mobilne telefonije i ADSL internet paketa. Na polju mobilne telefonije posluju distributeri MTS, VIP i Telenor koji je uveo i usluge bežičnog interneta, u pojedinim opštinama, sa protokom od 7,2 kbs.

U regionu Šumadije i Pomoravlja zastupljeno je više provajdera: *Veratnet, Eunet, Microsky* i *Telekom* koji se bave i pružanjem usluga dial-up interneta. Prisutna je i usluga Total TV-a, prikladna za udaljena seoska naselja i područja koja nisu pokrivena prethodno pomenutim distributerima kablovske televizije.

PTT saobraćaj

Na teritoriji regiona Šumadije i Pomoravlja posluje 130 pošta i priključeno je 184.087 telefonskih pretplatnika. U Pomoravskom okrugu instalirano je 70 km optičkog i 11.000 km primarnog kabla. Instalirano je i 106 telefonskih centrala - dve glavne (Paraćin i Jagodina), osam čvornih i 96 krajnjih centrala na kojima je priključeno 79.515 telefonskih aparata. Aktivno je 69.000 brojeva, a ostali su slobodni. Gledajući trenutno stanje, uočavamo da na sto stanovnika dolazi 26,8 telefona, dok je taj broj u urbanim sredinama 100 brojeva - 35 telefona, što je iznad proseka u Srbiji, no ispod evropskog proseka.

Opština	Pošta	Telefonski pretplatnici	PTT promet	
			Pismonosna pošiljka-hilj.	Paket-hilj.
Šumadijski okrug	**67**	**104.572**	**3.053**	**25**
Aranđelovac	10	15.224	570	1
Batočina	5	3.364	117	/
Knić	6	5.539	67	1
Kragujevac	34	68.596	2.030	21
Lapovo	2	2.486	73	2
Rača	4	2.454	67	/
Topola	6	6.809	129	/
Pomoravski okrug	**63**	**79.515**	**2.244**	**10**
Despotovac	8	8.121	164	/
Jagodina	20	27.788	840	6
Paraćin	15	18.786	609	2
Rekovac	6	4.115	71	/
Svilajnac	6	8.619	153	1
Ćuprija	8	12.086	407	1

Izvor: Republički zavod za statistiku

Na osnovu prethodne tabele sa podacima iz 2007. godine, vidimo da je broj pošta u Šumadijskom (67), viši nego u Pomoravskom okrugu (63). Najviše pošta u Šumadijskom okrugu posluje u gradu Kragujevcu, a u Pomoravskom okrugu u gradu Jagodini. Broj telefonskih pretplatnika je znatno veći u Šumadijskom, nego u Pomoravskom okrugu – za 25.057 pretplatnika. Najveći broj petplatnika je u Kragujevcu i Jagodini, a najmanji u opštinama Rača i Lapovo.

PTT promet u regionu je 5.297 pismonosnih pošiljki - 57,6% u Šumadijskom i 42,4% u Pomoravskom okrugu.

Prostorno planiranje

Prostorni plan opštine Aranđelovac je u postupku izrade, a odnosi se na period do 2022. godine. Generalni plan opštine Aranđelovac je u fazi usvajanja i definisaće planska rešenja za period do 2026. godine. Generalni plan obuhvata Bukovičku Banju koja je prema Prostornom planu Republike Srbije svrstana u međunarodne i nacionalne banje prvog stepena. Površine za privredne delatnosti po GUP-u iznose 118,4 ha. Za sada je realizovana jedna radna zona površine 73 ha. Ukupne površine planiranih radnih zona iznose 757 ha, od čega je 584 ha površine u vlasništvu države, a 173 ha u privatnom vlasništvu. Nema površina sa nerešenim statusom. Orto-foto snimak opštine postoji, dok je digitalizacija podloga planirana za period 2009-2012. godina.

Opština Batočina nema Prostorni plan. Započet je postupak njegove izrade i plan se odnosi na period od 5 godina. Generalni urbanistički plan opštine Batočina urađen je 2005. godine, za period do 2022. godine. Površine realizovanih radnih zona iznose 17 ha. Površine planiranih radnih zona iznose 17 ha, od čega je 13 ha u vlasništvu države, a 4 ha u privatnom vlasništvu i nema površina sa nerešenim statusom. Digitalizovane geodetske podloge i orto-foto snimci za opštinu Batočina ne postoje.

Opština Knić ima Prostorni plan iz 1982. godine, ali je u toku izrada novog. Generalni plan je, takođe, iz 1982. godine. Površine za privredne delatnosti po GUP-u iznose 45 ha. Za sada je realizovana jedna radna zona površine 15 ha. Površine planiranih radnih zona iznose 112 ha i u privatnom su vlasništvu. Digitalizovane geodetske podloge za opštinu ne postoje.

Grad Kragujevac ima Prostroni plan koji je predat Ministarstvu zaštite životne sredine i prostornog planiranja kako bi dobio saglasnost ministra. Generalni plan je urađen 2005. godine za period do 2015. (doneta je Odluka o prvoj izmeni i dopuni). Površine za privredne delatnosti po GUP-u iznose 900 ha. Površina realizovanih radnih zona iznosi 335,7 ha. Za područje obuhvaćeno Generalnim planom postoje digitalne katastarske podloge za katastasrku opštinu Kragujevac 1-4.

Podučje van zahvata GP (seosko područje) pokriveno je vektorizovanim rasterskim podlogama, a urađena je i orto-foto podloga u boji za celo administrativno područje grada Kragujevca. Planirano je da se odradi digitalizacija prethodne planske dokumentacije, radi praćenja promena u prostoru. Procenjena investicija, sa nabavkom opreme, iznosi oko 5 miliona dinara.

Prostorni plan opštine Lapovo ne postoji. Na snazi je Generalni urbanistički plan za period do 2020. godine. Po Generalnom urbanističkom planu, površine predviđene za privredne delatnosti iznose 1.125 ha. Površine realizovanih radnih zona iznose 130 ha. Površine planiranih radnih zona iznose 1.125 ha, od čega je 21 ha u vlasništvu države, 109 ha u privatnom vlasništvu, a 995 ha površina nema rešen status. Postoje orto-foto snimci, a planira se i digitalizacija geodetske podloge.

Opština Rača ima izrađen prostorni plan od 1991. sa planskim horizontom do 2010. godine, kao i Generalni urbanistički plan izrađen 1994. sa planskim horizontom do 2010. godine. Površine opredeljene za privrednu delatnost iznose 36,5 ha, a površina postojećih radnih zona iznosi 17.26,40 ha. Od površina opredeljenih za privrednu delatnost, u vlasništvu države je 1.34,17 ha, a u privatnom 35.15,83 ha. Geodetske podloge opštine su delimično digitalizovane.

Poslednji usvojeni Prostorni plan opštine Topola odnosio se na period nakon 1988. godine i obuhvatao je 324 ha, dok je Generalnim planom usvojenim 1999. godine obuhvaćena površina od 754,2 ha. U toku je izrada novog Prostornog plana. Površine opredeljene za privrednu delatnost su 100 ha, a površine postojećih radnih zona - 66 ha. Površine planiranih radnih zona iznose 66 ha i sve su u privatnom vlasništvu. Digitalizovane geodetske podloge i orto-foto snimci za opštinu Topola ne postoje.

Opština Despotovac ima Prostorni plan urađen 2009. godine. Generalni plan izrađen 1985. godine odnosi se na gradsko područje opštine Despotovac. Površine namenjene za privrednu delatnost iznose 92,5 ha, a površine postojećih radnih zona 22 ha. Površine planiranih radnih zona iznose 44,3 ha. Izrađeni su orto-foto snimci celokupne teritorije opštine Despotovac i digitalne podloge za teritoriju gradskog područja Despotovca, Lisine, Divljakovac, Resavsku pećinu i Veliko brdo.

Grad Jagodina nema Prostorni, ali ima Generalni urbanistički plan iz 2001. godine koji se odnosi na horizont od 11.250 ha. Po GUP-u, površine predviđene za privredne delatnosti iznose 690 ha. Površine realizovanih radnih zona iznose 416 ha. Površine planiranih radnih zona iznose 275 ha. Od ove površine, 50 ha je u privatnom, 5 ha je u vlasništvu države, a 220 ha površine nema rešen vlasnički status. Postoje orto-foto snimci za grad Jagodinu.

Opština Paraćin ima Prostorni plan izrađen 2007. godine, sa vremenskim presekom 2010. 2020. i nakon 2020. godine. Generalni urbanistički plan urađen je 2004. godine sa planskim horizontom do 2020. godine. Prema Generalnom urbanističkom planu, površine predviđene za privredne delatnosti iznose 137 ha (industrijska zona ”Zmič”, površine 38,63 ha, je van granica GUP-a). Površine realizovanih radnih zona iznose 90,2 ha. Površine planiranih radnih zona iznose 49,8 ha i nalaze se u privatnom vlasništvu. Postoje rasterizovane katastarske podloge i orto-foto snimci, a otpočelo se sa vektorizacijom katastarskih podloga.

Opština Rekovac nema Prostorni, ali ima Generalni plan izrađen 2003. godine. Plan se odnosi na teritoriju od 336 ha. Po GUP-u, površine predviđene za privredne delatnosti iznose 13,05 ha. Površine realizovanih radnih zona iznose 13,05 ha. Površine planiranih radnih zona (13,05 ha) nalaze se u vlasništvu države. Opština poseduje digitalizovane geodetske podloge za nekoliko, a u toku je proces izrade za ostala sela. Orto-foto podloge ne postoje.

Opština Svilajnac je u završnoj fazi izrade Prostornog plana. Generalni plan je urađen 2006. godine i odnosi se na period do 2020. godine. Površine opredeljene za privrednu delatnost iznose 274 ha, a površine postojećih radnih zona 190 ha. Površine planiranih radnih zona su 275 ha. Od toga, površine u vlasništvu države iznose 30 ha, a u privatnom 245 ha. Postoje orto-foto snimci i digitalizovane podloge za deo opštine.

Prostorni plan opštine Ćuprija trenutno ne postoji. Odluka o izradi Prostornog plana opštine usvojena je 2004. godine i odnosi se na teritoriju od 287 km². Generalni plan opštine postoji. On je izrađen 2004. godine i obuhvata prostor od 2.960 ha. Po GUP-u, Površine za privredne

delatnosti iznose 346,30 ha. Površine realizovanih radnih zona iznose 101,05 ha, a površine pod planiranim radnim zonama 346,50 ha. Orto-foto snimak opštine iz 2007. godine postoji, ne i digitalne podloge, niti je planirana digitalizacija istih.

TURIZAM I KULTURA

Turizam i kulturno istorijska baština

Brojni kulturno-istorijski spomenici, manastiri, banje, planine, prirodne i turističke atrakcije sačinjavaju bogatu turističku ponudu, atraktivnu za sve vidove turizma u regionu Šumadije i Pomoravlja. Osim što je prikladan za raznovrsne turističke sadržaje, ovaj deo Srbije je i svojevrsna kulturna riznica - deo sveta na kom se ukrštaju razne civilizacije. Region je poznat po svestranim stvaraocima, po umetničkim ostvarenjima koja nose pečat duhovnog nasleđa Srba i susednih hrišćanskih naroda.

Zahvaljujući svojim topografskim karakteristikama, kao i bogatoj kulturno-istorijskoj prošlosti, ovaj region bi mogao predstavljati značajniju turističko-kulturnu destinaciju kako za domaće, tako i za strane posetioce. Iako prirodne i klimatske karakteristike pružaju dobre preduslove razvoju turizma, turizam je na ovom području nedovoljno razvijen usled neiskorišćenosti potencijala.

Turističke organizacije

U svim opštinama na teritroriji Šumadije i Pomoravlja postoje turističke organizacije, popisane u tabeli koja sledi.

Opština	Turistička organizacija
Aranđelovac	Turistička organizacija opštine Aranđelovac
Batočina	Kulturni centar *Dositej Obradović*
Knić	Turistička organizacija opštine Knić
Kragujevac	Turistička organizacija grada Kragujevca
Lapovo	Turistička organizacija opštine Lapovo
Rača	Turistička organizacija opštine Rača
Topola	Turistička organizacija *Oplenac*
Despotovac	JP *Resavska pećina*
	Turistička organizacija opštine Despotovac
Jagodina	Turistička organizacija opštine Jagodina
Paraćin	Kulturni centar Paraćin
Rekovac	Turistička organizacija opštine Rekovac
Svilajnac	Turistička organizacija opštine Svilajnac
Ćuprija	Odeljenje za poljoprivredu i turizam pri Skupštini opštine Ćuprija

Izvor: Lokalne samouprave

Turističke lokacije

Na teritoriji Šumadije i Pomoravlja nalazi se veliki broj turističkih lokacija koje pružaju mogućnosti dnevnih i višednevnih izleta domaćim i inostranim gostima. Pored prirodnih lepota, tu su i značajne turističke lokacije koje pružaju mogućnost upoznavanja istorije, kulture, starih i novih običaja našega naroda: Bukovička Banja, Garaško jezero, pećina Risovača, Orašac, koji se smatra kolevkom moderne srpske državnosti (okolina Aranđelovca), Resavska i mnogobrojne druge pećine, hidrokompleks Lisine i Despotovačka Banja (okolina Despotovca), moderne turističke atrakcije - zoološki vrt i aqua park, gradski park Đurđevo brdo (okolina Jagodine), prvi javni akvarijum na teritoriji Srbije (Kragujevac), izletište Grza i srednjovekovni grad Petruša (Paraćin), Gružansko jezero i Boračkі krš (Knić), Oplenac, Kraljev podrum vina i vinogradi

(Topola), kuća Stevana Sinđelića (Svilajnac) i mnoga druga atraktivna mesta u Šumadiji i Pomoravlju.

Ustanove i objekti kulture

Grad Kragujevac. Narodni muzej, Spomen-park *21. oktobar*, Knjaževsko-srpski teatar i Muzej *Stara livnica* prepoznatljive su ustanove kulture u ovom gradu.

Narodni muzej je ustanova kulture koja pripada kategoriji kompleksa muzeja zvaničnog karaktera. Delatnost ove institucije obavlja se na teritoriji grada Kragujevca i opština Batočina, Lapovo, Rača i Knić, a ogleda se u prikupljanju, proučavanju, stručnoj i naučnoj obradi, zaštiti i prezentaciji kulturnih obrazaca.

Spomen-park *21. oktobar* je memorijalni park površine 352 ha, na kome se nalazi 30 humki, od kojih je 10 oblikovano u spomenike. Najmarkantnije delo u okviru Spomen-parka je monumentalna zgrada Muzeja *21. oktobar*. U celokupnoj arhitektonskoj koncepciji Muzeja naglašena je simbolika oktobarske tragedije.

Knjaževsko-srpski teatar - Prve pozorišne predstave u Kragujevcu pominju se 1825. godine. Pripremao ih je i izvodio sa đacima učitelj Đorđe Evgenijević. Na poziv Kneza Miloša u jesen 1834. godine, u Kragujevac dolazi Joakim Vujić, ličnost sa velikim pozorišnim iskustvom i dobar poznavalac obimnog pozorišnog repertoara. Postavljen je za direktora Teatra sa zadatkom da organizuje rad pozorišta. Nekada je ovo pozorište nosilo ime svog prvog direktora Joakima Vujića, a danas se zove Knjaževsko-srpski teatar.

Muzej *Stara livnica* u Kragujevcu je jedan od simbola privrednog razvoja Kragujevca koji je otpočeo preseljenjem Topolivnice iz Beograda, 1851. godine. Muzej je smešten u krugu *Zastave*, u autentičnoj zgradi livnice iz osamdesetih godina 19. veka i predstavlja jedan od retkih sačuvanih primera industrijske arhitekture tog vremena. Postavka ovog Muzeja prikazuje početke i razvoj industrijske proizvodnje u Srbiji.

Aranđelovac. Muzej u Orašcu otvoren je 2004. godine, povodom obeležavanja 200. godišnjice Prvog srpskog ustanka. Muzejska postavka Istorijskog muzeja Srbije prikazuje stanje u državi pred ustanak, početak ustanka i zbor u Orašcu, Karađorđa Petrovića, velike bitke ustanka, organizaciju vojske, vlasti, prosvetu i školstvo u Srbiji za vreme Prvog srpskog ustanka.

Narodni muzej Aranđelovac se nalazi na mestu stare bukovičke škole, u neposrednoj blizini bukovičke crkve i Spomen-česme (1927. godina), na kom su ustanici Prvog srpskog ustanka položili zakletvu pred protom Atanasijem Bukovičkim. Osnovan je 1982. godine kao Muzej revolucije i socijalističke izgradnje.

Batočina. Nosioci kulturnog života u opštini su Kulturni centar *Dositej Obradović* i Narodna biblioteka *Vuk Karadžić*. Kulturna delatnost na teritoriji opštine Batočina uglavnom se odvija posredstvom Kulturnog centra *Dositej Obradović.* Kulturnom delatnošću bave se i kulturno-umetnička društva u svim naseljima opštine u kojima postoje domovi kulture sa salama za organizovanje javnih manifestacija i kulturnih priredbi. Značajno mesto na kulturnoj mapi opštine Batočina zauzima Narodna biblioteka *Vuk Karadžić*.

Knić. Postojeća institucionalno organizovana kulturna delatnost u Kniću realizuje se u četiri osnovna oblika: domovi kulture i domovi omladine, kulturno-umetnička drustva, biblioteka i bioskop. Pored najvećeg doma kulture koji se nalazi u samom centru Knića, opština raspolaže sa jos 15 domova kulture u selima koja pripadaju ovoj opštini. Ovi prostori namenski se koriste za održavanje kulturno-zabavnih programa tokom cele godine. U Knićanskoj opštini postoje tri kulturno-umetnička društva: *Gruža*, *Stevan Knićanin* i *Baranka*. Svojim nastupima na različitim takmičenjima ova društva su zauzela zapažena mesta kako u ovoj opštini, tako i van nje, čak i van granica naše zemlje.

Rača. Nosilac kulture na teritoriji ove opštine je Kulturni centar *Radoje Domanović.* U zgradi Doma kulture (sagrađena 1950. godine), koja se nalazi u neposrednoj blizini zgrade opštine, na početku gradskog parka, smešten je Kulturni centar *Radoje Domanović.* U okviru ovog Centra radi Račansko amatersko pozorište koje ima tri scene: dečju, omladinsku i veliku.

Kulturni centar je organizator više manifestacija koje se održavaju tokom godine: *Karađorđevi dani, Račanski pesnički susreti*, Likovna kolonija *Viševac* i Letnji kamp *Ženska kreativna radionica*. Svake godine u opštini Rača održava se Okružna smotra recitatora *Pesniče naroda mog.* Plan Kulturnog centra je da objedini svoje programe sa programima turističke delatnosti na nivou opštine, što bi dovelo do efikasnijeg rada i intenziviranja obe delatnosti.

Svilajnac. Nosioci kulture u Svilajncu su Centar za kulturu, bioskop, Gradsko amatersko pozorište, KUD *Sinđelić* i Resavska biblioteka. Resavska biblioteka je najstarija ustanova kulture u Svilajncu. Osnovana je 1868. godine kao Čitaonica *Omladine resavske*. Pod njenim okriljem pojavio se prvi provincijski list u Srbiji *Resavski poštonoša*. Resavska biblioteka danas raspolaže fondom koji ima približno 48.000 knjiga i oko 6.000 jedinica neknjižene zavičajne građe.

Despotovac. Prepoznatljiv spomenik kulture u ovoj opštini je Muzej ugljarstva. Nalazi se u Senjskom rudniku kod Despotovca i od 1983. godine ima status spomenika kulture od velike važnosti. Poseduje izložbeni prostor od 2000 m² i parnu mašinu, jedinu takve vrste u Evropi, koja je i danas u funkciji. U neposrednoj blizini se nalazi i Aleksandrov potkop - jedan od prvih ulaza u jamu u XIX veku. Pored Muzeja ugljarstva, nosioci kulturne delatnosti u opštini Despotovac su i Centar za kulturu *Sveti Stefan despot srpski* koji je počeo sa radom 1994. godine, i Narodna biblioteka *Resavska škola* koja je počela sa radom 1966. i u svom fondu ima više od 50.000 knjiga.

Jagodina. Najznačajnije ustanove i objekti kulture su Muzej naivne umetnosti, Muzej voštanih figura i Zavičajni muzej.

Muzej naivne umetnosti je prva muzejska ustanova za naivnu umetnost u Srbiji, osnovana 1960. pod nazivom Galerija samoukih likovnih umetnika. Likovna zbirka ovog muzeja broji oko 2.500 slika, skulptura, crteža i grafika.

Muzej voštanih figura se nalazi u sklopu turističko-sportsko-zabavnog kompleksa Potok Đurđevo brdo. Prvi je muzej ove vrste u Srbiji, a šesti u Evropi. Za sada ima 29 eksponata iz istorije, crkve, politike, nauke, sporta i pravi je bukvar istorije.

Zavičajni muzej u Jagodini ima fond od preko 150.000 eksponata (od 5000. godina p.n.e do danas), i poseduje veliku kulturološku i nacionalnu vrednost.

Ćuprija. Nosilac kulturne delatnosti u ovoj opštini je, pre svega, Centar za kulturu, koji pod ovim imenom posluje od 2004. godine. No, kao preduzeće koje se bavi organizacijom kulturnih događaja, Centar postoji od 1946. godine i kontinuirano radi pod raznim nazivima. Pored ove institucije, veliki značaj u kulturnom životu opštine ima i Narodna biblioteka *Dušan Matić*, osnovana 1961. godine, kao i Muzej *Horeum Margi*, osnovan 1954. godine i obnovljen 1994. godine, sa eksponatima koji pokazuju bogatu istoriju grada od doba antike.

Paraćin. *Zavičajni muzej*, kao institucija za zaštitu pokretnog kulturnog blaga osnovan je 1978. godine u Paraćinu. Prema usvojenoj koncepciji, Muzej ima četiri odeljenja: arheološko, istorijsko, etnografsko i odeljenje istorije umetnosti. Izložbeni materijal svedoči o neprekidnom boravku ljudi na području opštine - od praistorijskog doba, 7000. godina p.n.e, preko antike i srednjeg veka, do narodnog stvaralaštva u 19. i 20. veku.

Rekovac. Muzej na otvorenom *Kalenić* neguje i promoviše tradiciju Levča, narodnu arhitekturu, stare zanate i bavi se razvojem raznih vidova turizma (manastirski, seoski i rekreativni).

Topola. U okviru Zadužbine kralja Petra I Karađorđevića nalazi se crkva Sv. Đorđa, kuća kralja Petra, vila kralja Aleksandra I Karađorđevića, vila kraljice Marije, hotel *Karađorđe* (*Oplenac*), kao i kompleks bazena i teniskih terena. Tako su na ovom šumovitom zemljištu ponikli crkva Sv.Đorđa, Petrova kuća, Vinogradareva kuća, vile i zadužbinski dom (hotel *Oplenac*), Kraljev podrum i vinogradi. Crkva Sv. Đorđa je zadužbina kralja Petra Prvog, zasnovana na najboljim tradicijama srpsko-vizantijskog neimarstva, a njeno slikarstvo u mozaiku čini pravu antologiju najlepših ostvarenja srpske srednjovekovne umetnosti. U okviru kompleksa Zadužbine dinastije Karađorđević nalazi se i vila kralja Aleksandra I Karađorđevića.

Lapovo. Na samom ulazu u centralnu ulicu opštine, kao turistička atrakcija, nalazi se parna lokomotiva sa jednim vagonom - Muzej železnice. U vagonu je smeštena postavka slika i skulptura članova lokalnog likovnog kluba i umetnika iz cele Srbije.

Kulturno-istorijska baština

Kulturno-istorijsku baštinu regiona Šumadije i Pomoravlja čini veliki broj spomenika od posebnog značaja. Spomenici svedoče o bogatoj, raznolikoj istoriji ovog prostora i cele Srbije: od srednjovekovnih kneževina do moderne istorije, od manastira Ravanica (sa crkvom Sv. Vaznesenja i građevinama opasanim čvrstim odbrambenim zidom sa sedam kula) koji se nalazi u podnožju Kučajskih planina, u selu Senje kod Ćuprije, do brojnih kulturno-istorijskih spomenika u opštini Lapovo koji svedoče o dešavanjima u Prvom i Drugom svetskom ratu.

U Kragujevcu se nalazi bogato nasleđe iz doba Obrenovića - zgrada Stare crkve iz 1818. godine čiji je ktitor bio knez Miloš Obrenović, prva mitropolitska, katedralna i dvorska crkva u oslobođenoj Srbiji, zatim zgrada Stare skupštine iz 1859. godine, u kojoj su donošene vrlo važne državne odluke tokom XIX veka, Amidžin konak, kao jedina sačuvana zgrada dvorskog komleksa iz Miloševog doba.

Na Oplencu kod Topole, nalazi se bogato nasleđe iz vremena dinastije Krađorđevića – Karađorđev grad koji je u periodu 1811-1813. godina sagradio Karađorđe Petrović, vođa Prvog srpskog ustanka, prvi vladar obnovljene Srbije sa kojim opočinje ekonomski i kulturni razvitak Topole i okruženja, zatim crkva Sv. Đorđa koju je Petar I Karađorđević počeo da gradi 1903. godine.

Na teritoriji Šumadije i Pomoravlja nalaze se brojni manastiri kao svedoci bogatog duhovnog i kulturnog života.

Manastir Manasija (Resava), koji se nalazi na završetku živopisne Manasijske klisure, između brda Pastorka i Maćije, smešten pored reke Resave na udaljenosti 2 km od Despotovca, predstavlja najznačajniji spomenik kulture u Resavi i jedan od najznačajnijih srednjovekovnih manastira. Manastir je kao svoju zadužbinu podigao je despot Stefan Lazarević početkom XV veka (1406-1418).

Manastir Kalenić, smešten na obroncima Gledićkih planina, zapadno od sela Oparića u Levču, podignut i ukrašen freskama početkom 15. veka, ubraja se među najlepše spomenike moravske arhitekture i vizantijskog graditeljstva.

Manastir Voljavča, smešten na severnim padinama Rudnika nedaleko od Stragara, podignut početkom 15. veka. U njemu je održano prvo zasedanje Praviteljstvujušćeg sovjeta 1805. godine. Miljkov manastir iz doba despota Stefana pod zaštitom je države od1969. godine; Manastir Kamenac se nalazi na kraju sela Čestin u Gruži, kod Knića i zadužbina je despota Stefana Lazarevića.

Manastir Drača se nalazi desetak kilometara zapadno od Kragujevca, u kotlini Dračke reke, na padinama brda Rujevica. Predstavlja značajan kulturni spomenik ovih krajeva. Najstariji podatak o ovom manastiru sačuvan je u *Vrdničkom pomenu* s kraja 16. veka, a pominje se i u turskim popisima.

Pored pomenutih, postoji još mnogo drugih manastira koji, takođe, čine značajna obeležja Šumadije i Pomoravlja.

Kulturno-turističke manifestacije

Na teritoriji Šumadije i Pomoravlja postoji veliki broj kulturno-turističkih manifestacija koje se organizuju u opštinama ovoga regiona tokom cele godine.

Sledeća tabela prikazuje pregled manifestacija u opštinama.

Opština/grad	Kulturno-turistička manifestacija	Vreme održavanja
Kragujevac	Đurđevdanski dečiji festival	početak maja
	Internacionalni požorišni festival Joakim fest	početak maja
	Međunarodni džez festival	početak maja
	Bajk šou i Fića	kraj avgusta
	Šumadijski sajam poljoprivrede	druga nedelja septembra
	Izložba pčelarstva	prva nedelja septembra
	Regionalna izložba *Zlatno zrno*	poslednja nedelja jula
Aranđelovac	Smotra umetnosti *Mermer i zvuci*	od početka jula
	Međunarodna smotra folklora *Šumadijski opanak*	kraj jula
	Susreti sela	period januar – mart
	Šumadijski opanak	26. jul
	Sajam pčelara	u maju
Topola	Oplenačka berba i Sabor narodnog Stvaralaštva Srbije	druga nedelja oktobra
Batočina	Književne večeri *Matičevi dani*	Septembar
	Vidovdanski dani u manastiru Ravanica	kraj juna
	Sabor narodnog stvaralaštva, Sv. Prokopije	21. jul
	Sabor narodnog stvaralaštva, Sv. Prorok Ilija – Brzan	2. avgust
	Sabor narodnog stvaralaštva, Sv. Ana - Žirovnica	9. avgust
Knić	Međunarodnna likovna kolonija *Gružanska jesen*	početak septembra
Lapovo	Narodna manifestacija *Ženidba Kraljevića Marka*	prva polovina marta
Rača	Kulturna manifestacija *Karađorđevi dani*	početak jula
Ćuprija	Književne večeri *Matićevi dani*	Septembar
	Vidovdanski dani u manastiru Ravanica	kraj juna
	Crevarijada	7.mart
	Trka *1000 seljaka* – Bigrenica	prva nedelja septembra
	Najlepša pogača	Oktobar
Svilajnac	Kulturna manifestacija *Sinđelićevi dani*	kraj maja
	Crkvenačka degustacija vina	polovina februara
	Međunarodni Resavski poljoprivredni sajam	12 - 13. septembar
Paraćin	Sisevačka likovna kolonija-kraj avgusta, Đačka likovna kolonija	19. avgust
	Dani vina - Trešnjevica	u februaru
	Džigeranijada	u maju
	Juhorsko oko	u avgustu
Jagodina	Festival pozorišta *Dani komedije*	20 - 27. mart
	Međunarodni susreti kik-boksera	7. juli
	Susreti sela grada Jagodina	3. mart - 1. april
	Smotra narodnog stvaralaštva dece grada Jagodina	April
	Internacionalni etno sajam	12 - 13. jul
Despotovac	Dani srpskog duhovnog preobraženja	19 - 28. avgusta
	Majske amaterske pozorišne svečanosti	druga polovina maja
	Sabor narodnog stvaralaštva u Plažanu	u maju
Rekovac	Sabor narodnog stvaralaštva *Prođoh Levač, prođoh Šumadiju*	početak avgusta
	Sabor slikara i pesnika *Jankovi dani* - Likovna kolonija Kalenić	početak septembra
	Smotra narodnog stvaralaštva dece Šumadijae i Pomoravlja	kraj aprila
	Zlatne ruke Levča	po dogovoru

Izvor: Turističke organizacije i Regionalni ruralni centar Kragujevac

Restorani i hoteli

Na teritoriji Šumadije i Pomoravlja posluje veliki broj restorana i hotela. Najviše hotela i restorana ima u gradu Kragujevcu, dok je njihov broj u ostalim opštinama znatno manji.

U tabeli su date kategorizacije hotela. Možemo zaključiti da najvišu kategorizaciju - četiri zvezdice - imaju hoteli u Kragujevcu.

Opština/grad	Hotel	Kategorizacija	Restoran	Kategorizacija	Kafana sa konačištem/ Motel/ Pansion
Kragujevac	*Šumarice*	****	*Lovac*		*Merkur* / M
	Zelengora	***	*Dvoriste*		*Košuta* / M
	Kragujevac	****	*Palas*		*Radović* / M
	Stari grad		*Pevac*		*President de luxe* / P
	Ženeva		*Prestonica*		Vila *Anđelika* / P
	Royal		*Balkan*		
Aranđelovac	*Šumadija*		*Aleksanadar*	***	
			Vidikovac	**	
Topola	*Oplenac*	**	*Vožd*		
Batočina					
Knić	*Eurogaj*	**			
Lapovo			*Tri fenjera*		
Rača					
Ćuprija	Brod hotel *La luna*				
Svilajnac	*Topoljar*	**			
Paraćin					*Koliba*
			Potočara		
Jagodina	*Jagodina*	**			*Fontana*
Despotovac			*Lisine*		*Resava*
					Kruna
					Đula
					Vodopad
					Žubor vrela
					Resavski uranak
Rekovac					

Izvor: Turističke organizacije

Smeštajni kapaciteti

Na teritoriji Šumadije i Pomoravlja smeštajni kapaciteti su nedovoljni i neadekvatni za ozbiljniji razvoj turizma. Postoji 26 hotela i motela sa 2.607 ležajeva niže i srednje kategorizacije.

Prilikom analize broja poseta treba napomenuti da su grafikoni i podaci navedeni u tabeli vezani za posete turista koji su ostvarili noćenja u nekoj od turističkih destinacija. Međutim, broj jednodnevnih poseta turista je znatno veći. Na primer, samo kompleks Zadužbine kralja Petra I Karađorđevića u Topoli godišnje obiđe između 120.000 i 150.000 posetilaca. Ovo ukazuje na potrebu stvaranja jedinstvenog registra turističkih poseta na nivou Šumadije i Pomoravlja, kako bi se mogao, pored ostvarenih noćenja u smeštajnim kapacitetima, pratiti i broj poseta značajnim turističkim atrakcijama.

Ostvarene posete

U tabeli koja sledi prikazane su posete turista na teritoriji Šumadije i Pomoravlja u poslednjih šest godina. Na osnovu podataka iz tabele može se zaključiti da broj turista - kako domaćih, tako i stranih - iz godine u godinu varira i smanjuje se. Najmanji broj domaćih turista zabeležen je 2004. godine (34.043), a najveći 2000. godine - 56.850. Broj stranih turista, u odnosu na broj domaćih, znatno je manji u svim posmatranim godinama. Najviše stranih turista posetilo je ovaj region 2005. godine (12.192), a najmanje 2000. godine (4.412). Broj noćenja turista je naveći 2000. godine (204.858), a najmanji 2004. godine (103.274). Posmatranjem broja ostvarenih noćenja može se, takođe, uočiti velika razlika između noćenja domaćih i stranih turista. Broj noćenja domaćih turista je najviši 2000. godine (192.245), a najmanji 2004. godine (90.470). Strani turisti su ostvarili znatno manji broj noćenja u posmatraniom peridu, pa je tako najmanje ostvarenih noćenja 2001. godine (8.308), a najviše 2005. godine (21.879).

Godina	Turisti			Noćenja turista		
	svega	domaći	strani	svega	domaći	strani
2000.	61262	56850	4412	204858	192245	12613
2001.	62443	57742	4701	192896	184588	8308
2002.	58277	52285	5992	194095	177796	16299
2003.	52343	46743	5600	168757	157431	11326
2004.	42703	34043	8660	103274	90470	12804
2005.	54447	42255	12192	122795	100916	21879
2006.	52343	46743	5600	168757	157431	11326
2007.	62108	42126	19982	149463	114267	35196

Izvor: Republički zavod za statistiku

U sledećoj tabeli dati su podaci za 2007. godinu o smeštajnim kapacitetima po opštinama Šumadije i Pomoravlja. Najviše smeštajnih kapaciteta ima opština Aranđelovac, dok ih opštine Batočina i Rekovac nemaju. Nakon Aranđelovca, najviše smeštajnih kapaciteta ima grad Kragujevac, dok ostale opštine imaju znato manji broj smeštajnih kapaciteta.

Opština/grad	Smeštajni kapacitet
Kragujevac	11943
Aranđelovac	23640
Topola	3781
Batočina	-
Knić	676
Lapovo	348
Rača	118
Ćuprija	1778
Svilajnac	345
Paraćin	2859
Jagodina	5528
Despotovac	1327
Rekovac	-

Izvor: Turističke organizacije

Vidovi turizma

Svojim topografskim karakteristikama, kao i bogatom kulturno-istorijskom prošlošću, ovaj kraj bi mogao da predstavlja značajniju turističku destinaciju za domaće i strane posetioce. U razvoju turizma, na teritoriji Šumadije i Pomoravlja, primat je do sada imao banjski turizam. Na ovoj

teritoriji, pored banjskog, prirodne i klimatske karakteristike Šumadije i Pomoravlja daju dobre preduslove za razvoj sportsko-rekreativnog i lovnog turizma.

Banjski turizam

Početak razvoja turizma u Šumadiji i Pomoravlju vezuje se za razvoj banjskog turizma na području Despotovačke Banje, još u doba Rimljana. Danas se banjski turizam u Šumadiji i Pomoravlju prepoznaje prvenstveno po Bukovičkoj Banji kod Aranđelovca, koja je, praktično, jedino mesto u Šumadiji i Pomoravlju definisano kao turističko. Bolesti koje se leče u Bukovičkoj Banji su bolesti metabolizma i probavnog trakta, koje se tretiraju korišćenjem mineralne vode, gline i helio-terapije. Pored Bukovičke Banje za dalji razvoj banjskog turizma može biti značajna i već pomenuta Despotovačka Banja, kao i drugi, još neispitani, lokaliteti sa mineralnim i termalnim vodama, kao što je lokalitet u Stragarima kod Kragujevca.

Sportsko-rekreativni turizam

Uslovi za razvoj sportsko-rekreativnog turizma u Šumadiji i Pomoravlju postoje, ali su nedovoljno iskorišćeni. Pored klimatskih karakteristika - prisustvo jezera, posebno Gružanskog - postoje i infrastrukturni sportski kompleksi u Kragujevcu, Aranđelovcu i Jagodini što pogoduje organizovanju priprema sportista za takmičenja, planinarenje i ekstremne sportove. Takođe, u organizovanim lovištima, koja postoje na teritoriji skoro svih opština, kao i na rečnim tokovima i jezerima na teritoriji Šumadije i Pomoravlja, moguć je intenzivniji razvoj lovnog i ribolovnog turizma. Od divljači koja se može loviti prisutni su divlja svinja, srndać, zec, fazan i poljska jarebica, a od ribljeg fonda šaran, štuka, som, babuška, beovica i bandar.

Seoski turizam

Šumadijski i Pomoravski okrug raspolažu izuzetno povoljnim uslovima za razvoj turizma na selu. Razvojem seoskog turizma postiže se revitalizacija tradicionalnih i autohtonih vrednosti, pri čemu se uključuje spektar aktivnosti, usluga i dodatnih sadržaja, koje organizuje seosko stanovništvo na porodičnim gazdinstvima u cilju privlačenja turista i stvaranja dodatnog prihoda, poštujući principe održivog razvoja i očuvanja prirodnih resursa. U svim selima Šumadije i Pomoravlja, osim izuzetno lepih pejzaža i autentičnih tradicionalnih seoskih domaćinstava, postoje i nekoliki antropogeni i prirodni motivi koji se mogu turistički valorizovati. Prednost su i očuvana arhitektura i organizacija tradicionalnih gazdinstava, običaji, tradicionalna kuhinja, gostoljubivost i srdačnost domaćina. Ovaj vid turizma, koji može biti jedan od pravaca razvoja i diversifikacije poljoprivredne proizvodnje, najviše je razvijen u selima opštine Knić i Topola, dok je značajnija tendencija u razvoju seoskog turizma u poslednjih nekoliko godina primetna i u opštinama Rekovac, Kragujevac, Jagodina i Aranđelovac. U navedenim opštinama ukupno je kategorizovano 49 domaćinstava, od kojih najviše u opštini Knić (14), Topola (12) i Kragujevac (10), dok je taj broj nešto manji u opštinama Jagodina (6), Aranđelovac (5), Despotovac (3 domaćinstva i 1 vikendica) i Rekovac (2).

Kao deo turističke ponude u oblasti seoskog turizma, značajno mesto može imati i lovni turizam. Brdoviti predeli prekriveni šumom i proplancima, predstavljaju idealan teren za odgoj i lov divljači. Zec je najrasprostranjenija divljač i zastupljen je u svim delovima regiona. U ravničarskim predelima pored zeca zastupljene su i druge vrste lovne divljači: poljska jarebica, prepelica, grlica, fazan i srneća divljač. U brdovitim predelima najčećše se lovi divlja svinja. Bogatstvo ovog područja privlači veliki broj lovaca iz inostranstva od kojih najviše njih dolazi iz Italije i Švajcarske. Problem u nedostatku smeštajnih kapaciteta za porodice ovih lovaca, imao je kao posledicu mali broj noćenja i vrlo skromnu finansijsku dobit.

Neodvojivi deo seoskog turizma su i tradicionalni zanati koji, osim čuvanja identiteta ruralnih sredina, mogu doneti znatan prihod ruralnom stanovništvu. Na teritoriji Šumadijsko-pomoravskog regiona, posebnu ulogu u očuvanju tradicionalnih zanata mogu imati udruženja žena - trenutno

funkcioniše 9 - od kojih treba istaći: Udruženje žena *Etno forma* iz Jagodine, Etno udruženje *Zlatne ruke* Batočina, Udruženje žena *Ravno* iz Ćuprije i *Moravske šarenice* iz Lapova.

Za unapređenje postojećih kapaciteta i programa i za razvoj novih, potrebna je podrška u svim segmenitma: programi razvoja, turistička infrastruktura, smeštajni kapaciteti (opremanje, rekonstrukcija...), marketing i propaganda, edukacija.

Kulturno-istorijsko nasleđe kao turistički potencijal

Region Šumadije i Pomoravlje, pre svega zbog svog geografskog položaja, bio je poprište brojnih istorijskih dešavanja čija zaostavština danas predstavlja značajno kulturno-istorijsko blago. Praktično, na prostorima Šumadije i Pomoravlja može se pratiti razvoj ljudske civilizacije - od ljudskih naselja iz paleolita u Risovačkoj pećini kod Aranđelovca, Resavskoj pećini kod Despotovca, preko rimske naseobine Idmium (teritorija današnjeg sela Medveđa, takođe kod Despotovca), srednjevekovnih manastira Manasije, Kalenića, Ravanice, Jošanice i drugih, Karađorđevog grada u Topoli iz vremena Prvog srpskog ustanka, s početka XIX veka, do Spomen-parka *21. Oktobar* u Kragujevcu, Muzeja naivne umetnosti u Jagodini i drugih.

OBRAZOVANJE

Predškolsko obrazovanje

U sedam opština Šumadijskog okruga postoji 7 predškolskih ustanova. Ukupan broj dece smeštene u ove ustanove iznosi 4.012. Od njih je 2.655 predškolskog uzrasta.

Opština/grad	Ukupan broj dece	Broj grupa	Broj dece uzrasta od 0 do 5 godina
Kragujevac ima 13 objekata Ustanove za decu *Nada Naumović*	1.701	82	1.277
Aranđelovac - predškolska ustanova *Duga*	1.100		662
Topola - predškolska ustanova *Sofija Ristić*	410	14	200
Rača - predškolska ustanova *Naša radost*	230	12	98
Lapovo - predškolska ustanova *Naša mladost*	210	4	149
Knić - predškolska ustanova *Knić*	194	14	66
Batočina - predškolska ustanova *Poletarac*	167	13	124

Prosvetna inspekcija Republike Srbije za šumadijski i pomoravski upravni okrug sa sedištem u Kragujevcu

Stanje u opštinama Pomoravskog okruga, na osnovu Plana realizacije pripremnog predškolskog programa za školsku 2008 – 2009 godinu, prikazano je u sledećoj tabeli.

Broj dece uzrasta od 0 – 6,5 godina u opštini			
Od 1 - 3 godine	Od 3 – 5,5 godine	Od 5,5 – 6,5 godine	Ukupno
2.825	2.984	2.269	11.418

Prosvetna inspekcija Republike Srbije za šumadijski i pomoravski upravni okrug sa sedištem u Kragujevcu

Obuhvat dece celodnevnim boravkom			
Ukupno		Od toga dece uzrasta od 5,5 do 6,5 godina	
Grupa	Dece	Grupa	Dece
128	2.831	25	681

Prosvetna inspekcija Republike Srbije za šumadijski i pomoravski upravni okrug sa sedištem u Kragujevcu

Pripremni predškolski program ukupno	Grupa	Dece
	129	2.221

Prosvetna inspekcija Republike Srbije za šumadijski i pomoravski upravni okrug sa sedištem u Kragujevcu

Potrebe predškolskog obrazovanja stanovništva, navedene ustanove/vrtići na teritoriji Šumadije i Pomoravlja, ne uspevaju da zadovolje zbog ograničenosti kapaciteta, te se stoga dugo čeka na upis dece u pomenute ustanove. Takvo stanje stvara prostor za otvaranje privatnih vrtića.

Osnovno obrazovanje

U opštinama Šumadije i Pomoravlja registrovane su ukupno 84 osnovne škole. Ovaj broj se odnosi na osnovne škole kao zasebna pravna lica. Kako veliki broj ovih škola ima isturene jedinice po mestima Šumadije i Pomoravlja, može se reći da je broj osnovnih škola u regionu Šumadije i Pomoravlja znatno veći - preko 300.

Najveći broj osnovnih škola u regionu Šumadije i Pomoravlja ima grad Kragujevac - 25, a zatim opština Aranđelovac - 12 i grad Jagodina - 12.

Broj osnovnih škola po opštinama Šumadije i Pomoravlja dat je u sledećoj tabeli.

Pregled broja osnovnih škola po opštinama/gradovima Šumadije i Pomoravlja

Aranđelovac	Batočina	Knić	Kragujevac	Lapovo	Rača	Topola
12	1	3	25	1	1	5

Prosvetna inspekcija Republike Srbije za šumadijski i pomoravski upravni okrug sa sedištem u Kragujevcu

Despotovac	Jagodina	Paraćin	Rekovac	Svilajnac	Ćuprija
5	12	9	2	4	4

Prosvetna inspekcija Republike Srbije za šumadijski i pomoravski upravni okrug sa sedištem u Kragujevcu

U navedenom pregledu broja škola ne nalaze se škole za osnovno muzičko obrazovanje, kojih ima 5 i to u sledećim opštinama/gradovima: Aranđelovac, Kragujevac, Jagodina, Paraćin i Ćuprija. Takođe, pored ovih, postoje i 4 osnovne škole za decu sa posebnim potrebama: dve u Kragujevcu i dve u Jagodini.

Sledeća tabela daje pregled broja đaka u osnovim školama po razredima za svaku opštinu posebno.

Pregled broja učenika po razredima (I–VIII) u školskoj 2007/2008. godini po opštinama/gradovima Šumadije i Pomoravlja

	I RAZRED	II RAZRED	III RAZRED	IV RAZRED	V RAZRED	VI RAZRED	VII RAZRED	VIII RAZRED	UKUPNO
Aranđelovac	452	475	425	503	543	555	550	532	4035
Batočina	124	122	132	119	138	129	138	153	1055
Ćuprija	311	302	299	331	327	369	362	351	2652
Despotovac	215	231	208	264	271	258	245	265	1957
Jagodina	747	758	740	784	832	769	837	855	6322
Knić	123	104	124	161	161	161	149	174	1157
Kragujevac	1659	1661	1559	1780	1783	1857	1859	1950	14108
Lapovo	74	69	90	93	110	95	90	94	715
Paraćin	526	603	531	625	615	623	661	634	4818
Rača	116	100	108	120	126	118	106	123	917
Rekovac	85	93	92	96	100	83	105	125	779
Svilajnac	257	231	244	255	303	296	301	267	2154
Topola	195	222	236	251	230	275	257	254	1920
Ukupno	4884	4971	4788	5382	5539	5588	5660	5777	42589

Prosvetna inspekcija Republike Srbije za šumadijski i pomoravski upravni okrug sa sedištem u Kragujevcu

Navedeni pregled pokazuje da je tokom školske 2007/2008. godine, razred sa najvećim brojem učenika bio osmi (5777) - 351 učenik manje nego u školskoj 2005/2006. godini kada je osmi razred pohađalo 6128 učenika. Ukupan broj učenika koji je pohađao osnovnu školu u nekoj od opština/gradova u regionu Šumadije i Pomoravlja - u Šumadiji 23907, a u Pomoravlju 18682.

Srednje obrazovanje

Broj srednjih škola, kao zasebnih pravnih lica u Šumadiji i Pomoravlju, je 31. Na ovaj broj treba dodati i isturenu jedinicu kragujevačke Medicinske škole u Smederevskoj Palanci, opštini koja ne pripada ovom regionu.

Ukupan broj srednjih škola u Šumadiji i Pomoravlju dat je u sledećoj tabeli.

Pregled broja srednjih škola po opštinama/gradovima Šumadije i Pomoravlja

Aranđelovac	Batočina	Knić	Kragujevac	Lapovo	Rača	Topola
3	1	1	8	1	1	1

Prosvetna inspekcija Republike Srbije za šumadijski i pomoravski upravni okrug sa sedištem u Kragujevcu

Despotovac	Jagodina	Paraćin	Rekovac	Svilajnac	Ćuprija
1	4	4	1	2	3

Prosvetna inspekcija Republike Srbije za šumadijski i pomoravski upravni okrug sa sedištem u Kragujevcu

Jedan od parametara po kome se može vršiti pregled škola jeste vrsta škole (gimnazija ili srednja stručna škola).

U opštinama Šumadije i Pomoravlja ima 8 gimnazija, od kojih dve predstavljaju isturene jedinice. Opštine koje imaju gimnazije: Kragujevac (dve), Aranđelovac, Batočina, Topola, Jagodina, Paraćin i Ćuprija. Gimnazije u Batočini i Topoli predstavljaju isturene jedinice Prve kragujevačke gimnazije, odnosno gimnazije u Aranđelovcu. Pored gimnazija, u nekim od preostalih opština postoje škole registrovane kao srednje stručne škole, a koje nude i obrazovne profile gimnazijskog tipa. Takve škole postoje u Rači, Svilajncu, Topoli i Batočini. Ovde treba istaći da su gimnazije u Batočini i Topoli „stacionirane" u ovim školama i da je u toku proces ukidanja isturenih jedinica Prve kragujevačke gimnazije i gimnazije u Aranđelovcu u opštinama Batočina i Topola.

U srednjim školama Šumadijsko-pomoravskog regiona postoji mogućnost pohađanja 24 obrazovna smera. Smer sa najvećim brojem učenika je mašinstvo i obrada metala. Ovaj smer je tokom školske 2007/2008. godine pohađalo 2705 učenika. Nakon smera mašinstvo i obrada metala, po broju učenika slede smerovi elektrotehnike (2469) i ekonomije (1932) učenika u školskoj 2007/2008 godini.

U sledećoj tabeli dat je prikaz broja učenika po obrazovnim smerovima za svaku opštinu posebno.

Pregled broja učenika po obrazovnim smerovima u školskoj 2007/2008. godini po opštinama i gradovima Šumadijskog i Pomoravskog okruga

	Aranđelovac	Batočina	Ćuprija	Despotovac	Jagodina	Knić	Kragujevac	Lapovo	Paraćin	Rača	Rekovac	Svilajnac	Topola	Ukupno
Društveno-jezički smer gimnazije	238	111	110		262		569		212			24	154	1680
Ekonomija, Pravo i administracija	373			32	515	103	1003	113	336		114	107		2716
Elektrotehnika	336			175	522		729		386	149		50		2297
Filološko					121		87							208
Građevinarstvo i geodezija					217		311							528
Hemija – Nemetali i grafičarstvo	180						224		172					576
Konfekcionarstvo					176		147							323
Lične usluge							216	51	168					435

	Aranđelovac	Batočina	Ćuprija	Despotovac	Jagodina	Knić	Kragujevac	Lapovo	Paraćin	Rača	Rekovac	Svilajnac	Topola	Ukupno
Mašinstvo i obrada metala	271	105	111	60	314	58	993		170			96	212	2390
zdravstvo i socijalna zaštita			519				981							1500
Muzika			65				174							239
Opšti smer gimnazije			335				713			93		210		1251
Poljoprivreda, Proizvodnja i prerada hrane							191		275		185	582	285	1518
Matematička gimnazija							60							60
Prirodno-matematički smer gimnazije	317		54		348		584		198					1501
Saobraćaj			254				705							759
Šumarstvo i obrada drveta							381				37			418
Trgovina, Turizam, Ugostiteljstvo	227	141		245	388	69	815	67	371	81		78		2482
Kultura i umetnost							21							21
Ukupno	**1942**	**357**	**1348**	**512**	**2863**	**230**	**8904**	**251**	**2288**	**323**	**336**	**1097**	**651**	**21102**

Prosvetna inspekcija Republike Srbije za šumadijski i pomoravski upravni okrug sa sedištem u Kragujevcu

Na osnovu prikazane tabele može se zaključiti da je srednje škole u regionu Šumadije i Pomoravlja tokom školske 2007/2008. godine pohađalo 21070 učenika, pri čemu u Šumadiji 12658 učenika, a 8412 učenika u Pomoravlju. Takođe, u regionu Šumadije i Pomoravlja najveći broj srednjoškolskih učenika svoje obrazovanje stiče u kragujevačkim srednjim školama – njih 8904, što je i očekivano, s obzirom na odnos broja škola po opštinama.

Više i visoko obrazovanje

Kada je reč o višem obrazovanju, na teritoriji regiona Šumadije i Pomoravlja nalaze se tri više škole koje imaju saglasnost republičkog Ministarstva prosvete za obavljanje obrazovne delatnosti. Dve od te tri više škole su iz gupe viših tehničkih škola, a jedna je iz grupe viših medicinskih škola. Više škole:

- Viša tehnička škola mašinske i saobraćajne struke, Kragujevac
- Viša tehnološka škola za nemetale, Aranđelovac
- Viša medicinska škola, Ćuprija

Osnivač ovih škola je Republika Srbija.

Univerzitet u Kragujevcu

Univerzitet u Kragujevcu je samostalna visokoškolska ustanova, čiji je osnivač Republika Srbija. Univerzitet je osnovan 21. maja 1976. godine, ali su prve visokoškolske institucije u Kragujevcu počele sa radom 1960. godine, kao odeljenja beogradskih fakulteta. Koreni Univerziteta u Kragujevcu i visokog školstva u Srbiji sežu do daleke 1838. godine, kada su u Kragujevcu, tada prestonom gradu obnovljene Srbije, nikle prve prosvetne, kulturne i privredne institucije i osnovana prva visokoškolska institucija – Licej Kneževine Srbije – koji je 1841. godine preseljen u Beograd, prerastavši u Univerzitet u Beogradu.

Pri izradi koncepcije Univerziteta usvojen je model razuđenog univerziteta, koji se razvija na principu decentralizacije, a prema potrebama privrede i društvenih delatnosti Šumadije i Pomoravlja.

Danas u sastav Univerziteta u Kragujevcu ulazi 11 fakulteta:

- Mašinski fakultet, Kragujevac
- Ekonomski fakultet, Kragujevac
- Pravni fakultet, Kragujevac
- Prirodno-matematički fakultet, Kragujevac
- Tehnički fakultet, Čačak
- Medicinski fakultet, Kragujevac
- Agronomski fakultet, Čačak
- Mašinski fakultet, Kraljevo
- Pedagoški fakultet, Jagodina
- Učiteljski fakultet, Užice
- Filološko-umetnički fakultet, Kragujeavc

Osim pobrojanh, u sastavu Univerziteta u Kragujevcu su i Univerzitetski računarski centar, Centar za naučna istraživanja SANU Univerziteta u Kragujevcu, Centar za interdisciplinarne i multidisciplinarne studije i istraživanja i Centar za razvoj karijere i savetovanje studenata.

Pregled broja nastavnika, saradnika i studenata fakulteta Univerziteta u Kragujevcu tokom školske 2007/2008. godine

	Broj nastavnika	Broj saradnika	Broj studenata
Mašinski fakultet, Kraljevo	25	19	371
Ekonomski fakultet	41	38	4001
Prirodno-matematički fakultet Kragujevac	61	57	1037
Pravni fakultet Kragujevac	26	13	2780
Medicinski fakultet Kragujevac	110	71	1746
Filološko-umetnički fakultet Kragujevac	54	74	1476
Mašinski fakultet, Kragujevac	50	20	541
Agronomski fakultet, Čačak	30	11	373
Tehnički fakultet, Čačak	42	23	1227
Učiteljski fakultet, Užice	27	12	603
Pedagoški fakultet Jagodina	19	16	1078

Prosvetna inspekcija Republike Srbije za šumadijski i pomoravski upravni okrug sa sedištem u Kragujevcu

Na fakultetima Univerziteta u Kragujevcu studira približno 15.223 studenata, sa ukupno 839 zaposlenih u nastavi – 485 nastavnika i 354 saradnika.

Obrazovno-naučna i obrazovno-umetnička delatnost

Studijski programi se, na osnovu Statuta Univerziteta u Kragujevcu, od 2006. godine, ostvaruju u okviru jedne ili više obrazovno-naučnih, odnosno obrazovno-umetničkih oblasti:

- Prirodno-matematičke nauke
- Društveno-humanističke nauke
- Medicinske nauke
- Tehničko-tehnološke nauke
- Umetnost

Podršku radu Univerzitetu u Kragujevcu pružaju i sledeće ustanove: Univerzitetska bibilioteka, Studentski centar – Kragujevac i Studentski kulturni centar.

Neformalnno obrazovanje

Neformalno obrazovanje podrazumeva sticanje znanja i veština koje su izvan programa formalnog sistema obrazovanja i realizuje se na područjima ličnog i socijalnog razvoja, unapređenja građanskih sloboda, međuljudskih i međuetničkih odnosa, aktivne socijalne participacije, zaštite i podrške marginalizovanim, hendikepiranim i ugroženim grupama, zaštite životne sredine, zaštite i unapređenja zdravlja, brige za roditeljstvo i porodicu, razvoja ličnog identiteta, usavršavanja za rad, itd.

Neformalno obrazovanje nudi mnoštvo programa edukacije, koji se mogu svrstati u dve široke kategorije:

- obrazovni programi (za sticanje različitih znanja i veština)
- programi koji se tiču vaspitanja (učenje stavova i pozitivnih životnih vrednosti)

Trenutno, u sistemu formalnog i neformalnog obrazovanja odraslih na teritoriji Šumadije i Pomoravlja postoji i aktivno radi oko 30 institucija i organizacija (formalnog i neformalnog karaktera), a registrovano je oko 200 razvijenih programa obuke.

Raspoređenost institucija i organizacija za neformalno obrazovanje u Regionu

Opština/grad	Državne/Društvene	Privatne	Ukupno
Kragujevac	10	7	17
Jagodina	1	3	4
Aranđelovac	2	1	3
Batočina	1		1
Ćuprija	1		1
Rača	1	1	2
Paraćin		3	3
Ukupno:	**16**	**15**	**31**

Prosvetna inspekcija Republike Srbije za šumadijski i pomoravski upravni okrug sa sedištem u Kragujevcu

Pod neformalno obrazovanje, najčešće se podvode sledeći programi obuke:

- Programi prekvalifikacija
- Specijalistički programi
- Programi stručnog osposobljavanja:
  - Programi obuke iz informatičkih tehnologija
  - Kursevi stranih jezika
  - Program stručnog osposobljavanja za knjigovođe
  - Program obuke za socijalno ugrožena lica
  - Podrška u radnom osposobljavanju osoba sa invaliditetom.

Institucije u Regionu koje se bave neformalnim obrazovanjem:

- Srednje stručne škole
- Agencije za obrazovanje
- Nacionalna služba za zapošljavanje
- Privatne škole stranih jezika
- Privatne škole za rad na računaru
- NVO i udruženja građana
- Mašinski fakultet u Kragujevcu
- Radnički univerzitet DP u Kragujevcu i Jagodini
- Ustanove za decu

- Regionalna agencija za ekonomski razvoj Šumadije i Pomoravlja
- Zastava zapošljavanje i obrazovanje DOO
- Ustanova Studentski kulturni centar Kragujevac i dr.

Centar za kontinuirano obrazovanje odraslih, otvoren je 1. septembra 2004. godine, pri Drugoj tehničkoj školi u Kragujevcu, u okviru Nacionalne strategije obrazovanja odraslih Vlade Republike Srbije. Na listi obrazovnih programa za sticanje formalnog obrazovanja, koja je ažurirana prema stanju u školskoj 2007/2008. godini, Centar ima 16 razvijenih programa koji traju 3 do 4 školske godine. Kada je reč o neformalnom obrazovanju odraslih, u aktuelnom Katalogu programa obuka pobrojane su 63 obuke, u zavisnosti od područja obrazovanja i rada.

Osnovni problem u sistemu neformalnog obrazovanja je što se ne priznaje i vrednuje, kao što se priznaje i vrednuje formalni sistem od strane nadležnog ministarstva. To indicira potrebu uvođenja sertifikacije i akreditacije obuka koje se organizuju u okviru sistema neformalnog obrazovanja od strane nadležnih obrazovnih institucija ili ministarstava. Time bi se uveo red na tržištu obuka i "znanje kao svaka druga roba”, imalo bi svoj zahtevani nivo kvaliteta i priznanja.

ZDRAVSTVO I SOCIJALNA ZAŠTITA

Zdravstvena zaštita

Sistem zdravstvene zaštite stanovništva u Regionu, neposredno se sprovodi preko mreže zdravstvenih ustanova i uslovljen je razvijenošću organizacije i tehnologije rada:

– Dom zdravlja
– Klinički centar
– Zdravstveni centar:
  - Opšta bolnica
  - Dom zdravlja
– Opšta bolnica
– Specijalna bolnica
– Klinika/Zavod
– Zavod za zaštitu zdravlja
– Apotekarska ustanova

Pregled institucija zdravstvene zaštite po opštinama

Okrug i opština	Zavod za zaštitu zdravlja	Domovi zdravlja	Zdravs. centar	Opšte bolnice	Spec. bolnice	Klinički centar	Klinike	Zavodi	Instituti	Apoteke
Šumadijski	**1**	**7**	**1**	**1**	**1**	**1**		**3**		**2**
Aranđelovac		1	1	1	1					1
Batočina		1								
Knić		1								
Kragujevac	1	1				1		3		1
Rača		1								
Topola		1								
Lapovo		1								
Pomoravski	**1**	**6**	**1**	**3**						**1**
Despotovac		1								
Paraćin		1	1	1						
Rekovac		1								
Jagodina		1		1						1
Svilajnac		1								
Ćuprija	1	1		1						

Zdravstveno-statistički godišnjak Republike Srbije

Zdravstvenu zaštitu na primarnom nivou obezbeđuju domovi zdravlja u državnoj svojini, koji su osnovani za teritoriju jedne ili više opština, odnosno grada, u skladu sa Planom mreže.

Ustanove zdravstvene zaštite na primarnom nivou

Na primarnom nivou, zdravstvena zaštita se ostvaruje u tri tipa zdravstvenih ustanova.

Dom zdravlja, ogranak - zdravstvena stanica, zdravstvena ambulanta. Dom zdravlja u državnoj svojini (ukupno 157, samostalnih i u sastavu zdravstvenog centra) osniva opština na teritoriji jedne ili više opština, odnosno grada. Dom zdravlja (DZ) je zdravstvena ustanova u kojoj se obezbeđuje preventivna zdravstvena zaštita za sve kategorije stanovnika, hitna medicinska

pomoć, opšta medicina, zdravstvena zaštita žena i dece, patronažna služba, kao i laboratorijska i druga dijagnostika. U DZ obezbeđuje se prevencija i lečenje u oblasti stomatološke zdravstvene zaštite, zdravstvena zaštita zaposlenih, odnosno medicina rada, fizikalna medicina i rehabilitacija, kao i sanitetski prevoz, ako obavljanje ove zdravstvene delatnosti nije organizovano u drugoj zdravstvenoj ustanovi na teritoriji za koju je osnovan DZ.

U DZ obavlja se i farmaceutska zdravstvena zaštita, kao i laboratorijska, radiološka i druga dijagnostika.

U DZ, u zavisnosti od broja stanovnika u opštini, kao i njihovih zdravstvenih potreba, udaljenosti najbliže opšte bolnice, odnosno postojanja drugih zdravstvenih ustanova u opštini, može se obavljati i druga specijalističko-konsultativna delatnost, organizovati porodilište i stacionar za dijagnostiku i lečenja akutnih i hroničnih bolesti.

U skladu sa članom 95. Zakona o zdravstvenoj zaštiti (Sl. glasnik RS 107/2005), u DZ se obezbeđuje najmanja preventivna zdravstvena zaštita za sve kategorije stanovnika, hitna medicinska pomoć, opšta medicina, zdravstvena zaštita žena i dece, patronažna služba, kao i laboratorijska i druga dijagnostika. U DZ obezbeđuje se i prevencija i lečenje u oblasti stomatološke zdravstvene zaštite, zdravstvena zaštita zaposlenih, odnosno medicina rada i fizikalna medicina i rehabilitacija. Takođe, u skladu sa Planom mreže i potrebama stanovništva, može se obavljati i specijalističko-konsultativna delatnost koja nije u vezi sa bolničkim lečenjem (član 96).

Primarna zdravstvena zaštita u Šumadiji i Pomoravlju obezbeđuje se u 13 DZ preko izabranog lekara. Izabrani lekar može biti:

- Doktor medicine ili doktor medicine specijalista za oblast opšte medicine
- Specijalista medicine rada
- Doktor medicine specijalista pedijatrije
- Doktor medicine specijalista ginekologije
- Doktor stomatologije

Apoteka, ogranak, jedinica. Apoteku u državnoj svojini osniva opština na teritoriji jedne ili više opština, odnosno grada.

Zavod je zdravstvena ustanova koja sprovodi zdravstvenu zaštitu pojedinih grupacija stanovništva, odnosno zdravstvenu delatnost iz pojedine oblasti zdravstvene zaštite. Zavod u državnoj svojini osniva grad ili drugi osnivač (radna organizacija). Osnovani su sledeći zavodi: zavod za zdravstvenu zaštitu studenata, radnika, zavod za hitnu medicinsku pomoć, za gerontologiju, stomatologiju, za plućne bolesti i tuberkulozu, zavod za kožno-venerične bolesti i apoteke, kao zdravstvene ustanove koje obavljaju farmaceutsku zdravstvenu delatnost.

Pregled strukture lekara po opštinama Šumadije i Pomoravlja u 2008. godini

Opština	Lekari				Stomatolozi	Farmaceuti	Broj stan na jednog lekara
	Ukupno	Opšte medicine	Na specijalizaciji	Specijalisti			
Aranđelovac	113	23	18	72	17	12	425
Batočina	19	6	2	11	2	-	785
Knić	20	8	2	10	2	-	754
Kragujevac	744	112	65	567	53	50	240
Lapovo	10	2	3	5	1	-	872
Rača	17	6	1	10	2	-	705
Topola	27	10	3	14	6	2	884
Despotovac	43	11	6	26	9	1	614
Jagodina	169	16	13	140	14	18	441

Opština	Lekari				Stomatolozi	Farmaceuti	Broj stan na jednog lekara
	Ukupno	Opšte medicine	Na specijalizaciji	Specijalisti			
Paraćin	131	13	15	103	16	6	441
Rekovac	15	10	1	4	2	-	866
Svilajnac	39	5	8	26	6	4	683
Ćuprija	220	27	31	162	18	10	155

Izvor: Zdravstveno-statistički godišnjak Republike Srbije

Bolnice su zdravstvene ustanove koje obezbeđuju stacionarnu i specijalističko-konsultativnu zdravstvenu delatnost, kao nastavak dijagnostike, lečenja i rehabilitacije započete na primarnom nivou, ili kada su, zbog složenosti i težine oboljenja, potrebni posebni uslovi u pogledu kadrova, opreme i smeštaja.

U Šumadijskom i Pomoravskom regionu, u 2008. godini, stacionarnu (bolničku) zdravstvenu zaštitu pružalo je 27 zdravstvenih ustanova. To su: stacionari pri domovima zdravlja, opšte bolnice, specijalne bolnice, zavodi, klinike i klinički centri.

U strukturi bolnički lečenih lica u 2008. godini, bilo je 45,9% muškaraca i 54,1% žena.

U odnosu na grupe bolesti redosled najčešćih oboljenja, stanja i povreda lečenih u bolnicama je sledeći:

- Bolesti sistema krvotoka
- Tumori
- Bolesti sistema za varenje
- Trudnoća, rađanje i babinje
- Bolesti sistema za disanje
- Bolesti mokraćno-polnog sistema
- Bolesti mišićno-koštanog sistema i vezivnog tkiva
- Povrede, trovanja i posledice delovanja spoljnih faktora
- Faktori koji utiču na zdravstveno stanje i kontakt sa zdravstvenom službom
- Bolesti žlezda sa unutrašnjim lučenjem, ishrane i metabolizma

Trenutni kapaciteti i broj lekara uspevaju da zadovolje potrebe stanovništva za zdravstvenom zaštitom. I dalje postoji problem nedostatka opreme i zastarelost postojeće, kao i nedostatak transportnih vozila. Potrebe zdravstvene zaštite stanovništva, pored navedenih zdravstvenih centara i domova zdravlja na teritoriji Šumadije i Pomoravlja, zadovoljavaju i ordinacija privatne prakse koje se i dalje intenzivno otvaraju.

Socijalna zaštita

Nosioci socijalni zaštite u Šumadiji i Pomoravlju su:

- Centari za socijalni rad,
- Gerontološki centar
- Zavod za zbrinjavanje odraslih
- Domovi za decu bez roditeljskog staranja
- Organizacije Crvenog krsta

Preko Centara za socijalni rad, koji postoje u svim opštinama Šumadije i Pomoravlja, sprovode se prava predviđena Zakonom o socijalnoj zaštiti i pojedinačne odluke o pravima na socijalnu zaštitu: pravo na materijalno obezbeđenje, jednokratna novčana pomoć, dodatak na tuđu negu, pomoć u hrani, starateljstvo, pravo na opremu i smeštaj u ustanove, naknade za troškove lečenja, mere socijalne zaštite.

Korisnici usluga Centra za socijalni rad:

– Deca bez roditeljskog staranja, socijalno i materijalno ugrožena deca, deca i omladina iz porodica sa poremećenim odnosima, deca i omladina sa poremećajima u društvenom ponašanju, deca ometena u psiho-fizičkom razvoju, zlostavljana i zanemarena deca.
– Odrasla lica - sa poremećajima u ponašanju, psihički i fizički ometena, materijalno ugrožena i nezbrinuta lica i odrasla lica sa porodičnim problemima.
– Ostarela lica bez sredstava za život, bez porodičnog staranja, teže i hronično obolela lica.

Pregled korisnika socijalne zaštite – maloletna lica – 2007. godina

	Ukupno	Ugroženi porodičnom situacijom	S poremećajima u ponašanju	Mentalno zaostali	Ometeni u fizičkom razvoju	S kombinovanim smetnjama	Ostali korisnici usluga
Aranđelovac	1.101	859	151	20	28	10	33
Batočina	357	260	44	19	10	-	24
Knić	110	87	7	4	5	6	1
Kragujevac	2.375	1535	468	41	117	79	135
Lapovo	399	220	124	9	23	6	17
Rača	112	84	12	-	4	2	10
Topola	399	293	66	12	6	8	14
Despotovac	165	111	19	10	7	4	14
Jagodina	795	343	171	56	27	17	181
Paraćin	1.819	1093	323	49	29	8	317
Rekovac	125	97	9	9	8	2	-
Svilajnac	383	163	181	18	4	7	10
Ćuprija	328	137	166	20	5	-	-

Pregled korisnika socijalne zaštite – punoletna lica – 2007. godina

	Ukupno	Lica sa poremećajima u ponašanju	Psihički i fizički ometena lica	Materijalno neobezbeđena lica	Nezbrinuta lica	Ostarela lica	Ostala odrasla i ostarela lica korisnici
Aranđelovac	1108	43	206	324	2	213	320
Batočina	306	5	60	53	9	25	154
Knić	592	2	78	188	-	286	38
Kragujevac	5659	149	701	2599	4	1559	647
Lapovo	516	46	121	141	-	134	74
Rača	189	6	70	34	14	31	34
Topola	833	20	148	167	-	286	212
Despotovac	296	6	64	71	-	144	11
Jagodina	2855	39	376	512	5	482	1441
Paraćin	406	5	75	74	-	184	68
Rekovac	1469	202	107	580	12	373	195
Svilajnac	407	2	89	120	2	138	56
Ćuprija	750	-	94	338	4	181	133

Zavod za zbrinjavanje odraslih *Male pčelice* iz Kragujevca osnovan je 10. novembra 1972. godine i najveći je centar ovog tipa u Evropi. Osnovna delatnost Zavoda je smeštaj, nega, zdravstvena zaštita i rehabilitacija odraslih lica ometenih u razvoju, kao i duševno bolesnih osoba.

Ova ustanova okuplja korisnike koji su prošli tretman u nekoj od psihijatrijskih bolnica, ali po završetku lečenja još uvek nisu spremni za život u porodici ili je nemaju. Takođe, pod njenim krovom okupljena su i lica koja su svojim uzrastom prerasla domove za decu ometenu u psihičkom razvo-

ju. Projektovani kapaciteti Centra su za zbrinjavanje 850 lica, a trenutno opslužuje 915 lica, korisnika. Od 915 stacioniranih korisnika, 532 pripada psihijatrijskoj kategorizaciji, dok je 383 ometeno u razvoju.

Polna disproporcija nije osetno izražena - 502 korisnika su muškarci, a 413 žene. Najveći broj korisnika je starosti od 18 do 49 godina.

Korisnici su smešteni u pet paviljona. Sa njima rade socijalni, zdravstveni radnici i radni terapeuti po utvrđenim programima kroz različite sekcije i radionice. U Zavodu su trenutno zaposlena 52 zdravstvena radnika.

Zdravstvena služba u Zavodu sprovodi preventivnu i kurativnu zaštitu korisnika. U njenom radu angažovan je medicinski tim koji čine stalno zaposleni lekar opšte prakse, medicinski tehničar, neuropsihijatar i internista. Takođe se angažuju i lekari konsultanti, specijalisti: psihijatar, neuropsihijatar, internista, ginekolog i stomatolog.

Primarni problemi sa kojima se Zavod suočava su nedostatak stručnog kadra, na prvom mestu psihijatara, ali i nedostatak materijalnih sredstava i uvek potrebne medicinske opreme.

Gerontološki centri u Kragujevcu i Jagodini su ustanove socijalne zaštite u nadležnosti Ministarstva rada i socijalne politike. Osnovna deletnost je pružanje usluga institucionalnog zbrinjavanja odraslih i starih osoba. Centri, mahom, pokrivaju dva okruga, a manjim delom korisnike iz okolnih okruga. Kapacitet Centara je 570 ležaja. Broj zaposlenih u kragujevačkom Centru je 132, dok u jagodinskom Centru radi oko 100 zaposlenih.

Osnovne usluge i programi Gerontološkog centra su:

- Zbrinjavanje (obezbeđivanje stanovanja, ishrane, higijene, nege, pomoći i staranja, i odevanja), zadovoljavanje kulturno-zabavnih, rekreativnih, okupaciono-radnih aktivnosti, pružanje usluga socijalnog rada i drugih usluga penzionerima i drugim starim licima u stanju utvrđene socijalno-zaštitne potrebe, za koji je takav oblik zaštite utvrđen kao najcelishodniji.
- Stanovanje – organizovano u sobama i apartmanima, od jednokrevetnih do četvorokrevetnih, sa zadovoljavajućim uslovima u smislu grejanja, opremljenosti, dostupnosti uslugama i sl.
- Ishrana – prilagođena starima, po formiranom jelovniku.
- Odevanje – Ustanova obezbeđuje garderobu samo za korisnike čije troškove smeštaja u celini snosi socijalna zaštita, a borave u ustanovi najmanje 3 godine.
- Program socijalnog rada – sprovodi se kontinuirano, u cilju socijalne rehabilitacije korisnika i ostvarivanju prava korisnika. Program obuhvata psiho-socijalnu i radno-okupacionu terapiju.
- Zdravstvena zaštita – obuhvata preventivnu zaštitu, lečenje, negu, opštu i ličnu higijenu, laboratorijske usluge, usluge fizioterapije. Korisnici su u potpunosti pokriveni zdravstvenom zaštitom koja se sprovodi u saradnji sa službama Zdravstvenog centra.
- Obezbeđivanje kratkotrajnog prihvata i zbrinjavanja starih lica koja se nađu u skitnji ili u drugim slučajevima kada im je zbog postojanja trenutne socijalno-zaštitne potrebe neophodno organizovano, kratkotrajno zbrinjavanje.
- Pružanje stacionarne zdravstvene zaštite korisnicima na smeštaju ili kratkotrajnom prihvatu.
- Obezbeđivanje dnevnog boravka penzionerima, pružanje usluga ishrane, pranja i peglanja veša, zadovoljavanja kulturno-zabavnih, rekreativnih, okupaciono-radnih, potreba druženja i drugih potreba u skladu sa njihovim željama i interesovanjima.
- Pružanje ostalih usluga iz vaninstitucionalne socijalne zaštite - pomoć u kući (odgovarajuća zdravstvena zaštita i nega, ishrana, pranje i peglanje posteljnog i ličnog rublja, održavanje čistoće stana i lične higijene korisnika, nabavka namirnica, lekova i drugih potrebština) starim i iznemoglim, hronično obolelim licima koja nisu u stanju da se sama o sebi staraju.

Iz potrebe obavljanja i pružanja kvalitetnijih usluga, javlja se neophodnost stručnog usavršavanja kadrova svih profila, kroz različite programe prekvalifikacije i dokvalifikacije.

Kada je reč o stanju opreme u ovim Centrima, treba istaći da oni poseduju većinu opreme utvrđene pravilnikom o normativima i standardima: kotlovi, mašine za pranje veša, prostorije za skladištenje namirnica i spremanje hrane, nameštaj itd.

Međutim, većina osnovne opreme je amortizovana i stara pa je potrebno zameniti je novom (naročito se izdvaja potreba za sistemom signalizacije kao vida komunikacije između zaposlenih i korisnika centara). Zatim, postoji potreba za proširenjem i poboljšanjem infrastrukturnih uslova (prostori za dnevni boravak, dogradnja prostora za okupacionu i radnu terapiju, kao i sanacija objekata sagrađenih još 60-ih godina prošlog veka). Neophodna su i vozila za prevoz invalida i teško pokretnih osoba, kao i putnička vozila. Medicinska oprema je uvek na listi potreba i prioriteta za nabavku.

Klub penzionera – Organizovani vid društvene brige o starim licima podrazumeva institucionalni i vaninstitucionalni oblik zaštite. Gerontološki centri u Kragujevcu i Jagodini sprovode vaninstitucionalnu brigu o starim licima radom Kluba penzionera, čije su aktivnosti i sadržaji rada prilagođeni stanju zdravlja, sposobnostima i potrebama tipičnim za starenje, te su stoga svi životni sadržaji locirani na jednom mestu, pristupačni su i doprinose da lice, samim činom starenja, ne bude isključeno iz životnih tokova.

Multifunkcionalnost Klubova penzionera ostvarena je u realizaciji Kluba kao mesta gde se može ublažiti ili otkloniti osećaj usamljenosti, odbačenosti od šire socijalne sredine; mesta gde zdravstvene smetnje, skromne penzije, prezauzetost dece, neprilagođenost tempu života nisu primarni, mesta gde se osoba može uključiti kada je činom penzionisanja isključe iz radno aktivnog perioda. Životni sadržaji koji su postali nedostupni usled redukovanih socijalnih kontakata, mogu se zadovoljiti na jednom mestu, na način koji je u potpunosti prilagođen sposobnostima starijih osoba.

Dom za decu bez roditeljskog staranja. U regionu s otvorena dva ovakva Doma – u Kragujevcu i u Ćupriji.

Osnovni zadaci ove ustanove za decu i omladinu utvrđeni su Zakonom o socijalnoj zaštiti i Odlukom o mreži ustanova socijalne zaštite koje osniva Republika. Na osnovu ove Odluke od 12. maja 2008. godine, Domovi za decu i omladinu se izdvajaju iz sistema Centra za socijalni rad, kao samostalne ustanove i to od 01.01.2009. godine.

Delatnost Doma je zbrinjavanje dece i omladine bez roditeljskog staranja ili dece čiji je razvoj ometen porodičnim prilikama, do obezbeđivanja uslova za povratak u sopstvenu porodicu, ili zbrinjavanje u usvojilačke i druge porodice, tj. do osposobljavanja za samostalan život.

Dom u Kragujevcu	Dom u Ćupriji
– Smeštaj za 48 dece i omladinaca – Beneficirano stanovanje - Kuća na pola puta za smeštaj šestoro mladih do potpunog osamostaljivanja - 4 mlade osobe – Dva apartmana za 2 hraniteljske porodice – Centar za mlade - mesto za realizovanje kreativnih, edukativnih i preventivnih sadržaja za mlade Doma i grada – Prihvatna stanica sa prebivalištem za decu i omladinu – Dnevni boravci za decu osnovnoškolskog uzrasta iz porodica u riziku – Prihvatilište za žrtve nasilja u porodici - 4 sobe (boravak do 3 meseca)	– Smeštaj za 24 dece i omladinaca, od 6 do 26 godina – Prihvatna stanica sa prebivalištem za zlostavljanu i zanemarivanu decu i omladinu

Potrebe ovih ustanova, materijalne:

- Hrana, higijenska sredstva (za ličnu higijenu i održavanje higijene same ustanove)
- Stalne nabavke opreme za sobe (nameštaj, računar - po jedan u svakoj sobi)
- Oprema za dnevni boravak (igračke, nameštaj, muzički uređaji, televizori)
- Kuhinja (mašina za pranje sudova)
- Trpezarija (obnova nameštaja)

Osim materijalnih, ustanove imaju i potrebe za kadrovima. Naime, nakon sticanja statusa samostalnih ustanova, potreba za kadrovima biće izraženija – za knjigovodstvenom službom, tehničkim osobljem, vozačima, domarima itd.

Organizacija Crveni krst funkcioniše na teritoriji celog regiona i deo je nacionalne i međunarodne organizacije Crvenog krsta. Misija ove organizacije je da olakšava ljudsku patnju. Njeni zadaci su: pružanje pomoći ugroženim licima u slučaju ratnih sukoba, prirodnih, ekoloških ili drugih nesreća, spašavanje ugroženih života i zdravlja ljudi, širenje znanja o međunarodnom humanitarnom pravu, preventivno delovanje i prosvećivanje građana u oblasti zdravstvene i socijalne zaštite, unapređenje humanitarne vrednosti u društvu i pružanje socijalne zaštite i zbrinjavanja.

Kragujevac je jedan od 11 regionalnih distributivnih Centara CK i svojim aktivnostima pokriva 13 opštinskih organizacija.

Crveni krst u Kragujevcu postoji od 1876. godine. To je jedna od najorganizovanijih i najaktivnijih organizacija unutar Crvenog krsta Srbije.

Programi koje u oblasti socijalne zaštite realizuje Crveni krst Kragujevca:

- Narodna kuhinja – opslužuje 6000 najugroženijih Kragujevčana. Potrebe su veće, ali su finansijska sredstva obezbeđena za ovaj broj korisnika
- Školske užine – 5000 dece
- Distribucija paketa namirnica i hrane za najgroženije kragujevčane koji iz zdravstvenih razloga ne koriste program Narodne kuhinje ili žive daleko od distributivnih mesta
- Program *Briga o starima* - obilasci, podela "paketa pažnje", provera opšteg zdravstvenog stanja i sl.
- Program *Dobar dan, kako ste*, namenjen starim licima koja žive sama
- Pomoć raseljenim porodicama – kolektivni centri Trmbas i PKB
- Pomoć porodicama koje su ostvarile prava pri Centru za socijalni rad, u vidu drugih vrsta pomoći – novogodišnji paketići za decu, školski pribor, garderoba, igračke i dr.
- Učenici svih osnovnih i srednjih škola u regionu koji potiču iz socijalno ugroženih porodica – preporuke i podatke dostavljaju saradnici Crvenog krsta kojih ima u svakoj školi
- Program *Korak ka prihvatanju drugačijih* - mentorstvo i radna praksa za osobe ometene u razvoju (projekat okončan usled nedostatka finansijskih sredstava, a postigao je izuzetne rezultate)
- Pomoć osobama sa inavliditetom
- Projekat *Hrana na točkovima* - projekat je izrađen, očekuje se podrška donatora

Ono po čemu se GOCK u Kragujevcu posebno prepoznaje, jesu aktivnosti usmerene ka mladima i za mlade. Mladi čine više od polovine članova ove organizacije. Posebno su značajne zdravstveno-vaspitne i socijalno-vaspitne aktivnosti koje se sa mladima realizuju. U novije vreme osnovane su i Škole podmlatka Crvenog krsta, letnje škole i kampovi, kreativne radionice, klubovi za decu, mlade, zabavište za decu predškolskog uzrasta, dečja igraonica itd.

U okviru Gradske organizacije Crvenog krsta Kragujevca otvoren je i jedan od pet centara za difuziju JCK. Oni svoje aktivnosti uspešno realizuju na području 35 opštinskih organizacija Crvenog krsta centralne Srbije.

Crveni krst Kragujevca ima dovoljno kapaciteta (tehnickih i ljudskih resursa) da realizuje i druge projekte iz oblasti socijalne zaštite. Postoji i niz izrađenih projekata, ali nedostaje finansijska podrška za njihovu realizaciju. Realne potrebe za socijalnim uslugama različitog tipa u regionu postoje i Crveni krst ih prepoznaje.

Takođe, kroz druge programe (dobrovoljno davanje krvi, zdravstvene aktivnosti, borba protiv trgovine ljudima, rad sa mladima i dr), Crveni krst brine o socijalnim potrebama korisnika i volontera.

SPORT

U okviru Sportskog saveza Srbije funkcionišu opštinski sportski savezi svih opština Šumadijsko-pomoravskog regiona, kao i granski sportski savezi.

Tabelarni prikaz teritorijalne raspoređenosti najzastupljenijih i registrovanih granskih sportskih saveza – region Šumadije i Pomoravlja

Naziv sportskog saveza	Opštine / gradovi
Asocijasija sportskih centara	Paraćin - Ustanova sporstko rekreativni centar 7. jul Aranđelovac - Ustanova sportsko-rekreativni centar Šumadija
Fudbalski savez	Region istočna Srbija - šumadijski i pomoravski Okrug
Košarkaški savez	Centralna Srbija - sve opštine
Odbojkaški savez	Aranđelovac, Kragujevac, Knić, Batočina, Topola, Ćuprija i Jagodina
Rukometni savez	Šumadijski i Pomoravski Okrug sa 3 okružna centra u Kragujevcu, Jagodini i Aranđelovcu
Streljački savez	Kragujevac
Biciklistički savez	Kragujevac i Aranđelovac
Boks savez	Kragujevac i Jagodina
Karate savez uže Srbije	Jagodina - 3 kluba, Topola, Paraćin, Kragujevac - 4 kluba, Svilajnac, Aranđelovac, Knić - 1 klub, Despotovac - 3 kluba, Batočina - 1 klub
Savez Srbije za bodibilding, body-fitnes, fitnes i aerobik	Kragujevac i Aranđelovac
Planinarski savez	Svilajnac, Aranđelovac, Knić i Kragujevac
Kuglaški savez	Jagodina i Kragujevac (3 kluba)
Rvački savez	Kragujevac
Šahovski savez	Kragujevac, Despotovac, batočina
Teniski savez	Jagodina - 4 kluba, Kragujevac - 5 klubova, Aranđelovac - 1 klub, Svilajnac - 1 klub, Ćuprija - 2 kluba, Paraćin - 2 kluba
Tekvondo asocijacija Srbije	Kragujevac - 2 kluba
Vazduhoplovni savez	Paraćin I Jagodina
Aikido sportski savez	Kragujevac
Sportski auto-moto savez	Kragujevac - 3 kluba, i Jagodina
Bridž savez centralne Srbije	Jagodina
Go savez Srbije	Kragujevac - 3 kluba
Orjenting savez Srbije	Paraćin
Plesni savez Srbije	Kragujevac
Savez američkog fudbala Srbije	Kragujevac, Jagodina - 2 kluba
Streličarski savez	Kragujevac
Sportski savez invalida Srbije	Kragujevac i Jagodina

Izvor: Lokalne samouprave

Sportske aktivnosti, sportski objekti i infrastruktura u opštinama i gradovima Šumadije i Pomoravlja

Kragujevac

Kragujevac je poznati sportski centar Srbije sa brojnim sportskim objektima na kojima se odvijaju takmičenja od školskih i opštinskih, do takmičenja republičkog i međunarodnog ranga. U gradu postoji 65 objekata za sport i rekreaciju, od čega 40 otvorenih i 25 zatvorenih, zatim Gradski sta-

dion *Čika Dača* (kapacitet 30.000 mesta), Sportska hala *Jezero* (kapacitet 3.700 mesta), otvoreni olimpijski bazen i bazen za skokove, više manjih sala, teniskih terena i hipodrom.

Na području Kragujevca postoji oko 150 sportskih organizacija podeljenih u 24 sportske grane. U ovim organizacijama svoju aktivnost obavlja preko 130 klubova. Najbrojniji su klubovi u fudbalskom sportu - kojih ima 50 - sa različitim nivoima organizovanosti i dostignutog stepena takmičenja. Sportko društvo *Radnički*, najveće i najuspešnije sportsko društvo, okuplja 14 klubova. U ovom gradu postoji i najstariji fudbalski klub u Srbiji, *Šumadija,* osnovan 1903. godine

Aranđelovac

Sportskim aktivnostima u opštini Aranđelovac rukovodi Sportski savez opštine Aranđelovac.

Sportski centar u Aranđelovcu prepoznatljiv je u Šumadijskom okrugu po svojim uspesima na različitim nivoima takmičenja. Sportsko-rekreativni centar *Šumadija* raspolaže velikom halom (kapacitet 2000 mesta) koja ima potencijala za organizovanje većih nacionalnih i međunarodnih takmičenja (rukomet, odbojka, košarka), malom salom (kapacitet 300 masta) za košarkaška, odbojkaška takmičenja i borilačke sportove, teretanom, otvorenim terenima za košarku, odbojku, fudbal. U prostoru Sportsko-rekreativnog centra, na površini od 200 m², funkcioniše svetski karate centar sa Karate školom *Knjaz Miloš*.

U opštini Aranđelovac postoji 50 sportskih klubova. Najaktivniji su muški RK *Šamot* i ženski RK *Šumadija* koji se takmiče u nacionalnim ligama.

Jagodina

Sportske aktivnosti u Jagodini održavaju se u sportskim objektima kojima rukovodi Jagodinski sportski savez kao specijalizovana ustanova ovlašćena od skupštine opštine za koordinaciju rada sportskih organizacija i održavanje sportskih objekata.

Prostor od 18 ha na kom se nalazi većina sportskih objekata za odvijanje sportskih aktivnosti, jedinstven je u Srbiji. Taj prostor, zajedno sa izletištem „Potok“, Zoo-vrtom „Tigar“ i Aqua parkom čine sportsko-turistički centar u pomoravskom okrugu. Sportski objekti u Jagodini su: hala sportova, koja sadrži veliku, malu salu, kuglanu, teretanu, džudo salu, veliki parking ispred hale za 1000 vozila, zatim kompleks gradskog stadiona, kompleks teniskih terena, sala za borilačke sportove, otvoren gradski bazen i gradsko strelište.

Rekovac

Sport u Rekovcu se odvija na amaterskom nivou. Od sportova je najraprostranjeniji fudbal. Ovaj podatak ilustruje činjenica da u opštini postoji 11 fudbalskih klubova, a njihov rad, kao i ostale sportske aktivnosti, objedinjuje Sportski savez Rekovac.

Kao i u većini lokalnih samouprava i u opštini Rekovac postoji nedostatak potrebne infrastrukture za upražnjavanje različitih tipova sportskih aktivnosti. Ovaj problem je naročito važan ako se ima na umu izrazito demografsko pražnjenje, te postoji potreba da se stvore optimalni uslovi za život mladih ljudi koji bi, motivisani, ostali da žive u ovoj opštini.

U opštini Rekovac se ne održavaju zvanične sportske manifestacije.

Lapovo

Koordinaciju sportskih aktivnosti u Lapovu vrši Sportski savez Lapova.

U ovoj opštini od sportske infrastrukture postoji stadion (8.000 m²), sa travnatim fudbalskim igralištem i rukometnim terenom koji pripadaju Železničko-sportskom društvu. Nekada je postojala i atletska staza koja sada nije u funkciji. U dvorištu centralne škole postoje asfaltirana, ograđena, obeležena i osvetljena igrališta za fudbal, košarku, rukomet, odbojku i igralište za mali fudbal. Za ove terene nedostaje potrebna sportska oprema – koševi, golovi, stubovi za odbojku i tribine za posetioce. U osnovnoj školi u toku je završetak školske sportske hale od 2000 m² sa 600 mesta za sedenje i posmatranje budućih rukometnih, odbojkaških i drugih utakmica. Hala zadovoljava sve standarde tako da će u njoj moći da se organizuju veća takmičenja.

Knić

Sport u opštini Knić ima tradiciju dugu skoro jedan vek, a aktivno je više od 2000 sportista.

Najvećui broj sportista bavi se fudbalom – Fudbalski savez opštine Knić broji preko 600 registrovanih igrača. Na teritoriji opstine Knić postoji 26 fudbalskh klubova od kojih se aktivno takmiči 20. Osim fudbala, popularni su šah, sportski ribolov, sportsko golubarstvo i veslanje.

Šahovski klub *Knić* iz Knića uspešno se takmiči u Srpskoj ligi "Sever".

Gružansko jezero pruža izuzetne uslove za razvoj sportskog ribolova. Dva udruženja se bave sportskim ribolovom: Udruženje sportskih ribolovaca *Gruža*, Knić i Udruženje sportskih ribolovaca *Jezero*, Knić.

Planinarsko društvo *Kamenac* Gruža broji više od 150 registrovanih članova koji svoje aktivnosti sprovode kroz marševe, logorovanje i druge aktivnosti u prirodi.

Sportskim golubarstvom na teritoriji opštine Knić aktivno se bave članovi dva kluba:

– Sportski klub odgajivača golubova srpskih visokoletača *Univerzal Gruža* YU 474
– Sportski klub odgajivača golubova srpskih visokoletača *Visokoletač* YU

Gružansko jezero pruža izuzetne uslove za razvoj sportova na vodi, naročito veslanja, kao trajna baza za pripremu veslača. Na jezeru postoje dve veslačke staze, svaka duga 2000 m.

Ćuprija

Klubovi u Ćupriji raspolažu sa nekoliko terena za fudbal i male sportove (15 fudbalskih igrališta, 8 terena za male sportive), teniskim terenima, teretanama, fitnes centrima, strelištem, atletskom kružnom i kros stazom, kao i sportskom halom.

Najzapaženije rezultate postigli su članovi Atletskog kluba *Morava* u kom trenira 50 atletskih reprezentativaca, poznatih po obaranju skoro 200 državnih rekorda. Osim Atletskog kluba *Morava,* u Ćupriji je aktivno još 15 sportskih klubova.

Hala sportova *Ada* značajno je doprinela razvoju tzv. malih sporova. Nosilac svih sportskih aktivnosti u opštini je JP Sportsko-rekreativni centar *Ada* koje posluje od 1986.godine. Hala sportova broji 2000 sedišta i u njoj se kontinuirano održavaju sportska takmičenja, ali i manifestacije zabavnog karaktera. JP SRC *Ada* ima značajnu ulogu u sportskim i kulturnim dešavanjima u gradu.

Ćuprija ima jednu od najpoznatijih uličnih trka u Evropi, koja se, tradicionalno, održava13. oktobra svake godine.

Despotovac

U ovoj opštini su organizovani i aktivni brojni sportski klubovi: 18 fudbalskih, 1 košarkaški, 2 rukometna, 2 karate kluba, 1 šah i 1 stonoteniski klub.

Od 18 fudbalskih klubova, 2 se takmiče u zoni, 4 u okružnoj, a 9 u opštinskoj ligi. Karate klub *Resavica* učestvovao je na evropskim takmičenjima.

Sportska infrastruktura, opštine Despotovac: sportska hala, tri fudbalska stadiona, 21 igralište za mali fudbal, devet terena za male sportove, dvanaest rukometnih igrališta (igrališta za mali fudbal) i osam košarkaških igrališta.

Svilajnac

Na području opštine Svilajnac postoji 39 sportskih organizacija koje okupljaju sportiste 11 sportova.

Fudbalski savez broji 19 klubova od kojih se jedan takmiči na republičkom, tri na okružnom, četiri u međuopštinskom, a šest na opštinskom rangu takmičenja. Pet klubova se takmiči samo u pionirskoj konkurenciji. Na teritoriji ove opštine registrovano je više od 1.200 sportista. U okviru Fudbalskog saveza deluju i dva strukovna udruženja – Udruženje fudbalskih trenera, koje broji 38 članova svih zvanja i Udruženje fudbalskih sudija sa 40 članova, svih zvanja, takđe. U proleće 2006. Sportski savez, u saradnji sa Fudbalskim savezom, pokrenuo je Školu fudbala za seoske klubove, kao i sekciju za devojčice.

Od ostalih sportova zastupljeni su šah (7 klubova), košarka (2 kluba), rukomet (2 kluba, 1 je ženski), karate (3 kluba), planinarstvo (2 kluba) i konjički sport, biciklizam, odbojka i auto-moto sport sa po jednim formiranim klubom.

Svilajnac nudi povoljne uslove za boravak i pripreme sportista: sportsko-rekreativni centar sa otvorenim bazenom olimpijskih dimenzija, sportska hala sa 1500 mesta, trim staza u parku Poljoprivredno-veterinarske škole, fudbalska igrališta i novoizgrađeni streljački klub. Streljački klub je u sastavu Streljačkog saveza Srbije. Raspolaže jednim od najmodernijih strelišta za vatreno i vazdušno oružje i pruža mogućnnosti za održavanje streljačkih takmičenja. U sastavu kluba je restoran sa 50 mesta i bilijar sala.

Paraćin

U opštini Paraćin postoji veliki broj registrovanih sportskih klubova u odnosu na veličinu opštine - fudbalski, košarkaški, aero, orjentiring, plivački, karate, vaterpolo, odbojkaški, atletski, itd. Na području ove opštine aktivno je 56 registrovanih sportski klubova, od kojih su najbrojnija 32 fudbalska kluba.

Sportsko-rekreacioni centar *7. juli* Paraćin, ima adekvatan prostor, uslove i kapacitete za organizaciju sportskih takmičenja međunarodnog karaktera: zatvorena dvorana (kapacitet 1400 mesta), zatvoreni bazeni i fudbalski teren (kapacitet 10000 mesta).
Osim ove ustanove, treba pomenuti i sportske terene SFS sportskog društva *Borac* i ugostiteljsko-sportski objekat *Prestiž*.

Batočina

Sportski savez opštine Batočina osnovan je 60-ih godina prošlog veka pod nazivom *Savez organizacija za fizičku kulturu*. 1993. godine menja naziv u *Sportski savez*. Osnovni cilj ove organizacije jeste jačanje svih vidova sporta u opštini. U opštini Batočina registrovano je 5 sportskih saveza i udruženja, u okviru kojih je aktivno 18 sportskih klubova.

Na teritoriji opštine Batočina, od svih sportova fudbal je najzastupljeniji. Najviše uspeha imao je Fudbalski klub *Badnjevac* iz Badnjevca koji je devedesetih godina prošlog veka bio u Drugoj saveznoj fudbalskoj ligi. U košarci je aktivan KK *Sloga*, u odbojci OK *Sloga*, u karateu KK *Straževica* (nekada *14. oktobar*) i KK *Enpi* iz Brzana, u šahu ŠK *Straževica* (nekada *Sloga*).

Pored ovih, razvijen je i sportski ribolov. Organizacija sportskih ribolovaca *Lepenica* deluje od 1993. godine, tačnije, od razdvajanja opština Batočina i Lapovo. S obzirom da je i ovo pojedinačni sport, njihovi takmičari su pobeđivali na tradicionalnim Kup takmičenjima u organizaciji ostalih ribolovačkih udruženja na teritoriji Republike Srbije.

Rača

Na području opštine Rača najzastupljeniji sportovi su fudbal i karate.

Od 1928. godine, kada je u Rači osnovan FK *Karađorđe*, prvi fudbalski klub šumadijske lige, pa sve do danas, postojala su 22 fudbalska kluba, od kojih su se 4 samoinicijativno ugasila usled nedostatka materijalnih sredstava.

Svi klubovi koji se aktivno takmiče udruženi su u Opštinski fudbalski savez Rača. Klubovi poseduju svoja igrališta, osim FK *Mladost Moto gama* koji poseduje mali stadion.

Opština Rača može da se pohvali Karate klubom *Gimnazijalac* koji postoji od 1976. godine. Klub trenutno broji 30 članova, od kojih su 8 stalni članovi reprezetnacije. 2001. godine Klub je proglašen za ekipnog prvaka države i od tada postiže izuzetne uspehe i osvaja zlatne medalje (14 majstora karatea, jednog republičkog i jednog saveznog sudiju).

Topola

Na teritoriji ove opštine postoje ukupno 32 sportska kluba u muškoj i ženskoj kategoriji. Oni su registrovani kao udruženja građana i kao takvi i funkcionišu.

Od aktivnih sportskih klubova na teritoriji opštine Topola 19 su fudbalski, 2 odbojkaška, 1 rukometni, 1 šahovski, 2 karate kluba, 2 ribolovačka (registrovani kao organizacije sportskih ribolovaca), 4 streljačka (definisani kao streljačke družine) i 1 klub malog fudbala.

Najzapaženije rezultate postiže OK *Karađorđe* iz Topole koji se takmiči u Drugoj odbojkaškoj ligi. Ostali sportski klubovi uzimaju učešće u nižim kategorijama takmičenja.

Postojeće stanje sportske infrastrukture na teritoriji opštine Topola nije zadovoljavajuće.

Sportski tereni u seoskim sredinama su u veoma lošem stanju, uglavnom bez pratećih prostorija i neograđeni. Sportovi koji zahtevaju sportske sale (odbojka, rukomet, mali fudbal) nemaju zadovoljavajuće uslove za rad, jer ne postoji sala koja odgovara ovim potrebama.

Jedina sportska organizacija koja se može pohvaliti svojim prostorijama i adekvatnim uslovima za treniranje jeste FK *Karađorđe* iz Topole. Na lokaciji njenih sportskih objekata planirana je izgradnja sportskog kompleksa sa svim pratećim komercijalnim sadržajima. Izgradnja je predviđena urbanističkim planom opštine. Međutim, zbog aktuelnih problema pravno-imovinske prirode, postoji zastoj u realizaciji ovog projekta.

U Topoli postoje dva fudbalska terena u privatnom vlasništvu proslavljenog fudbalera Igora Duljaja koji se pojavljuje kao realizator projekta Sportskog centra. Takva vrsta investicije uticaće na unapređenje sportskih sadržaja i sporta uopšte.

INFORMISANJE

Pregled medija, vrste medija, vlasništvo i pokrivenost na teritoriji Šumadije i Pomoravlja, prema opštinama koje pripadaju regiji Šumadije i Pomoravlja:

Naziv medija	Vrsta medija	Vlasništvo	Pokrivenost
Aranđelovac			
RTV *Šumadija* Aranđelovac	Radio i televizija	Društveno, osnivač opština	Lokalna
RTV *Sunce* DOO, Aranđelovac	Radio i televizija	Privatno, Dobrivoje Marinski	Lokalna
RTV *Flash*, Aranđelovac	Radio i televizija	Privatno, Lazić Mirko	lokalna
AR *Reporter*, Aranđelovac	Novine	Privatno, Mikica Petronijević	Tiraž: 2000 primeraka mesečno

Zvanične web prezentacije opštine Aranđelovac se mogu pogledati na adresama: www.arandjelovaconline.com, www.bukovickabanja.com .

Ćuprija			
Preduzeće za radio i TV *Dak*, Ćuprija	Radio i televizija	Privatno	Lokalna
Preduzeće za radio,TV i marketing *Horreum Margi*, Ćuprija	Radio i televizija	Privatno	Lokalna
JP RTV *Ćuprija,* Ćuprija	Radio i televizija	Lokalna samouprava	Lokalna
Radio *Stara čaršija*, Ćuprija	Radio	Privatno	Lokalna
Agencija *Autentik*	Internet	Privatno	Lokalna
Novi Put	Nedeljne novine Pomoravlja, Resave i Levča	Javno informativno preduzeće Osnivač: SG Jagodina	Pomoravlje I Levač

Ćuprija. Na teritoriji opštine aktivno je dopisništvo *Večernjih novosti*, što značajno definiše dobar nivo informisanosti lokalnog građanstva.

Zvanična web prezentacija opštine Ćuprije se može pogledati na adresi www.cuprija.rs.

Batočina. Postoje dva kablovska operatera *Pep Impex* i *Radijus Vektor*. Kablovskom televizijom obuhvaćen je samo širi centar opštine, oko 350 priključenih korisnika. Prema informacijama *Radijus Vektora*, taj broj će se povećati.

Zvanična web prezentacija opštine može se pogledati na adresi http://www.sobatocina.org.rs

Lapovo			
Prezentacija: http://www.lapovo.org			
Despotovac			
TV *Strela* iz Velikog Popovića	Televizija	Privatno	Lokalna
Radio Despotovac iz Despotovca	Radio	Lokalna samouprava	Lokalna
Radio *Puls* iz Despotovca	Radio	Privatno	Lokalna

Pored nacionalnih sredstava informisanja, koja apsolutno pokrivaju ovaj teren, na teritoriji opštine Despotovac prisutan je značajan broj medija iz lokalnih opština: TV *Palma plus* iz

Jagodine, kao i TV *Resava* iz Plažana i TV *Centar* iz Svilajnca koji mogu da se prate preko kablovsko-distributivnog sistema. Zvanične web prezentacije opštine Despotovac se mogu pogledati na adresama www.despotovac.rs i www.resava-tourism.com.

Naziv medija	Vrsta medija	Vlasništvo	Pokrivenost
Jagodina			
Agencija Autentik	Internet	Privatno	Jagodina, Ćuprija, Paraćin
TV Jagodina	Televizija	Lokalna samouprava	Lokalna
TV *Palma Plus*	Televizija	Privatno	Regionalna
Radio Jagodina	Radio	Lokalna samouprava	Regionalna
Radio *Gong*	Radio	Privatno	Lokalna
Radio *Ljubav*	Radio	Privatno	Lokalna
Radio *Pozitiv*	Radio	Privatno	Lokalna
Radio *Enigma*	Radio	Privatno	Lokalna
Radio *Morava*	Radio	Privatno	Lokalna
Radio *Maus*	Radio	Privatno	Lokalna
Novi put	Nedeljne novine Pomoravlja, Resave i Levča	Javno informativno preduzeće Osnivač: SG Jagodina	Pomoravlje
Oglasi Halo Jagodina	Oglasi	Privatno	Lokalna

Dopisništva *Blica*, RTS-a, TANJUG-a, *Politike*, *Večernjih novosti*, *Press*-a, *Kurir*-a *Glasa javnosti* nalaze se u Jagodini, ali i pokrivaju teritoriju opštine Ćuprija. Sve ovo daje jasnu sliku o veoma dobroj mogućnosti građanstva da se informiše preko više vrsta pisanih medija, na teritoriji grada Jagodina. Zvanične web prezentacije grada Jagodina se mogu naći na sledećim adresama www.jagodina.autentik.net, www.jagodina.org.rs, http://www.jagodina.in.rs.

Knić			
Radio *Ruža Gruže*	Radio	Privatno	Lokana
Prezentacija http://www.knic.org.rs			
Kragujevac			
RTK	Televizija i radio	Lokalna samouprava	Lokalna
Televizija *Kanal 9*	Televizija	Privatno	Lokalna
Radio - televizija *IN*	Radio	Privatno	Lokalna
TV Lider	Televizija	Privatno	Lokalna
Radio *Zlatousti*	Radio	Privatno	Lokalna
Radio *Bis*	Radio	Privatno	Lokalna
Radio *Bravo*	Radio	Privatno	Lokalna
Radio 34	Radio	Privatno	Lokalna
Radio *Stari grad*	Radio	Privatno	Lokalna
Nedeljni informativni list *Svetlost*	Novine	Privatno	Šumadija
Nedeljne novine Kragujevačke	Novine	Privatno preduzeće Javnost	Lokalna
Časopis za književnost, umetnost i kulturu *Koraci*	Novine	Lokalna samouprava	Šumadija; Tiraž 500 primeraka, dvomesečno izdanje

U gradu Kragujevcu rade i brojna dopisništva: Radio televizija Srbije (televizija i radio), B-92, *Avala, Blic, Politika, Danas, Večernje novosti, PRESS*, TANJUG, BETA, FONET, BBC.

Postoji i veliki broj web sajtova, portala i blogova koji prenose vesti i dešavanja iz Kragujevca: www.kragujevac.co.rs, www.zastavinsoliter.com, www.volimkragujevac.com, www.kragujevac-grad.info, www.teklareka.com, www.kginfo.rs.

Naziv medija	Vrsta medija	Vlasništvo	Pokrivenost
Paraćin			
Radio Paraćin I i II program	Radio	Javno preduzeće	Lokalna
Radio *Nidža*	Radio	Privatno	Lokalna
Radio *Juhor*	Radio	Privatno	Lokalna
Radio *Herc*	Radio	Privatno	Lokalna
Radio *M*	Radio	Privatno	Lokalna
Radio *Knez* - Donje Vidovo	Radio	Privatno	Lokalna
RTV *Mihajlović*	Televizija i radio	Lokalna samuprava	Lokalna
Wireless Paraćin	Internet	Privatno	Lokalna
Prezentacije: www.paracin.org.yu ; www.paracin.com; www.paracin.autentik.net			
Rača			
Radio *Ozon*	Radio	Privatno	Lokalna

Zonu pokrivanja opštine Rača obuhvataju sve nacionalne TV i radio-stanice, kao i tri regionalne televizije*: K9* Kragujevac*,* TV *Kragujevac i* TV *Palma Plus* iz Jagodine.

Pokrivenost opštine štampanim medijima je dobra. Ostvaruje se saradnja sa listovima *Svetlost* iz Kragujevca, *Pomoravlje* iz Smedereva i *Umreženom Šumadijom*, listom koji izlazi dva puta mesečno kao informativno glasilo opština (Topola, Rača, Aranđelovac), koje pripadaju Šumadiji. Zvanična internet prezentacija opštine Rača može se naći na adresi www.raca.rs.

Rekovac			
Radio *Eks*	Radio	Privatno	Lokalna
Prezentacija: www.rekovac.com; www.levac-online.com			
Svilajnac			
Radio *Mig Bobovo* - Svilajnac	Radio	Lokalna samouprava	Lokalna
TV *Centar* iz Svilajnca	Televizija	Lokalna samouprava	Lokalna
Prezentacije: www.svilajnac.com; http://www.svilajnac.rs			
Topola			
Radio *OP TOP*	Radio	Lokalna samouprava	Lokalna

U opštini Topola, generalno, postoji odlična pokrivenost medijima – nacionalnim i regionalnim – čiji je rad odobrila Republička radio-difuzna agencija (RRA): RTS*, Pink, Avala, Košava*, Sve kragujevačke RTV, *Palma plus, Fox* i dr.

Zvanične internet prezentacije opštine Topola se nalaze na sledećim adresama: www.topola.com, www.topolaoplenac.org.rs, www.topolaskies.com.

Pregled pokrivenosti nacionalnih i regionalnih medija na teritoriji Šumadije i Pomoravlja data je u sledećoj tabeli.

Naziv medija	Pokrivenost (odlična, srednja, loša)	Naziv medija	Pokrivenost (odlična, srednja, loša)
RTS 1	Odlična	RTV *K9*	Odlična
RTS 2	Odlična	*Happy TV*	Odlična
Studio B	Odlična	TV *5*	Odlična
RTV *B92*	Odlična, srednja	RTK	Loša
TV *Avala*	Odlična	Radio S	Srednja
IN Kragujevac	Odlična	Radio *Index*	Srednja
TV *Pink*	Odlična, srednja	Radio Jagodina	Odlična
TV *Šumadija*	Odlična,	Radio Beograd	Odlična
TV *Fox*	Odlična, Srednja	Radio *202*	Odlična, Srednja
TV *Palma plus*	Odlična, srednja		

Izvor: Lokalne samouprave

Teritoriju Šumadije i Pomoravlja odlikuje veoma dobra pokrivenost medijima lokalnog, regionalnog i nacionalnog karaktera. Izuzimajući kablovske i internet operatere, koji distribuiraju bogate TV pakete i sadrže veliki broj televizijskih programa, pokrivenost TV signalima je dobra, što svedoči i prethodna tabela. Radio-stanica, takođe, ima u veoma velikom broju. Na teritoriji se prepliće mnogo signala raznih radio-stanica, različitih dometa i pokrivenosti. Drugim rečima, u Šumadiji i Pomoravlju postoje svi uslovi za nesmetano obavljanje javnog informisanja, tj. obaveštavanja stanovništva.

Poštanske aktivnosti i telekomunikacije na teritoriji Šumadije i Pomoravlja

Opština/grad	Pošte	Telefonski pretplatnici	PTT promet (otpremljeno)	
			Pismonošne pošiljke, hilj.	Paketi, hilj.
Šumadijski	**67**	**104.572**	**3.053**	**25**
Aranđelovac	10	15.224	570	1
Batočina	5	3.364	117	-
Knić	6	5.539	67	1
Kragujevac	34	68.596	2.030	21
Lapovo	2	2.486	73	2
Rača	4	2.454	67	-
Topola	6	6.909	129	-
Pomoravski	**63**	**79.515**	**2.244**	**10**
Despotovac	8	8.121	164	
Jagodina	20	27.788	840	6
Paraćin	15	18.786	609	2
Rekovac	6	4.115	71	
Svilajnac	6	8.619	153	1
Ćuprija	8	12.086	407	1

Izvor: Republički zavod za statistiku

Uvidom u podatke sadržane u prethodnoj tabeli o poštanskim aktivnostima na teritoriji Šumadije i Pomoravlja, može se uočiti, očekivano, da je najveći broj pošta, registrovanih telefonskih pretplatnika, kao i najveći promet pismonosnih pošiljki evidentiran u gradovima Kragujevcu i Jagodini, a potom u opštini Paraćin koja se izdvaja od ostalih opština veličinom ovih parametara. Prethodno pomenuti parametri variraju u zavisnosti od veličine opštine, broja stanovnika, razvijenosti, kao i tehničkih mogućnosti.

3

SWOT ANALIZE

SWOT ANALIZE

Drugi korak u analitičkom delu procesa strateškog planiranja jeste SWOT analiza koje se realizuju kroz radioničarski rad sa članovima Regionalnog partnerskog foruma / Radnih timova podprioriteta.

SWOT analiza je analitički alat koji omogućava da se putem analize najbitnijih informacija organizuju, vrednuju i klasifikuju saznanja iz određenih oblasti.[7]

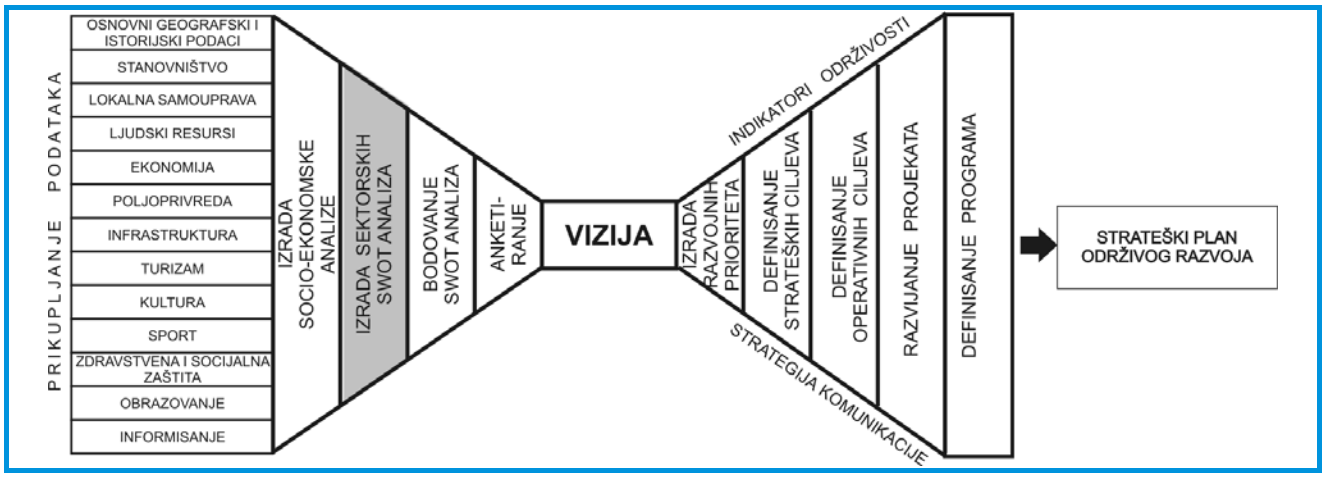

SWOT analize

SWOT analiza (interna i eksterna samoprocena regionalne zajednice) je metodološki alat, korišćen u cilju i određivanja konkurentske pozicije regiona. Predstavljala je osnovni input za definisanje strateških ciljeva i to, pre svega, deo analize koji se odnosi na identifikovane slabosti i snage. Naime, utvrđene slabosti i snage su korišćene kao osnova za planiranje razvoja, tako što su definisani strateški ciljevi ukazivali na potrebu i način eliminisanja tih slabosti i ojačavanja postojećih najznačajnijih snaga.

Praktičnost i veoma široku primenljivost ove analize obezbeđuje joj njena jednostavnost predstavljena matricom 2 x 2, u kojoj se nalaze i četiri sastavna elementa SWOT analize: **snage, slabosti, šanse i pretnje**. Snage i slabosti su interni elementi na koje region može da utiče, dok šanse i pretnje predstavljaju eksterne elemente, odnosno faktore iz spoljašnosti na koje ne može da utiče.

Snage su faktori koji jednom području daju prednost. Slabosti su, sa druge strane, faktori koji predstavljaju prepreke razvoju regiona. Šanse su eksterne prilike koje treba iskoristiti, dok pretnje označavaju negativan eksterni faktor koji treba neutralisati.

	POZITIVNI FAKTORI	NEGATIVNI FAKTORI
INTERNI FAKTORI	SNAGE	SLABOSTI
EKSTERNI FAKTORI	ŠANSE	PRETNJE

SWOT matrica

[7] Vodič za planiranje lokalnog razvoja, Centar za strateško-ekonomska istraživanja „Vojvodina-CESS" Izvršnog veća AP Vojvodine

Oblasti za koje je rađena SWOT analiza identifikovane su grupisanjem modula iz Socio-ekonomske analize Šumadije i Pomoravlja, po srodnosti:

- Ekonomija i preduzetništvo,
- Obrazovanje, kultura i sport,
- Poljoprivreda i ruralni razvoj,
- Turizam,
- Zdravstvo i socijalna zaštita i
- Infrastruktura.

Svaka od ovih oblasti bila je predmet posebne analize Regionalnog foruma / Radnih timova podprioriteta i za svaku od njih su precizno utvrđene snage, slabosti, šanse i pretnje, u cilju davanja i subjektivne procene podataka, prethodno navedenih u Socio-ekonomskoj analizi Šumadije i Pomoravlja.

Radni timovi podprioriteta su, pri definisanju SWOT analiza iz oblasti infrastrukture, imali zadatak da svaki za svoj podprioritet definiše jake i slabe strane, šanse i pretnje, odnosno izrađeni su SWOT-ovi za 5 podprioriteta:

- Zaštita životne sredine
- Vodosnadbevanje
- Energetika
- Saobraćaj
- Privredna infrastruktura.

Na ovaj način definisano je ukupno deset SWOT analiza, koje su dale osnovu za naredne faze procesa.

Oblast: Ekonomija i preduzetništvo

Snage	Slabosti
– Povoljan geostrateški položaj – Raspoloživi prirodni resursi – Duga industrijska tradicija – Ubrzan razvoj MSP i preduzetništva – Kvalifikovana industrijska radna snaga – Postojanje baze visokoobrazovanih stručnih kadrova – Univerzitet – Postojanje institucionalnog okvira za podršku razvoju privrede i MSPP – Postojanje osnova hard i soft infrastrukture za privlačenje i podršku investitorima – Razvoj autoindustrije – Postojanje lokalnih strateških dokumenata – Veliki broj udruženja preduzetnika – Dobra pozicioniranost na CEFTA tržištima	– Nedovoljan nivo inicijativnosti LS u procesima podrške MSPP – Nizak nivo operacionalizacije strateških planova – Zastarela tehnologija i niska investiciona aktivnost domaćih preduzeća – Neefikasan proces privlačenja investitora – Neadekvatno korišćenje raspoloživih prirodnih resursa – Neefikasan i nedovoljno kompetentan menadžment u privredi – Nizak nivo podrške i investicija u inovative delatnostima – Neusklađenost sa zahtevima standarda – Neadekvatan odnos prema životnoj sredini – Nepovoljna demografska struktura – Neravnomerna raspoređenost kvalifikovane radne snage – Nerazvijena privredna infrastruktura – Neefikasan proces udruživanja – Nefikasno prilagođavanje ponude radne snage potrebama tržišta – Visoko obrazovanje nedovoljno otvoreno prema zajednici
Šanse	**Pretnje**
– Proces priključenja EU – Liberalizacija tržišta – Raspoloživi izvori finansiranja pod subvencionisanim uslovima – Ugovori o slobodnoj trgovini – Veliki broj nezaposlenih – Nedovoljna iskorišćenost proizvodnih kapaciteta – Intenziviranje procesa FDI – Postojeći trend uvođenja novih tehnologija – Regionalizacija, decentralizacija i procesi podrške lokalnom ekonomskom razvoju – Uspostavljanje i formalizacija socio-ekonomskog dijaloga	– Globalna recesija i sužavanje tržišta – Neefikasna privatizacija – Smanjenje kupovne moći stanovništva – Nepovoljni komercijalni krediti – Nestabilna politička situacija – Nedefinisani razvojni prioriteti u oblasti industrijskog razvoja – Monopolostička struktura tržišta – Neefektivni i neefikasni procesi decentralizacije i regionalizacije – Nefikasno donošenje relevantnih zakona – Rigidan poreski sistem – Liberalizacija tržišta

Oblast: Obrazovanje, kutura i sport

Snage	Slabosti
– Negovanje bogate kulturno-istorijske tradicije uz održavanje tradicionalnih kulturnih manifestacija na teritoriji Šumadije i Pomoravlja – Postojanje značajnih kulturno-istorijskih spomenika i veliki potencijal za razvoj istorijskog turizma na teritoriji Šumadije i Pomoravlja – Postojanje kulturnih institucija kao što su pozorišta, bioskopi, studentski kulturni centri i kulturno-umetničkih društava – Dobra teritorijalna pokrivenost obrazovnim institucijama u okviru regiona Šumadije i Pomoravlja, univerzitetima i mrežom srednjih škola (Univerzitetski centar u Kragujevcu; pedagoški fakultet u Jagodin) – Dovoljan broj školovanih (stručnih) kadrova iz oblasti kulture i obrazovanja – Spremnost nastavnog kadra i zaposlenih u kulturi i obrazovanju za dalja stručna usavršavanja – Obučenost zaposlenih u kulturi i nastavnog kadra za izradu i implementaciju projekata iz nacionalnih i donatorskih fondova – Postojanje velikog broja sportskih društava i klubova – Negovanje bogate sportske tradicije – Postojanje velikog broja sportskih centara i objekata kao što su stadioni, hale sportova, sportski tereni perdviđene za male sportove, klizališta, bazeni – Zapaženi uspesi sportskih društava i veliki broj aktivnih sportista	– Nedovoljno sredstava na lokalnom nivou za ulaganje u obrazovanje, kulturu i sport – Mešanje politike u oblast sporta – Nezavršena privatizacija sportskih klubova – Zapušteni i nefunkcionalni sportski objekti otvorenog i zatovorenog tipa – Nemotivisanost mladih za sport – Nepostojanje strategije za razvoj kulture – Neiskorišćenost kulturnog kapaciteta – Nedovoljno ulaganje u istraživanja i promociju kulturno-istorijskog nasleđa – Nezainteresovanost za obogaćivanje kulturnih sadržaja u regionu i nedovoljno razvijena svest građana regiona iz oblasti kulture – Neadektavno održavanje i nebriga o kulturnim institucijama, kao i dotrajalost kulturnih objekata (infrastruktura) – Nedostatak institucija i mehanizama koje bi podržale mlade talente iz oblasti obrazovanja – Neadekvatno održavanje i dotrajalost objekata u oblasti obrazovanja – Postojanje korupcije – Sistem obrazovanja kritičan po pitanjuu dostizanja razvojnih ciljeva – Zastarela oprema, neadekvatno opremljeni kabineti škola regiona – Neusklađenost obrazovnog sistema sa potrebama tržišta rada; odsustvo vertikalne saradnje između nacionalne službe za zapošljavanje, škola i ministarstava – Nepostojanje saradnje akademskog i biznis sektora – Nefleksibilnost obrazovnog sistema i zapostavljenost ‘malih škola' od strane lokalnih samouprava i ministarstava; – Nedovoljan i nekontinuiran rad na profesionalnoj orijentaciji učenika u osnovnim školama – Neadekvatna saradnja ili odsustvo saradnje između škola na nivou regiona – Loše stanje sportske infrastrukture i nedovoljan broj sportskih objekata – Nedovoljan broj institucija za obrazovanje dece sa posebnim potrebama – Infrastruktura nije prilagođena građanima sa posebnim potrebama – Nepostojanje sistema doživotnog obrazovanja – nepostojanje koordinacije između Univerziteta, udruženja, sindikata, društvenih grupa i privrede po ovom pitanju

Šanse	Pretnje
– Stvaranje institucionalnog okvira za proces regionalizacije – Usvajanje regionalne strategije održivog razvoja Šumadije i Pomoravlja i postojanje Nacionalne strategije za obrazovanje – Evropske integracije; ukidanje viznog režima-poboljšana komunikacija i razmena iskustava sa zemljama EU iz oblasti obrazovanja – Postojanje programa EU, koji podržavaju regionalni razvoj – Izvršena reforma visokoškolskog obrazovanja – Usklađivanje nastavnih programa i metodike rada standardima EU – Umrežvanje sa srodnim ustanovama iz drugih regiona	– Politička nestabilnost – Ekonomska kriza – Emigracija stanovništva (odliv mozgova) – Nepostojanje državne strategije za rešavanje problema opadajućeg nataliteta – Neusaglašenosti sa EU standardima – Nepostojanje interesovanja za zaštitu kulturnih dobara od strane odgovornih institucija na nacionalnom nivou – Donošenje zakonskih rešenja koja predviđaju smanjenje broja škola – Neprilagođenost obrazovnog sistema potrebama privrede – Zapostavljenost regiona od strane Republike – Nepostojanje zakonske regulative u oblasti sporta

Oblast: Poljoprivreda i ruralni razvoj

Snage	Slabosti
– Povoljan geografski položaj – Povoljni klimatski uslovi – Konfiguracija terena pogodna za raznovrsnu poljoprivrednu proizvodnju – Kvalitet zemljišta (plodno zemljište) – Postojanje istraživačko-razvojnih institucija (Institut za strna žita i Veterinarski institut) – Postojanje srednješkolskog obrazovanja za poljoprivrednike – Nezagađeno zemljište u ruralnim područjima – Aktivna postojeća udruženja – Dobra primarna sirovinska baza za proizvodnju – Velike površine pod pašnjacima – Kvalitetna sirovinska baza lekovitog bilja i pečuraka – Duga tradicija u poljoprivrednoj proizvodnji – iskustvo i kvalitet – Proizvodnja hrane na tradicionalan način kao deo ponude u oblasti seoskog turizma – Postojanje Mreže za podršku ruralnom razvoju – Regionalni ruralni centar Kragujevac	– Nepovoljna starosna struktura poljoprivrednog stanovništva – uglavnom staračka i samačka domaćinstva – Emigracija mladih iz ruralnog područja ka urbanim sredinama – Loš životni standard na selu – Nizak stručni nivo ljudi na selu – Nezadovoljavajući nivo znanja poljoprivrednih proizvođača o savremenim tendencijama u oblasti razvoja poljoprivredne proizvodnje – Zapuštenost seoskih poseda – Usitnjenost poseda – Nerešeni imovinski odnosi – Nepostojanje sigurnog plasmana - otežana naplata plasmana poljoprivrednih proizvoda – Disparitet cena poljoprivrednih proizvoda i repromaterijala – Nedostatak prerađivačkih i skladišnih kapaciteta blizu sela – Niska iskorišćenost postojećih kapaciteta – Proizvodnja bez usvojenih standarda iz oblasti poljoprivredne proizvodnje – Niska konkurentnost domaćih proizvoda na tržištu u odnosu na uvozne proizvode u pogledu kvaliteta, cene i pakovanja – Nepoštovanje rokova isporuke, kvaliteta i cena – Slaba kontrola kvaliteta proizvoda – Nepostojanje kvalitetne ambalaže (domaća proizvodnja) – Orijentisanost na izvoz primarne proizvodnje (sirovina)

	– Niska investiciona aktivnost – Nizak nivo organizovanosti i povezanosti poljoprivrednika – Zastarela mehanizacija – Zastarelost tehnologije – Prekomerna i nestručna (nesavesna) upotreba pesticida – Nemogućnost kvalitetnog navodnjavanja – Izgubljene rasne karakteristike i uništen stočni fond – Nedovoljno kvalitetne sorte u voćarstvu – Nedovoljan kapacitet matičnih službi – Loša infrastruktura – Neuređenost atarskih puteva – Loša zdravstvena zaštita – Loš javni prevoz (loša povezanost i nedovoljan broj polazaka) – Ne postoje kulturne, zabavne i sportske institucije
Šanse	**Pretnje**
– Ulazak u EU – Predpristupni fondovi EU – Subvencionisanje poljoprivredne proizvodnje od strane države – Veći stepen podrške države u unapređenju rada savetodavnih stručnih službi – Restruktuiranje zemljoradničkih zadruga – Osnivanje agrobiznis centara – Povećana tražnja kupaca za proizvodima organske poljoprivredne proizvodnje	– Ulazak u EU – domaći proizvodi u konkurenciji sa proizvodima iz EU – Nedovoljna izdvajanja državnih budžetskih sredstava za poljoprivredu – Prekomerni uvoz poljoprivrednih proizvoda koji dovodi do nelojalne konkurencije i pada tražnje domaćih poljoprivrednih proizvoda – Uvoz proizvoda lošijeg kvaliteta od domaćih – Uvoz genetski modifikovanog semena i hrane – Uslovi kreditiranja i kreditna politika – nestabilno finansijsko tržište – Neregulisano tržište sadnog materijala i semene robe – Niske i nestabilne cene poljoprivrednih proizvoda – Pad kupovne moći stanovništva – Nizak nivo ekološke svesti – Loš odnos prema tradicionalnim vrednostima i kulturno-istorijskom nasleđu ruralnih područja

Oblast: Turizam

Snage	Slabosti
– Bogato kulturno-istorijsko nasleđe – Postojanje banjskih letovališta uz mogućnost opremanja novih (Bukovička banja, Despotovačka banja, banja Voljavča) – Veliki broj manastira duž celog toka Velike Morave – potencijal za formiranje novog turističkog proizvoda – Bogatstvo geotermalnim i izvorima mineralnih voda – prirodno-geografski potencijali kao osnova za razvoj turizma – Značajna zainteresovanost žitelja regiona za bavljenje seoskim turizmom – Sačuvana arhitektura i dobra organizovanost tradicionalnih seoskih gazdinstava – Veliki potencijal za razvoj sportsko-rekreativnog, lovnog i ribolovnog turizma – Postojanje velikog broja turističkih manifestacija sa prepoznatljivim turističkim sadržajima – Prepoznatljivi geografski lokaliteti – pećine i ostali prirodni oblici reljefa (Resavska pećina...) – Prisutan trend unapređenja turističke ponude u skladu sa zahtevima tržišta – Koridor 10 prolazi kroz teritoriju Šumadije i Pomoravlja – efikasan način povezanosti i mogućnost dolaska turista izvan regiona – Postojanje inicijative za formiranje regionalne turističke organizacije Šumadije i Pomoravlja	– Nepostojanje adekvatne turističke signalizacije – Ne postoji definisana zajednička turistička ponuda regiona – Nedovoljno razvijena svest stanovnika o mogućnostima aktivnog bavljenja turizmom – Turistička putna infrastruktura i objekti u lošem stanju – Nedovoljni smeštajni kapaciteti svih kategorija – Nedovoljan broj hotela – Nepostojanje sistema edukacija u oblasti turizma – nedovoljna informisanost stanovništva – Neorganizovano bavljenje promocijom turističkih potencijala i lokaliteta – Nedostatak istraživanja i studija o novim turističkim lokalitetima – Loša komunalna opremljenost postojećih turističkih lokaliteta – Nedovoljna obučenost zaposlenih u oblasti turizma za pružanje kvalitetnijih usluga – Nedovoljna podrška lokalnih samouprava pojedincima koji žele da se bave turizmom – nedovoljna podrška novim idejama i njihovoj realizaciji – Nedovoljan broj turističkih vodiča na teritoriji regiona – Nepostojanje prepoznatljivog brenda, odnosno, simbola regiona Šumadije i Pomoravlja – Neadekvatni prateći sadržaji postojećoj turističkoj ponudi – Broj domaćih i stranih turista se iz godine u godinu smanjuje – Nepostojanje jedinstvenog registra turističkih poseta na nivou Šumadije i Pomoravlja – Školski programi nisu usmereni ka posetama značajnim domaćim turističkim lokalitetima – Neregulisani imovinsko-pravni odnosi između države i lokalnih samouprava
Šanse	**Pretnje**
– Usvojena Strategija razvoja turizma Srbije 2010-2021. godina – Kontinualan trend rasta GDP per capita kao osnova za porast tražnje za uslugama iz oblasti turizma – Prisustvo donatorskih programa EU – Usklađivanje zakonske regulative sa pravilima EU – Program podrške Ministarstva ekonomije uređenju putem kategorizacije turističkih objekata – Mogućnost uvođenja boravišnih taksi za turiste u lokalnim samoupravama	– Globalna recesija – Ugroženi vodotokovi industrijskim postrojenjima sa teritorija drugih regiona (Velika Morava) – Konkurentnost između regiona, okruga – odvlačenje turista od strane susednih i nesusednih regiona – Nedovoljna regulativa iz oblasti zaštite životne sredine, kao jednog od preduslova razvoja turizma na teritoriji Šumadije i Pomoravlja

Oblast: Zdravstvo i socijalna zaštita

Snage	Slabosti
ZDRAVSTVO – Regionalni karakter KC Kragujevac – Zadovoljavajući broj zdravstvenih ustanova i njhovo aktivno delovanje u regionu – Postojanje zavoda za javno zdravlje (2 u regionu) – Postojanje kompletne primarne zaštite – Razvijena mreža domova zdravlja i seoskih ambulatni – Dobra komunikacija sa ministartsvom i drugim državnim institucijama – Postojanje medicinskog fakulteta, više medicinske i srednje medicinske škole – osnova za stvaranje kvalitetnih kadrova – Stabilni izvori finansiranja SOCIJALNA ZAŠTITA – Dobro organizovane socijalne ustanove i centri za socijalni rad – Razvijen sistem pružanja raznih oblasti socijalne pomoći u regionu – Podrška lokalnih samouprava u oblasti socijalne zaštite – Razvijeni oblici stambenog zbrinjavanja raseljenih i izbeglih lica	ZDRAVSTVO – Zgrade domova zdravlja u lošem stanju – Raspoloživ vozni park svih zdravstvenih ustanova u lošem stanju – Nedovoljno i loše opremljene seoske ambulante i domovi zdravlja – Nedovoljna opremljenost zdravstvenih institucija – Nedostatak potrošnog materijala za potrebe zdravstva – Neadekvatan radni prostor Instituta za javno zdravlje u Kragujevcu koji ima regionalni karakter – Nepostojanje obaveznosti prevetnivnih / sistematskih pregleda u zdravstvenim ustanovama na teritoriji regiona – Nedefinisan status stomatoloških službi – Određeni broj Domova zdravlja na teritoriji regiona nisu izdvojeni kao samostalne ustanove – nemaju zasebne izvore finansiranja – Veliki broj nezaposlenog stručnog kadra – Nepostojanje mreže službi za zdravstveno vaspitni rad SOCIJALNA ZAŠTITA – Nedovoljna informisanost krajnih korisnika o raspoloživim uslugama iz oblasti socijalne zaštite – Nepostojanje dovoljne institucionalne podrške primeni propisanih mera iz oblasti inkluzije osoba sa invaliditetom i ostvarivanja njihovih osnovnih građanskih prava – Nedovoljan broj stručnog kadra – Nedovoljni kapaciteti geronto centara – Loše definisano radno vreme u ustanovama socijalne zaštite (nedostatak popodnevnih termina) – Nedovoljan i neadekvatan terenski rad socijalnih službi (mali broj poseta korisnicima usluga) – Nedovoljno informisan i osposbljen kadar za iznalaženje dodatnih izvora finansiranja (osposobljeniost za pisanje projekata iz oblasti socijalne zaštite) – Nepostojanje mreže za dnevni boravak za decu sa invaliditetom – Nepostojanje dovoljnog broja službi iz oblasti socijalne zaštite u regionu (sigurna kuća, kuća na pola puta, hraniteljstvo, klub za stara lica i penzionere, geronto domaćice i sl.) – Nizak nivo investicija u oblast socijalne zaštite – Nedovoljno finansijskih sredstava – Nesistematski se pristupa rešavanju problema iz oblasti socijalne zaštite – Problem dvojnog rada lekara

Šanse	Pretnje
ZDRAVSTVO I SOCIJALNA ZAŠTITA – Veća izdvajanja finansijskih sredstava (republičkih i stranih) – Dobra pozicioniranost regiona – veći broj potencijalnih korisnika usluga Kliničkog centra Kragujevac – Primarna zdravstvena zaštita u ingerenciji lokalnih samouprava (Zakon o regionalnom razvoju) – Formiran mehanizam za prenos iskustava i usvajanje novih znanja sa zemljama EU – Usvojen nov Zakon o socijalnoj zaštiti i njegova primena	ZDRAVSTVO – U obrazovnom sistemu osnovnih škola nema sadržaja iz oblasti zdravstvene zaštite – prva pomoć, bolesti zavisnosti, sida – Reorganizacija mreže zdravstvenih ustanova od strane resornog Ministarstva (nemogućnost pružanja kvalitetnih usluga korisnicima) – Problem refundiranja sredstava za usluge privatnih lekara od strane zdravstvenog osiguranja – Neorganizovan sistem pružanja usluga korisnicima pri ostvarivanju njihovog prava na lečenje od strane resornog Ministarstva – Otežano ostvarivanje prava poljoprivrednika na zdravstvene usluge usled neizmirenih obaveza države prema poljoprivrednicima (nemogućnost izdavanja zdravstvenih knjižica) SOCIJALNA ZAŠTITA – Marginalizacija oblasti socijane zaštite od strane države i društva – Usled recesije i tranzacionih procesa, javlja se nedostatak finansijskih sredstava – Smanjenje brojnosti ustanova usled primene Zakona o regionalnizaciji

Prioritet Infrastruktura – Podprioritet Energetika

Snage	Slabosti
– Povoljna geografska pozicija regiona – Bogatstvo prirodnim resursima i mogućnost iskorišćenja obnovljivih izvora energije – Spremnost za prihvatanje novih tehnologija i sistema	– Nepostojanje institucija na regionalnom nivou iz oblasti energetike – Loša IT povezanost opština regiona – Nedovoljna izgrađenost energetske infrastrukture i loše stanje postojeće – Loša saradnja sa republičkim institucijama – Loša ekonomska i finansijska situacija u Republici, koja ima za posledicu nemogućnost izdvajanja dovoljnih sredstava za razvoj energetike – Pitanje vlasništva i odgovornosti nad energetskim sistemima nije regulisano na pravi način – Postojanje monopola u radu javnih preduzeća – Nedovoljno iskorišćenje obnovljivih izvora energije – Energetska neefikasnost i energetska zavisnost – Neobučenost kadrova za upravljanje projektima

Šanse	Pretnje
– Privatizacija i povećanje konkurentnosti javnih preduzeća u oblasti distribucije – Evropske integracije – Zainteresovanost stranih investitora iz oblasti energetike – Postojanje svesti o ravnomernom regionalnom razvoju – Povećanje energetske efikasnosti	– Nestabilna politička situacija – Loša saradnja sa republičkim institucijama – Nepostojanje regionalnih institucija – Korupcija – Loša ekonomska i finansijska situacija u Republici, koja ima za posledicu nemogućnost izdvajanja dovoljnih sredstava za razvoj energetike

Prioritet Infrastruktura – Podprioritet Saobraćaj

Snage	Slabosti
– Povoljna geografska pozicija regiona za dalji razvoj putne infrastrukture – Blizina Koridora 10 (železničkog i drumskog) – Postojanje nadležnih institucija u lokalu zainteresovanih za poboljšanje putne infrastrukture – Dobra teritorijalna pokrivenost putnom mrežom u regionu (razuđena putna mreža regiona)	– Nedostatak finansijskih sredstava na regionalnom nivou – Loše stanje postojeće putne mreže regiona, železničke i drumske – Slaba pokrivenost saobraćajnom signalizacijom, pružni prelazi neadekvatni i nebezbedni – Nedovoljna planska i projektno-tehnička dokumentacija – Nedostatak stručnih kadrova i institucija kao što je Agencija za bezbednost saobraćaja na nivou regiona – Nesprovođenje zakona i kaznenih mera (nesprovođenje Zakona o javnim putevima) – Nepostojanje svesti o prednosti regionalnog udruživanja – Nepostojanje institucije za regionalnu i međuopštinsku saradnju u oblasti saobraćaja – Loš kvalitet izvedenih radova na putnoj mreži – Loša IT povezanost opština regiona
Šanse	**Pretnje**
– Dobijanje sredstava iz domaćih i stranih fondova – Razvoj privrede i ubrzani ekonomski razvoj	– Nestabilna politička situacija – Postojanje velikog broja klizišta – Nerešeni imovinsko pravni odnosi – Nesuzbijanje korupcije

Prioritet Infrastruktura – Podprioritet Vodosnadbevanje

Snage	Slabosti
– Postojanje pokretačke energije i želje za unapređenje sistema za vodosnadbevanje – Ravnomerna udaljenost svih opština od budućeg regionalnog centra – Kragujevca – Povoljni vodni resursi	– Nedovoljna međuopštinska komunikacija – Nedostatak kvalitetnih kadrova i institucija iz oblasti vodosnadbevanja – Socijalna cena pijaće vode – neodrživo stanje – Neravnomerna raspoređenost vodnih resursa – Nedovoljno razvijena svest o značaju vode kao resursa – Veliki broj nelegalnih i neregistrovanih lokalnih vodovoda koji su van kontrole kvaliteta vode – Nepostojanje sistema za upravljanje vodama u regionu. – Loše stanje postojeće vodovodno distributivne mreže – Neusaglašenost republičkih zakona i neefikasno sprovođenje postojećih – Nepostojanje planske i projektno tehničke dokumentacije
Šanse	**Pretnje**
– Približavanje postojećih zakonskih rešenja evropskim normativima – Izrada regionalnih projekata – približavanje predpristupnim fondovima – Regionalizacija – decentralizacija Republike	– Zapostavljenost od strane Republike – centralizacija – Neusklađenost republičkih zakona i neefikasno sprovođenje postojećih – Nesuzbijanje korupcije

Prioritet Infrastruktura – Podprioritet Zaštita životne sredine

Snage	Slabosti
– Razvijena putna mreža-brži transport i odnošenje otpada – Očuvan prirodni potencijal (biodiverzitet) – Povoljan geostrateški položaj – Ojačan nevladin sektor u oblasti zaštite životne sredine – Korišćenje obnovljivih izvora energije (hidroenergetski potencijal, energija sunca, energija vetra...) – Sprovedena institucionalizacija zaštite životne sredine	– Nedostatak budžetskih sredstava za finansiranje projekata iz zaštite životne sredine – Nedostatak planske dokumentacije (LEAP, akcioni planovi...) – Nizak nivo ekološke svesti – Nepostojanje sistema za monitoring zagađenosti zemlje, vazduha i vode – Nedovoljno obučeni kadrovi iz oblasti zaštite životne sredine – Nepostojanje sistema za upravljanje otpadom – Nepostojanje sistema za adekvatno upravljanje vodama – Neobučenost kadrova za upravljanje projektima – Energetska neefikasnost – Zastarelost sistema za preradu voda – Slaba informisanost o stanju zaštite životne sredine – Nepostojanje vodovodne i kanalizacione mreže u seoskim sredinama – Zastarelost distributivnih sistema vode – Kaznena politika se ne primenjuje

Šanse	Pretnje
– Postojanje nacionalne strategije iz oblasti zaštite životne sredine – Definisani zakoni iz oblasti zaštite životne sredine – Mogućnost obrazovanja iz oblasti zaštite životne sredine putem Interneta – Mogućnost uvođenja benchmarking-a u opštinama i komunalnim preduzećima – Postojanje međunarodnih fondova iz oblasti zaštite životne sredine – Pravo na zagađenje životne sredine gasovima koji izazivaju efekat staklene bašte (prema KYOTO protokolu) – Razvoj eko turizma – Javno privatno partnerstvo	– Globalno zagrevanje – Nekontrolisano zagađivanje (vazduh, zemljište, voda) – Ekonomija ispred ekologije – Svetska ekonomska kriza – Biohemijske pretnje o zagađenju – Nesuzbijanje korupcije

Prioritet Infrastruktura – Podprioritet Privredna infrastruktura

Snage	Slabosti
– Postojanje univerziteta u regionu – Postojanje kliničkog centra u Kragujevcu, koji je od regionalnog značaja – Postojanje Koridora 10, drumskog i železničkog – Postojanje kvalifikovane radne snage, posebno u metalskom kompleksu – Povoljni uslovi za investiranje – Jeftina radna snaga – Puna politička podrška lokalnih samouprava za investiranje – Postojanje obradivih površina – Postojanje institucija za podršku biznisu (Regionalna agencija, Regionalna privredna komora, udruženja preduzetnika...) – Očuvana tradicija industrijske proizvodnje u regionu	– Nedovoljan broj industrijskih zona, kompletno infrastrukturno obezbeđenih – Tehnološka zastarelost i neposedovanje ISO standarda o kvalitetu iz oblasti delatnosti kao prepreka većem izvozu – Neravnomerni privredni razvoj unutar regiona – Slaba izvozna orijentacija preduzeća – Regionalni garancijski fond ne funkcioniše (osnovan pre dve godine – nije napunjen) – Neorganizovana poljoprivredna proizvodnja (nepostojanje svesti prednosti udruživanja proizvođača) – Nedovoljno razvijena komunalna infrastruktura u ruralnim područjima – Nerazvijen turizam (banjski) – Nedovoljne stimulacije za investitore – Nepostojanje sistema za navodnjavanje – Nije elktrificirana pruga Lapovo-Kraljevo, važan koridor – Nerazvijena regionalna IT infrastruktura – Nepostojanje regionalnog GIS-a
Šanse	**Pretnje**
– Podnošenje kandidature za članstvo u EU – Potpisivanje prelaznog trgovinskog sporazuma – Dolazak FIAT-a – Dolazak preduzeća iz oblasti autokomponentistike – Mogućnost aktiviranja aerodroma u Lađevcima za civilni saobraćaj – Kragujevac kao regionalni centar Centralne Srbije NUTS2 i Subregiona Šumadija NUTS3 – Mogućnost direktne saradnje sa regionima EU	– Nepotpisivanje Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju – Loše izvršena privatizacija – Protesti i štrajkovi – Nije vraćena imovina lokalnim samoupravama – Nije izvršena restitucija – Neprimenljivost Zakona o planiranju i izgradnji – zaustavljene sve investicije do donošenja uredbi Vlade Republike Srbije ili izmene zakona – Nesuzbijanje korupcije i sive ekonomije

BODOVANJE SWOT ANALIZA

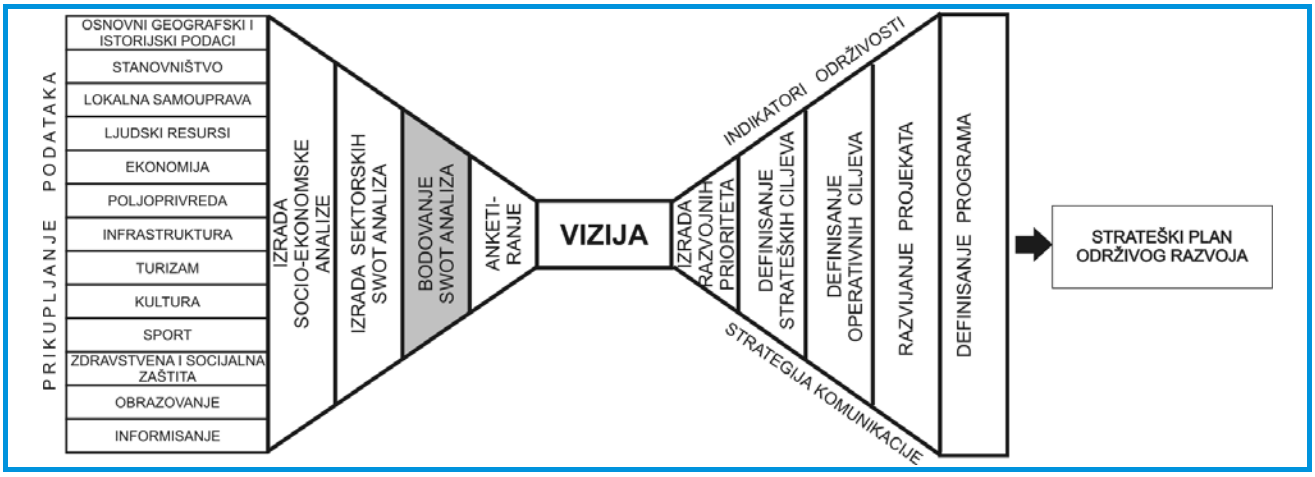

Bodovanje SWOT analiza

Nakon definisanih SWOT analiza, sprovedena je klasifikacija i prioritetizacija slabosti i snaga po svim oblastima razvoja. Ovako grupisane snage i slabosti su korišćene u definisanju Vizije regiona koja je, dobrim delom, proizašla iz potrebe za otklanjanjem slabosti regiona i jačanjem njegovih najznačajnijih snaga u budućnosti.

Kriterijumi koji su korišćeni za određivanje prioritetnih slabosti i najznačajnijih snaga su definisani kroz sledeća pitanja:

- Da li slabost / snaga pokazuje rastući, opadajući ili privremeni trend?
- Koliko dugo ima uticaj i kada se pojavila?
- Da li je uticaj snažan ili ne?
- Da li je moguće kontrolisati taj uticaj, odnosno, pojačati ga i ostvariti multiplicirajući efekat?

Korišćenjem ovih kriterijuma i bodovanjem slabosti i snaga od strane svakog od učesnika Regionalnog foruma, odnosno, Radnih timova, došlo se do najznačajnijih koje su poslužile za dalji rad na definisanju izjave o Viziji.

Rezultati ovog dela rada Regionalnog foruma / Radnih timova podprioriteta prikazani su u sledećim tabelama snaga i slabosti[8].

[8] Planiranje razvoja regionalne infrastrukture rađeno je po metodologiji koja je predviđala samo izdvajanje prioritetnih snaga 5 podprioriteta.

R BR	NAJZNAČAJNIJE SNAGE				
	Ekonomija i preduzetništvo	Obrazovanje, kultura i sport	Turizam	Zdravstvo i socijalna zaštita	Poljoprivreda i ruralni razvoj
I	Povoljan geostrateški položaj i raspoloživi prirodni resursi	Dobra teritorijalna pokrivenost obrazovnim institucijama u okviru regiona Šumadije i Pomoravlja, univerzitetima i mrežom srednjih škola (Univerzitetski centar u Kragujevcu; pedagoški fakultet u Jagodin)	Prirodni i geo-strateški potencijal za razvoj svih vidova turizma na teritoriji Šumadije i Pomoravlja	Postojanje medicinskog fakulteta, više medicinske i srednje medicinske škole – osnova za stvaranje kvalitetnih kadrova	Konfiguracija terena, povoljni klimatski uslovi i nezagađeno i plodno zemljište u ruralnim područjima pogodni za raznovrsnu poljoprivrednu proizvodnju
II	Duga industrijska tradicija i kvalifikovana radna snaga	Postojanje značajnih kulturno-istorijskih spomenika i veliki potencijal za razvoj istorijskog turizma na teritoriji Šumadije i Pomoravlja uz negovanje bogate kulturno-istorijske tradicije i tradicionalnih kulturnih manifestacija	Koridor 10 prolazi kroz teritoriju Šumadije i Pomoravlja – efikasan način povezanosti i mogućnost dolaska turista izvan regiona	Zadovoljavajući broj zdravstvenih ustanova u regionu i postojanje kompletne primarne zaštite	Duga tradicija u poljoprivrednoj proizvodnji i proizvodnji hrane kao deo ponude u oblasti seoskog turizma
III	Postojanje baze visokoobrazovanih stručnih kadrova – Univerzitet	Dovoljan broj, obučenost zaposlenih u kulturi i obrazovanju i spremnost na angažovanje u cilju apsorbcije sredstava iz nacionalnih i EU fondova	Bogato kulturno-istorijsko nasleđe sa akcentom na veliki broj manastira duž celog toka Velike Morave i van njega – potencijal za formiranje novog turističkog proizvoda	Regionalni karakter KC Kragujevac	Postojanje Mreže za podršku ruralnom razvoju – Regionalni ruralni centar Kragujevac
IV	Razvoj autoindustrije	Postojanje kulturnih institucija kao što su pozorišta, bioskopi, studentski kulturni centri i kulturno-umetničkih društava	Veliki potencijal za razvoj banjsko-lečilišnih destinacija (Bukovička banja, Despotovačka banja, banja Voljavča)	Alokacija sredstava na lokalnom nivou u svrhe unapređenja kvaliteta usluga iz oblasti socijalne zaštite	Aktivna postojeća udruženja
V	Postojanje institucionalnog okvira za podršku razvoju privrede i MSPP	Postojanje velikog broja sportskih društava i klubova i negovanje bogate sportske tradicije	Prepoznatljive kulturne manifestacije i veliki broj objekata kulture	Razvijen sistem pružanja raznih oblasti socijalne pomoći u regionu	Postojanje istraživačko-razvojnih institucija (Institut za strna žita i Veterinarski institut)

R BR	PRIORITETNE SLABOSTI				
	Ekonomija i preduzetništvo	Obrazovanje, kultura i sport	Turizam	Zdravstvo i socijalna zaštita	Poljoprivreda i ruralni razvoj
I	Zastarela tehnologija i niska investiciona aktivnost domaćih preduzeća	Nedovoljno sredstava na lokalnom nivou za ulaganje u obrazovanje, kulturu i sport	Loše stanje turističke putne infrastrukture i nedovoljna komunalna opremljenosti postojećih turističkih lokaliteta	Nepostojanje uređenog sistema preventivne zdravstvene zaštite na teritoriji Šumadije i Pomoravlja i nedovoljna svest stanovništva o potrebama za preventivnim zdravstvenim uslugama	Nepovoljna starosna struktura poljoprivrednog stanovništva – uglavnom staračka i samačka domaćinstva
II	Neadekvatno korišćenje raspoloživih prirodnih resursa	Zastarela oprema, neadekvatno opremljeni kabineti škola regiona	Ne postoji definisana zajednička turistička ponuda regiona I neorganizovanost promotivnih aktivnosti turističkih potencijala i lokaliteta	Nepostojanje dovoljnog broja službi iz oblasti socijalne zaštite u regionu (sigurna kuća, kuća na pola puta, hraniteljstvo, klub za stara lica i penzionere, geronto domaćice i sl.)	Nezadovoljavajući nivo znanja poljoprivrednih proizvođača o savremenim tendencijama u oblasti razvoja poljoprivredne proizvodnje
III	Nefikasno prilagođavanje ponude radne snage potrebama tržišta	Loše stanje sportske infrastrukture i nedovoljan broj sportskih objekata	Nepostojanje prepoznatljivog brenda, odnosno, simbola regiona Šumadije i Pomoravlja	Nizak nivo investicija u oblast socijalne zaštite	Niska konkurentnost domaćih proizvoda na tržištu u odnosu na uvozne proizvode u pogledu kvaliteta, cene i pakovanja i otežan plasman i naplata potraživanja
IV	Nedovoljan nivo inicijativnosti LS u procesima podrške MSPP	Nedovoljno ulaganje u istraživanja i promociju kulturno-istorijskog nasleđa	Nedovoljan broj kategorisanih I nekategorisanih smeštajnih kapaciteta i neodgovarajuća kadrovska I obrazovna struktura zaposlenih za pružanje kvalitetnih usluga iz oblasti turizma	Veliki broj nezaposlenog stručnog kadra	Zastarela tehnologija mehanizacija poljoprivrednih gazdinstava
V	Neefikasan proces privlačenja investitora	Neusklađenost obrazovnog sistema sa potrebama tržišta rada; odsustvo vertikalne saradnje između nacionalne službe za zapošljavanje, škola i ministarstava	Nedostatak istraživanja i studija o postojećoj turističkoj ponudi i o novim turističkim lokalitetima	Nedovoljna opremljenost zdravstvenih institucija i nedovoljna informisanost krajnih korisnika o raspoloživim uslugama iz oblasti socijalne zaštite	Loša infrastruktura na selu

R BR	PRIORITETNE SLABOSTI				
	Zaštita životne sredine	Vodosnadbevanje	Energetika	Saobraćaj	Privredna infrastruktura
I	Nepostojanje sistema za monitoring zagađenosti zemlje, vazduha i vode.	Nepostojanje planske i projektno tehničke dokumentacije.	Loša ekonomska i finansijska situacija u Republici, koja ima za posledicu nemogućnost izdvajanja dovoljnih sredstava za razvoj energetike.	Nedostatak finansijskih sredstava na regionalnom nivou.	Neravnomerni privredni razvoj unutar regiona.
II	Energetska neefikasnost.	Nedovoljna međuopštinska komunikacija.	Nedovoljna izgrađenost energetske infrastrukture i loše stanje postojeće.	Loše stanje postojeće putne mreže regiona, železničke i drumske.	Tehnološka zastarelost i neposedovanje ISO standarda o kvalitetu iz oblasti delatnosti kao prepreka većem izvozu.
III	Nepostojanje sistema za adekvatno upravljanje vodama.	Socijalna cena pijaće vode – neodrživo stanje.	Energetska neefikasnost i energetska zavisnost.	Nedovoljna planska i projektno - tehnička dokumentacija.	Nedovoljan broj industrijskih zona, kompletno infrastrukturno obezbeđenih.
IV	Neobučenost kadrova za upravljanje projektima.	Nedostatak kvalitetnih kadrova i institucija iz oblasti vodosnadbevanja.	Postojanje monopola u radu javnih preduzeća.	Nerešeni imovinsko pravni dnosi.	Neorganizovana poljoprivredna proizvodnja (nepostojanje svesti o prednosti udruživanja proizvođača).
V	Nedostatak budžetskih sredstava za finansiranje projekata iz zaštite životne sredine.	Loše stanje postojeće vodovodno distributivne mreže.	Neobučenost kadrova za upravljanje projektima.	Slaba pokrivenost saobraćajnom signalizacijom, pružni prelazi neadekvatni i nebezbedni.	Nedovoljno razvijena komunalna infrastruktura u ruralnim područjima.

4

VIZIJA REGIONA

VIZIJA REGIONA

Na osonovu procene okruženja teritorije Šumadije i Pomoravlja i utvrđenih komparativnih prednosti, od suštinskog je značaja razvijanje sistema jedinstvenih, zajedničkih vrednosti regiona i vizije koja je prihvatljiva za većinu predstavnika vlasti lokalnih samouprava regiona, građana i privrednih subjekata.[9]

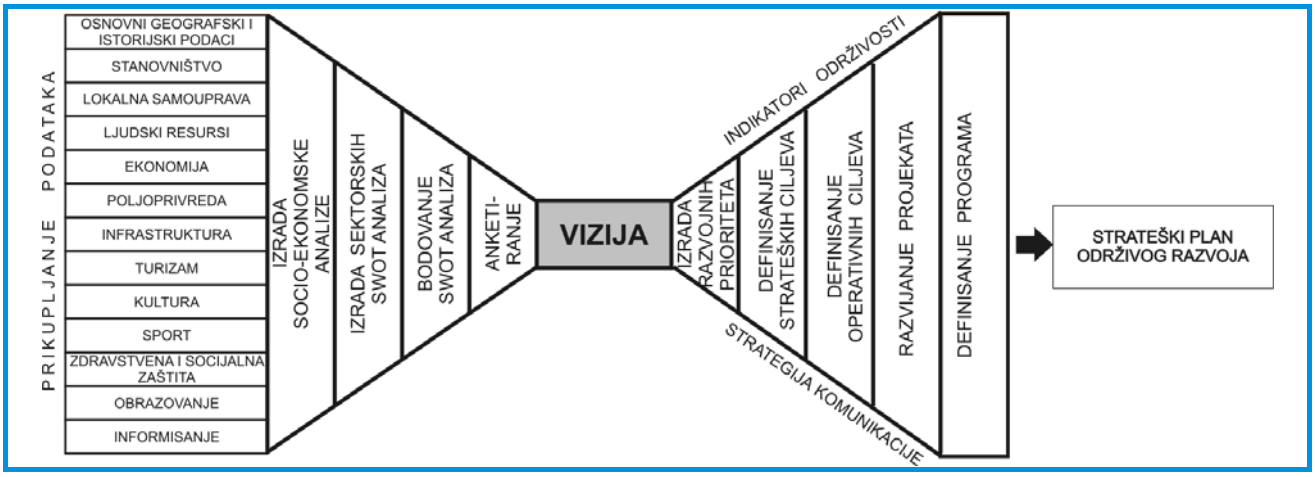

Vizija

Vizija je mentalna slika o tome kako stanovnici žele da region Šumadije i Pomoravlja izgleda za 20 godina. Artikulisanjem izjave o Viziji i njenim uključivanjem u strateški dokument, stvara se slika destinacije do koje treba projektovati put.

Da bi jedna vizija bila kavalitetna i da na pravi način predstavlja jednu zajednicu, treba da ima sledeće karakteristike:

- Vizija treba da bude dogovorena od strane svih zainteresovanih strana
- Opisuje šta donosi budućnost, a ne opisuje kako se tamo stiže
- Fokusira se na ishode procesa sprovođenja strategije
- Nije uvek u potpunosti ostvariva, ali daje zajednici jasno viđenje šta se želi postići
- Ona je opis kako zainteresovane strane vide svoju budućnost
- Proističe iz znanja formiranog kroz socio-ekonomsku i SWOT analizu.

U cilju definisanja izjave o Viziji koja zadovoljava prethodno navedene kriterijume i uključivanja šire zajednice u radu su korišćena dva alata: anketiranje i fokus grupa.

Anketiranje građanstva sa teritorije regiona Šumadije i Pomoravlja je ključan preduslov reprezentativnosti buduće definisane vizije. Ispitani uzorak stanovništva sadržao je sve kategorije stanovništva: 1) učenike i studente, 2) radno aktivno, urbano i ruralno stanovništvo i 3) najstarije stanovnike regiona. Kroz zatvoren tip anketiranja sa pažljivo osmišljenim pitanjima, analizom prikupljenih podataka, definisan je stav stanovnika regiona o tome gde sebe i region vide u narednih dvadeset godina. Ključne implementatore procesa anketiranja regionalne zajednice predstavljali su lokalni koordinatori, koji su sproveli anketu, svako na teritoriji svoje lokalne samouprave.

Drugi input za definisanje vizije, bio je rad fokus grupe koju su činili članovi Regionalnog partnerskog foruma.

Rezultat procesa anketiranja i rada fokus grupe jeste vizija, definisana na sledećim principima:

Realistična – vizija mora da bude bazirana na stvarnom značaju za zajednicu
Kredibilna – u viziju ljudi moraju da veruju da bi ona bila realno ostvariva

[9] Vodič za planiranje lokalnog razvoja, Centar za strateško-ekonomska istraživanja „Vojvodina-CESS" Izvršnog veća AP Vojvodine

Atraktivna – mora da insipirše i motiviše što veći broj građana
Odslikava budućnost zajednice – vizija ne predstavlja sadašnjost, ona predstavlja budućnost
Izjava o viziji treba da bude nadgradnja postojećih prednosti regiona

Vizija regiona Šumadije i Pomoravlja:

Region Šumadije i Pomoravlja, sa centralnim mestom na mapi Srbije, je važan deo funkcionalne mreže evropskih regiona. Odlikuje ga vekovna državotvorna tradicija i izgrađena svest stanovništva spremnog da stvara i prihvata promene. U njemu uspešno posluju veliki industrijski sistemi sa visokokvalifikovanom radnom snagom, uporedo sa razvijenom mrežom MSP i preduzetništvom koje je duboko ukorenjeno u sistem društvenih vrednosti. Privreda uspešno sarađuje sa javnom upravom radi poštovanja principa održivog razvoja.

Neprekidna, međuzavisna saradnja između ustanova koje se bave obrazovanjem i privrednih subjekata, usklađuje ponudu tržišta rada sa potrebama privrede, pa je stopa nezaposlenosti niska, a privredu regiona karakteriše efikasnost i inovativnost.

Region Šumadije i Pomoravlja je ključno transportno-logističko čvorište Srbije sa razvijenim urbanističkim centrima, gradovima i selima koje spajaju moderne saobraćajnice, gde efikasno funkcionišu elektro-energetski i telekomunikacioni sistemi, komunalne usluge.

Svakom stanovniku pružena je odgovarajuća zdravstvena i socijalna zaštita, i kvalitetne usluge visoko razvijene mreže institucija za podršku građanima.

Zahvaljujući prirodnim bogatstvima i edukovanom stanovništvu, region predstavlja ekološku oazu, pogodnu za proizvodnju zdrave hrane, sa ekonomski održivim ruralnim zajednicama privlačnim za život.

Brojne institucije kulture koordiniraju svoje aktivnosti sa ciljem očuvanja starih i stvaranja novih kulturnih vrednosti. Region poseduje razvijenu sportsku infrastrukturu i uspešne sportske kolektive.

Bogata turistička ponuda i visokokvalitetne turističke usluge, region čine zanimljivom turističkom destinacijom, sa posebno atraktivnom ponudom iz oblasti seoskog turizma.

Region predstavlja otvorenu, zdravu i atraktivnu sredinu poželjnu za život i rad, u kojoj su usklađeni interesi pojedinca i zajednice.

5

REGIONALNI RAZVOJNI PRIORITETI

REGIONALNI RAZVOJNI PRIORITETI

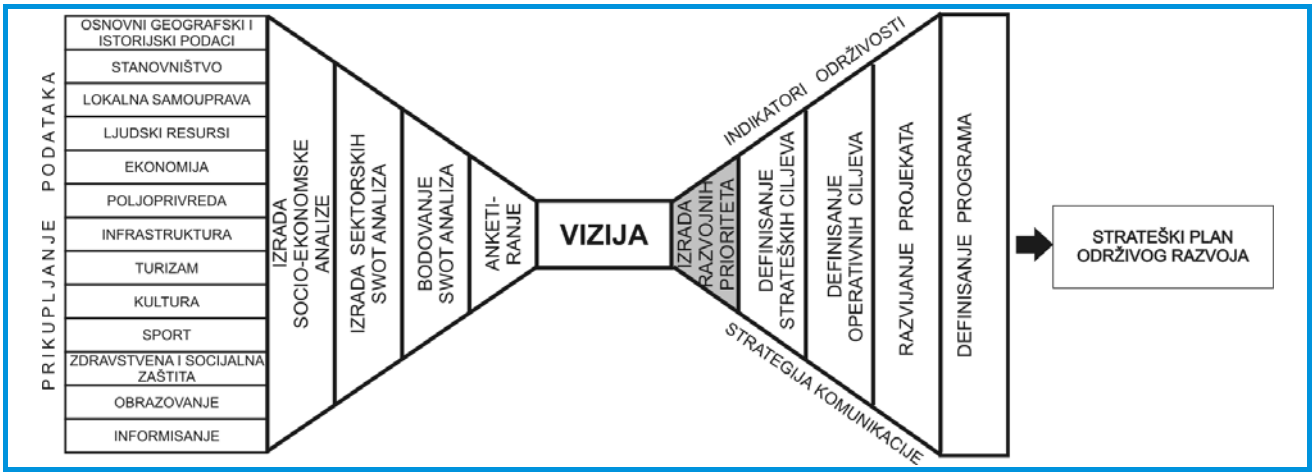

Regionalni razvojni prioriteti

Regionalni razvojni prioriteti su jasniji i konkretniji u odnosu na viziju. Zasnivaju se, pre svega, na prioritetnim slabostima i najznačajnijim snagama, nastalim kao rezultat SWOT analize i suštinski potiču iz Vizije. Dakle, regionalni razvojni prioriteti predstavljaju specifične oblasti na koje se strategija fokusira kako bi dostigla Viziju.

Kod izbora razvojnih prioriteta vodilo se računa o sledećim pitanjima:

- Da li se prioritet odnosi na specifičnosti društveno-ekonomskog i političkog okruženja?
- Da li prioritet logično proističe iz Vizije?
- Kakav je uticaj tako definisanog prioriteta na rešavanje problema?
- Koji je rok postavljenih prioriteta?

U definisanju razvojnih prioriteta, koji imaju najveći značaj za budućnost zajednice, korišćen je pristup koji je podrazumevao razmatranje situacije opisane u SWOT analizi i Vizije budućnosti. Pošlo se od negativne (prioritetne slabosti) i pozitivne (najznačajnije snage) strane SWOT analize kako bi se definisali pravci razvoja koji će uticati ne ublažavanje ili otklanjanje slabih i uticali na unapređenje jakih strana regiona.

Definisani su sledeći regionalni razvojni prioriteti:

Prioritet I:

Razvoj sporta i turizma

Prioritet II:

Ruralni razvoj

Prioritet III:

Unapređenje sistema obrazovanja i kulture

Prioritet IV:

Unapređenje zdravstvenog i socijalnog sistema zaštite

Prioritet V:

Razvoj privrede i preduzetništva

Prioritet VI:

Unapređenje infrastrukture i zaštita životne sredine

U periodu između identifikovanja razvojnih prioriteta i narednih faza procesa izrade regionalne strategije održivog razvoja, oko svakog od razvojnih prioriteta formirana je po jedna tematska radna grupa (TRG), za oblasti:

- Sport i turizam
- Rural
- Obrazovanje i kultura
- Zdravstvo i socijalna zaštita
- Privreda i preduzetništvo.

Zadatak, svake od formiranih tematskih radnih grupa, bilo je definisanje strateških i operativnih ciljeva i formiranje liste regionalnih i međuopštinskih projekata.

Tematske radne grupe su formirane od članova Regionalnog foruma koji je dekomponovan, prema oblastima interesovanja i kompetencija, a koje su vezane za svaki od definisanih razvojnih prioriteta. Na taj način su formirana jezgra, koja su proširena dodatnim predstavnicima zainteresovanih strana sa teritorije Šumadije i Pomoravlja.

U okviru poslednjeg prioriteta Infrastruktura i životna sredina, definisano je i pet podprioriteta za oblasti Zaštita životne sredine, Vodosnabdevanje, Energetika, Saobraćaj i Privredna infrastruktura za koje su i formirani radni timovi za dalji rad na izradi ciljeva i projektnih predloga. Svaki radni tim je bio sačinjen od kompetentnih predstavnika lokalnih samouprava i ostalih relevantnih regionalnih institucija i interesnih grupa.

6

STRATEŠKI I OPERATIVNI CILJEVI

STRATEŠKI I OPERATIVNI CILJEVI

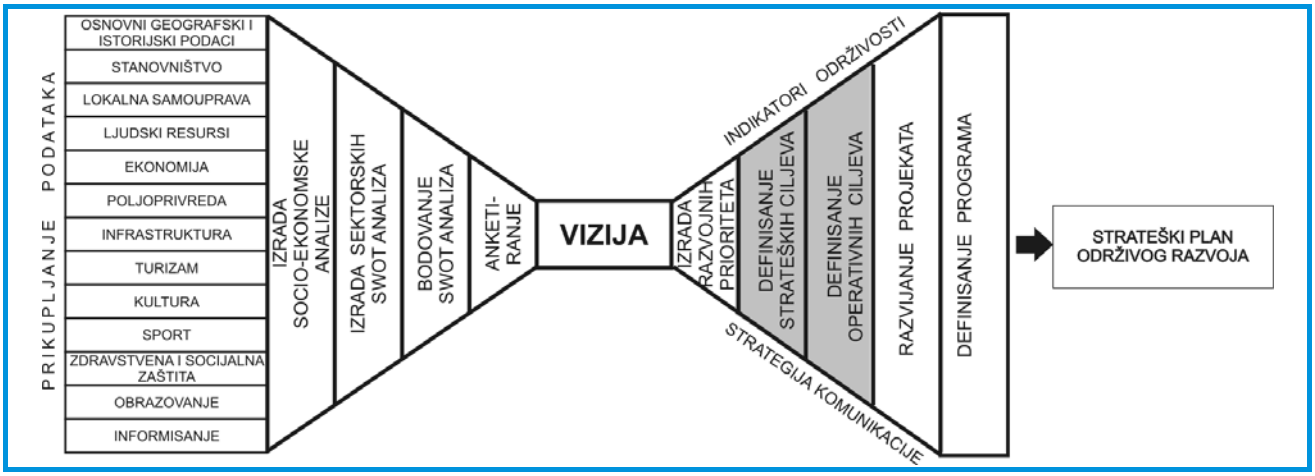

Strateški i operativni ciljevi

Formirane tematske radne grupe su, u ovoj fazi procesa regionalnog strateškog planiranja, razvile strateške i operativne ciljeve u okviru regionalnih razvojnih prioriteta.

Strateški ciljevi predstavljaju most između definisanih regionalnih razvojnih prioriteta i uže definisanih operativnih ciljeva. Oni ujedno predstavljaju i generički naziv za srodne grupe operativnih ciljeva, a posebno su bitni jer daju osnovne smernice za kasnije grupisanje srodnih projekata u programe.

Za svaki od definisanih šest razvojnih prioriteta, po utvrđenoj metodologiji, definisano je od 2 do 5 strateških ciljeva:

- U okviru prvog prioriteta, definisana su tri strateška cilja
- U okviru drugog prioriteta, definisana su četiri strateška cilja
- U okviru trećeg prioriteta, definisana su tri strateška cilja
- U okviru četvrtog prioriteta, definisana su tri strateška cilja
- U okviru petog prioriteta, definisana su četiri strateška cilja
- U okviru šestog prioriteta, definisano je pet podprioriteta u okviru kojih je definisano ukupno deset strateških ciljeva.

Strateški ciljevi su vezani za rezultate SWOT analize i u kombinaciji sa ključnim segmentima razvojnog prioriteta / podprioriteta, davali su odgovor na pitanje ŠTA uraditi radi dostizanja postavljenog razvojnog prioriteta / podprioriteta.

Sledeći korak u radu tematskih radnih grupa / radnih timova, oformljenih oko svakog od utvrđenih prioriteta / podprioriteta, bilo je definisanje operativnih za svaki od utvrđenih strateških ciljeva.

Kriterijumi koji su korišćeni za definisanje operativnih ciljeva:

- Oni moraju da budu dosta precizniji i detaljniji
- Moraju da budu merljivi i da se lako prate
- Moraju biti zasnovani na nalazima SWOT analize
- Moraju biti komplementarni i ne smeju biti u koliziji sa drugim ciljevima
- Oni tragaju za prevazilaženjem slabosti i iskorišćavanjem mogućnosti
- Jedan strateški cilj može imati više operativnih ciljeva

Druga grupa kriterijuma koji se delimično poklapaju sa gornjim, a koje su definisani operativni ciljevi takođe morali da zadovolje, jesu oni koji se tiču SMART pristupa koji podrazumeva:

S (specific) – specifičan – Da li cilj precizno govori šta treba postići?

M (measurable) – merljiv – Da li je definisan da može biti merljiv?

A (achievable) – dostižan – Da li se uklapa u viziju?

R (realistic) – realan – Da li je realan posmatrajući resurse?

T (timely) – uvremenjen – Da li je vremenski određen?

Operativni cilj daje odgovor na pitanje KAKO ostvariti strateški cilj? Ideja vodilja pri definisanju operativnih ciljeva bio je fokus na kritična pitanja definisana u SWOT i Socio-ekonomskoj analizi.

Članovi tematskih radnih grupa / radnih timova su definisali dvadeset sedam strateških ciljeva i u okviru njih sedamdeset jedan operativni cilj. Definisani ciljevi prikazani su u sledećoj tabeli.

Vizija Šumadije i Pomoravlja:

Region Šumadije i Pomoravlja, sa centralnim mestom na mapi Srbije, je važan deo funkcionalne mreže evropskih regiona. Odlikuje ga vekovna državotvorna tradicija i izgrađena svest stanovništva spremnog da stvara i prihvata promene. U njemu uspešno posluju veliki industrijski sistemi sa visokokvalifikovanom radnom snagom, uporedo sa razvijenom mrežom MSP i preduzetništvom koje je duboko ukorenjeno u sistem društvenih vrednosti. Privreda uspešno sarađuje sa javnom upravom radi poštovanja principa održivog razvoja .

Neprekidna, međuzavisna saradnja između ustanova koje se bave obrazovanjem i privrednih subjekata, usklađuje ponudu tržišta rada sa potrebama privrede, pa je stopa nezaposlenosti niska, a privredu regiona karakteriše efikasnost i inovativnost.

Region Šumadije i Pomoravlja je ključno transportno-logističko čvorište Srbije sa razvijenim urbanističkim centrima, gradovima i selima koje spajaju moderne saobraćajnice, gde efikasno funkcionišu elektro-energetski i telekomunikacioni sistemi, komunalne usluge.

Svakom stanovniku pružena je odgovarajuća zdravstvena i socijalna zaštita, i kvalitetne usluge visoko razvijene mreže institucija za podršku građanima.

Zahvaljujući prirodnim bogatstvima i edukovanom stanovništvu, region predstavlja ekološku oazu, pogodnu za proizvodnju zdrave hrane, sa ekonomski održivim ruralnim zajednicama privlačnim za život.

Brojne institucije kulture koordiniraju svoje aktivnosti sa ciljem očuvanja starih i stvaranja novih kulturnih vrednosti. Region poseduje razvijenu sportsku infrastrukturu i uspešne sportske kolektive.

Bogata turistička ponuda i visokokvalitetne turističke usluge, region čine zanimljivom turističkom destinacijom, sa posebno atraktivnom ponudom iz oblasti seoskog turizma.

Region predstavlja otvorenu, zdravu i atraktivnu sredinu poželjnu za život i rad, u kojoj su usklađeni interesi pojedinca i zajednice.

Razvojna prioritetna oblast	Strateški i operativni cilj u okviru prioriteta	
	Strateški cilj	**Operativni cilj**
1. Razvoj sporta i turizma	1.1 Stvoriti uslove za masovnije bavljenje sportom kroz obogaćivanje sportskih sadržaja i izgradnju sportske infrastrukture	1.1.1 Povećanje sportskih sadržaja i promotivnih kampanja na temu motivisanja građana za bavljenje sportom za 50% do 2021. godine.
		1.1.2 Izgraditi 50% novih sportskih objekata u odnosu na postojeće stanje do 2021. godine.
		1.1.3 Povećati broj osoba sa posebnim potrebama, koje su uključene u sportske aktivnosti i manifestacije za 50% do 2021. godine.
	1.2 Stvoriti uslove za razvoj institucionalnih kapaciteta u oblasti sporta i turizma	1.2.1 Do 2016. godine povećati institucionalne kapacitete u oblasti turizma umre-žavanjem postojećih kroz osnivanje 1 regionalne krovne turističke asocijacije.
		1.2.2 Povećati broj stručno osposobljenih i sertifikovanih kadrova u oblasti turizma za 50% putem usavršavanja postojećih i obrazovanja novih kadrova do 2021. godine.
		1.2.3 Povećati broj stručno osposobljenih kadrova u svim granama sporta za 30% putem usavršavanja postojećih i obrazovanja novih kadrova do 2021. godine.

Razvojna prioritetna oblast	Strateški i operativni cilj u okviru prioriteta	
	Strateški cilj	Operativni cilj
1. Razvoj sporta i turizma	1.3 Definisanje turističkog proizvoda regiona Šumadija i Pomoravlje	1.3.1 Povećati smeštajne kapacitete u turizmu za 50% do 2021. godine.
		1.3.2 Povećati broj turističkih infrastrukturnih objekata na teritoriji Šumadije i Pomoravlja za 40% do 2021. godine.
		1.3.3 Povećati turistički promet za 60% na nivou regiona u odnosu na postojeće stanje do 2021. godine.
2. Ruralni razvoj	2.1 Smanjiti migraciju seoskog stanovništva povećanjem nivoa kvaliteta života kroz ubrzan ruralni razvoj i unapređenje infrastrukture ruralnih sredina	2.1.1 Povećati ukupna ulaganja na regionalnom nivou u putnu i komunalnu infrastrukturu u ruralnim područjima do 50% do 2021. godine.
		2.1.2 Povećati ulaganja u regionalne projekte iz oblasti unapređenja kulturno-sportskih sadržaja na selu za 60% do 2021. godine.
	2.2 Osavremeniti poljoprivrednu proizvodnju putem uvođenja novih tehnologija, znanja i kroz edukaciju stanovništva	2.2.1 Jačanje tehničkih i ljudskih kapaciteta mreže za podršku ruralnom razvoju, poljoprivrednih stručnih službi i istraživačko-razvojnih institucija putem formiranja 25 novih kancelarija u seoskim mesnim zajednicama do 2016. godine.
		2.2.2 Najmanje 5000 poljoprivrednih proizvođača sa teritorije Šumadije i Pomoravlja prošlo edukacije iz oblasti savremene poljoprivredne proizvodnje do 2021. godine.
		2.2.3 Organizovati 10 regionalnih konferencija i 10 poseta regionalnih stakeholdera iz različitih oblasti rurala poljoprivrednim sajmovima i primerima dobre prakse u zemljama članicama EU do 2021. godine.
	2.3 Stvaranje uslova za osnivanje međuopštinskih i regionalnih poljoprivrednih asocijacija, klastera i zadruga u cilju podizanja konkurentnosti poljoprivrednih proizvođača	2.3.1 Formirati 7 međuopštinskih zadruga poljoprivrednih proizvođača za region Šumadije i Pomoravlja do 2021. godine.
		2.3.2 Formirati najmanje 4 regionalna klastera iz sektora mlekarstva, voćarstva, proizvodnje mesa i povrtarstva kao i 1 asocijaciju poljoprivrednih proizvođača Šumadije i Pomoravlja do 2021. godine.
	2.4 Intenzivirati razvoj ruralnog turizma i unapređenje ponude usluga, uz očuvanje starih zanata i kulturno-istorijskog nasleđa ruralnih sredina	2.4.1 Definisati zajedničku turističku ponudu do 2013. godine iz oblasti ruralnog turizma regiona i organizovati 2 promotivne kampanje turističkih potencijala i lokaliteta godišnje do 2021. godine.
		2.4.2 Povećati kategorizovane smeštajne kapacitete u ruralnim područjima za pružanje usluga u oblasti seoskog turizma za 50 % do 2021. godine.
		2.4.3 Do kraja 2020. godine osnovano 120 novih preduzetničkih radnji iz oblasti tradicionalnih zanata uz organizovanje 2 obuke godišnje.

Razvojna prioritetna oblast	Strateški i operativni cilj u okviru prioriteta	
	Strateški cilj	Operativni cilj
3. Unapređenje sistema obrazovanja i kulture	3.1 Unaprediti infrastrukturu i podići tehničke kapacitete u sistemima obrazovanja i kulture u regionu Šumadije i Pomoravlja	3.1.1 Povećati izdvajanja finansijskih sredstava na regionalnom nivou za 50% za potrebe rekonstrukcije, adaptacije i izgradnje infrastrukturnih objekata iz oblasti obrazovanja do 2021. godine.
		3.1.2 Podići nivo tehničke opremljenosti institucija od regionalnog značaja iz oblasti obrazovanja do 50% do 2021. godine.
		3.1.3 Povećati izdvajanja finansijskih sredstava na regionalnom nivou za 50% za potrebe rekonstrukcije, adaptacije i izgradnje infrastrukturnih objekata iz oblasti kulture do 2021. godine.
		3.1.4 Podići nivo tehničke opremljenosti institucija od regionalnog značaja iz oblasti kulture do 50% do 2021. godine.
	3.2 Modernizovati i uskladiti sistem obrazovanja i kulture sa potrebama zajednice na teritoriji regiona Šumadije i Pomoravlja	3.2.1 Povećati ulaganja u uvođenje novih metoda i inovacija kao i u stručno usavršavanje postojećih kadrova regionalnih institucija formalnog i neformalnog obrazovanja do 70% do 2021. godine.
		3.2.2 Povećati broj stručnih edukativnih skupova za zaposlene u obrazovanju i kulturi za 50% do 2021. godine.
		3.2.3 Unaprediti kulturni život građana regiona kroz povećanje broja posetilaca kulturnih događaja i manifestacija do 50% u periodu do 2021. godine.
	3.3 Unaprediti regionalnu mrežu institucija iz oblasti obrazovanja, uz stvaranje regionalne mreže ustanova kulture i negovanje i promociju kulturno-istorijskog nasleđa regiona Šumadije i Pomoravlja	3.3.1 Do 2021. godine povećati apsorpciju finansijskih sredstava iz domaćih i stranih fondova za 50%, namenjenih tehničkom osavremenjevanju i umrežavanju institucija iz oblasti obrazovanja i kulture, tako da one postanu efikasno umrežene i moderne polivalentne institucije.
		3.3.2 Podići nivo ulaganja do 50% za zaštitu kulturno-istorijskih spomenika u regionu Šumadije i Pomoravlja do 2021. godine.
		3.3.3 Afirmisati kulturu i nasleđe regiona Šumadije i Pomoravlja kroz povećanje broja promotivnih kampanja na nacionalnom i internacionalnom nivou za 60% do 2021. godine.
4. Unapređenje zdravstvenog i socijalnog sistema zaštite	4.1 Unapređenje kapaciteta pružalaca i mreže institucionalnih i vaninstitucional-nih usluga u sistemu socijalne zaštite	4.1.1 Razviti ravnomernu regionalnu mrežu institucija socijalne zaštite na teritoriji 13 opština Šumadije i Pomoravlja do 2021. godine tako da zadovoljstvo korisnika pruženim uslugama regionalne mreže bude povećano za 50%.
		4.1.2 Unaprediti uslove za poboljšanje kvaliteta vaninstitucionalnih usluga povećanjem izdvajanja na regionalnom nivou za 50% do 2021. godine.

Razvojna prioritetna oblast	Strateški i operativni cilj u okviru prioriteta	
	Strateški cilj	Operativni cilj
4. Unapređenje zdravstvenog i socijalnog sistema zaštite	4.1 Unapređenje kapaciteta pružalaca i mreže institucionalnih i vaninstitucional-nih usluga u sistemu socijalne zaštite	4.1.3 Formiranje regionalnog sistema za palijativno zbrinjavanje tako da svi korisnici ovih usluga sa teritorije regiona budu zbrinuti do 2021. godine.
		4.1.4 Povećati finansijska ulaganja na regionalnom nivou do 40%, kroz regionalne razvojne projekte, za potrebe rekonstrukcije i adaptacije postojećih i izgradnju novih ustanova iz oblasti socijalne zaštite do 2021. godine.
	4.2 Unapređenje fizičkih resursa sistema zdravstvene zaštite kroz kapitalne investicije i tehničko osavremenjavanje	4.2.1 Podići nivo tehničke opremljenosti za 50% u primarnoj zdravstvenoj zaštiti do 2021. godine.
		4.2.2 Povećati finansijska ulaganja na regionalnom nivou do 40%, kroz regionalne razvojne projekte, za potrebe rekonstrukcije i adaptacije postojećih ustanova iz oblasti zdravstvene zaštite do 2021. godine.
		4.2.3 Povećati opremljenost, smeštajne i ljudske kapacitete za 30% do 2021. godine, u cilju podizanja kvaliteta pruženih specijalističkih zdravstvenih usluga na svim nivoima.
	4.3 Unapređenje sistema funkcionisanja i kvaliteta pruženih usluga u sistemima zdravstvene i socijalne zaštite	4.3.1 Povećati broj internih i eksternih edukacija za 40% i uvesti nove vidove stručnog usavršavanja svih zaposlenih u zdravstvu i socijalnoj zaštiti, do 2021. godine.
		4.3.2 Do 2016. godine sprovesti po 5 regionalnih preventivnih kampanja iz oblasti zdravstva i socijalne zaštite.
		4.3.3 Podići nivo zadovoljstva osetljivih grupa kvalitetom pruženih usluga iz oblasti zdravstvene i socijalne zaštite za 50% do 2021. godine.
5. Razvoj privrede i preduzetništva	5.1 Unaprediti investicioni ambijent i konkurentsku pozicioniranost teritorije Šumadije i Pomoravlja	5.1.1 Kreirati i promovisati do 5 geografskih brendova do 2021. godine.
		5.1.2 Povećati broj radnih mesta nastalih kao rezultat realizovanih investicija na nivou regiona za 40% do 2021. godine.
		5.1.3 Stimulisati i promovisati udruživanje MSP sektora i preduzetnika sa teritorije regiona tako da 50% privrednih subjekata budu deo nekog oblika saradnje do 2021. godine.

Razvojna prioritetna oblast	Strateški i operativni cilj u okviru prioriteta	
	Strateški cilj	Operativni cilj
5. Razvoj privrede i preduzetništva	5.2 Ojačati spregu između nosilaca znanja i privrede u regionu kroz inteziviranje saradnje na regionalnom nivou	5.2.1 U skladu sa potrebama privrede do kraja 2020. godine, usavršiti i inovirati modularni model obrazovnih programa zasnovanih na ishodima učenja tako da najmanje 13 srednjih stručnih škola u regionu funkcionišu po tom principu.
		5.2.2 Povećati broj korisnika sistema stručnog usavršavanja i treninga za 50% do 2021. godine definisanjem obrazovnih profila i zanimanja, koji odgovaraju potrebama nove ekonomske realnosti i principima održivog društveno-ekonomskog razvoja.
		5.2.3 Povećati broj zajedničkih projekata između privrede i sistema naučno-istraživačkih organizacija u regionu za 50% do 2021. godine
	5.3 Unaprediti institucionalni sistem podrške MSPP sektoru u regionu Šumadije i Pomoravlja	5.3.1 Unaprediti kvalitet usluga MSP sektoru od strane postojećih institucija i javnih preduzeća tako da stepen zadovoljstva predstavnika MSPP sektora pruženim uslugama poraste za 60% do 2021. godine.
		5.3.2 Do 2021. godine stvoriti i unaprediti regionalni sistem za finansijsku podršku MSPP sektoru tako da nivo finansijskih ulaganja u podsticaj i podršku MSPP sektoru poraste za 50%.
	5.4 Jačanje konkurentnosti, inovativnosti i izvoznog kapaciteta preduzeća u regionu	5.4.1 Povećati broj preduzeća sa uvedenim standardima kvaliteta na nivou regiona za 70% do 2021. godine.
		5.4.2 Povećati pokrivenost uvoza izvozom za 50% do 2021. godine.
		5.4.3 Povećati ulaganja u inovativne delatnosti, procese i proizvode za 30% do 2021. godine na teritoriji regiona.

Razvojna prioritetna oblast	Podprioritet	Strateški i operativni cilj u okviru prioriteta i podprioriteta	
		Strateški cilj	Operativni cilj
6. Unapređenje infrastrukture i zaštita životne sredine	6.1 Energetika	6.1.1 Razviti i unaprediti elektroenergetske instalacije i postrojenja kako bi se zadovoljile potrebe stanovništva i privrede, uz maksimalno korišćenje obnovljivih izvora, na teritoriji regiona Šumadije i Pomoravlja.	6.1.1.1 Do 2021. godine izgraditi proizvodne kapacitete iz obnovljivih izvora energije koji će pokriti 4% ukupne potrošnje komzuma regiona Šumadije i Pomoravlja, što je na nivou potrošnje iz 2008. godine oko 270 MW.
			6.1.1.2 Izgraditi i rekonstruisati visokonaponske vodove dužine do 30% postojećih u regionu Šumadije i Pomoravlja zaključno sa 2021. godinom.
		6.1.2 Izgraditi regionalne razvodne gasovode i glavne merno – regulacione stanice na teritoriji regiona Šumadije i Pomoravlja.	6.1.2.1 Izgraditi šest GMRS (glavnih merno-regulacionih stanica) za gas za naselja u regionu Šumadije i Pomoravlja, koja nisu gasifikovana (Batočina, Knić, Rača, Topola, Despotovac, Rekovac), najkasnije do kraja 2016. god.
			6.1.2.2 Do kraja 2016. godine izgraditi 100 km priključnih gasovoda (čelini gasovodi) do šest naselja u regionu Šumadije i Pomoravlja, koja nisu gasifikovana (Batočina, Knić, Rača, Topola, Despotovac, Rekovac).
	6.2 Saobraćaj	6.2.1 Poboljšati mrežu puteva 1. i 2. reda, izgraditi puteve predviđene planskom, projektno-tehničkom dokumentacijom i obezbediti nadležnost nad putnom mrežom regiona Šumadije i Pomoravlja.	6.2.1.1 Do kraja 2021. godine rekonstruisati 240 km državnih puteva na teritoriji regiona Šumadije i Pomoravlja.
			6.2.1.2 Izgraditi 50 km državnih puteva na teritoriji regiona Šumadije i Pomoravlja zaključno sa 2021. godinom.
		6.2.2 Razviti nove i osavremeniti postojeće železničke pravce na teritoriji regiona Šumadije i Pomoravlja.	6.2.2.1 Elektrifikovati postojeće železničke pravce u regionu Šumadije i Pomoravlja u dužini od 100 km do kraja 2021. godine.
			6.2.2.2 Povećati bezbednost na 60 postojećih pružnih prelaza u regionu Šumadije i Pomoravlja do kraja 2021. godine.
	6.3 Vodosnabdevanje	6.3.1 Razviti regionalne sisteme vodosnabdevanja u skladu sa prostornim planovima, generalnim projektima vodosnadbevanja i projektno-tehničkom dokumentacijom na teritoriji regiona Šumadije i Pomoravlja.	6.3.1.1 Do kraja 2016. godine izraditi generalne projekte sa prethodnim studijama izvodljivosti i projektno tehničkom dokumentacijom za tri nova regionalna sistema vodosnadbevanja.
			6.3.1.2 Započeti izgradnju jednog regionalnog sistema vodosnabde-vanja do kraja 2016. godine.
		6.3.2 Unaprediti postojeće regionalne i međuopštinske sisteme vodosnabdevanja na teritoriji regiona Šumadije i Pomoravlja.	6.3.2.1 Smanjiti gubitke za 55% rekonstrukcijom postojećih sistema za vodosnadbevanje u regionu Šumadije i Pomoravlja do kraja 2021. godine.
			6.3.2.2 Povećati pokrivenost teritorije regiona vodovodnom mrežom za 50%, dogradnjom postojećih sistema za vodosnadbevanje, do kraja 2021. godine.

Razvojna prioritetna oblast	Podprioritet	Strateški i operativni cilj u okviru prioriteta i podprioriteta	
		Strateški cilj	Operativni cilj
6. Unapređenje infrastrukture i zaštita životne sredine	6.4 Životna sredina	6.4.1 Formirati sistem za upravljanje i nadzor nad stanjem životne sredine na teritoriji regiona Šumadije i Pomoravlja	6.4.1.1 Formirati jednu regionalnu sanitarnu deponiju do kraja 2016. godine na teritoriji regiona Šumadije i Pomoravlja.
			6.4.1.2 Formirati Regionalnu agenciju za zaštitu životne sredine i razviti mrežu lokalnih kancelarija do kraja 2016. godine na teritoriji regiona Šumadije i Pomoravlja.
		6.4.2 Unaprediti plansku dokumentaciju, sistem za edukaciju i razviti efikasniji informacioni sistem iz oblasti zaštite životne sredine na teritoriji regiona Šumadije i Pomoravlja	6.4.2.1 Izraditi Regionalni ekološki akcioni plan i Plan valorizacije ekoloških vrednosti regiona do kraja 2016. godine za region Šumadije i Pomoravlja.
			6.4.2.2 Do kraja 2016. godine uraditi Generalni projekat sakupljanja i prečišćavanja otpadnih voda za region Šumadije i Pomoravlja.
	6.5 Privredna infrastruktura	6.5.1 Razviti regionalnu industrijsku zonu unapređenjem postojećih, izgradnjom novih zona i povezivanjem svih zona u jedinstveni privredni sistem na teritoriji regiona Šumadije i Pomoravlja	6.5.1.1 Do kraja 2021. godine unaprediti 70% postojećih browenfield lokacija iz sektora automobilske industrije na teritoriji regiona Šumadije i Pomoravlja
			6.5.1.2 Povezati postojeće industrijske zone na teritoriji regiona Šumadije i Pomoravlja u jedinstven informacioni sistem do kraja 2016. godine
			6.5.1.3 Do kraja 2021. godine opremiti 130 ha započetih i novoplaniranih industrijskih zona na teritoriji regiona Šumadije i Pomoravlja
		6.5.2 Razviti i modernizovati infrastrukturne instalacije i objekte u cilju poboljšanja poljoprivredne proizvodnje na teritoriji regiona Šumadije i Pomoravlja	6.5.2.1 Do kraja 2021. godine izraditi generalne projekte i prethodne studije izvodljivosti za osam sistema za navodnjavanje na teritoriji regiona Šumadije i Pomoravlja
			6.5.2.2 Izraditi plansku i projektno tehničku dokumentaciju i izgraditi sisteme za odvodnjavanje poljoprivrednog zemljišta na 3% obradivih površina na teritoriji regiona Šumadije i Pomoravlja do kraja 2021. godine.

7

PROJEKTNE IDEJE I PROGRAMI

PROJEKTNE IDEJE I PROGRAMI

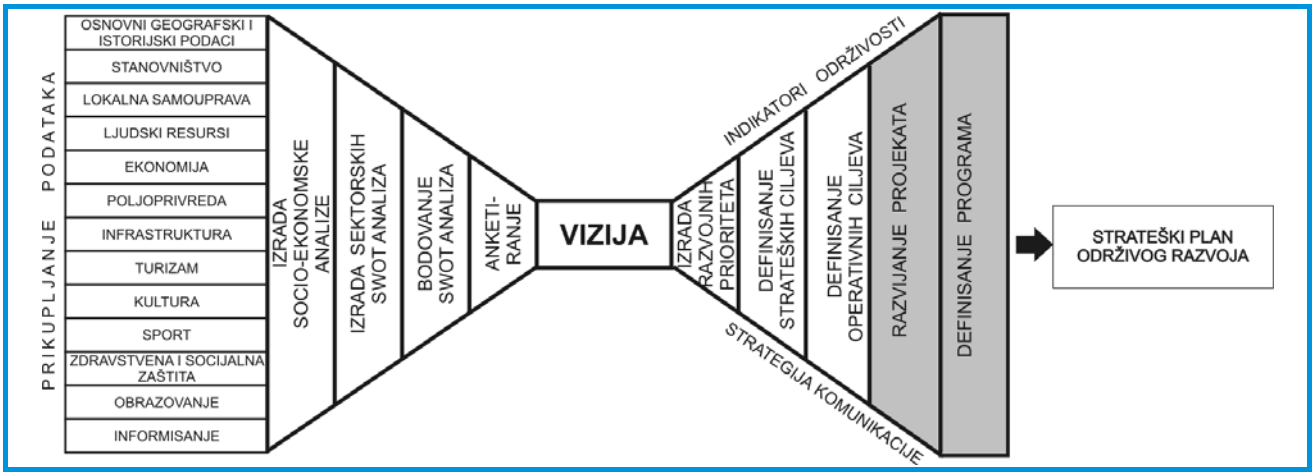

Projektne ideje i programi

Ishodište rada na izradi Strategije održivog razvoja Šumadije i Pomoravlja su projekti čijom se planiranom realizacijom ostvaruje direktan uticaj na budući održivi razvoj regiona.

Projekti predstavljaju konkretizaciju napora kroz koje se oblast planirane intervencije sužava od opšteg ka posebnom. Oni su vezani za svaki operativni cilj definisan radom tematskih radnih grupa i radnih timova.

Članovi radnih timova i grupa, u ovoj fazi, radili su na razvijanju konkretnih projektnih predloga, odnosno akcija koje će proizvesti buduće pozitivne promene u regionu, tokom narednih deset godina.

Projektni obrasci sadrže sledeće elemente:

Naziv projektne ideje	**Inicijalni partneri**
Vrsta projekta	**Doprinos partnera**
Svrha projekta	**Očekivani izvori finansiranja**
Oblast intervencije	**Uslovi za implementaciju**
Podnosilac projketa	**Faktori rizika**
Operativni cilj iz Strategije	**Indikativni budžet projekta**
Opis	**Trajanje projekta**
Očekivani rezultati	**Napomena**

Nakon finalizacije procesa izrade projektnih ideja, radni timovi su bodovali projektne ideje u cilju generisanja rang liste projektnih predloga po prioritetnosti za buduću realizaciju. Bodovane projektne ideje su, zatim, po srodnosti grupisane u razvojne programe. Programi doprinose i efikasnijem iznalaženju budućih izvora finansiranja projekata.

Kod podprocesa definisanja preostalih prioriteta i razvojnog planiranja u okviru istih (drugi podproces sveukupnog procesa izrade regionalne strategije), za potrebe efikasnije identifikacije i izrade regionalnih i međuopštinskih projektnih ideja i zbog same prirode procesa, razvijen je poseban Internet alat pod nazivom OLEDNETWORK.

Ovaj alat je deo web portala www.olednetwork.rs koji je razvijen u svrhe umrežavanja aktera lokalnog ekonomskog razvoja, odnosno, kancelarija za lokalni ekonomski razvoj Šumadije i Pomoravlja (KLER).

Korišćenjem OLEDNETWORK-a, učesnici procesa (institucije lokalnog i regionalnog karaktera zajedno sa Kancelarijama za lokalni ekonomski razvoj Šumadije i Pomoravlja) su imali mogućnost da on-line putem obave više radnji koje zajedno čine poslednju fazu procesa strateškog planiranja:

- Raspisivanje, unošenje i eventualno dopunjavanje projektnih ideja po unapred definisanom obrascu postavljenom na samom portalu;
- Uspostavljanje inicijalih partnerstava – traženje partnerskih institucija i pridobijanje potvrda o partnerstvu za svoje projekte;
- Bodovanje projektnih ideja učesnika svoje tematske grupe – na ovaj način se dobija rang samih projekata i eliminišu oni koji ne zadovoljavaju utvrđeni minimum.

Pored navedenih prednosti korišćenja portala, on je imao i jedinstvenu uloga upućivanja institucija na saradnju jednih sa drugim. Ovo je jako važno sa aspekta nadolazećih izvora finansiranja, sadržanih u budućim pozivima Evropske unije iz komponente 3, IPA instrumenta za predpristupnu pomoć, koji se odnosi na Regionalni razvoj.

Nakon sprovedenih procesa generisanja ideja, potvrđivanja partnerstava i bodovanja projekata dobijena je finala lista projekata koja je sastavljena od 515 projektnih ideja. Raspored projektnih ideja po prioritetima je sledeći:

Razvoj sporta i turizma	**44 projektne ideje**
Ruralni razvoj	**55 projektnih ideja**
Unapređenje sistema obrazovanja i kulture	**100 projektnih ideja**
Unapređenje zdravstvenog i socijalnog sistema zaštite	**113 projektnih ideja**
Razvoj privrede i preduzetništva	**70 projektnih ideja**
Unapređenje infrastrukture i zaštita životne sredine	**133 projekatne ideje**

Nakon usvajanja finalne liste projekata u okviru svakog od operativnih ciljeva definisanih strategijom, prešlo se na grupisanje projekata u razvojne programe i to na bazi komplementarnosti projektnih ideja.

Kroz identifikovane razvojne programe omogućeno je lakše sagledavanje celina dokumenta i izrada plana implementacije. Kroz strateški proces, identifikovano je 45 razvojnih programa.

Usvojena lista projekata, podeljenih po prioritetima, ciljevima i programima sadržana je u narednim tabelama:

Pregled projektnih ideja i razvojnih programa

Turizam i sport

1. Program edukacija sportskih trenera i organizacija sportskih manifestacija i takmičenja namenjenih mladima svih uzrasta i kategorija, uključujući i mlade sa posebnim potrebama

Projekat	Podnosilac	Opština	Oblasti Intervencije	Operativni Cilj	Bodova	Vrednost projekta
Formiranje košarkaškog kampa "Zekas 75"	Opština Rača	Rača	*Sport*	1.1.1 - Turizam i sport	17.73	50000 €
Miniton projekat	Badminton klub "Ravens KG"	Kragujevac	*Sport*	1.1.1 - Turizam i sport	18.74	12000 €
Nabavka sportske opreme i rekvizita za škole fudbala u opštinama Pomoravskog okruga	Sportska organizacija opštine Rekovac	Rekovac	*Sport*	1.1.1 - Turizam i sport	19.90	60000 €
Organizacija školskog međuopštinskog takmičenja	Opština Despotovac	Despotovac	*Sport*	1.1.1 - Turizam i sport	20.70	10000 €
Organizovanje rukometnih letnjih kampova za dečake i devojčice od 10 do 15 godina u Kragujevcu, Aranđelovcu i Rači	Okružni rukometni savez Šumadijskog okruga	Kragujevac	*Sport*	1.1.1 - Turizam i sport	20.00	40000 €
Organizovanje takmičenja u Mini rukometu za dečake i devojčice uzrasta od 8 do 12 godina	Okružni rukometni savez Šumadijskog okruga	Kragujevac	*Sport*	1.1.1 - Turizam i sport	19.86	10000 €
Projekat omasovljavanja i selekcije, kroz edukaciju i tehničko-taktičku obuku odbojkaša i odbojkašica od 12 do 16 godina, kao i trenera iz regiona Šumadije i Pomoravlja	Međuokružni odbojkaški savez Kragujevac	Kragujevac	*Sport*	1.1.1 - Turizam i sport	18.10	25900 €

Projekat	Podnosilac	Opština	Oblasti Intervencije	Operativni Cilj	Bodova	Vrednost projekta
Sportski susreti predškolaca, predškolska olimpijada	Opština Knić	Knić	*Sport Turizam*	1.1.1 - Turizam i sport	19.08	3000 €
Šumadijska liga šampiona osnovnih škola	Udruženje "Dečje sportske igre", Kragujevac	Kragujevac	*Sport*	1.1.1 - Turizam i sport	19.12	89000 €
Ženski badminton kamp - GIRLS PROJECT	Badminton klub "Ravens KG"	Kragujevac	*Sport*	1.1.1 - Turizam i sport	16.60	9500 €
Osnivanje međunarodnog kampa za sportiste sa invaliditetom	Sportski klub" Male Pčelice"	Kragujevac	*Sport Turizam Zdravstvo i socijalna zaštita*	1.1.3 - Turizam i sport	22.73	500000 €
Osnivanje paraolimpijske sportske Akademije	Golbal klub Junior	Kragujevac	*Infrastruktura Obrazovanje Sport*	1.1.3 - Turizam i sport	21.43	57000 €
www.bhnn.net "Balkan handicap network news"	Golbal klub Junior	Kragujevac	*Sport*	1.1.3 - Turizam i sport	20.99	37000 €
Edukacija sportista i trenera kao baza razvoja sporta u Šumadiji i Pomoravlju	Sportska organizacija opštine Rekovac	Rekovac	*Sport*	1.2.3 - Turizam i sport	20.64	40000 €
Organizacija seminara za sportske trenere	Opština Despotovac	Despotovac	*Sport*	1.2.3 - Turizam i sport	16.99	10000 €
				UKUPNO:	**953.400 €**	

2. Program unapređenja sportske infrastrukture

Projekat	Podnosilac	Opština	Oblasti Intervencije	Operativni Cilj	Bodova	Vrednost projekta
Izrada trim staze i biciklističke staze na relaciji Lapovo – Batočina	Opstina Lapovo	Lapovo	*Infrastruktura Sport Turizam*	1.1.2 - Turizam i sport	15.99	40000 €
Izgradnja nacionalnog badminton centra	Badminton klub "Ravens KG"	Kragujevac	*Infrastruktura Sport*	1.1.2 - Turizam i sport	16.21	750000 €
Izgradnja sportske infrastrukture za sportove na vodi na Gružanskom jezeru od međunarodnog značaja	Opština Knić	Knić	*Sport Turizam*	1.1.2 - Turizam i sport	19.10	100000 €
Izgradnja sportske sale u Kniću	Opština Knić	Knić	*Infrastruktura*	1.1.2 - Turizam i sport	19.14	600000 €
Izgradnja sportsko-rekreativno-turističkog centra "Rogot"	Opština Batočina	Batočina	*Sport*	1.1.2 - Turizam i sport	19.89	600000 €
Izgradnja strelišta-sportske streljane	Grad Jagodina	Jagodina	*Sport*	1.1.2 - Turizam i sport	19.90	170000 €
Izgradnja atletske staze i borilišta na gradskom stadionu u Jagodini	Grad Jagodina	Jagodina	*Sport*	1.1.2 - Turizam i sport	20.90	280000 €
				UKUPNO:	**2.540.000 €**	

3. Podizanje kvaliteta turističkih usluga kroz umrežavanje institucija i obuku kadrova

Projekat	Podnosilac	Opština	Oblasti Intervencije	Operativni Cilj	Bodova	Vrednost projekta
Formiranje turističke organizacije regije Šumadije - TORŠ	Šumadijski upravni okrug	Kragujevac	*Turizam*	1.2.1 - Turizam i sport	14.80	50000 €
Umrežavanje i promovisanje turističkih potencijala Udruženja žena iz regiona Šumadije i Pomoravlja	Opstina Lapovo	Lapovo	*Kultura*	1.2.1 - Turizam i sport	18.79	25000 €
Umrežavanje kulturno-turističkih ustanova na teritoriji regiona Šumadije i Pomoravlja	Opstina Lapovo	Lapovo	*Kultura*	1.2.1 - Turizam i sport	19.34	25000 €
Obuka recepcijskog osoblja na teritoriji Šumadije	Grad Kragujevac/Odeljenje za LER	Kragujevac	*Turizam*	1.2.2 - Turizam i sport	18.00	15000 €
Organizacija polaganja ispita za lokalne vodiče za region Šumadije	Grad Kragujevac/Odeljenje za LER	Kragujevac	*Turizam*	1.2.2 - Turizam i sport	19.67	5000 €
Turistički poletarci - radionice za mlade iz Šumadije i Pomoravlja	Regionalna agencija za ekonomski razvoj Šumadije i Pomoravlja	Kragujevac	*Turizam*	1.2.2 - Turizam i sport	19.83	20000 €
Unapređenje razvoja turizma u Šumadijskom regionu kroz osposobljavanje kadrova za menadžera u turizmu	Druga tehnička škola - Centar za kontinuirano obrazovanje odraslih	Kragujevac	*Obrazovanje Turizam*	1.2.2 - Turizam i sport	20.00	25000 €
				UKUPNO:	**165.000 €**	

4. Program unapređenja turističke infrastrukture

Projekat	Podnosilac	Opština	Oblasti Intervencije	Operativni Cilj	Bodova	Vrednost projekta
Izrada projektno-tehničke dokumentacije za sportsko-turistički kompleks na Bešnjaji	Grad Kragujevac/Odeljenje za LER	Kragujevac	*Turizam*	1.3.1 - Turizam i sport	18.17	25000 €
Rekonstrukcija i opremanje hotela "Oplenac" u Topoli	Opština Topola	Topola	*Turizam*	1.3.1 - Turizam i sport	19.20	1250000 €
Rekonstrukcija i opremanje hotela "Karađorđe" u Jarmenovcima	Opština Topola	Topola	*Turizam*	1.3.1 - Turizam i sport	19.40	700000 €
Izgradnja regionalne biciklističke staze	Opština Ćuprija	Ćuprija	*Turizam*	1.3.2 - Turizam i sport	19.10	650000 €
Hidrogeološka istraživanja u cilju korišćenje kapaciteta termomineralnih voda u području sela Borač kod Knića	Opština Knić	Knić	*Rural Turizam*	1.3.2 - Turizam i sport	19.26	100000 €
„Staze za pešačenje – Staze zdravlja“	Turisticka organizacija opstine Paracin	Paraćin	*Infrastruktura Sport Turizam Životna sredina*	1.3.2 - Turizam i sport	19.78	470000 €
Izrada trim staze na Bukulji	Turistička organizacija opštine Aranđelovac	Aranđelovac	*Sport Turizam*	1.3.2 - Turizam i sport	19.80	50000 €
Formiranje pešačke staze manastir Kamenac - Manastir Kalenić, putevima despota Stefana Lazarevića	Opština Knić	Knić	*Sport Turizam*	1.3.2 - Turizam i sport	22.14	50000 €
				UKUPNO:	**3.295.000 €**	

5. Program za promovisanje turističkih lokaliteta i manifestacija Šumadije i Pomoravlja

Projekat	Podnosilac	Opština	Oblasti Intervencije	Operativni Cilj	Bodova	Vrednost projekta
Revitalizacija mini akumulacije na Vezirovom brdu	Opština Ćuprija	Ćuprija	*Turizam*	1.3.3 - Turizam i sport	18.43	150000 €
Sportski predsaborski dani "Prođoh Levač, prođoh Šumadiju"	Sportska organizacija opštine Rekovac	Rekovac	*Sport*	1.3.3 - Turizam i sport	20.55	40000 €
Izrada turističkih publikacija sa objedinjenom turističkom ponudom Šumadije i Pomoravlja	Opština Batočina	Batočina	*Turizam*	1.3.3 - Turizam i sport	20.66	12000 €
Inkluzivni festival "Note za sve"	Sportski klub" Male Pčelice"	Kragujevac	*Kultura Turizam Zdravstvo i socijalna zaštita*	1.3.3 - Turizam i sport	21.32	10000 €
Promocija istoriskog turizma - Karađorđe	Opština Rača	Rača	*Turizam*	1.3.3 - Turizam i sport	21.83	50000 €
Organizovanje etno sajma	Opština Despotovac	Despotovac	*Turizam*	1.3.3 - Turizam i sport	23.13	50000 €
Izrad web portala turističkih lokaliteta i potencijala regiona	Regionalna agencija za ekonomski razvoj Šumadije i Pomoravlja	Kragujevac	*Turizam*	1.3.1 - Turizam i sport	22.67	15000 €
				UKUPNO:	**327.000 €**	

Rural

1. Program rekonstrukcije i izgradnje putne i komunalne infrastrukture ruralnih područja

Projekat	Podnosilac	Opština	Oblasti Intervencije	Operativni Cilj	Bodova	Vrednost projekta
Izgradnja bazena "Lipe" za vodosnabdevanje pijaćom vodom sela u opštini Knić i Kragujevac	Opština Knić	Knić	*Infrastruktura*	2.1.1 - Rural	16.17	370000 €
Izgradnja vodovoda sa zajednickim bazenom za pet sela u opstini Knic	Opština Knić	Knić	*Infrastruktura*	2.1.1 - Rural	16.40	1100000 €
Rekonstrukcija puta G.Trešnjevica-Vukosavci-Bosuta uz izradu savremenog AB kolovoza u dužini 7 km.	Opština Aranđelovac	Aranđelovac	*Infrastruktura*	2.1.1 - Rural	18.84	420000 €
Izrada projektno tehničke dokumentacije za 45 km. lokalnih puteva u opštinama Rača, Batočina i Topola	Opština Rača	Rača	*Rural*	2.1.1 - Rural	18.84	30000 €
Izgradnja azila za pse	Opština Topola	Topola	*Rural*	2.1.1 - Rural	19.39	200000 €
Asfaltiranje puta Beočić - Ivkovički Prnjavor	Opština Rekovac	Rekovac	*Rural*	2.1.1 - Rural	20.40	40000 €
				UKUPNO:	**2.160.000 €**	

2. Jačanje tehničkih i ljudskih kapaciteta mreže za podršku ruralnom razvoju putem umrežavanja institucija i izrade strategija razvoja

Projekat	Podnosilac	Opština	Oblasti Intervencije	Operativni Cilj	Bodova	Vrednost projekta
Jacanje tehnickih kapaciteta i unapređenje nivoa interesovanja i znanja zaposlenih u PSS Kragujevac	Poljoprivredna stručna služba Kragujevac	Kragujevac	*Rural*	2.2.1 - Rural	19.00	60000 €
Poboljšanje kvaliteta poljoprivredne proizvodnje kroz aktivniji rad savetodavstva na terenu	PSSSJagodina	Jagodina	*Rural*	2.2.1 - Rural	19.76	50000 €
Partnerstvo za ruralni razvoj Pomoravskog okruga	Opština Despotovac	Despotovac	*Rural*	2.2.1 - Rural	19.89	300000 €
„Izrada ID karti ruralnih područja Pomoravskog okruga“	Opština Svilajnac	Svilajnac	*Rural*	2.2.1 - Rural	20.33	30000 €
Izrada regionalne strategije ruralnog razvoja Šumadije i Pomoravlja	Regionalna agencija za ekonomski razvoj Šumadije i Pomoravlja	Kragujevac	*Rural*	2.2.1 - Rural	20.89	15000 €
Centar za povećanje energetske efikasnosti u poljoprivredi	Grad Kragujevac/Odeljenje za LER	Kragujevac	*Rural*	2.2.1 - Rural	21.11	40000 €
Izrada Lokalnih strategija ruralnog razvoja Pomoravskog okruga	Grad Jagodina	Jagodina	*Rural*	2.2.1 - Rural	21.15	70000 €
Partnerstvo za ruralni razvoj Šumadijskog okruga	Regionalna agencija za ekonomski razvoj Šumadije i Pomoravlja	Kragujevac	*Rural*	2.2.1 - Rural	22.22	350000 €
				UKUPNO:	**915.000 €**	

3. Program edukacija poljoprivrednih proizvođača iz oblasti savremene poljoprivredne proizvodnje po EU principima

Projekat	Podnosilac	Opština	Oblasti Intervencije	Operativni Cilj	Bodova	Vrednost projekta
Evropski principi i nacela u poslovanju asocijacija proizvodjaca Sumadije i Pomoravlja	Poljoprivredna stručna služba Kragujevac	Kragujevac	*Rural*	2.2.2 - Rural	18.14	60000 €
Zaustavljanje procesa degradacije zemljista edukacijom poljoprivrednih proizvodjaca o koriscenju, uredjenju i unapredjenju poljoprivrednog zemljista	Poljoprivredna stručna služba Kragujevac	Kragujevac	*Rural*	2.2.2 - Rural	18.43	20000 €
Edukacija poljoprivrednih proizvođača iz oblasti povrtarstva	PSSSJagodina	Jagodina	*Rural*	2.2.2 - Rural	19.71	40000 €
Edukacija mladih poljoprivrednih proizvođača o implementaciji evropskih standarda u proizvodnji mleka i dodela sertifikata	Opština Ćuprija	Ćuprija	*Rural*	2.2.2 - Rural	19.80	10000 €
Organska proizvodnja u poljoprivredi	Opština Rekovac	Rekovac	*Rural*	2.2.2 - Rural	20.10	50000 €
Organizovanje edukacija iz oblasti savremene proizvodnje voća	Opština Despotovac	Despotovac	*Rural*	2.2.2 - Rural	20.11	120000 €
Edukacija poljoprivrednih proizvodjaca iz oblasti savremene poljoprivredne proizvodnje	Poljoprivredna stručna služba Kragujevac	Kragujevac	*Rural*	2.2.2 - Rural	20.14	40000 €
Projekat samozapošljavanja u plasteničkoj proizvodnji	Klaster Šumadijski cvet	Kragujevac	*Rural*	2.2.2 - Rural	20.27	150000 €
Informatička obuka 1000 poljoprivrednika	Regionalna agencija za ekonomski razvoj Šumadije i Pomoravlja	Kragujevac	*Rural*	2.2.2 - Rural	20.33	40000 €
Voćarstvo za mlade Šumadijskog okruga	Opština Topola	Topola	*Rural*	2.2.2 - Rural	20.52	36000 €
Analizom zemljišta do kvalitetnog prinosa	Opština Rekovac	Rekovac	*Rural*	2.2.2 - Rural	20.77	60000 €

Projekat	Podnosilac	Opština	Oblasti Intervencije	Operativni Cilj	Bodova	Vrednost projekta
„Edukacija iz oblasti savremene proizvodnje začinskog i lekovitog bilja“	Opština Svilajnac	Svilajnac	*Rural*	2.2.2 - Rural	20.99	10000 €
Poljoprivreda u službi zaštite životne sredine	Grad Jagodina	Jagodina	*Rural*	2.2.2 - Rural	21.11	15000 €
Osavremenjavanje znanja poljoprivrednika kroz posetu sajmovima u EU	Opština Despotovac	Despotovac	*Rural*	2.2.3 - Rural	19.00	100000 €
Mere i politika ruralnog razvoja EU u Šumadiji i Pomoravlju	Regionalna agencija za ekonomski razvoj Š. i P.	Kragujevac	*Rural*	2.2.3 - Rural	20.77	30000 €
				UKUPNO:	**781.000 €**	

4. Program podrške stvaranju udruženja i klastera poljoprivrednih proizvođača i javno-privatnih partnerstava u regionu

Projekat	Podnosilac	Opština	Oblasti Intervencije	Operativni Cilj	Bodova	Vrednost projekta
Formiranje centralnih zadruga za područja opština u regionu Šumadije i Pomoravlja	Opština Knić	Knić	*Rural*	2.3.1 - Rural	19.00	1000000 €
Razvoj udruženja poljoprivrednih proizvođača	Opstina Lapovo	Lapovo	*Rural*	2.3.1 - Rural	20.13	35000 €
Formiranje zadruge proizvođača rakije u regionu Šumadija i Pomoravlje	Regionalna agencija za ekonomski razvoj Šumadije i Pomoravlja	Kragujevac	*Rural*	2.3.1 - Rural	20.23	40000 €
Podizanje tehničkih i ljudskih kapaciteta zadruga u Šumadiji i Pomoravlju	Regionalna agencija za ekonomski razvoj Šumadije i Pomoravlja	Kragujevac	*Rural*	2.3.1 - Rural	21.01	30000 €
Regionalni otkupno distributivni centar poljoprivrednih proizvoda	Regionalna agencija za ekonomski razvoj Šumadije i Pomoravlja	Kragujevac	*Rural*	2.3.1 - Rural	21.92	2500000 €
Formiranje i razvoj stočarsko-veterinarskog centra Šumadije i Pomoravlja	Opština Batočina	Batočina	*Rural*	2.3.2 - Rural	18.00	50000 €
Formiranje LAG-a na LEADER principima u Pomoravskom okrugu	Regionalna agencija za ekonomski razvoj Šumadije i Pomoravlja	Kragujevac	*Rural*	2.3.2 - Rural	18.40	30000 €
Osnivanje Udruženja proizvođača jagodičastog voća	Grad Jagodina	Jagodina	*Rural*	2.3.2 - Rural	18.63	80000 €
Osnivanje Udruženja proizvođača mleka i tovne stoke	Grad Jagodina	Jagodina	*Rural*	2.3.2 - Rural	18.88	80000 €
"Osnivanje klastera iz sektora povrtarstva u cilju podizanja konkurentnosti proizvođača za ovu oblast"	Opština Svilajnac	Svilajnac	*Rural*	2.3.2 - Rural	19.26	40000 €
Razvoj klastera proizvođača žitarica	Opština Rača	Rača	*Rural*	2.3.2 - Rural	19.27	25000 €
Razvoj klastera proizvođača voća	Opština Rača	Rača	*Rural*	2.3.2 - Rural	19.39	40000 €

Projekat	Podnosilac	Opština	Oblasti Intervencije	Operativni Cilj	Bodova	Vrednost projekta
Formiranje LAG-a na LEADER principima u Šumadijskom okrugu	Regionalna agencija za ekonomski razvoj Šumadije i Pomoravlja	Kragujevac	*Rural*	2.3.2 - Rural	19.72	30000 €
Formiranje regionalnog udruženja za promociju i plasiranje narodnog stvaralaštva	Opština Ćuprija	Ćuprija	*Rural*	2.3.2 - Rural	19.78	20000 €
Osnivanje klastera iz sektora voćarstva u cilju podizanja konkurentnosti proizvođača iz ove oblasti	Opština Rekovac	Rekovac	*Rural*	2.3.2 - Rural	20.33	40000 €
				UKUPNO:		**4.040.000 €**

5. Program razvoja ruralnog turizma kroz organizaciju manifestacija, povećanje smeštajnih kapaciteta i promociju starih zanata

Projekat	Podnosilac	Opština	Oblasti Intervencije	Operativni Cilj	Bodova	Vrednost projekta
Ruralijada Šumadije i Pomoravlja	Regionalna agencija za ekonomski razvoj Šumadije i Pomoravlja	Kragujevac	*Rural*	2.1.2 - Rural	20.44	50000 €
Zimske Šumadijske igre	Grad Kragujevac/Odeljenje za LER	Kragujevac	*Rural*	2.1.2 - Rural	20.50	50000 €
Partnerstvo za razvoj ruralnog turizma Šumadije i Pomoravlja	Regionalna agencija za ekonomski razvoj Šumadije i Pomoravlja	Kragujevac	*Rural*	2.4.1 - Rural	20.70	50000 €
Web portal ruralnog turizma	Regionalna agencija za ekonomski razvoj Šumadije i Pomoravlja	Kragujevac	*Rural*	2.4.1 - Rural	20.88	10000 €
Putevima vina Šumadije i Pomoravlja	Regionalna agencija za ekonomski razvoj Šumadije i Pomoravlja	Kragujevac	*Rural*	2.4.1 - Rural	21.54	15000 €
Poboljšanje ambijentalnih uslova u cilju razvijanja seoskog turizma	Opština Rekovac	Rekovac	*Rural*	2.4.2 - Rural	20.14	100000 €
Seoski turizam - smeštajni kapaciteti	Opština Topola	Topola	*Turizam*	2.4.2 - Rural	20.16	120000 €
"Šumadijsko-pomoravsko selo" - razvoj preduzetništva ruralnog stanovništva Regiona	Opština Topola	Topola	*Rural*	2.4.3 - Rural	20.00	150000 €
Adaptacija i opremanje prostorija za potrebe rada sa starim zanatima	Opština Despotovac	Despotovac	*Rural*	2.4.3 - Rural	20.34	170000 €
Diversifikacija i razvoj privrednih delatnosti u ruralnim područjima	Regionalna agencija za ekonomski razvoj Šumadije i Pomoravlja	Kragujevac	*Rural*	2.4.3 - Rural	20.70	100000 €
"Žene sela" - Podsticaj preduzetništa žena sa sela	Opština Topola	Topola	*Rural*	2.4.3 - Rural	20.77	250000 €
				UKUPNO:	**1.065.000 €**	

Obrazovanje i kultura

1. Rekonstrukcija, adaptacija i izgradnja infrastrukturnih objekata iz oblasti obrazovanja

Projekat	Podnosilac	Opština	Oblasti Intervencije	Operativni Cilj	Bodova	Vrednost projekta
Adaptacija potkrovlja PMF-a	Prirodno-matematički fakultet	Kragujevac	*Infrastruktura Obrazovanje*	3.1.1 – Obrazovanje i kultura	18.25	750000 €
Rekonstrukcija zgrade i zamena stolarije u Poljoprivredno-veterinarskoj školi u Rekovcu	Poljoprivredno-veterinarska škola, Rekovac	Rekovac	*Obrazovanje*	3.1.1 - Obrazovanje i kultura	18.62	305000 €
Centar za obrazovanje odraslih i doživotno obrazovanje	Školska uprava u Jagodini	Jagodina	*Obrazovanje*	3.1.1 - Obrazovanje i kultura	18.87	140000 €
Regionalni centar za stručno usavršavanje zaposlenih u obrazovanju	Školska uprava u Jagodini	Jagodina	*Obrazovanje*	3.1.1 - Obrazovanje i kultura	19.30	140000 €
Regionalni edukativni centar	Školska uprava u Jagodini	Jagodina	*Obrazovanje*	3.1.1 - Obrazovanje i kultura	19.39	300000 €
Adaptacija Aneksa PMF-a u multifunkcionalni obrazovno-kulturni prostor	Prirodno-matematički fakultet	Kragujevac	*Infrastruktura Kultura Obrazovanje*	3.1.1 - Obrazovanje i kultura	19.61	190000 €
Rekonstrukcija svečane sale i formiranje školskog restorana TUŠ „Toza Dragović“	Grad Kragujevac/Odeljenje za LER	Kragujevac	*Obrazovanje*	3.1.1 - Obrazovanje i kultura	19.62	423500 €
Izgradnja fiskulturne sale u okviru Druge tehničke škole	Druga tehnička škola - Centar za kontinuirano obrazovanje odraslih	Kragujevac	*Obrazovanje*	3.1.1 - Obrazovanje i kultura	19.75	500000 €
Izgradnja kabineta za izvođenje stručne nastave u med. školi sa domom za učenike "Sestre Ninković"	Grad Kragujevac/Odeljenje za LER	Kragujevac	*Obrazovanje*	3.1.1 – Obrazov. i kultura	20.00	140187 €

Projekat	Podnosilac	Opština	Oblasti Intervencije	Operativni Cilj	Bodova	Vrednost projekta
Izgradnja učionice-staklenika	Poljoprivredno-veterinarska škola sa domom učenika "Svilajnac"	Svilajnac	*Obrazovanje Rural*	3.1.1 - Obrazovanje i kultura	20.06	30000 €
Uređenje partera Narodnog muzeja Kragujevac	Narodni muzej Kragujevac	Kragujevac	*Kultura*	3.1.1 - Obrazovanje i kultura	20.10	96760 €
Modernizacija praktične nastave izgradnjom hladnjače za voće i povrće	Poljoprivredno-veterinarska škola sa domom učenika "Svilajnac"	Svilajnac	*Obrazovanje Rural*	3.1.1 - Obrazovanje i kultura	20.20	18500 €
Izgradnja i eksploatacija farme za 30 muznih krava u slobodnom sistemu držanja u cilju osavremenjavanja praktične nastave	Poljoprivredno-veterinarska škola sa domom učenika "Svilajnac"	Svilajnac	*Obrazovanje Rural Životna sredina*	3.1.1 - Obrazovanje i kultura	20.27	73000 €
"Eko sredina - zdravo dete" - uređenje dvorišnih prostora dečjih vrtića u opštinama Regiona	Opština Topola	Topola	*Obrazovanje*	3.1.1 - Obrazovanje i kultura	20.35	60000 €
Učenički dom u okviru Politehničke škole	Politehnička škola	Kragujevac	*Sport*	3.1.1 - Obrazovanje i kultura	20.66	390000 €
Izgradnja fiskulturne sale u medicinskoj školi sa domom za učenike "Sestre Ninković"	Grad Kragujevac/Odeljenje za LER	Kragujevac	*Obrazovanje*	3.1.1 - Obrazovanje i kultura	20.76	467290 €
Regionalni centar za talentovane učenike	Školska uprava u Jagodini	Jagodina	*Obrazovanje*	3.1.1 - Obrazovanje i kultura	20.86	140000 €
				UKUPNO:	**4.164.237 €**	

2. Tehničko opremanje institucija od regionalnog značaja iz oblasti obrazovanja

Projekat	Podnosilac	Opština	Oblasti Intervencije	Operativni Cilj	Bodova	Vrednost projekta
Opremanje Centra za kontinuirano obrazovanje odraslih savremenom multimedijalnom opremom	Druga tehnička škola - Centar za kontinuirano obrazovanje odraslih	Kragujevac	*Obrazovanje*	3.1.2 - Obrazovanje i kultura	18.61	25000 €
Opremanje Regionalnog Centra za obuku zavarivača	Druga tehnička škola - Centar za kontinuirano obrazovanje odraslih	Kragujevac	*Obrazovanje*	3.1.2 - Obrazovanje i kultura	18.75	120000 €
Opremanje Regionalnog Centra za obuku kadrova u oblasti proizvodnje nameštaja	Druga tehnička škola - Centar za kontinuirano obrazovanje odraslih	Kragujevac	*Obrazovanje*	3.1.2 - Obrazovanje i kultura	19.14	100000 €
Novo vozilo za decu sa posebnim potrebama	Škola sa domom za učenike oštećenog sluha	Kragujevac	*Obrazovanje*	3.1.2 - Obrazovanje i kultura	19.93	40000 €
Biblioteka igračaka za decu sa posebnim potrebama	Škola sa domom za učenike oštećenog sluha	Kragujevac	*Obrazovanje*	3.1.2 - Obrazovanje i kultura	20.08	11000 €
Kabinetska nastava u Prvoj kragujevačkoj gimnaziji	Prva kragujevačka gimnazija	Kragujevac	*Obrazovanje*	3.1.2 - Obrazovanje i kultura	20.51	56000 €
Savremene tehnologije za učenike sa posebnim potrebama	Škola sa domom za učenike oštećenog sluha	Kragujevac	*Obrazovanje*	3.1.2 - Obrazovanje i kultura	20.51	17000 €
Uvodjenje nove tehnologije u obrazovanje ucenika sa posebnim potrebama	Škola sa domom za učenike oštećenog sluha	Kragujevac	*Obrazovanje*	3.1.2 - Obrazovanje i kultura	20.66	18000 €
				UKUPNO:	**387.000 €**	

3. Rekonstrukcija, adaptacija i izgradnja infrastrukturnih objekata iz oblasti kulture

Projekat	Podnosilac	Opština	Oblasti Intervencije	Operativni Cilj	Bodova	Vrednost projekta
Rekonstrukcija i dogradnja garaže Zavoda	Zavod za zastitu spomenika kulture Kragujevac	Kragujevac	*Infrastruktura Kultura*	3.1.3 - Obrazovanje i kultura	17.89	17885 €
Kupole muzeja "21. oktobar"	Grad Kragujevac/Odeljenje za LER	Kragujevac	*Kultura*	3.1.3 - Obrazovanje i kultura	18.77	115000 €
Pretvaranje podrumskih prostorija u Galeriju i Depo Kulturnog centra	Kulturni centar"Svetozar Marković"	Jagodina	*Infrastruktura Kultura Obrazovanje Turizam*	3.1.3 - Obrazovanje i kultura	19.33	200000 €
Izrada druge etaže stalne izložbene postavke Zavičajnog muzeja u Jagodini, rekonstrukcija fasade zgrade muzeja i izrada izložbenih vitrina	Zavičajni muzej Jagodina	Jagodina	*Kultura*	3.1.3 - Obrazovanje i kultura	19.33	74000 €
Rekonstrukcija Scene Ljuba Tadić, podrumskih prostorija i završetak klimatizacije pozorišta	Knjazevsko-srpski teatar	Kragujevac	*Kultura*	3.1.3 - Obrazovanje i kultura	19.52	80000 €
Program adaptacije Gradske dvorane "Šumadija"	Ustanova "Dom omladine Kragujevac"	Kragujevac	*Kultura*	3.1.3 - Obrazovanje i kultura	19.89	800000 €
Rekonstrukcija pozorišno-bioskopske sale Doma kulture u Despotovcu	Opština Despotovac	Despotovac	*Kultura*	3.1.3 - Obrazovanje i kultura	19.92	350000 €
Istraživanje, konzervacija i prezentacija severoistočne kule i dela mosta antičkog utvrđenja Horreum Margi	Muzej "Horreum Margi"	Ćuprija	*Kultura*	3.1.3 - Obrazovanje i kultura	20.09	15000 €
Rekonstrukcija rodne kuće Radoja Domanović	Opština Topola	Topola	*Kultura*	3.1.3 – Obraz. i kultura	20.50	26000 €

Projekat	Podnosilac	Opština	Oblasti Intervencije	Operativni Cilj	Bodova	Vrednost projekta
Izgradnja Konaka kneginje Ljubice Obrenović (Šareni konak iz 1818. godine)	Narodni muzej Kragujevac	Kragujevac	*Kultura*	3.1.3 - Obrazovanje i kultura	21.08	1616000 €
Rekonstrukcija stare zgrade Učiteljske škole u Jagodini kao nastavnog i istraživačkog centra	Pedagoški fakultet	Jagodina	*Infrastruktura Kultura Obrazovanje*	3.1.3 - Obrazovanje i kultura	21.42	900000 €
				UKUPNO:	**4.193.885 €**	

4. Tehničko opremanje institucija od regionalnog značaja iz oblasti kulture

Projekat	Podnosilac	Opština	Oblasti Intervencije	Operativni Cilj	Bodova	Vrednost projekta
Mobilna scena za izvođenje programa	Studentski kulturni centar Kragujevac	Kragujevac	*Kultura*	3.1.4 - Obrazovanje i kultura	19.55	44000 €
Nabavka opreme za obavljanje osnovne delatnosti Zavoda za zaštitu spomenika kulture Kragujevac	Zavod za zastitu spomenika kulture Kragujevac	Kragujevac	*Kultura*	3.1.4 - Obrazovanje i kultura	20.00	12600 €
Oprema za depo slika Istorijsko-umetničkog odeljenja	Narodni muzej Kragujevac	Kragujevac	*Kultura*	3.1.4 - Obrazovanje i kultura	20.01	3000 €
Tehnicka oprema za potrebe izlaganja kulturnih dobara	Narodni muzej Kragujevac	Kragujevac	*Kultura*	3.1.4 - Obrazovanje i kultura	20.72	8700 €
Usavršavanje informacionog sistema	Istorijski arhiv „Srednje Pomoravlje“	Jagodina	*Kultura*	3.1.4 - Obrazovanje i kultura	20.72	6000 €
				UKUPNO:	**74.300 €**	

5. Program usavršavanja kadrova regionalnih institucija formalnog i neformalnog obrazovanja

Projekat	Podnosilac	Opština	Oblasti Intervencije	Operativni Cilj	Bodova	Vrednost projekta
Uvođenje turističkog i metalskog smera u srednjoj školi u Kniću	Opština Knić	Knić	*Obrazovanje*	3.2.1 - Obrazovanje i kultura	16.70	100000 €
Otvaranje dečjih igraonica	Opština Topola	Topola	*Obrazovanje*	3.2.1 - Obrazovanje i kultura	16.81	800000 €
Edukacija, zapošljavanje i samozapošljavanje mladih iz gradskih i seoskih sredina	NVO "Viktorija"	Kragujevac	*Obrazovanje*	3.2.1 - Obrazovanje i kultura	17.26	80000 €
Izaberi budućnost - kad porastem biću...- edukacija učenika osmih razreda osnovnih škola	Opština Topola	Topola	*Obrazovanje*	3.2.1 - Obrazovanje i kultura	17.81	100000 €
Uvođenje metoda i tehnika kritičkog mišljenja u obrazovni proces	Opština Rača	Rača	*Obrazovanje*	3.2.1 - Obrazovanje i kultura	17.84	20000 €
Nismo sami	Opstina Lapovo	Lapovo	*Obrazovanje*	3.2.1 - Obrazovanje i kultura	18.20	10000 €
Kultura komunikacije i podsticanje pozitivnih ljudskih vrednosti	Opština Batočina	Batočina	*Kultura*	3.2.1 - Obrazovanje i kultura	18.26	20000 €
Otvaranje igraonice za romsku decu iz siromašnih porodica u naselju Jelinac	DU "Duga"	Aranđelovac	*Obrazovanje*	3.2.1 - Obrazovanje i kultura	18.29	11610 €
Obrazovni centar za odrasle	Opština Ćuprija	Ćuprija	*Obrazovanje*	3.2.1 - Obrazovanje i kultura	18.57	20000 €

Projekat	Podnosilac	Opština	Oblasti Intervencije	Operativni Cilj	Bodova	Vrednost projekta
Osnovna informatička obuka za vaspitače u vrtićima Ustanove za decu u Regionu	Regionalna agencija za ekonomski razvoj Šumadije i Pomoravlja	Kragujevac	*Obrazovanje*	3.2.1 - Obrazovanje i kultura	18.76	10000 €
Internet caffee-i za učenike ruralnih sredina regiona	Regionalna agencija za ekonomski razvoj Šumadije i Pomoravlja	Kragujevac	*Obrazovanje*	3.2.1 - Obrazovanje i kultura	19.09	50000 €
Regionalni fond za razvoj ljudskih resursa	Regionalna agencija za ekonomski razvoj Šumadije i Pomoravlja	Kragujevac	*Obrazovanje*	3.2.1 - Obrazovanje i kultura	19.22	100000 €
Mladi regiona Šumadije i Pomoravlja i EU	Regionalna agencija za ekonomski razvoj Šumadije i Pomoravlja	Kragujevac	*Obrazovanje*	3.2.1 - Obrazovanje i kultura	19.36	20000 €
Stvaranje organizaciono tehničke podrške za provođenje rada sa decom ometenom u razvoju	DU "Duga"	Aranđelovac	*Obrazovanje*	3.2.1 - Obrazovanje i kultura	19.75	300000 €
Osavremenjivanje nastave - računarsko obrazovanje nastavnika	Regionalna agencija za ekonomski razvoj Šumadije i Pomoravlja	Kragujevac	*Obrazovanje*	3.2.1 - Obrazovanje i kultura	20.26	10000 €
Podizanje nivoa kompetencija nastavnika u procesu obrazovanja odraslih	Druga tehnička škola - Centar za kontinuirano obrazovanje odraslih	Kragujevac	*Obrazovanje*	3.2.1 - Obrazovanje i kultura	20.28	75000 €
Inkluzija u savremenoj školi - prihvatanje drugog kao sebi ravnog	Opština Batočina	Batočina	*Obrazovanje*	3.2.1 - Obrazovanje i kultura	20.63	20000 €
Jačanje regionalnih partnerstava u cilju unapređenja rada sa decom	Regionalna agencija za ekonomski razvoj Šumadije i Pomoravlja	Kragujevac	*Obrazovanje*	3.2.1 - Obrazovanje i kultura	20.69	80000 €

Projekat	Podnosilac	Opština	Oblasti Intervencije	Operativni Cilj	Bodova	Vrednost projekta
Stipendiranje uspešnih srednjoškolaca u Pomoravlju	Regionalna agencija za ekonomski razvoj Šumadije i Pomoravlja	Kragujevac	*Obrazovanje*	3.2.1 - Obrazovanje i kultura	21.26	7000 €
Stipendiranje uspešnih srednjoškolaca u Šumadiji	Regionalna agencija za ekonomski razvoj Šumadije i Pomoravlja	Kragujevac	*Obrazovanje*	3.2.1 - Obrazovanje i kultura	21.73	7000 €
Regionalni centar za kontinuiranu edukaciju zaposlenih u prosveti iz oblasti biologije, ekologije, fizike, hemije, matematike i informatike	Prirodno-matematički fakultet	Kragujevac	*Obrazovanje*	3.2.2 - Obrazovanje i kultura	18.83	130000 €
Kultura i obrazovanje u perspektivi - edukacija zaposlenih u lokalnim samoupravama na poslovima obrazovanja i kulture	Opština Topola	Topola	*Kultura Obrazovanje*	3.2.2 - Obrazovanje i kultura	19.83	20000 €
				UKUPNO:	**1.990.610 €**	

6. Program podrške realizaciji kulturnih događaja i manifestacija u regionu

Projekat	Podnosilac	Opština	Oblasti Intervencije	Operativni Cilj	Bodova	Vrednost projekta
Osnivanje časopisa za književnost i kulturu	Opstina Lapovo	Lapovo	*Kultura Obrazovanje*	3.2.3 - Obrazovanje i kultura	17.90	4000 €
Međunarodna Likovna kolonija " Gružanska jesen "	Opština Knić	Knić	*Kultura*	3.2.3 - Obrazovanje i kultura	18.50	20000 €
JoakimInterFest	Knjazevsko-srpski teatar	Kragujevac	*Kultura*	3.2.3 - Obrazovanje i kultura	19.64	15000 €
Jagodinsko kulturno leto	Kulturni centar"Svetozar Marković"	Jagodina	*Kultura Obrazovanje Turizam*	3.2.3 - Obrazovanje i kultura	19.76	60000 €
Unapređenje tehničkih kapaciteta Foto kluba "Apolo" u svrhe podsticanja mladih na aktivnije bavljenje umetnošću fotografije	Foto klub "Apolo"	Kragujevac	*Kultura Obrazovanje*	3.2.3 - Obrazovanje i kultura	19.82	14000 €
Sajam školskog stvaralaštva Šumadije i Pomoravlja	Opština Despotovac	Despotovac	*Obrazovanje*	3.2.3 - Obrazovanje i kultura	20.21	50000 €
BIBLIOBUS - pokretna biblioteka	Opština Topola	Topola	*Kultura*	3.2.3 - Obrazovanje i kultura	20.24	250000 €
Festival ''Dani komedije'' Jagodina	Kulturni centar"Svetozar Marković"	Jagodina	*Kultura*	3.2.3 - Obrazovanje i kultura	20.36	75000 €
Stvaralačka dramska početnica-od igre do pozornice	DU "Duga"	Aranđelovac	*Obrazovanje*	3.2.3 - Obrazovanje i kultura	20.49	45000 €

Projekat	Podnosilac	Opština	Oblasti Intervencije	Operativni Cilj	Bodova	Vrednost projekta
"Mostovi Šumadije" - Kultura i umetnost - izazovi budućnosti	Opština Topola	Topola	*Kultura*	3.2.3 - Obrazovanje i kultura	20.55	150000 €
Pozorišne predstave u skladu sa nastavnim planom i programom	Opština Despotovac	Despotovac	*Obrazovanje*	3.2.3 - Obrazovanje i kultura	20.67	30000 €
Smotra folklornih i muzičkih sekcija osnovnih i srednjih škola Šumadije i Pomoravlja	Opština Despotovac	Despotovac	*Obrazovanje*	3.2.3 - Obrazovanje i kultura	20.93	45000 €
Međunarodna festival foklora "Razigrana Gruža"	Opština Knić	Knić	*Kultura*	3.2.3 - Obrazovanje i kultura	21.20	100000 €
JoakimFest	Knjazevsko-srpski teatar	Kragujevac	*Kultura*	3.2.3 - Obrazovanje i kultura	21.27	10000 €
Pozorišni susreti učenika gimnazija Srbije	Prva kragujevačka gimnazija	Kragujevac	*Obrazovanje*	3.2.3 - Obrazovanje i kultura	21.99	9260 €
Gostovanje pozorista iz regiona u Rekovcu	Narodna biblioteka "Ribnikar"	Rekovac	*Kultura*	3.2.3 - Obrazovanje i kultura	22.59	20000 €
Arheološka istraživanja "Srednjovekovnog grada Borča"	Zavod za zastitu spomenika kulture Kragujevac	Kragujevac	*Kultura Turizam*	3.2.3 - Obrazovanje i kultura	22.80	25380 €
			UKUPNO:	**922.640 €**		

7. Program regionalnog umrežavanja institucija iz oblasti obrazovanja i kulture

Projekat	Podnosilac	Opština	Oblasti Intervencije	Operativni Cilj	Bodova	Vrednost projekta
Regionalni centar za očuvanje i monitoring biodiverziteta kopnenih voda	Prirodno-matematički fakultet	Kragujevac	*Obrazovanje Životna sredina*	3.3.1 - Obrazovanje i kultura	19.10	150000 €
Regionalni portal formalnog i neformalnog obrazovanja	Regionalna agencija za ekonomski razvoj Šumadije i Pomoravlja	Kragujevac	*Obrazovanje*	3.3.1 - Obrazovanje i kultura	21.17	5000 €
Stvaranje regionalne mreže centara za decu i omladinu	Regionalna agencija za ekonomski razvoj Šumadije i Pomoravlja	Kragujevac	*Obrazovanje*	3.3.1 - Obrazovanje i kultura	21.30	100000 €
Umrežavanje obrazovnih ustanova i ustanova kulture	Opština Despotovac	Despotovac	*Kultura*	3.3.1 - Obrazovanje i kultura	21.60	100000 €
				UKUPNO:	**355.000 €**	

8. Promocija kulture i nasleđa i zaštita kulturno-istorijskih spomenika regiona

Projekat	Podnosilac	Opština	Oblasti Intervencije	Operativni Cilj	Bodova	Vrednost projekta
Uređenje fasade i partera Prirodno-matematičkog fakulteta u Kragujevcu	Prirodno-matematički fakultet	Kragujevac	*Infrastruktura Kultura Obrazovanje*	3.3.2 - Obrazovanje i kultura	17.45	490000 €
Rekonstrukcija, konzervacija i revitalizacija zgrade muzeja "Stara livnica", zgrade "Kovačnice" i Starog dimnjaka u sklopu celine VTZ-a u Kragujevcu	Zavod za zastitu spomenika kulture Kragujevac	Kragujevac	*Infrastruktura Kultura Obrazovanje Turizam*	3.3.2 - Obrazovanje i kultura	18.01	3500000 €
Rekonstrukcija, konzervacija i revitalizacija objakta "Stare fabričke hale" i "Zelenog magacina" u sklopu celine VTZ-a u Kragujevcu	Zavod za zastitu spomenika kulture Kragujevac	Kragujevac	*Infrastruktura Kultura Obrazovanje Privreda i preduzetništvo Turizam*	3.3.2 - Obrazovanje i kultura	18.62	10000000 €
Rekonstrukcija, konzervacija i revitalizacija "Stare upravne zgrade" i "Zgrade upravnika" u sklopu celine VTZ-a u Kragujevcu	Zavod za zastitu spomenika kulture Kragujevac	Kragujevac	*Infrastruktura Kultura Obrazovanje Turizam*	3.3.2 - Obrazovanje i kultura	18.70	13000000 €
Etno park Sumadije u Sumaricama	Zavod za zastitu spomenika kulture Kragujevac	Kragujevac	*Kultura Obrazovanje Turizam*	3.3.2 - Obrazovanje i kultura	21.30	93150 €
Konzervacija predmeta od metala	Narodni muzej Kragujevac	Kragujevac	*Kultura*	3.3.2 - Obrazovanje i kultura	21.67	4000 €
Mapiranje lokaliteta i objekata koji predstavljaju kulturno-istorijsko nasleđa na teritoriji Šumadije i Pomoravlja	Opština Despotovac	Despotovac	*Kultura*	3.3.2 - Obrazovanje i kultura	22.33	10000 €
Konzervacija predmeta napravljenih od drveta	Narodni muzej Kragujevac	Kragujevac	*Kultura*	3.3.2 – O. i k.	22.50	4000 €

Projekat	Podnosilac	Opština	Oblasti Intervencije	Operativni Cilj	Bodova	Vrednost projekta
Edicija "Prvenac" - konkurs za prvu knjigu	Studentski kulturni centar Kragujevac	Kragujevac	*Kultura*	3.3.3 - Obrazovanje i kultura	17.86	5000 €
Monografije manastira Jošanice na srpskom i engleskom jeziku	Zavičajni muzej Jagodina	Jagodina	*Kultura Obrazovanje Turizam*	3.3.3 - Obrazovanje i kultura	17.99	25000 €
Nacionalizacija imovine u Srezu Svetozarevo 1946-1962	Istorijski arhiv „Srednje Pomoravlje“	Jagodina	*Kultura*	3.3.3 - Obrazovanje i kultura	18.14	1800 €
Štampanje VII broja časopisa «Šumadijski anali» - časopis za istoriografiju, arhivistiku i humanističke nauke.	Grad Kragujevac/Odeljenje za LER	Kragujevac	*Kultura*	3.3.3 - Obrazovanje i kultura	18.34	3300 €
Kultura Šumadije - putokaz budućnosti	Opština Topola	Topola	*Kultura*	3.3.3 - Obrazovanje i kultura	19.57	30000 €
Šumadijski demo fest - festival neafirmisanih bendova	Studentski kulturni centar Kragujevac	Kragujevac	*Kultura*	3.3.3 - Obrazovanje i kultura	19.76	7000 €
Afirmacija Kulturna kulturnog nasleđa Šumadije i Pomoravlja među srpskim iseljenicima u Kanadi	Studentski kulturni centar Kragujevac	Kragujevac	*Kultura*	3.3.3 - Obrazovanje i kultura	20.76	33000 €
				UKUPNO:	**27.231.250 €**	

Zdravstvo i socijalna zaštita

1. Program organizovanja novih i unapređenje postojećih institucija u sistemu socijalne zaštite

Projekat	Podnosilac	Opština	Oblasti Intervencije	Operativni Cilj	Bodova	Vrednost projekta
Konferencije o regionalnoj socio-zdravstvenoj zaštiti	Gerontološki centar	Kragujevac	*Zdravstvo i socijalna zaštita*	4.1.1 - Zdravstvo i socijalna zaštita	18.57	70000 €
Osnivanje prihvatilišta za odrasle i stare	Opština Topola	Topola	*Zdravstvo i socijalna zaštita*	4.1.1 - Zdravstvo i socijalna zaštita	19.02	350000 €
Regionalni centar za borbu protiv siromaštva	Opština Rekovac	Rekovac	*Zdravstvo i socijalna zaštita*	4.1.1 - Zdravstvo i socijalna zaštita	19.26	400000 €
Vršnjačko nasilje	Centar za socijalni rad Ćuprija	Ćuprija	*Zdravstvo i socijalna zaštita*	4.1.1 - Zdravstvo i socijalna zaštita	19.26	40000 €
“Predah za roditelje”	Centar za socijalni rad Ćuprija	Ćuprija	*Zdravstvo i socijalna zaštita*	4.1.1 - Zdravstvo i socijalna zaštita	19.45	4000 €
Osnivanje međuopštinskog Servisa "Pomoć u kući"	Centar za socijalni rad, Aranđelovac	Aranđelovac	*Zdravstvo i socijalna zaštita*	4.1.1 - Zdravstvo i socijalna zaštita	19.73	1000000 €
Osnivanje međuopštinske agencije za pružanje socijalnih usluga starim licima	Centar za socijalni rad "Paraćin"	Paraćin	*Zdravstvo i socijalna zaštita*	4.1.1 - Zdravstvo i socijalna zaštita	20.00	50000 €
Formiranje savetovališta za probleme dece i mladih	Opština Topola	Topola	*Zdravstvo i socijalna zaštita*	4.1.1 - Zdravstvo i socijalna zaštita	20.01	250000 €
Formiranje Regionalnog centra za fizikalnu medicinu i rehabilitaciju	Zastava ZZZR d.o.o. - u restruktuiranju	Kragujevac	*Zdravstvo i socijalna zaštita*	4.1.1 - Zdravstvo i socijalna zaštita	20.50	175000 €
Osnivanje međuopštinskog dnevnog boravka za decu i mlade sa poremećajem ponašanja	Centar za socijalni rad"Solidarnost"	Kragujevac	*Zdravstvo i socijalna zaštita*	4.1.1 - Zdravstvo i socijalna zaštita	20.80	50000 €
Proširenje postojećih kapaciteta Zavoda	Zavod za stomatologiju	Kragujevac	*Zdravstvo i socijalna zaštita*	4.1.1 - Zdravstvo i socijalna zaštita	21.62	150000 €

Projekat	Podnosilac	Opština	Oblasti Intervencije	Operativni Cilj	Bodova	Vrednost projekta
Osnivanje Regionalnog centra za radiološku dijagnostiku	Zastava ZZZR d.o.o. - u restruktuiranju	Kragujevac	*Zdravstvo i socijalna zaštita*	4.1.1 - Zdravstvo i socijalna zaštita	22.27	238350 €
Dnevni centar za osobe sa demencijom	Gerontološki centar	Kragujevac	*Zdravstvo i socijalna zaštita*	4.1.4 - Zdravstvo i socijalna zaštita	19.56	70000 €
Zbrinjavanje osoba sa demencijom	Gerontološki centar	Kragujevac	*Zdravstvo i socijalna zaštita*	4.1.4 - Zdravstvo i socijalna zaštita	20.44	80000 €
Edukacija u oblasti socijalne zaštite	Gerontološki centar	Kragujevac	*Zdravstvo i socijalna zaštita*	4.1.4 - Zdravstvo i socijalna zaštita	20.66	120000 €
Adaptacija prostora Centra za socijalni rad u Kragujevcu i otvaranje Centra za edukaciju	Centar za socijalni rad "Solidarnost"	Kragujevac	*Zdravstvo i socijalna zaštita*	4.1.4 - Zdravstvo i socijalna zaštita	20.81	200000 €
				UKUPNO:		**3.247.350 €**

2. Unapređenje kapaciteta pružalaca vaninstitucionalnih usluga u sistemu socijalne zaštite

Projekat	Podnosilac	Opština	Oblasti Intervencije	Operativni Cilj	Bodova	Vrednost projekta
Formiranje „Stambene zajednice za mlade regiona Šumadija"	Opština Batočina	Batočina	*Zdravstvo i socijalna zaštita*	4.1.2 - Zdravstvo i socijalna zaštita	15.32	200000 €
Izgradnja Regionalnog centra za prihvatilište za stare sa prihvatnom stanicom	Opština Knić	Knić	*Zdravstvo i socijalna zaštita*	4.1.2 - Zdravstvo i socijalna zaštita	16.34	50000 €
Elektronska evidencija u centrima za socijalni rad u Pomoravskom okrugu	Opština Despotovac	Despotovac	*Zdravstvo i socijalna zaštita*	4.1.2 - Zdravstvo i socijalna zaštita	18.35	20000 €
Klub za stare i osobe sa invaliditetom	Gerontološki centar	Kragujevac	*Zdravstvo i socijalna zaštita*	4.1.2 - Zdravstvo i socijalna zaštita	19.56	150000 €
Prihvatilište i prihvatna stanica	Gerontološki centar	Kragujevac	*Zdravstvo i socijalna zaštita*	4.1.2 - Zdravstvo i socijalna zaštita	20.40	26000 €
Razvoj servisa podrške za starije	NVO "Viktorija"	Kragujevac	*Zdravstvo i socijalna zaštita*	4.1.2 - Zdravstvo i socijalna zaštita	20.40	120000 €
Psihosocijalno savetovalište za žene i decu žrtve nasilja u porodici	Gradski centar za socijalni rad, Jagodina	Jagodina	*Zdravstvo i socijalna zaštita*	4.1.2 - Zdravstvo i socijalna zaštita	20.81	30000 €
Fizioterapija u kući	Gerontološki centar	Kragujevac	*Zdravstvo i socijalna zaštita*	4.1.2 - Zdravstvo i socijalna zaštita	21.51	56000 €
Otvaranje drop-in centra za pripadnike MSM populacije	Institut za javno zdravlje Kragujevac	Kragujevac	*Zdravstvo i socijalna zaštita*	4.1.2 - Zdravstvo i socijalna zaštita	21.86	150000 €
Ramaćki visovi – Omladinski kreativni centar	Centar za socijalni rad "Solidarnost"	Kragujevac	*Obrazovanje Rural Zdravstvo i socijalna zaštita*	4.1.2 - Zdravstvo i socijalna zaštita	21.89	117500 €
Formiranje i razvoj centra za rehabilitaciju i resocijalizaciju zavisnika od droga	Institut za javno zdravlje Kragujevac	Kragujevac	*Zdravstvo i socijalna zaštita*	4.1.2 - Zdravstvo i socijalna zaštita	22.26	500000 €

Projekat	Podnosilac	Opština	Oblasti Intervencije	Operativni Cilj	Bodova	Vrednost projekta
Palijativno zbrinjavanje	Gerontološki centar	Kragujevac	*Zdravstvo i socijalna zaštita*	4.1.3 - Zdravstvo i socijalna zaštita	21.00	150000 €
Unapređenje palijativne nege na teritoriji Šumadije i Pomoravlja	Grad Kragujevac/Odeljenje za LER	Kragujevac	*Zdravstvo i socijalna zaštita*	4.1.3 - Zdravstvo i socijalna zaštita	21.58	500000 €
				UKUPNO:	**2.069.500 €**	

3. Ulaganje u nove, i unapređenje i održavanje postojećih resursa sistema zdravstvene zaštite

Projekat	Podnosilac	Opština	Oblasti Intervencije	Operativni Cilj	Bodova	Vrednost projekta
Opremanje isturenih ambulanti DZ Paraćin EKG aparatima	Dom zdravlja Paraćin	Paraćin	*Zdravstvo i socijalna zaštita*	4.2.1 - Zdravstvo i socijalna zaštita	17.40	7500 €
Unapređenje kvaliteta pružanja zdravstvenih usluga uvođenjem novih tehnologija	Dom zdravlja Kragujevac	Kragujevac	*Zdravstvo i socijalna zaštita*	4.2.1 - Zdravstvo i socijalna zaštita	19.49	150000 €
Razvoj pokazatelja za praćenje kvaliteta rada u Domu zdravlja u okviru partnerskih institucija istog ili drugih nivoa, jačanje kapaciteta Doma zdravlja za primenu kapitacione formule	Dom zdravlja Kragujevac	Kragujevac	*Zdravstvo i socijalna zaštita*	4.2.1 - Zdravstvo i socijalna zaštita	20.00	50000 €
Nabavka savremenog rentgen aparata za potrebe unapređenja zdravstvene zaštite u opštinama Batočina, Lapovo i Rača	Opština Batočina	Batočina	*Zdravstvo i socijalna zaštita*	4.2.1 - Zdravstvo i socijalna zaštita	20.71	80000 €
Osnivanje Call centra i telefonskog savetovališta	Dom zdravlja Kragujevac	Kragujevac	*Zdravstvo i socijalna zaštita*	4.2.1 - Zdravstvo i socijalna zaštita	21.44	50000 €
Kvalitet vazduha zatvorenog prostora	Institut za javno zdravlje Kragujevac	Kragujevac	*Zdravstvo i socijalna zaštita*	4.2.1 - Zdravstvo i socijalna zaštita	21.65	350000 €
Nabavka hematoloskog analajzera i biohemijskog analizatora	Dom zdravlja, Jagodina	Jagodina	*Zdravstvo i socijalna zaštita*	4.2.1 - Zdravstvo i socijalna zaštita	21.65	110000 €
Opremanje Dispečerskog centra Zavoda	Zavod za hitnu medicinsku pomoc Kragujevac	Kragujevac	*Zdravstvo i socijalna zaštita*	4.2.1 - Zdravstvo i socijalna zaštita	22.30	60000 €
Nabavka sanitetskih vozila i opreme potrebne za rad na terenu	Dom zdravlja, Jagodina	Jagodina	*Zdravstvo i soc. zaštita*	4.2.1 - Zdrav. i soc. zaštita	22.32	100000 €

Projekat	Podnosilac	Opština	Oblasti Intervencije	Operativni Cilj	Bodova	Vrednost projekta
Prevencija malignih bolesti zasnovana na modulaciji stečenih genetskih promena primenom nutraceutika	Institut za javno zdravlje Kragujevac	Kragujevac	*Zdravstvo i socijalna zaštita*	4.2.1 - Zdravstvo i socijalna zaštita	22.44	5000000 €
Nabavka specijalizovanog vozila za prevoz pacijenata za dijalizu	Dom zdravlja, Jagodina	Jagodina	*Zdravstvo i socijalna zaštita*	4.2.1 - Zdravstvo i socijalna zaštita	22.55	25000 €
Nabavka mobilnog mamografa za potrebe ruralnog područija celog regiona	Opština Svilajnac	Svilajnac	*Zdravstvo i socijalna zaštita*	4.2.1 - Zdravstvo i socijalna zaštita	23.57	450000 €
Nabavka vozila za specijalne namene - Reanomobil	Zavod za hitnu medicinsku pomoc Kragujevac	Kragujevac	*Zdravstvo i socijalna zaštita*	4.2.1 - Zdravstvo i socijalna zaštita	23.68	70000 €
Primena rane defibrilacije	Zavod za hitnu medicinsku pomoc Kragujevac	Kragujevac	*Zdravstvo i socijalna zaštita*	4.2.1 - Zdravstvo i socijalna zaštita	24.10	100000 €
Zamena fasadne stolarije na zgradi doma zdravlja i izrada termoizolacije u tavanskom prostoru Doma zdravlja	Dom zdravlja, Jagodina	Jagodina	*Zdravstvo i socijalna zaštita*	4.2.2 - Zdravstvo i socijalna zaštita	21.01	360000 €
Rekonstrukcija suterenskog prostora Interne klinike radi formiranja Poliklinike i Dnevnih bolnica i uvođenje centralne klimatizacije	Klinički centar Kragujevac	Kragujevac	*Zdravstvo i socijalna zaštita*	4.2.2 - Zdravstvo i socijalna zaštita	21.33	70000 €
Renoviranje Klinike za pedijatriju, Kliničkog centra Kragujevac	Klinički centar Kragujevac	Kragujevac	*Zdravstvo i socijalna zaštita*	4.2.2 - Zdravstvo i socijalna zaštita	21.58	470000 €
Osnivanje i izgradnja Zavoda za zdravstvenu zaštitu studenata Kragujevac	Grad Kragujevac/Odeljenje za LER	Kragujevac	*Zdravstvo i socijalna zaštita*	4.2.2 - Zdravstvo i socijalna zaštita	22.01	500000 €

Projekat	Podnosilac	Opština	Oblasti Intervencije	Operativni Cilj	Bodova	Vrednost projekta
Projekat Generalni remont kuhinjskog lifta Opšte bolnice Jagodina i teretnog lifta u službi za pedijatriju Opšte bolnice Jagodina	Opšta bolnica Jagodina	Jagodina	*Zdravstvo i socijalna zaštita*	4.2.3 - Zdravstvo i socijalna zaštita	19.00	17000 €
Izgradnja LIFTA u Centru za fizikalnu medicinu i rehabilitaciju u Kliničkom centru Kragujevac	Klinički centar Kragujevac	Kragujevac	*Zdravstvo i socijalna zaštita*	4.2.3 - Zdravstvo i socijalna zaštita	20.00	35000 €
Nabavka aparata za skopije i rendgen-grafije teledirigovan i sa TV lancem	Opšta bolnica Jagodina	Jagodina	*Zdravstvo i socijalna zaštita*	4.2.3 - Zdravstvo i socijalna zaštita	21.00	129000 €
Nabavka Cardiovit CS-200 Ergospirometra	Opšta bolnica Jagodina	Jagodina	*Zdravstvo i socijalna zaštita*	4.2.3 - Zdravstvo i socijalna zaštita	21.15	73000 €
Opremanje detoksikacione jedinice u službi za "Prijem i zbrinjavanje urgentnih stanja" Opšte bolnice Jagodina	Opšta bolnica Jagodina	Jagodina	*Zdravstvo i socijalna zaštita*	4.2.3 - Zdravstvo i socijalna zaštita	21.33	400000 €
Uspostavljanje sistema za praćenje kvaliteta života u Šumadiji i Pomoravlju	Institut za javno zdravlje Kragujevac	Kragujevac	*Infrastruktura Kultura Obrazovanje Privreda i preduzetništvo Rural, Sport Turizam Zdravstvo i socijalna zaštita Životna sredina*	4.2.3 - Zdravstvo i socijalna zaštita	21.39	150000 €
Razvoj umreženog informacionog sistema u Domovima zdravlja u regionu	Opština Rekovac	Rekovac	*Zdravstvo i socijalna zaštita*	4.2.3 - Zdravstvo i socijalna zaštita	21.40	50000 €

Projekat	Podnosilac	Opština	Oblasti Intervencije	Operativni Cilj	Bodova	Vrednost projekta
Poboljšanje ultrazvučne dijagnostike u primarnoj zdravstvenoj zaštiti	Dom zdravlja, Jagodina	Jagodina	*Zdravstvo i socijalna zaštita*	4.2.3 - Zdravstvo i socijalna zaštita	22.16	50000 €
Osnivanje škole hoda i Laboratorije za kompjutersku analizu kretanja pacijenata pri Klinici za ortopediju i traumatologiju Kliničkog centra Kragujevac	Klinički centar Kragujevac	Kragujevac	*Zdravstvo i socijalna zaštita*	4.2.3 - Zdravstvo i socijalna zaštita	22.17	30000 €
Sanacija zuba kod pacijenata sa posebnim potrebama	Zavod za stomatologiju	Kragujevac	*Zdravstvo i socijalna zaštita*	4.2.3 - Zdravstvo i socijalna zaštita	22.22	250000 €
Renoviranje prijemne ambulante, subspecijalističkih ambulanti i dnevne bolnice Klinike za pedijatriju Kliničkog centra Kragujevac	Klinički centar Kragujevac	Kragujevac	*Zdravstvo i socijalna zaštita*	4.2.3 - Zdravstvo i socijalna zaštita	22.67	300000 €
Renoviranje Kabineta za endoskopsku dijagnostiku gastrointestinalnog trakta Pedijatrijska klinike Kliničkog centra Kragujevac	Klinički centar Kragujevac	Kragujevac	*Zdravstvo i socijalna zaštita*	4.2.3 - Zdravstvo i socijalna zaštita	22.99	320000 €
Opremanje Odeljenja intenzivne nege Centra za neonatologiju, Klinike za pedijatriju, Kliničkog Centra Kragujevac	Klinički centar Kragujevac	Kragujevac	*Zdravstvo i socijalna zaštita*	4.2.3 - Zdravstvo i socijalna zaštita	23.33	400000 €
Opremanje kabineta za urodinamsko ispitivanje u Pedijatrijskoj klinici Kliničkog centra Kragujevac	Klinički centar Kragujevac	Kragujevac	*Zdravstvo i socijalna zaštita*	4.2.3 - Zdravstvo i socijalna zaštita	23.34	50000 €
Renoviranje porodilišta GAK-a u Kliničkom centru Kragujevac	Klinički centar Kragujevac	Kragujevac	*Zdravstvo i socijalna zaštita*	4.2.3 - Zdravstvo i socijalna zaštita	23.35	500000 €
Renoviranje prostora i nabavka opreme za Odeljenje za kardiopulmologiju Pedijatrijske klinike u Kliničkom centru	Klinički centar Kragujevac	Kragujevac	*Zdravstvo i socijalna zaštita*	4.2.3 - Zdravstvo i socijalna zaštita	23.35	320000 €

Projekat	Podnosilac	Opština	Oblasti Intervencije	Operativni Cilj	Bodova	Vrednost projekta
Unapređenje dijagnostičkih procedura na Klinici za oftalmologiju Kliničkog centra Kragujevac	Klinički centar Kragujevac	Kragujevac	*Zdravstvo i socijalna zaštita*	4.2.3 - Zdravstvo i socijalna zaštita	23.70	350000 €
				UKUPNO:		**11.426.500 €**

4. Sprovođenje stalnih edukacija i preventivnih kampanja iz oblasti zdravstva i socijalne zaštite

Projekat	Podnosilac	Opština	Oblasti Intervencije	Operativni Cilj	Bodova	Vrednost projekta
Tuberkuloza u ustanovama socijalne zaštite	Institut za javno zdravlje Kragujevac	Kragujevac	*Zdravstvo i socijalna zaštita*	4.3.1 - Zdravstvo i socijalna zaštita	20.68	98500 €
Formiranje multiprofesionalnog tima za podršku izrade projektnih predloga	Gerontološki centar	Kragujevac	*Zdravstvo i socijalna zaštita*	4.3.1 - Zdravstvo i socijalna zaštita	21.43	70000 €
Formiranje timova za pružanje humanitarne pomoći i zdravstvene zaštite u slučaju elementarnih nepogoda i epidemija	Opština Svilajnac	Svilajnac	*Zdravstvo i socijalna zaštita*	4.3.1 - Zdravstvo i socijalna zaštita	21.58	100000 €
Edukacija putem kongresa i seminara koji se zahtevaju u procesu licenciranja medicinskih radnika	Opstina Lapovo	Lapovo	*Zdravstvo i socijalna zaštita*	4.3.1 - Zdravstvo i socijalna zaštita	22.00	10000 €
Edukacija stručnjaka centra za socijalni rad i volontera za rad sa ugroženom decom i mladima	Centar za socijalni rad "Solidarnost"	Kragujevac	*Zdravstvo i socijalna zaštita*	4.3.1 - Zdravstvo i socijalna zaštita	22.15	60000 €
Jačanje uloge korisnika u sistemu zdravstvene zaštite	Dom zdravlja Kragujevac	Kragujevac	*Zdravstvo i socijalna zaštita*	4.3.1 - Zdravstvo i socijalna zaštita	23.26	50000 €
Primena nutraceutika u prevenciji bolesti	Institut za javno zdravlje Kragujevac	Kragujevac	*Zdravstvo i socijalna zaštita*	4.3.1 - Zdravstvo i socijalna zaštita	23.67	80000 €
Edukacija zdravstvenih radnika PZZ iz oblasti zbrinjavanja životno ugroženih pacijenata	Zavod za hitnu medicin. pomoć Kragujevac	Kragujevac	*Zdravstvo i socijalna zaštita*	4.3.1 - Zdravstvo i socijalna zaštita	24.30	48000 €
Prevencija alergija u školama i obdaništima	Institut za javno zdravlje Kragujevac	Kragujevac	*Zdravstvo i socijalna zaštita*	4.3.2 - Zdravstvo i socijalna zaštita	19.50	1000000 €
Prevencija i borba protiv nasilja nad ženama i decom	Centar za socijalni rad Ćuprija	Ćuprija	*Zdravstvo i socijalna zaštita*	4.3.2 - Zdravstvo i socijalna zaštita	19.67	40000 €
Edukacija stanovništva o bolesti narkomanije, alkoholizma i drugih vidova zavisnosti	Opština Despotovac	Despotovac	*Zdravstvo i socijalna zaštita*	4.3.2 - Zdravstvo i socijalna zaštita	20.29	6000 €

Projekat	Podnosilac	Opština	Oblasti Intervencije	Operativni Cilj	Bodova	Vrednost projekta
Unapređenje preventivnog rada u Domu zdravlja	Dom zdravlja Kragujevac	Kragujevac	*Zdravstvo i socijalna zaštita*	4.3.2 - Zdravstvo i socijalna zaštita	20.67	50000 €
Suzbijanje ambrozije	Opština Topola	Topola	*Zdravstvo i socijalna zaštita*	4.3.2 - Zdravstvo i socijalna zaštita	21.40	35000 €
"I mi to možemo"	Opština Topola	Topola	*Zdravstvo i socijalna zaštita*	4.3.2 - Zdravstvo i socijalna zaštita	21.66	60000 €
Dobrovoljni socijalni rad	Crveni krst Kragujevac	Kragujevac	*Zdravstvo i socijalna zaštita*	4.3.2 - Zdravstvo i socijalna zaštita	21.67	10000 €
Edukacija stanovništva o nezi bolesnika obolelih od malignih bolesti u terminalnoj fazi i drugih teških bolesti	Opština Despotovac	Despotovac	*Zdravstvo i socijalna zaštita*	4.3.2 - Zdravstvo i socijalna zaštita	21.72	6000 €
Stanje uhranjenosti i navike u ishrani školske dece	Institut za javno zdravlje Kragujevac	Kragujevac	*Obrazovanje Zdravstvo i socijalna zaštita Životna sredina*	4.3.2 - Zdravstvo i socijalna zaštita	21.87	20000 €
Higijenizacija sela	Institut za javno zdravlje Kragujevac	Kragujevac	*Rural, Zdravstvo i socijalna zaštita Životna sredina*	4.3.2 - Zdravstvo i socijalna zaštita	22.43	30000 €
Pomoć telefonom starijim licima	Crveni krst Kragujevac	Kragujevac	*Zdravstvo i socijalna zaštita*	4.3.2 - Zdravstvo i socijalna zaštita	22.43	10000 €
Procena uticaja suspendovanih čestica - prašine iz vazduha na zdravlje ljudi posebno dece do 7 godina	Institut za javno zdravlje Kragujevac	Kragujevac	*Zdravstvo i socijalna zaštita Životna sredina*	4.3.2 - Zdravstvo i socijalna zaštita	22.50	45000 €
Iskorenimo ambroziju-sprečimo alergiju	Opština Rekovac	Rekovac	*Zdravstvo i socijalna zaštita*	4.3.2 - Zdravstvo i socijalna zaštita	22.71	30000 €

Projekat	Podnosilac	Opština	Oblasti Intervencije	Operativni Cilj	Bodova	Vrednost projekta
Program preventivne stomatološke zaštite dece od 2010. do 2015.	zavod za stomatologiju	Kragujevac	*Zdravstvo i socijalna zaštita*	4.3.2 - Zdravstvo i socijalna zaštita	22.77	286150 €
Profesionalni stres	Zastava ZZZR d.o.o. - u restruktuiranju	Kragujevac	*Zdravstvo i socijalna zaštita*	4.3.2 - Zdravstvo i socijalna zaštita	22.83	39360 €
Proizvodnja zdravstveno bezbedne hrane u seoskim domaćinstvima	Institut za javno zdravlje Kragujevac	Kragujevac	*Rural Zdravstvo i socijalna zaštita Životna sredina*	4.3.2 - Zdravstvo i socijalna zaštita	22.85	32000 €
Prevencija sistemskih autoimunih bolesti	Institut za javno zdravlje Kragujevac	Kragujevac	*Zdravstvo i socijalna zaštita*	4.3.2 - Zdravstvo i socijalna zaštita	23.27	1000000 €
Hitn(ij)a pomoć	Zavod za hitnu medicinsku pomoc Kragujevac	Kragujevac	*Zdravstvo i socijalna zaštita*	4.3.2 - Zdravstvo i socijalna zaštita	23.30	150000 €
Utvrđivanje rizika i prevencija šećerne bolesti	Institut za javno zdravlje Kragujevac	Kragujevac	*Zdravstvo i socijalna zaštita*	4.3.2 - Zdravstvo i socijalna zaštita	23.39	1850000 €
Jačanje kapaciteta primarne zdravstvene zaštite za primarnu prevenciju malignih neoplazmi – razvoj modela	Institut za javno zdravlje Kragujevac	Kragujevac	*Zdravstvo i socijalna zaštita*	4.3.2 - Zdravstvo i socijalna zaštita	23.41	220030 €
Izaberi zdravlje	Crveni krst Kragujevac	Kragujevac	*Zdravstvo i socijalna zaštita*	4.3.2 - Zdravstvo i socijalna zaštita	23.66	10000 €
Prevencija astme i alergijskih bolesti "Kad porastem – biću zdrav"	Grad Kragujevac/Odeljenje za LER	Kragujevac	*Zdravstvo i socijalna zaštita*	4.3.2 - Zdravstvo i socijalna zaštita	23.66	978000 €
Jačanje kapaciteta primarne zdravstvene zaštite za primarnu i sekundarnu prevenciju kardiovaskularnih bolesti – razvoj modela	Institut za javno zdravlje Kragujevac	Kragujevac	*Zdravstvo i socijalna zaštita*	4.3.2 - Zdravstvo i socijalna zaštita	24.16	268340 €
				UKUPNO:	**6.692.380 €**	

5. Unapređenje kvaliteta usluga za osetljive grupe u sistemima zdravstva i socijalne zaštite

Projekat	Podnosilac	Opština	Oblasti Intervencije	Operativni Cilj	Bodova	Vrednost projekta
Narodna kuhinja za potrebe više opština	Opstina Lapovo	Lapovo	*Zdravstvo i socijalna zaštita*	4.3.3 - Zdravstvo i socijalna zaštita	16.34	25000 €
Gerontološke domaćice-pomoć starima	Opstina Lapovo	Lapovo	*Zdravstvo i socijalna zaštita*	4.3.3 - Zdravstvo i socijalna zaštita	17.60	15000 €
TERA – Tekstilne radionice sa ciljem samozapošljavanja nezapošljenih kategorija žena	Centar za socijalni rad "Paraćin"	Paraćin	*Zdravstvo i socijalna zaštita*	4.3.3 - Zdravstvo i socijalna zaštita	18.20	50000 €
Formiranje međuopštinskog dnevnog boravka za decu sa posebnim potrebama	Opština Rača	Rača	*Zdravstvo i socijalna zaštita*	4.3.3 - Zdravstvo i socijalna zaštita	18.85	50000 €
Narodna kuhinja	Opština Topola	Topola	*Zdravstvo i socijalna zaštita*	4.3.3 - Zdravstvo i socijalna zaštita	19.25	2200000 €
„Svi smo mi ovde zajedno”	Opština Despotovac	Despotovac	*Zdravstvo i socijalna zaštita*	4.3.3 - Zdravstvo i socijalna zaštita	19.43	450000 €
Rekonstrukcija i opremanje sektorskih ambulanti u cilju poboljšanja kvaliteta pružanja zdravstvene zaštite na selu	Opština Rekovac	Rekovac	*Zdravstvo i socijalna zaštita*	4.3.3 - Zdravstvo i socijalna zaštita	19.50	160000 €
Međuopštinski klub za prevenciju rizičnog ponašanja dece i omladine	Centar za socijalni rad "Paraćin"	Paraćin	*Zdravstvo i socijalna zaštita*	4.3.3 - Zdravstvo i socijalna zaštita	19.60	50000 €
Izrada akcionog plana za unapređenje položaja žena na selu	Opština Rekovac	Rekovac	*Zdravstvo i socijalna zaštita*	4.3.3 - Zdravstvo i socijalna zaštita	19.60	80000 €
Služba integrisanog kućnog lečanja	Opština Rekovac	Rekovac	*Zdravstvo i socijalna zaštita*	4.3.3 - Zdravstvo i socijalna zaštita	20.16	90000 €
Pružanje usluga pomoći i nege u kući za odrasle i stare OSI uz psiho-socijalnu podršku	Gradski centar za socijalni rad, Jagodina	Jagodina	*Zdravstvo i socijalna zaštita*	4.3.3 - Zdravstvo i socijalna zaštita	20.44	24000 €

Projekat	Podnosilac	Opština	Oblasti Intervencije	Operativni Cilj	Bodova	Vrednost projekta
Klub hranitelja	Opština Despotovac	Despotovac	*Zdravstvo i socijalna zaštita*	4.3.3 - Zdravstvo i socijalna zaštita	20.86	10000 €
Zdravstvena zaštita Roma	Institut za javno zdravlje Kragujevac	Kragujevac	*Zdravstvo i socijalna zaštita*	4.3.3 - Zdravstvo i socijalna zaštita	21.29	650000 €
Kardio plus klub	Zavod za hitnu medicinsku pomoc Kragujevac	Kragujevac	*Zdravstvo i socijalna zaštita*	4.3.3 - Zdravstvo i socijalna zaštita	21.57	30000 €
Osnivanje Centra za zaštitu zdravlja mladih radnika	Zastava ZZZR d.o.o. - u restruktuiranju	Kragujevac	*Zdravstvo i socijalna zaštita*	4.3.3 - Zdravstvo i socijalna zaštita	22.01	145000 €
Uticaj nejonizujućih zračenja na zdravlje stanovništva	Zastava ZZZR d.o.o. - u restruktuiranju	Kragujevac	*Zdravstvo i socijalna zaštita Životna sredina*	4.3.3 - Zdravstvo i socijalna zaštita	22.26	182000 €
Unapređenje dostupnosti i kvaliteta zdravstvenih usluga za osobe sa invaliditetom	Dom zdravlja Kragujevac	Kragujevac	*Zdravstvo i socijalna zaštita*	4.3.3 - Zdravstvo i socijalna zaštita	22.71	50000 €
Rekonstrukcija gradskih i seoskih ambulanti	Dom zdravlja, Jagodina	Jagodina	*Zdravstvo i socijalna zaštita*	4.3.3 - Zdravstvo i socijalna zaštita	23.18	70000 €
				UKUPNO:	**4.331.000 €**	

Ekonomija i preduzetništvo

1. Program podrške razvoju proizvodnje i tržišnog pozicioniranja tipičnih proizvoda regiona šumadije i Pomoravlja

Projekat	Podnosilac	Opština	Oblasti Intervencije	Operativni Cilj	Bodova	Vrednost projekta
Podrška govedarskoj proizvodnji i unapredjenju kvaliteta sirovog mleka u Šumadiji i Pomoravlju	Regionalna privredna komora Kragujevac	Kragujevac	*Privreda i preduzetništvo Rural Životna sredina*	5.1.1 - Ekonomija i preduzetništvo	17.67	20000000 €
Berza cveća	Regionalna agencija za ekonomski razvoj Šumadije i Pomoravlja	Kragujevac	*Privreda i preduzetništvo*	5.1.1 - Ekonomija i preduzetništvo	18.11	600000 €
Homogenizacije meda – uslov za povratak na ino-tržišta	Regionalna privredna komora Kragujevac	Kragujevac	*Privreda i preduzetništvo Rural Životna sredina*	5.1.1 - Ekonomija i preduzetništvo	19.01	375000 €
Takmičenje za najbolji regionalni brend	Regionalna agencija za ekonomski razvoj Šumadije i Pomoravlja	Kragujevac	*Privreda i preduzetništvo*	5.1.1 - Ekonomija i preduzetništvo	19.67	40000 €
Riznica vitamina	Regionalna agencija za ekonomski razvoj Šumadije i Pomoravlja	Kragujevac	*Privreda i preduzetništvo*	5.1.1 - Ekonomija i preduzetništvo	20.64	60000 €
Razvoj lanca nabavke u vinarskoj industriju Šumadije i Pomoravlja	Regionalna agencija za ekonomski razvoj Šumadije i Pomoravlja	Kragujevac	*Privreda i preduzetništvo*	5.1.1 - Ekonomija i preduzetništvo	20.71	230000 €
Razvoj kooperative proizvođača rakije iz Šumadije i Pomoravlja	Regionalna agencija za ekonomski razvoj Šumadije i Pomoravlja	Kragujevac	*Privreda i preduzetništvo*	5.1.1 - Ekonomija i preduzetništvo	20.88	150000 €

Projekat	Podnosilac	Opština	Oblasti Intervencije	Operativni Cilj	Bodova	Vrednost projekta
Šumadijska šljiva	Regionalna agencija za ekonomski razvoj Šumadije i Pomoravlja	Kragujevac	*Privreda i preduzetništvo*	5.1.1 - Ekonomija i preduzetništvo	22.01	100000 €
Zaštita geografskog porekla rakije iz Šumadije	Regionalna agencija za ekonomski razvoj Šumadije i Pomoravlja	Kragujevac	*Rural*	5.1.1 - Ekonomija i preduzetništvo	22.89	20000 €
				UKUPNO:	**21.575.000 €**	

2. Program podrške procesu investiranja i internacionalizaciji poslovanja

Projekat	Podnosilac	Opština	Oblasti Intervencije	Operativni Cilj	Bodova	Vrednost projekta
Aerodrom "Lađevci"	Grad Kragujevac/Odeljenje za LER	Kragujevac	*Privreda i preduzetništvo*	5.1.2 - Ekonomija i preduzetništvo	14.66	23672635 €
Opremanje aerodroma "Lađevci"	Grad Kragujevac/Odeljenje za LER	Kragujevac	*Privreda i preduzetništvo*	5.1.2 - Ekonomija i preduzetništvo	14.80	6428100 €
Izgradnja industrijske zone "Ravni Gaj" u opštini Knić	Opština Knić	Knić	*Infrastruktura*	5.1.2 - Ekonomija i preduzetništvo	18.20	250000 €
Izgradnja nove saobraćajnice u postojećoj industrijskoj zoni (prema Paraćinu)	Opština Ćuprija	Ćuprija	*Infrastruktura*	5.1.2 - Ekonomija i preduzetništvo	18.84	695000 €
Desk za internacionalnu saradnju	Regionalna agencija za ekonomski razvoj Šumadije i Pomoravlja	Kragujevac	*Privreda i preduzetništvo*	5.1.2 - Ekonomija i preduzetništvo	19.14	80000 €
Konkurentsko pozicioniranje teritorije Šumadije i Pomoravlja	Regionalna agencija za ekonomski razvoj Šumadije i Pomoravlja	Kragujevac	*Privreda i preduzetništvo*	5.1.2 - Ekonomija i preduzetništvo	20.20	490000 €
Teritorijalni marketing	Regionalna agencija za ekonomski razvoj Šumadije i Pomoravlja	Kragujevac	*Privreda i preduzetništvo*	5.1.2 - Ekonomija i preduzetništvo	20.73	100000 €
Formiranje poslovnih zona u regionu Šumadije i Pomoravlja	Grad Kragujevac/Odeljenje za LER	Kragujevac	*Privreda i preduzetništvo*	5.1.2 - Ekonomija i preduzetništvo	21.10	1000000 €
Formiranje baze investicionih lokacija i predloga mera za privlačenje investitora	Opština Topola	Topola	*Privreda i preduzetništvo*	5.1.2 - Ekonomija i preduzetništvo	21.15	20000 €
Regeneracija brownfield lokacija na teritoriji Šumadije i Pomoravlja	Regionalna agencija za ekonomski razvoj Šumadije i Pomoravlja	Kragujevac	*Privreda i preduzetništvo*	5.1.2 - Ekonomija i preduzetništvo	22.11	40000 €
Razvoj industrijskih zona u regionu Šumadije i Pomoravlja	Regionalna agencija za ekonomski razvoj Šumadije i Pomoravlja	Kragujevac	*Privreda i preduzetništvo*	5.1.2 - Ekonomija i preduzetništvo	22.56	40000 €
				UKUPNO:	**32.815.735 €**	

3. Program podrške udruživanju u privredi

Projekat	Podnosilac	Opština	Oblasti Intervencije	Operativni Cilj	Bodova	Vrednost projekta
Klaster proizvođača kamena i proizvoda od kamena	Regionalna agencija za ekonomski razvoj Šumadije i Pomoravlja	Kragujevac	*Privreda i preduzetništvo*	5.1.3 - Ekonomija i preduzetništvo	15.40	20000 €
Dani preduzetništva u Topoli	Opština Topola	Topola	*Privreda i preduzetništvo*	5.1.3 - Ekonomija i preduzetništvo	16.16	35000 €
Poslovno-sportski aerodrom "Barutana"	Grad Jagodina	Jagodina	*Privreda i preduzetništvo*	5.1.3 - Ekonomija i preduzetništvo	17.00	1200000 €
Studija Opravdanosti izgradnje poslovno-sportskog aerodroma “Barutana”	Grad Jagodina	Jagodina	*Privreda i preduzetništvo*	5.1.3 - Ekonomija i preduzetništvo	17.80	4000 €
Klaster proizvođača iz konditorsko -pekarske delatnosti	Asocijacija privatnih preduzetnika "Šumadija"	Kragujevac	*Privreda i preduzetništvo*	5.1.3 - Ekonomija i preduzetništvo	18.50	15000 €
Razvoj klastera u građevinskoj industriji	Regionalna agencija za ekonomski razvoj Šumadije i Pomoravlja	Kragujevac	*Privreda i preduzetništvo*	5.1.3 - Ekonomija i preduzetništvo	19.01	30000 €
Razvoj klastera u industriji prerade drveta i proizvodnje nameštaja	Regionalna agencija za ekonomski razvoj Šumadije i Pomoravlja	Kragujevac	*Privreda i preduzetništvo*	5.1.3 - Ekonomija i preduzetništvo	19.80	60000 €
Formiranje regionalne mreže poslovnih udruženja srodnih oblasti proizvodnje	Grad Jagodina	Jagodina	*Privreda i preduzetništvo*	5.1.3 - Ekonomija i preduzetništvo	20.00	50000 €
Razvoj klastera u tekstilnoj industriji Šumadija tekstil	Regionalna agencija za ekonomski razvoj Šumadije i Pomoravlja	Kragujevac	*Privreda i preduzetništvo*	5.1.3 - Ekonomija i preduzetništvo	20.16	50000 €
Razvoj auto klastera Centralne Srbije	Regionalna privredna komora Kragujevac	Kragujevac	*Privreda i preduzetništvo*	5.1.3 - Ekonomija i preduzetništvo	21.00	100000 €
Rekonstrukcija lokalnog puta Jagodina - Kočino selo u okviru Nove industrijske zone	Grad Jagodina	Jagodina	*Infrastruktura*	5.1.3 - Ekonomija i preduzetništvo	21.29	650000 €
				UKUPNO:	**2.214.000 €**	

4. Program razvoja saradnje nosilaca znanja i privrede

Projekat	Podnosilac	Opština	Oblasti Intervencije	Operativni Cilj	Bodova	Vrednost projekta
"Pripremi se za posao"	Asocijacija privatnih preduzetnika "Šumadija"	Kragujevac	*Privreda i preduzetništvo*	5.2.1 - Ekonomija i preduzetništvo	19.00	20000 €
Unapređenje veština zaposlenih u ugostiteljskom sektoru	Regionalna agencija za ekonomski razvoj Šumadije i Pomoravlja	Kragujevac	*Privreda i preduzetništvo*	5.2.1 - Ekonomija i preduzetništvo	19.20	30000 €
Uvođenje omladinskog preduzetništva u školski plan i program kao izbornog predmeta	Opština Rekovac	Rekovac	*Privreda i preduzetništvo*	5.2.1 - Ekonomija i preduzetništvo	21.67	50000 €
Studija mogućnosti za formiranje regionalnog trening centra	Regionalna agencija za ekonomski razvoj Šumadije i Pomoravlja	Kragujevac	*Privreda i preduzetništvo*	5.2.2 - Ekonomija i preduzetništvo	17.83	15000 €
Master kurs za vlasnike i menadžment MSP	Regionalna agencija za ekonomski razvoj Šumadije i Pomoravlja	Kragujevac	*Privreda i preduzetništvo*	5.2.2 - Ekonomija i preduzetništvo	19.86	40000 €
Formiranje gradskih centara za profesionalnu orijentaciju	Regionalna agencija za ekonomski razvoj Šumadije i Pomoravlja	Kragujevac	*Privreda i preduzetništvo*	5.2.2 - Ekonomija i preduzetništvo	19.99	50000 €
Formiranje regionalne baze podataka kadrovskih profila za potrebe MSPP sektora	Grad Jagodina	Jagodina	*Privreda i preduzetništvo*	5.2.2 - Ekonomija i preduzetništvo	21.01	50000 €
Podizanje poslovnih kompetencija za izvozno orijentisana preduzeća	Regionalna agencija za ekonomski razvoj Šumadije i Pomoravlja	Kragujevac	*Privreda i preduzetništvo*	5.2.2 - Ekonomija i preduzetništvo	22.14	40000 €
Obezbeđivanje mogućnosti odraslima usvajanje znanja, sticanje veština i sposobnosti potrebnih za rad i zapošljavanje u skladu sa potrebama privrede u regionu	Druga tehnička škola - Centar za kontinuirano obrazovanje odraslih	Kragujevac	*Obrazovanje Privreda i preduzetništvo*	5.2.2 - Ekonomija i preduzetništvo	22.36	20000 €

Projekat	Podnosilac	Opština	Oblasti Intervencije	Operativni Cilj	Bodova	Vrednost projekta
Analiza potreba za uslugama iz oblasti istraživanja i razvoja u prioritetnim sektorima	Regionalna agencija za ekonomski razvoj Šumadije i Pomoravlja	Kragujevac	*Privreda i preduzetništvo*	5.2.3 - Ekonomija i preduzetništvo	18.40	30000 €
Osnivanje naučnog/tehnološkog parka Kragujevac	Grad Kragujevac/Odeljenje za LER	Kragujevac	*Infrastruktura Obrazovanje Privreda i preduzetništvo*	5.2.3 - Ekonomija i preduzetništvo	19.99	36116834 €
Stažiranje i izrada seminarskih i diplomskih radova studenata u privredi	Regionalna agencija za ekonomski razvoj Šumadije i Pomoravlja	Kragujevac	*Privreda i preduzetništvo*	5.2.3 - Ekonomija i preduzetništvo	20.50	45000 €
Centar za tehnološki razvoj i podršku inovacijama u metalskoj industriji	Regionalna agencija za ekonomski razvoj Šumadije i Pomoravlja	Kragujevac	*Privreda i preduzetništvo*	5.2.3 - Ekonomija i preduzetništvo	21.00	1100000 €
				UKUPNO:	**37.606.834 €**	

5. Program jačanja institucionalnih kapaciteta za tehničku podršku privredi

Projekat	Podnosilac	Opština	Oblasti Intervencije	Operativni Cilj	Bodova	Vrednost projekta
Jačanje kapaciteta Inkubator centra za razvoj preduzetništva Rača	Opština Rača	Rača	*Privreda i preduzetništvo*	5.3.1 - Ekonomija i preduzetništvo	15.99	100000 €
Adaptacija prostorija za osnivanje i razvoj biznis inkubatora	Opština Despotovac	Despotovac	*Privreda i preduzetništvo*	5.3.1 - Ekonomija i preduzetništvo	19.26	35000 €
Mapiranje i analiza inicijativa i potencijala za osnivanje biznis inkubatora na teritoriji Šumadije i Pomoravlja	Regionalna agencija za ekonomski razvoj Šumadije i Pomoravlja	Kragujevac	*Privreda i preduzetništvo*	5.3.1 - Ekonomija i preduzetništvo	19.32	25000 €
Podrška sektoru MSP	Opština Rekovac	Rekovac	*Privreda i preduzetništvo*	5.3.1 - Ekonomija i preduzetništvo	19.40	50000 €
Izgradnja Geografskog informativnog sistema (GIS)	Grad Kragujevac/Odeljenje za LER	Kragujevac	*Privreda i preduzetništvo*	5.3.1 - Ekonomija i preduzetništvo	19.43	800000 €
Formiranje regionalne baze podataka MSPP sektora	Grad Jagodina	Jagodina	*Privreda i preduzetništvo*	5.3.1 - Ekonomija i preduzetništvo	19.67	80000 €
Biznis inkubator - Jagodina	Grad Jagodina	Jagodina	*Privreda i preduzetništvo*	5.3.1 - Ekonomija i preduzetništvo	19.89	350000 €
Jačanje javno privatnih partnerstava na teritoriji regiona	Asocijacija privatnih preduzetnika "Šumadija"	Kragujevac	*Privreda i preduzetništvo*	5.3.1 - Ekonomija i preduzetništvo	20.20	30000 €
Mentoring program za MSP	Regionalna agencija za ekonomski razvoj Šumadije i Pomoravlja	Kragujevac	*Privreda i preduzetništvo*	5.3.1 - Ekonomija i preduzetništvo	20.51	40000 €
Gradsko sajmište - izgradnja druge sajamske hale	Grad Kragujevac/Odeljenje za LER	Kragujevac	*Privreda i preduzetništvo*	5.3.1 - Ekonomija i preduzetništvo	20.60	1119809 €
Razvoj sektora cvećarstva na teritoriji Šumadije i Pomoravlja	Klaster Šumadijski cvet	Kragujevac	*Privreda i preduzetništvo*	5.3.1 - Ekonomija i preduzetništvo	21.16	140000 €

Projekat	Podnosilac	Opština	Oblasti Intervencije	Operativni Cilj	Bodova	Vrednost projekta
Razvoj mreže lokalnih centara za podršku biznisu	Regionalna agencija za ekonomski razvoj Šumadije i Pomoravlja	Kragujevac	*Privreda i preduzetništvo*	5.3.1 - Ekonomija i preduzetništvo	21.44	250000 €
Podsticaj razvoja porodičnih firmi u regionu Šumadije	Grad Kragujevac/Odeljenje za LER	Kragujevac	*Privreda i preduzetništvo*	5.3.1 - Ekonomija i preduzetništvo	21.44	85023 €
Biznis inkubator centar bez zidova	Grad Kragujevac/Odeljenje za LER	Kragujevac	*Privreda i preduzetništvo*	5.3.1 - Ekonomija i preduzetništvo	21.66	190000 €
				UKUPNO:	**3.294.832 €**	

6. Program razvoja finansijskih mehanizama za podršku privredi

Projekat	Podnosilac	Opština	Oblasti Intervencije	Operativni Cilj	Bodova	Vrednost projekta
Ispitivanje mogućnosti korišćenja novih mehanizama finansiranja MSP sektora	Asocijacija privatnih preduzetnika "Šumadija"	Kragujevac	*Privreda i preduzetništvo*	5.3.2 - Ekonomija i preduzetništvo	20.00	30000 €
Projekat podrške razvoju preduzetništva	Opština Rekovac	Rekovac	*Privreda i preduzetništvo*	5.3.2 - Ekonomija i preduzetništvo	20.58	70000 €
Započni sopstveni posao - grant šema za samozapošljavanje	Regionalna agencija za ekonomski razvoj Šumadije i Pomoravlja	Kragujevac	*Privreda i preduzetništvo*	5.3.2 - Ekonomija i preduzetništvo	21.50	600000 €
Mikrokreditna linija za žene preduzetnike	Regionalna agencija za ekonomski razvoj Šumadije i Pomoravlja	Kragujevac	*Privreda i preduzetništvo*	5.3.2 - Ekonomija i preduzetništvo	22.26	80000 €
Razvoj regionalnog garancijskog fonda	Regionalna agencija za ekonomski razvoj Šumadije i Pomoravlja	Kragujevac	*Privreda i preduzetništvo*	5.3.2 - Ekonomija i preduzetništvo	22.52	1000000 €
				UKUPNO:	**1.780.000 €**	

7. Program jačanja konkurentnosti, inovativnosti i izvoznih kapaciteta preduzeća u regionu

Projekat	Podnosilac	Opština	Oblasti Intervencije	Operativni Cilj	Bodova	Vrednost projekta
Razvoj centra za podršku izvozu i klasterizaciji	Regionalna agencija za ekonomski razvoj Šumadije i Pomoravlja	Kragujevac	*Privreda i preduzetništvo*	5.4.1 - Ekonomija i preduzetništvo	18.33	100000 €
Unapređenje tehnologije prerade voća i povrća	Asocijacija privatnih preduzetnika "Šumadija"	Kragujevac	*Privreda i preduzetništvo*	5.4.1 - Ekonomija i preduzetništvo	18.50	40000 €
Stvaranje mogućnosti za osnivanje umetničkih radionica za izradu predmeta od duvanog stakla u Paraćinu	Regionalna agencija za ekonomski razvoj Šumadije i Pomoravlja	Kragujevac	*Privreda i preduzetništvo*	5.4.3 - Ekonomija i preduzetništvo	17.50	245437 €
Inovacioni relej centar IRC	Regionalna agencija za ekonomski razvoj Šumadije i Pomoravlja	Kragujevac	*Privreda i preduzetništvo*	5.4.3 - Ekonomija i preduzetništvo	18.57	200000 €
Eko biznis-šansa za samozapošljavanje	Asocijacija privatnih preduzetnika "Šumadija"	Kragujevac	*Privreda i preduzetništvo*	5.4.3 - Ekonomija i preduzetništvo	18.80	100000 €
Studija izvodljivosti osnivanja dugoročnog razvojnog fonda za podršku izvoznim i inovativnim firmama u regonu Šumadije i Pomoravlja	Grad Kragujevac/Odeljenje za LER	Kragujevac	*Privreda i preduzetništvo*	5.4.3 - Ekonomija i preduzetništvo	19.29	15000 €
Intelektualna svojina - od vlasništva do inovacije	Regionalna agencija za ekonomski razvoj Šumadije i Pomoravlja	Kragujevac	*Privreda i preduzetništvo*	5.4.3 - Ekonomija i preduzetništvo	19.72	20000 €
				UKUPNO:	**720.437 €**	

Infrastruktura

Podprioritet – Energetika

1. Izrada planske i projektno tehničke dokumentacije za hidroelektrane

Projekat	Podnosilac	Opština	Strateški cilj	Indiikativni budžet
Izrada dokumentacije za hidroelektranu "Jovac" Pinstal 260 kW i PJ_{max} 200 kW	Opština Ćuprija	Ćuprija	6.1.1 - Infrastruktura	150.000 €
Izrada dokumentacije za hidroelektranu "Ćuprija" Pinstal 260 kW i PJ_{max} 210 kW	Opština Ćuprija	Ćuprija	6.1.1 – Infrastruktura	150.000 €
Izrada dokumentacije za hidroelektranu "Vlaška" Pinstal 200 kW i PJ_{max} 160 kW	Opština Ćuprija	Ćuprija	6.1.1 - Infrastruktura	150.000 €
			UKUPNO:	**450.000 €**

2. Izrada planske i projektno tehničke dokumentacije za vetrogeneratorske parkove

Projekat	Podnosilac	Opština	Strateški cilj	Indiikativni budžet
Izrada studije opravdanosti za izgradnju vetrogeneratorskog parka snage do 5 MW na Svetinji	Grad Kragujevac	Kragujevac	6.1.1 - Infrastruktura	110.000 €
Izrada studije opravdanosti za izgradnju vetrogeneratorskog parka snage do 5 MW za potrebe opština Knić, Kragujevac, Rekovac	Opština Knić	Knić	6.1.1 - Infrastruktura	140.000 €
Izrada studije opravdanosti za izgradnju vetrogeneratorskog parka snage do 5 MW za potrebe opština Paraćin, Ćuprija, Jagodina	Opština Paraćin	Paraćin	6.1.1 - Infrastruktura	110.000 €
			UKUPNO:	**360.000 €**

3. Izgradnja energetskih postrojenja na biogas

Projekat	Podnosilac	Opština	Strateški cilj	Indiikativni budžet
Izgradnja postrojenja za prikupljanje biogasa sa farme krava "Šarulja" u Kniću	Opština Knić	Knić	6.1.1 - Infrastruktura	90.000 €
Izgradnja gasnih generatora na smetlištu Jovanovac	Grad Kragujevac	Kragujevac	6.1.1 - Infrastruktura	210.000 €
			UKUPNO:	**300.000 €**

4. Izgradnja elektroenergetskih postrojenja i prenosnih sistema

Projekat	Podnosilac	Opština	Strateški cilj	Indiikativni budžet
Izgradnja TS 110/x kV 2*31,5 MVA za potrebe industrijske zone Korman polje	Grad Kragujevac	Kragujevac	6.1.1 - Infrastruktura	3.000.000 €
Izgradnja 110 kV dalekovoda za potrebe industrijske zone Korman polje	Grad Kragujevac	Kragujevac	6.1.1 - Infrastruktura	100.000 €
Izgradnja 110 kV dalekovoda od TS400/110 Jagodina 4, preko TS110/x Industrijska zona, do TS110/6 Popovac u dužini od 23 km	Opština Paraćin	Paraćin	6.1.1 - Infrastruktura	2.300.000 €
Izgradnja TS 110/x 2*31,5 MVA Industrijska zona za potrebe opština Paraćin, Ćuprija, Jagodina, Rekovac	Opština Paraćin	Paraćin	6.1.1 - Infrastruktura	3.000.000 €
Izgradnja 400 kV dalekovoda Kraljevo 4 – Kragujevac 2	Grad Kragujevac	Kragujevac	6.1.1 - Infrastruktura	15.000.000 €
			UKUPNO:	**23.400.000 €**

5. Završetak gasifikacije regiona Šumadije i Pomoravlja

Projekat	Podnosilac	Opština	Strateški cilj	Indiikativni budžet
Izgradnja GMRS Batočina1	Opština Batočina	Batočina	6.1.2 – Infrastruktura	250.000 €
Izgradnja GMRS Knić1	Opština Knić	Knić	6.1.2 – Infrastruktura	250.000 €
Izgradnja GMRS Rača1	Opština Rača	Rača	6.1.2 – Infrastruktura	250.000 €
Izgradnja GMRS Rekovac1	Opština Rekovac	Rekovac	6.1.2 – Infrastruktura	250.000 €
Izgradnja GMRS Topola1	Opština Topola	Topola	6.1.2 – Infrastruktura	250.000 €
Izgradnja GMRS Despotovac1	Opština Despotovac	Despotovac	6.1.2 – Infrastruktura	250.000 €
Izgradnja gasovoda visokog pritiska do GMRS Knić1	Opština Knić	Knić	6.1.2 – Infrastruktura	67.000 €
Izgradnja gasovoda visokog pritiska do GMRS Batočina1	Opština Batočina	Batočina	6.1.2 – Infrastruktura	50.000 €
Izgradnja gasovoda visokog pritiska do GMRS Topola1	Opština Topola	Topola	6.1.2 – Infrastruktura	2.400.000 €
Izgradnja gasovoda visokog pritiska do GMRS Despotovac1	Opština Despotovac	Despotovac	6.1.2 – Infrastruktura	1.920.000 €
Izgradnja gasovoda visokog pritiska do GMRS Rača1	Opština Rača	Rača	6.1.2 – Infrastruktura	98.000 €
Izgradnja gasovoda visokog pritiska do GMRS Rekovac1	Opština Rekovac	Rekovac	6.1.2 – Infrastruktura	1.220.000 €
			UKUPNO:	**7.255.000 €**

Podprioritet – Saobraćaj

1. Izrada planske i projektno tehničke dokumentacije

Projekat	Podnosilac	Opština	Strateški cilj	Indiikativni budžet
Izrada generalnog projekta veznog auto-puta Lepeničkom osovinom razvoja, trasa Batočina, Kragujevac (M1.11), Knić, Lađevci	Grad Kragujevac	Grad Kragujevac	6.2.1 – Infrastruktura	200.000 €
Izrada generalnog projekta puta 1. reda deonica Svilajnac – Despotovac - Bor M 4	Opština Svilajnac	Opština Svilajnac	6.2.1 – Infrastruktura	250.000 €
Izrada planske i projektne tehničke dokumentacije za drugi kolosek pruge Lapovo – Kraljevo	Opština Lapovo	Opština Lapovo	6.2.2 – Infrastruktura	500.000 €
Tehnička dokumentacija za denivelaciju ukrštanja železničke pruge br. 3 Beograd – Niš – Preševo i lokalne drumske saobraćajnice u Paraćinu	Opština Paraćin	Paraćin	6.2.2 – Infrastruktura	80.000 €
Izrada glavnog projekta periodičnog održavanja deonice R 214 na teritoriji Jagodine	Grad Jagodina	Jagodina	6.2.1 – Infrastruktura	100.000 €
Tehnička dokumentacija za denivelaciju ukrštanja železničke pruge br. 3 Beograd – Niš – Preševo i regionalnog puta R 110 u Jagodini (lokacija "Stari Juhor")	Opština Paraćin	Paraćin	6.2.2 – Infrastruktura	10.000 €
Izrada glavnog projekta periodičnog održavanja deonice R 218 na teritoriji Jagodine	Grad Jagodina	Jagodina	6.2.1 – Infrastruktura	100.000 €
Izrada glavnog projekta periodičnog održavanja deonice R 110 na teritoriji Jagodine	Grad Jagodina	Jagodina	6.2.1 – Infrastruktura	100.000 €
Izrada projektne dokumentacije obilaznice puta M-4, kod Svilajnca	Opština Svilajnac	Svilajnac	6.2.1 – Infrastruktura	107.000 €
			UKUPNO:	**1.447.000 €**

2. Rehabilitacija i izgradnja puteva

Projekat	Podnosilac	Opština	Strateški cilj	Indiikativni budžet
Rehabilitacija puta 1. reda M23 deonica Kragujevac – Topola.	Grad Kragujevac	Kragujevac	6.2.1 – Infrastruktura	12.000.000 €
Rehabilitacija puta 1. reda M23 deonica Topola – Belosavci.	Opština Topola	Topola	6.2.1 – Infrastruktura	4.000.000 €
Izgradnja novog mosta na Velikoj Moravi i rekonstrukcija puta M-4 kod Svilajnca.	Opština Svilajnac	Svilajnac	6.2.1 – Infrastruktura	4.000.000 €
Rekonstrukcija magistralnog puta M-4, pravac Rača - Topola	Opština Rača	Rača	6.2.1 – Infrastruktura	960.000 €
Rekonstrukcija sa izgradnjom druge trake i obilaznice oko Batočine puta M 1.11	Opština Batočina	Batočina	6.2.1 – Infrastruktura	12.000.000 €
Rehabilitacija puta M 4 na deonici Markovac - Rača	Opština Rača	Rača	6.2.1 – Infrastruktura	6.000.000 €
Rehabilitacija puta M-4 na deonici od puta M 23 do granice opština Aranđelovac i Lazarevac	Opština Aranđelovac	Aranđelovac	6.2.1 – Infrastruktura	12.000.000 €
Izgradnja elektromreže na pruzi Lapovo - Kraljevo	Opština Lapovo	Lapovo	6.2.2 – Infrastruktura	20.000.000 €
Izgradnja neizgrađenog dela puta R 103b, Grza – Sisevac (Paraćin).	Opština Paraćin	Paraćin	6.2.1 – Infrastruktura	1.600.000 €
Rehabilitacija regionalnog puta R 214, na teritoriji opštine Lapovo.	Opština Lapovo	Lapovo	6.2.1 – Infrastruktura	1.100.000 €
Ojačanje kolovozne konstrukcije regionalnog puta R 214 u dužini od 12 km na trasi Jagodina – Ćuprija.	Opština Ćuprija	Ćuprija	6.2.1 – Infrastruktura	660.000 €
Rehabilitacija regionalnog puta R 103, Svilajnac – Despotovac.	Opština Despotovac	Despotovac	6.2.1 – Infrastruktura	9.000.000 €

Projekat	Podnosilac	Opština	Strateški cilj	Indiikativni budžet
Izgradnja istočne obilaznice oko Opštine Ćuprija, koja povezuje regionalne puteve R 214 i R 103 u dužini od 3,7 km	Opština Ćuprija	Ćuprija	6.2.1 – Infrastruktura	647.500 €
Rehabilitacija regionalnog puta R 217 u dužini od 5700m.	Opština Paraćin	Paraćin	6.2.1 – Infrastruktura	427.500 €
Izgradnja Južne obilaznice oko Paraćina koja spaja M 5 – R 214 – M 5, I faza	Opština Paraćin	Paraćin	6.2.1 – Infrastruktura	4.022.000 €
Rehabilitacija regionalnog puta R 216, Despotovac – Ćuprija.	Opština Despotovac	Despotovac	6.2.1 – Infrastruktura	8.000.000 €
Rehabilitacija regionalnog puta R 103 i R 103v u dužini od 25 km na trasi od Ćuprije do manastira Ravanica i Senjskog rudnika.	Opština Ćuprija	Ćuprija	6.2.1 – Infrastruktura	1.300.000 €
Rekonstrukcija regionalnog puta R 109, pravac Rača - Cerovac	Opština Rača	Rača	6.2.1 – Infrastruktura	2.500.000 €
Rekonstrukcija jednog pružnog prelaza u Paraćinu.	Opština Paraćin	Paraćin	6.2.2 – Infrastruktura	75.000 €
Izgradnja jednog pružnog prelaza u Paraćinu.	Opština Paraćin	Paraćin	6.2.2 – Infrastruktura	85.000 €
Rekonstrukcija dva pružna prelaza u Jagodini.	Grad Jagodina	Jagodina	6.2.2 – Infrastruktura	150.000 €
Izgradnja dva pružna prelaza u centru Lapova.	Opština Lapovo	Lapovo	6.2.2 – Infrastruktura	170.000 €
Rekonstrukcija tri pružna prelaza u Svilajncu.	Opština Svilajnac	Svilajnac	6.2.2 – Infrastruktura	225.000 €
Rekonstrukcija dva pružna prelaza u Despotovcu.	Opština Despotovac	Despotovac	6.2.2 – Infrastruktura	150.000 €
			UKUPNO:	**101.072.000 €**

Podprioritet – Vodosnabdevanje

1. Izrada planske i projektno tehničke dokumentacije

Projekat	Podnosilac	Opština	Strateški cilj	Indiikativni budžet
Izrada projekta za višenamensku akumulaciju sistema Zabrege na reci Crnici za opštine Jagodina, Ćuprija i Paraćin	Opština Paraćin	Paraćin	6.3.1 - Infrastruktura	1.000.000 €
Izrada studije izvodljivosti i projketno tehničke dokumentacije za rekonstrukciju vodovodne mreže u opštinama Aranđelovac, Topola, Batočina, Svilajnac, Ćuprija, Lapovo, Despotovac, Knić, Paraćin i Jagodina	Opština Batočina	Batočina	6.3.1 – Infrastruktura	710.000 €
Izrada generalnog projekta i prethodne studije izvodljivosti vodozahvata Lopatnica	Grad Kragujevac	Kragujevac	6.3.1 – Infrastruktura	80.000 €
Izrada generalnog projekta i prethodne studije izvodljivosti vodozahvata Beljanica na reci Resavi	Opština Despotovac	Despotovac	6.3.1 – Infrastruktura	80.000 €
Izrada studije izvodljivosti i projektno tehničke dokumentacije za dogradnju prioritetnih 487 km vodovodne mreže u 7 opština	Opština Batočina	Batočina	6.3.1 – Infrastruktura	2.500.000 €
Izrada idejnog i glavnog projekta revitalizacije vodozahvata Brzan	Grad Kragujevac	Kragujevac	6.3.1 – Infrastruktura	45.000 €
Izrada studije izvodljivosti i projketno tehničke dokumentacije vodovodne mreže u Jagodini	Grad Jagodina	Jagodina	6.3.1 – Infrastruktura	65.000 €
			UKUPNO:	**4.480.000 €**

2. Rekonstrukcija vodosistema

Projekat	Podnosilac	Opština	Strateški cilj	Indiikativni budžet
Rekonstrukcija vodovodne mreže zamenom azbestnih cevi u dužini od prioritetnih 239 km na teritoriji 10 opština regiona	Opština Batočina	Batočina	6.3.2 - Infrastruktura	23.900.000 €
Formiranja i obuka međuopštinskog Radnog tima za kontrolu i smanjenje gubitaka vode u regionu Šumadije i Pomoravlja	Opština Ćuprija	Ćuprija	6.3.2 - Infrastruktura	20.000 €
Rekonstrukcija azbestno-cementnih cevi na magistralnog cevovoda za snadbevanje vodom gradova Ćuprija i Paraćin	Opština Paraćin	Paraćin	6.3.2 – Infrastruktura	3.000.000 €
Revitalizacija vodozahvata Brzan	Grad Kragujevac	Kragujevac	6.3.2 – Infrastruktura	2.500.000 €
Rekonstrukcija vodovodne mreže zamenom dotrajalih cevi u Jagodini u dužini od 20 km	Grad Jagodina	Jagodina	6.3.2 – Infrastruktura	2.200.000 €
Rekonstrukcija 25 km vodovodne mreže u zoni II i III gradskog jezgra i glavnog voda prigradskih naselja Despotovca	Opština Despotovac	Despotovac	6.3.2 – Infrastruktura	500.000 €
Rekonstrukcija 18 km postojeće vodovodne mreže u Despotovcu	Opština Despotovac	Despotovac	6.3.2 – Infrastruktura	410.000 €
			UKUPNO:	**32.530.000 €**

3. Izgradnja vodosistema

Projekat	Podnosilac	Opština	Strateški cilj	Indiikativni budžet
Sanitarna zaštita vodosistema Gruža	Grad Kragujevac	Kragujevac	6.3.2 – Infrastruktura	250.000 €
Prethodni radovi na formiranju akumulacije Zabrege	Opština Paraćin	Paraćin	6.3.2 – Infrastruktura	10.000.000 €
Izgradnja pristupnog puta i puta za održavanje Zabrege	Opština Paraćin	Paraćin	6.3.2 – Infrastruktura	400.000 €
Izgradnja antierozivnih ustava u uzvodnom slivu akumulacije Zabrege	Opština Paraćin	Paraćin	6.3.2 – Infrastruktura	670.000 €
Proširenje distributivne vodovodne mreže, dogradnjom 487 km vodovoda na teritoriji opština Aranđelovac, Topola, Batočina, Svilajnac, Ćuprija, Knić i Rekovac	Opština Batočina	Batočina	6.3.2 – Infrastruktura	50.000.000 €
Izgradnja rezervoara za vodu 200 m^3	Opština Knić	Knić	6.3.2 – Infrastruktura	70.000 €
Glavni projekat i izgradnja rezervoarskog prostora i glavnog cevovoda u naselju Petrovac	Grad Kragujevac	Kragujevac	6.3.2 – Infrastruktura	2.500.000 €
Izgradnja vodovoda u deset sela u opštini Knić	Opština Knić	Knić	6.3.2 – Infrastruktura	1.000.000 €
Glavni projekat i izgradnja rezervoarskog prostora i glavnog cevovoda u naselju Šumarice-Divostin	Grad Kragujevac	Kragujevac	6.3.2 – Infrastruktura	2.700.000 €
Izgradnja lokalnih vodovodnih mreža u seoskim područjima grada Kragujevca	Grad Kragujevac	Kragujevac	6.3.2 – Infrastruktura	800.000 €
Izgradnja lokalnih vodovodnih mreža u seoskim područjima opštine Paraćin	Opština Paraćin	Paraćin	6.3.2 – Infrastruktura	1.200.000 €
Izgradnja sistema za vodosnadbevanje naseljenih mesta Vojska i Mačevac	Opština Svilajnac	Svilajnac	6.3.2 – Infrastruktura	1.000.000 €

Projekat	Podnosilac	Opština	Strateški cilj	Indiikativni budžet
Izgradnja lokalnih vodovodnih mreža u seoskim područjima grada Jagodine	Grad Jagodina	Jagodina	6.3.2 – Infrastruktura	600.000 €
Izgradnja magistralnog cevovoda u Jagodini	Grad Jagodina	Jagodina	6.3.2 – Infrastruktura	4.500.000 €
Izgradnja bunara pitke vode u Jagodini	Grad Jagodina	Jagodina	6.3.2 – Infrastruktura	900.000 €
			UKUPNO:	**76.590.000 €**

Podprioritet – Zaštita životne sredine

1. Unapređenje sistema upravljanja otpadom

Projekat	Podnosilac	Opština	Strateški cilj	Indiikativni budžet
Izgradnja jedne regionalne sanitarne deponije	Opština Rača	Rača	6.4.1 – Infrastruktura	8.000.000 €
Izgraditi transfer stanice za komunalni otpad u opštinama na teritoriji regiona Šumadije i Pomoravlja	Opština Rekovac	Rekovac	6.4.1 – Infrastruktura	720.000 €
Sanacija postojećih smetlišta	Grad Kragujevac	Kragujevac	6.4.1 – Infrastruktura	1.200.000 €
Saniranje divljih smetlišta sa kontinuiranim čišćenjem i prevencijom ponovnog nastajanja	Opština Batočina	Batočina	6.4.1 – Infrastruktura	800.000 €
Nabavka namenskih vozila za prikupljanje animalnog otpada	Grad Jagodina	Jagodina	6.4.1 – Infrastruktura	40.000 €
Transfer stanice za elektronski i električni otpad	Opština Svilajnac	Svilajnac	6.4.1 – Infrastruktura	650.000 €
Transfer stanice za medicinski otpad	Opština Svilajnac	Svilajnac	6.4.1 – Infrastruktura	325.000 €
Regionalni reciklažni centar za elektronski i električni otpad	Opština Svilajnac	Svilajnac	6.4.1 – Infrastruktura	1.250.000 €
			UKUPNO:	**12.985.000 €**

2. Unapređenje sistema za upravljanje i nadzor nad stanjem zaštite životne sredine

Projekat	Podnosilac	Opština	Strateški cilj	Indiikativni budžet
Formiranje Regionalne agencije za zaštitu životne sredine i razvoj mreže lokalnih partnera	Opština Svilajnac	Svilajnac	6.4.1 – Infrastruktura	300.000 €
Izrada Regionalnog ekološkog akcionog plana za Šumadiju i Pomoravlje	Opština Rača	Rača	6.4.2 – Infrastruktura	60.000 €
Nabavka i postavljanje više mobilnih automatskih stanica za kontrolu kvaliteta vazduha	Opština Paraćin	Paraćin	6.4.1 – Infrastruktura	400.000 €
Organizovanje edukacija o adekvatnoj primeni pesticida i đubriva	Grad Jagodina	Jagodina	6.4.2 – Infrastruktura	7.500 €
Seminar – Sistem razdvajanja otpada na mestu nastanka i upravljanje ambalažnim otpadom	Opština Svilajnac	Svilajnac	6.4.2 – Infrastruktura	9.000 €
Plan valorizacije ekoloških vrednosti regiona	Opština Svilajnac	Svilajnac	6.4.2 – Infrastruktura	25.000 €
Izrada katastra prirodnih vrednosti Šumadije i Pomoravlja	Opština Paraćin	Paraćin	6.4.2 – Infrastruktura	180.000 €
Identifikacija zagađivača, izvora zagađenja i njihovih prostronih odnosa (izrada registra zagađenja i katastra zagađivača)	Grad Kragujevac	Kragujevac	6.4.2 – Infrastruktura	30.000 €
Osnivanje regionalnog vodoprivrednog preduzeća koje će se starati o vodama Šumadije i Pomoravlja	Regionalna privredna komora Kragujevac	Kragujevac	6.4.1 – Infrastruktura	15.000 €
			UKUPNO:	**1.026.500 €**

3. Monitoring i mere zaštite voda

Projekat	Podnosilac	Opština	Strateški cilj	Indiikativni budžet
Izrada Generalnog projekta sakupljanja i prečišćavanja otpadnih voda za region Šumadije i Pomoravlja	Opština Svilajnac	Svilajnac	6.4.2 – Infrastruktura	150.000 €
Izgradnja tačkastih sistema za prečišćavanje otpadnih voda (prema iskazanim potrebama)	Opština Batočina	Batočina	6.4.1 – Infrastruktura	3.000.000 €
Izgradnja mini postrojenja za preradu otpadnih voda na seoskim područjima	Grad Jagodina	Jagodina	6.4.1 – Infrastruktura	120.000 €
Izrada investiciono – tehničke dokimentacije za zaštitu izvorišta pitkih voda	Grad Kragujevac	Kragujevac	6.4.2 – Infrastruktura	70.000 €
Izrada studije o mogućnosti korišćenja energetskog potencijala geotermalnih voda u Šumadiji i Pomoravlju	Opština Paraćin	Paraćin	6.4.2 – Infrastruktura	250.000 €
Uspostavljanje sistema monitoringa na rekama u regionu Šumadije i Pomoravlja	Opština Svilajnac	Svilajnac	6.4.1 – Infrastruktura	250.000 €
			UKUPNO:	**3.840.000 €**

Podprioritet – Privredna infrastruktura

1. Razvoj industrije i poslovanja

Projekat	Podnosilac	Opština	Strateški cilj	Indiikativni budžet
Komunalno i infrastrukturno opremanje lokacije "Kormansko polje"	Grad Kragujevac	Kragujevac	6.5.1 – Infrastruktura	30.000.000 €
Razvoj regionalnog Geografsko informacionog sistema (GIS-a) i Regionalne infrastrukture prostornih podataka (RIPP-a, na engleskom SDI)	Grad Kragujevac	Kragujevac	6.5.1 – Infrastruktura	1.800.000 €
Nastavak izgradnje južne obilaznice (IZ "Kormansko polje" – FAS)	Grad Kragujevac	Kragujevac	6.5.1 – Infrastruktura	35.000.000 €
Nastavak izgradnje IZ "Zmič" u Paraćinu	Opština Paraćin	Paraćin	6.5.1 – Infrastruktura	200.000 €
Povezivanje IZ na prostoru između Paraćina i Ćuprije sa auto putem E-75	Opština Paraćin	Paraćin	6.5.1 – Infrastruktura	2.050.000 €
Kompletno infrastrukturno opremanje lokacije između južne obilaznice oko Paraćina i regionalnog puta R-214	Opština Paraćin	Paraćin	6.5.1 – Infrastruktura	2.000.000 €
Infrastrukturno opremanje IZ Brzan i regulacija izlaza na put R-214	Opština Batočina	Batočina	6.5.1 – Infrastruktura	1.800.000 €
Izgradnja saobraćajnog objekta – priključaka IZ na regionalni put R-103	Opština Svilajnac	Svilajnac	6.5.1 – Infrastruktura	210.000 €
Izgradnja nove TS 35/10 kV "Svilajnac 3" u IZ	Opština Svilajnac	Svilajnac	6.5.1 – Infrastruktura	735.000 €
Razvoj industrijske zone Jagodina	Grad Jagodina	Jagodina	6.5.1 – Infrastruktura	4.000.000 €
Stavljanje pogona "Kraguj" Batočina u funkciju razvoja automobilske industrije	Opština Batočina	Batočina	6.5.1 – Infrastruktura	230.000 €

Projekat	Podnosilac	Opština	Strateški cilj	Indiikativni budžet
Stavljanje pogona "Zastava autodelovi" Knić u funkciju razvoja automobilske industrije	Opština Knić	Knić	6.5.1 – Infrastruktura	500.000 €
Stavljanje pogona DP Nicrooprema u funkciju razvoja automobilske industrije	Opština Paraćin	Paraćin	6.5.1 – Infrastruktura	300.000 €
Stavljanje pogona "Blagotin" Belušić u funkciju razvoja automobilske industrije	Opština Rekovac	Rekovac	6.5.1 – Infrastruktura	100.000 €
Infrastrukturno opremanje IZ Denino brdo	Grad Kragujevac	Kragujevac	6.5.1 – Infrastruktura	2.700.000 €
			UKUPNO:	**81.625.000 €**

2. Razvoj i modernizovanje poljoprivredne infrastrukture

Projekat	Podnosilac	Opština	Strateški cilj	Indiikativni budžet
Regulacija toka reke Morave u ataru sela Donje Vidovo	Opština Paraćin	Paraćin	6.5.2 – Infrastruktura	5.000.000 €
Oceđivanje Šavačke bare	Opština Paraćin	Paraćin	6.5.2 – Infrastruktura	170.000 €
Regulisanje toka reke Gruže i pritoka – regulacija korita u dužini od 10 km	Grad Kragujevac	Kragujevac	6.5.2 – Infrastruktura	2.500.000 €
Izrada planske i projektno tehničke dokumentacije sistema za odvodnjavanje Žirovničkog i Badnjevačkog polja	Opština Batočina	Batočina	6.5.2 – Infrastruktura	50.000 €
Izgradnja 4 sistema za navodnjavanje na teritoriji opštine Knić	Opština Knić	Knić	6.5.2 – Infrastruktura	300.000 €
			UKUPNO:	**8.020.000 €**

Ukupna vrednost razvojnih programa po prioritetima

Prioritet	Vrednost
Turizam i sport	7.280.400 €
Rural	8.961.000 €
Obrazovanja i kultura	39.318.922 €
Zdravstvo i socijalna zaštita	27.766.730 €
Ekonomija i preduzetništvo	100.006.838 €
Infrastruktura	355.380.500 €
UKUPNO:	538.714.390 €

8

Preporuke za realizaciju Strategije

PREPORUKE ZA RELIZACIJU STRATEGIJE

Teritorija regiona Šumadije i Pomoravlja prepoznata je kao područje velikih razvojnih potencijala. Strategija održivog razvoja Šumadije i Pomoravlja 2011-2021. evidentirala je sve ove potencijale i na osnovu njih ukazala na ciljeve i akcije koje treba realizovati u budućnosti. S obzirom da se celokupna izrada strateškog dokumenta zasnivala na participativnom pristupu koji je podrazumevao uključenje šire regionalne zajednice, isti pristup treba primeniti i prilikom implementacije Strategije.

Naime, neophodno je obezbediti široko učešće aktera regiona u realizaciji strateškog dokumenta teritorije Šumadije i Pomoravlja, kako bi se obezbedio legitimitet procesa i njegovo uspešno sprovođenje. Na nivou regiona potrebno je sklapati partnerstva između javnog, biznis i NVO sektora u cilju zajedničkog rada na realizaciji aktivnosti predviđenih planom, a koja su inicirana kroz proces strateškog planiranja i korišćenje OLEDNETWORK Internet baze projektnih ideja (www.olednetwork.rs).

Planski pristup, kontinuiranost zajedničkog rada aktera na implementaciji za sve vreme trajanja strateškog dokumenta, poštovanje pravila i svest o potrebi odgovornog sprovođenja procesa implemenatcije, predstavljaju ključne elementa za ostvarivanje održivog razvoja opština teritorije Šumadije i Pomoravlja.

Gore pomenuti proces sadrži više faza, koji vode njegovoj realizaciji. Prvi korak u ovom procesu je delegiranje Implementacionog tela koje će koordinirati rad svih aktera procesa implementacije.

Drugi korak je formiranje regionalnih komisija za praćenje realizacije regionalne strategije održivog razvoja, sa jasno definisanim poslovima i odgovornostima, koje će biti zadužene za implementaciju pojedinačnih regionalnih razvojnih prioriteta i prioritetnih projekata u okviru njih.

Prvi zadatak Komisija je da koordinira izradu plana implementacije i akcionog plana za realizaciju Strategije predloženog od strane Regionalne razvojne agencije. Komisije, osim predstavnika lokalnih zajednica, čine i predstavnici regionalnih stakeholdera, koji su bili uključeni u sam proces izrade Strategije.

Strategija održivog razvoja Šumadije i Pomoravlje 2011-2021., sa izrađenim planom implementacije i akcionim planom, postaje osnov za izradu / reviziju lokalnih i sektorskih strategija, koje sa svoje strane već imaju ustanovljene mehanizme za implementaciju, definisane kroz lokalne strateške procese i procese lokalnog ekonomskog razvoja.

Na dvogodišnjem nivou se vrši revizija strateškog dokumenta zasedanjem Skupštine osnivača Regionalne razvojne agencije gde se razmatraju svi parametri novonastalih promena do kojih je došlo primenom Strategije. Jedan od alata koji će biti korišćen jesu Regionalni indikatori održivosti koji daju sliku promena u Regionu, odnosno napretka nastalog realizacijom projekata i programa Strategije održivog razvoja Šumadije i Pomoravlja. Oni će uspešno procenjivati efikasnost čitavog mehanizma, u periodu važenja Strategije.